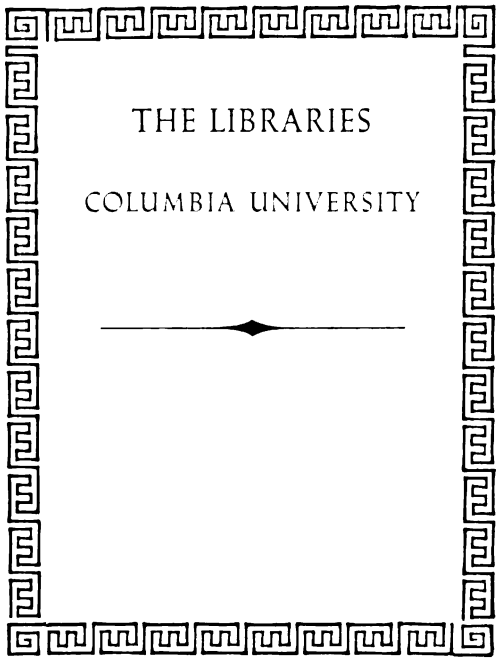
COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE
1002526930

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

1203

JERNEY JÁNOS'

KELETI UTAZÁSA

A' MAGYAROK' ŐSHELYEINEK

KINYOMOZÁSA VÉGETT.

1844 és 1845.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN,
A' SZERZŐ' TULAJDONA. M. DCCC. LI.

Digitized by Google

Nro 41

943.91
J48
1. 1

BUDÁN, A' CS. KIR. MAGYAR EGYETEM' BETÜIVEL.

BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS
KÖNYVTÁRA.
Beszerzési napló
évszám: 1902
folyószám: 530

Digitized by Google

TÁRGYMUTATÓ.

Utazási terv és e' munka' fölosztása. 1. l.

I. ETELKÖZI UT.

Elindulás. Orsova és Szkela Kladova 7. l. Szörény. 8. l. Giurgevo. 9. l. Braila. 10. l. Etelköz' fekvése. 11. l. Folyóvizei. 14. l. Galacz. 15. l. Magyar kelő. 16. l. Moldva' fölosztása és népessége. 19. l. Tekucs, Adzsud. 22. l. Klézse. Moldvai kath. magyarok. 23. l. Moldva' régi lakosai besenyők és kúnok. 26. l. Bákó. 28. l. Románváros. 29. l. Tergu-Fromosz. 31. l. Jászvásár. 32. l. Vazlui. 36. l. Huszváros. 37. l. Léva. 38. l. Jászvásár. 40. l. Szkulényi veszteglő intézet. 41. l. Beszarábia' neve. 42. l. Kalarasz. 44. l. Kisinev. 45. l. Kavsány. 48. l. Kóoszlopok. 49. l. Csöbörcsök. 50. l. Ottani magyarok. t51. l. Neszterfejérvár. 53. l. Sz. László' temploma. 55. l. Beszarábiai német gyarmatok. 60. l. Bender. 61. l. Kisinev. 62. l. Szkulény. Sztojcsini magyarok. 63. l. Jászvásár. 64. l. Botosány. 66. l. Folticsény. 68. l. Baja. 69. l. Sírkövek' ásatása. 70. l. Gyula. 72. l. Besenyők. 73. l. Besenyő hadcsapatok. 74. l. Magyar hadcsapatok. 88. l. Kővár. 85. l. Kazar-magyar nyelv. 88. l. Palócz-magyar nyelv. 89. l. Niamcz. 93. l. Niamczvár. 94. l. Niamczi zárda. 95. l. Kotnár és sírkövei. 100. l. Jászvásár. Jászok. 101. l. Ungrovalachia. 105. l. Szabófalva. 109. l. Bákó. 113. l. Ásatások. 115. l. Románváros. 116. l. Csangó név. 118. l. Bákó' neve. 121. l. Kalugyeriak. 122. l. Új Mózses. 125. l. Pusztina. 129. l. Tatros. 130. l. Gorczafalva. 131. l. Ojtos. 132. l. Visszapillantás. 133. l. Madzsária. Magyarok' jelleme. 134. l. Árpádkori nevek. 135. l. Eredmények. 136. l. A' magyar történetbuvárok' föladata. 137. l.

BIZONYITVÁNYOK.

I. Bizonyitvány. A' moldvai oláh nyelvben találtató magyar szók' sorozata. 141. l.

II. Bizonyitvány. Magyar lakosokat biró, vagy nevüket nyelvünkből kölcsönözte moldvai helységek' sorozata. 152. l. Visszapillantás. 222. l. Hún emlékek. 224. l. Moldva' legrégibb földképe. 225. l.

III. Bizonyitvány. A' magyarországi besenyőkről. Besenyők' neve. Magyarországba költözése. 227. l. Nagyobb felekezeti besenyők. 230. l. Mosonvidéki besenyők. 232. l. Sopronvidéki besenyők. 233. l. Győrvidéki besenyők. 235. l. Fejérvárvidéki besenyők. 236. l. Csanádvidéki besenyők. 237. l. Kisebb csoporti besenyők. 243. l. Bács-Bodrogvmb. Baranyavmb. 245. l. Barsvmb. Biharvmb. Borsodvmb. Hevesvmb. 246. l. Komáromvmb.

Digitized by Google

Liptóvmb. Nitravmb. 247. l. Pestvmb. Posonvmb. Somogyvmb. 248. l. Szabolcsvmb. 247. l. Szalavmb. Szeremvmb. Temesvmb. Tolnavmb. Torontálvmb. 250. l. Veröczevmb. Erdélyben. 251. l. Besenyők mint végőrök. Mint Speculatorok. 252. l. Mint Siculusok. 255. l. Mint Sagittariusok. 257. l. Besenyők' kormánytisztei. 261. l. Besenyők' birái. Besenyő jeles férfiak. 263. l. Hadi rendezetük. 265. l. Besenyő szabadság. 266. l. Vérségük és nyelvük. 268. l.

IV. Bizonyitvány. A' magyarországi tatárokról. 271. l. Laktak Nagykúnságban. 272. l. Kiskúnságban. 274. l. Beköltözésük' kora. 278. l. A' neugariusok kik? 281. l. Tatár nyelvmaradvány. 284. l. Tatár miatyánk' megvizsgálása. 288. l. Nyolcz formában előadatik. 290. l. Szófejtegetése. 293. l. Tatár maradványok étel- és italnemüekben. Kása. 296. l. Laska. Boza. Író. 297. l. Kumis. 298. l. A' comán szótár' bővebb világositása. 299. l. A' kún személy- és helynevek magyar értelmüek. 302 l. A' kúnok' magyarokéval egyező összerkezete. 304. l. Nem halt ki az eredeti kún népfaj. 306. l.

FÜGGELÉKEK.

I. Függelék. Magyar moldo-román és oláh viszonyok. 309. l.
II. Függelék. A' moldvai magyarok' 1851-dik evi statisticája. 321. l.
III. Függelék. Árpádkori magyar hadosztályok' nevei. 325.

Digitized by Google

Wer das Dichten will verstehen,
Muss ins Land der Dichtung gehen.
Wer den Dichter will verstehen,
Muss in Dichters Lande gehen.
Goethe.

„Mindenkinek meg van saját kedvencz eszméje“ — illyest fejez ki némi magyar közmondás. Miért tagadnám? bennem is foganszott még gyermek idóm alatt egy kedvencz eszme. Annélkül, hogy a' kerek föld' számos vidékeit be ne utazzam: minő silány, minő örömtelen lenne az élet: ez lebegett szemem előtt örökké. Melly dicső dolog országot világot látni! gyakran sohajték föl magamban szülőföldem' keskeny határa közé korlátolt állapotomban. A' képzelődés időnkint öregbültével szük lőn keblemnek a' haza, mellynek szélét hosszát még nem ismertem, átmérni gondolattal is alig tudtam. — Messzire, minél távulabb menendek, ha majd egykor független állást érlelend nekem is az idő. Ez volt gyermekkoromban irány-nélküli vágyam; ez ringatá éretlen képzelgéseimet. A' gyermek ifjuvá lett; kötelességi munka, majd a' latin könyvek' lélekkinzó tanulása törpiték le a' fönrepdeső vágyakat. Engedelmességre inte a' szokás' nagy hatalmu parancsa, hogy én is, mint más kortársaim, iskolákat járjak és végezzek, mi nélkül e' honban ifju embernek üdv és boldogság nincs. A' hő vágyak' kalandos álmait iskolai szünidök' örömei oszlaták-'s majd nyom nélkül repiték el. Haladva azonban tanulási ösvényemen, érteni kezdém, hogy zarándoklat nélkül könyvekből is élvezhetni a' messzi országok' ismeretét. Utleirásokra fordítám figyelmem, azok lettek olvasmányim' legkedvesb tárgyai. A' jelennek ismerete a' multakkali combinatiót huzzák szükségkép maguk után, mi által kutatóvá, régiségbuvárrá legkönnyebben varazsoltatik az összehasonlitni szerető.

Iskolai pályám befejezésének ideje épen azon korral találkozék, midön a' nemzetiség eszméje hosszas apathia után uj életre vergődni törekedett. A' nemzet jövője, jelene és multja, sok gondolkozó főt kezde foglalatoskodtatni az irodalom terén, mellyre a' maga korában roppant hatásu, 1817-dik

Digitized by Google

évben megkezdett „Tudományos Gyüjtemény“ nyilt mezöül, szabad közlönyül szolgált kinekkinek. — A' történettudomány legnélkülezhetlenebb kellék a' nemzet' czélirányos fejlesztési eszközök sorában. Átvizsgálni a' multakat: ez kulcs a' jelenre és jövőre. Minő volt a' magyarnemzet' alakulási kezdete? honnan lőn származata? számtalan értekezésekben vitattatott meg vagycsak e' folyóiratban; de biztos eredmény 's határozott világositás nélküli okoskodáshordaték merőben halomra. Kutfőkből, hiteles kutfőkből kell mindezeket kinyomozni: e' gondolat vezetett arra, hogy nem ragaszkodva Pray, Katona, Fessler, Engel' stb. vezérállitásaihoz, korán magukat a' kutfőket, az egy- vagy közelkoru legrégibb irókat kezdém olvasni. Ezek sem elégitének ki, miután több helyeik homályos és a' régi lakhelyzet' ismeretére nézve kéteskitételüek, vagy épen hiányosak, földeritést kevesbé adók. Gyermekkori vágyaim élledtek föl ekkor ujolag bennem. „Keletre kell utaznod, megvizsgálandó azon földet, mellyen e' szép hazát szerzette hős magyar elödök egykoron laktak; fölkutatnod az onnan ideköltözött ősök' történetére viszonyló emlékeket, mik a' mult idők' vastag homályba burkolt eseményrétegeire fénysugárt önteni képesek.“ Ezt tüzém éltem' egyik múlhatlan föladatául. — Igen; de az ifjút, az inkább ma mint holnap repülni vágyót ezerféle viszonyok bilincselék le, minelfogva elszántságának, erös föltételének ura nem lehetett. Hullámzva vonult el fölöttem a' viruló kor, annélkül, hogy keletfelé, a' régi magyar lakhelyek' határköveit látnom engedte volna a' sors. És ez igen jól történt; mert a' hajdankor' emlékeit buvárkodónak sok előismerettel szükség birnia; az összehasonlitás fokait, mi, régi, régibb és legrégibb, nagy gonddal tanulnia; 's eleve megismernie hü leirásokból azon földterületet, mellynek őstörténetét vizsgálandóul fölkarolja; ekkint eredményezhet csak duzs sikert fáradozása. Igen jól történt mondom, hogy ifju éveimben nem, de akkor mehettem keletre, midőn már Herodotustól kezdve a' régi történetirókat, a' honi és külföldi krónikákat, a' mennyiben tárgyamra vonatkozóknak találám, majd mind kellőleg megismertem, olvastam és egybevetettem.

Ezekből értheti a' szives olvasó, hogy jelen utleirás épen nem azon uti rajzok' sorába tartozik, miket Yorik érzékeny utazása' előbeszédében fölhord; 's hogy e' munka nem egyéb, mint a' magyar nemzet' őslakhelyének fölkeresése, kimutatása és történetére vonatkozó rokon tárgyak' kiemelésével ismertetése, gondos figyelmet forditva mindenha és mindenütt a' föld' lakóinak jelenkori állapotára.

Digitized by Google

Tudvák a' magyar Academia előtt, minő viszás körülmények előzék meg ez 1842-re kitüzött, de csak 1844-ben megkezdhetett utazást. E' tárgy ide szorosan nem tartozván, fölemlitését mellőzendőnek vélem.

Az akadályok' legyőzése után ütött végre 1844-dik év' tavaszán az óra, hogy utamhoz kezdjek, mellyet bizonyos, enmagam által kimért terv szerint valék végrehajtandó, nem levén senkitől utasitással ellátva. Azon tartomány' mindenek elötti megvizsgálását szabtam magam elé, honnan a' magyarok Arpád' vezérlete alatt a' Tisza és Duna vidékére jövének; jöttek pedig az ugy nevezett Atel- vagy Etelközből; minek a' mai Moldva és Beszarabia felel meg. Azután következik Lebedia, honnan a' mondott Etelközbe vergődtek. Valamint megismerni amazt, ugy ennek holvoltát kipuhatolni, meghatározni, és netalán még fönlevő emlékeit megvizsgálni vala legkivánatosb eredetünk' egy nevezetes hézagának kipótlására. Ezen tartományok' megjárása után valék menendő egy, még ekkorig nevéről nem ismert vidékre, honnan legrégebben költöztek nyugot felé, és eredeti fészkükül tartandó. A' befejezett müködéshez képest három szakaszra oszlik e' munka.

I-ső: ETELKÖZI UT.

II-dik: LEBEDIAI UT.

III-dik szakaszban: PARTHIAI KUTATÁS, — vagyis a' magyar nemzet' onnan származásának bebizonyitása, mint a' fönebbiekből és történeti emlékek összeillesztéséből vont eredmény, foglaltatik.

Moldva és Beszarábia' főleg jelenkori állapotának hajdanivali összehasonlitásánál saját tapasztalásomon és a' beszélő emlékeken kivül a' melly segédeszközök- és forrásokkal éltem leginkább, azokat rendre elsorolom.

Reychersdorff Georg. Transilvani, Chorographia Moldaviae. Kijött Bécsben 1541-ben, 4r. Ujabban Schwandtner' gyüjteményében: Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. Ezen iró I. Ferdinandnak levén moldvai követe, több becses észrevételeket hagyott reánk különösen a' régi helyekre nézve.

Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Kijött Kölnben 1595-ben; ujolag Schwandtner' most emlitett gyüjteménye' I. kötetében.

Bandin Mark moldvai helyettes püspök az ottani kath. egyházak' 1646- és 7. évi látogatásáról hivatalos tudositást készitvén, hiteles kéziratból kiadá Gegő Elek „A' moldvai magyar telepekről" czimü, Budán, 1838-

Digitized by Google

ban 8r. közzétett munkájában. A' mennyire hiányos Gegő' utazása: olly megbecsülhetetlen Bándin' közleménye a' moldvai magyarokról.

Timon Sam. Imago Antiquae Hungariae. Viennae, 1762. in 4.

Kantemir Demet. Historisch-Geographische und Politische Beschreibung der Moldau mit Landkarte. Frankf. und Leipzig, 1771. in 8. — Hibás, a' történetek' kritikátlan ismeretéből eredő állitásokkal tömött, azonban több tekintetből haszonvehető.

Zöld Péter székely papnak a' moldvai és beszarabiai magyarokroli tudositása 1776-ban. Becses ismertetést foglal magában. Kiadatott több helyütt, jelesen „Ungarisches Magazin" III. Band, I. St. Poson, 1783. Molnár János' Magyar könyvházában, és Sándor István' Sokféléjében, meg Budai Ézsaiás' Magyarország Historiajában közöltettek belöle kivonatok.

Peyssonel, Observations historiques et geographiques sur les peuples barbares, qui ont habité les bords du Danube. Paris, 1765. in 4.

— — Traite sur le commerce de la Mer Noire. Paris, 1787. in 8.

Benkő Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. A' Cumaniaban volt püspökségről értekezik.

Sulzer F. Jos. Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens. Wien, 1781—82. in 8. I. II. III. Bd. — Sokat összehordott e' szorgalmas iró bőbeszédü munkájában, de a' tartományt tapasztalásból eléggé nem ismervén, több kérdéseknél tévuton járt; mindazáltal iratai maiglan maradandó becscsel birnak.

Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804, in 4. I. II. Th.

Wolf Andr. Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau. Hermanstadt, 1805. in 8. I. II. Th. Saját tapasztaláson épült sok hasznos ismertetést foglal magában.

Voyage en Valachie et en Moldavie. Traduit de l' italien par M. Lejeune. A Paris, 1822. in 8. Tulajdonkép nem utazás, hanem tapasztalások utáni rendszeres leirás, mellyet a' franczia fordító bővitett.

Aszáki, Kogalnicsan, Szkriban, Guszti és Szeuleszku moldován irók' munkairól helyenkint leend szó.

Digitized by Google

I.

ETELKÖZI UT.

Digitized by Google

Digitized by Google

I. ETELKÖZI UT.

Moldvába utazni hazánkból, legczélszerübb gőzössel a' Dunán. Pestről ezt könnyüszerrel tehetém; de részint hogy a' hosszas dunai utat, melly sok tekintetben fárasztóbb a' szárazinál, kikerüljem, részint hogy az Alföldtől is bucsut vehessek, utvonalamat tengelyen Szeged- és Tömösváron át irányzám Orsovának, ott szállandó a' gőzösre, melly Galaczba, Moldva' legjelentekenyebb városába viend. Aprilis' végével hagyám el Pestet, jó kedvvel és egészséggel, miben az eleve egy évig gyakorlott vizivás és tejevés derekassan megedzett. És e' szoktatást — közben legyen mondva — minden keletre utazónak, ha a' kényelemtelenség' sanyarait előre legyőzni akarja, „probatum recipe" gyanánt ajánlom. — Az Alföldhöz családi viszonyok által kötetvén, pár héti késedelem után jutottam el a' régi Miháld nevezetben már nem élő Mehadiára, honnan Orsovába, távulról utazónak csak egy ugrás. Ott késvén nehány napot, majus 14-dikén értem be Orsovába. Mehadiát, Orsovát és a' kazáni, boldogult Vásárhelyitől vezetett uti munkálatokat még 1834-ben megvizsgálván, semmi sem vala előttem uj, mi különösen figyelemre gerjesztett volna. 20-dikára volt ekkor némi közbejött véletlen miatt az indulás határozva; kissé sok idővesztés messzire szándékozónak. A' regényes vidék, a' szkéla, a' naponta előforduló ujabb meg ujabb apró tárgyak, és a' szupaneki veszteglő intézet' megvizsgálása csak hamar lefolyaszták várakozásom' napjait. Itt találkoztam Jablanczyval, a' „Világ" egykori segéd szerkesztőével, szinte keletfelé utazóval, kinek társaságában többszöri kirándulásokat tettem a' vidékre. 20-dikán végre, reggeli 7 óra előtt egy negyeddel indulánk el „Mentor" szállitó hajocskán, összes számmal 36-an levén utazók; jobbára kereskedelmi ügyben, és csak én, Jablanczy, meg Listyán academiai festő, magyar honiak. Podgyászaink és az áruczikkek ladikon komáromi születésü magyar hajósok által vitettek. Török vagy Uj-orsova mellett elhaladva, 8 órakor jutottunk az ismeretes „Vaskapu" sziklái fölé, mellyen tiz perczig tartott átvonulásunkat a' mélyből fölhangzó tompa moraj adá tudtunkra. 9 órakor már Szkéla-Kladovánál, az oláhországi véghelynél állánk meg, hol a' hajóállomásban „Zrinyi" gőzös várt reánk. Kiléptemkor első találkozásom

Szkéla-Kladova.

Digitized by Google

Tót Mihály zalamegyei kanizsai származásu élemedett lakatos legénnyel vala, ki a' gőzös' raktári mühelyében dolgozgatott némellykor. A' falu szélin álló korcsmák' egyikébe vezettetve általa, legott magyar szokás szerint belföldi vörös borral kináltattam meg, de sajnálkozására mint vizivó elnem fogadhattam szives kináját. Itt akar ön élni halni, mondám neki, 's nem vágyik többé vissza édes hazánkba? Hej! uram, dehogy nem kivánnék, felelé, de ugyan mire menjek vissza? Hazánkban nincs becse 's életmódja a' honfinak; ha városban akar letelepedni, koldus-botra jut, mig mesterré lehet, ott csak a' külföldi német nyer előmenetelt. Itt él minden a' mint élhet; szabad a' mesterség; sem pénz, sem rokonság nem ád előjogot. Már őszbe csavarodott hajam, kinevetnének othon, hogy még most is legény vagyok. Ferde fogalommal birt ugyan az agglegény, de mégis, fajdalom, sok részben igaza volt. Értesite arról hitelesen, miszerint Oláhország' előkelő városaiban számtalanok és majdnem kizárólag magyarok a' mesteremberek.

Szörény. Használva az itt időzést, Jablanczyval kladovai targonczára ülvén, Szörénybe, vagy Severini toronyba (Turnu de Severinul), egy ujdon, három év óta telepitett városba rándulánk ki, melly Kladovatól félóranyira fekszik keletnek, a' hires severini torony (Turris Severini) romjainál, Csernecz várostól hasonló távulságra. Ezen vidék alkotá egykor a' magyar szörényi bánság' vagy végmegye' (Banatus Severinensis) egy részét, mellynek alsóbb részén volt a' Haram- vagy Horomvármegye (Comitatus Horomiensis). A' torony és hidfő' romjainak megvizsgálásával tölténk időnket, vissza vissza merengve Trajan császár' eseményduzs korába, vissza a' magyar előidökbe, midőn e' földrész IV. Béla kir. által 1247-ben sz. János' német rendü keresztes lovagainak ajándékoztatott „Terra de Zeurino" név alatt, 's két év mulva pedig már Lörinczbán által kormányoztaték a' magyaroktól épitett e' toronyban most is fön levő várából. — Esteli 8 óra tájban indult csak el Zrinyi, 's egy kis órai haladás után horgonyt vetve Verbicza szerb részekeni falu átellenében a' Duna' közepén, honnan másnap reggeli 3½ órakor indult el, három órai haladás után jutva Radujevacz szinte szerb falu irányába, hol veszteglőhely létez az ott beszögellő török részi Bulgaria' ellenébe. 10 és ½ órakor jutánk Kalafathoz az oláh részen. Itt ladikunk parthoz evezvén, Braun orvost és két gyermekét vevé föl. Az oláh vajda' szolgálatában levő ezen contumatziai orvos, honunk' fia, nyelvünkön társalga velünk, de gyermekei oláhnál

Digitized by Google

egyebet nem értenek. A' magos téren fekvő Kalafátnak majdépen irányában létez túlparton a' bulgariai Viddin török erősség, régi iratinkban Budun és Bodon néven ismeretes, melly az árpádi korszakban besenyő kúnoknak volt fészke. Fekszik térföldön, mintegy 22 török mecsetet és minaretet olvastam meg a' Duna' partjaig nyuló, cseréptetejü tarka házai között. Fél óráig tartott az alattai elvonulás. Sik földét fél órányi távulságra szépen emelkedő hegyek váltják föl. Délutáni 2½ órakor haladtunk el a' hegyen fekvő Palankanál; 6 órakor pedig Orejovát értük, melly szinte hegyen épült; fölötte éjszakra a' szörényi toronyhoz magosságban hasonló falromok. Bir számos mecsettel és egy pasalakkal. 8¾ órakor horgony vettetett.

22-dikén 3 óra után elindult hajónk. Balra, az oláh részen, a' messzi nyuló sikságot bizonyos, mintegy 3000 lépésnyi távulságra a' Duna' mentén nagy halmok látszanak, miket a' beföldiek Mohilla és Modzsilla néven neveznek, mi pedig kúnhalmoknak mondanánk örömest, ha sir, nem pedig őrhelyül használttaknak tudnók bizonyosan. Illy halmokkal, az agg és későbbi világ' emlékmaradványaival minden vidéken gyakorta találkozván, róluk mint gyüjtött ismeretim egyik tárgyáról külön fejezetben szükség elmondani a' véleményt; 5¼ órakor Izlás oláh falu irányában valánk, hol már oláhországi gabna' kivitele végett ide szállongó tengeri hajók közül négyet pillantánk meg. Majd reá Nikopol török vár' külfala tünt szemünkbe. Az erősség hegyen fekszik, alatta keskeny völgyben a' város, Duna felöl meredek mészkőhegy' ormától védve. Ennek általellenében Turnul oláh város, hol vesztegintézet létez. 8½ órakor Szisztovig értünk, melly hegyoldalon épült város 7 mecsettel és nevezetes hajóépitéssel. Hegytetőni vára most már omladék. Ruscsuk következett 12 órakor, hegyen és völgyben fekvő hires török város, mintegy 5 mecsettel és hajóépitéssel biró. Végre 1 órakor Giurgevo (Dzsurdzsevo) alá érénk, hol a' Duna' másik ágába vissza hajózva, falainál köténk ki, az áruszerek nagy részét kirakandók és a' teherhajót ott hagyandók. Giurgevo fallal keritett de romlott erősségű nagy város; utczái szabályszerüek, piacza kerek, mellynek közepén álló magos torony török maradvány. Épületei, mik között a' politiaház és a' szerb Szimics' laka kitünő, keleties modoruak, jobbára kertekkel ellátottak. Nem annyira az étvágy, mint a' szokás' tanulása a' legjelesb káve- és étházba vonza bennünket, hol valódi Giurvego.

Digitized by Google

oláh étkeket, mondhatni, elég izeseket, költénk el, bámulatos olcsó áron hazai élésünkhöz képest. Itt már megbarátkoztam azon keleti szokással, miszerint a' dohányzónak nem tüzet, hanem szenet (carbone) kell kiáltani, hogy az illető szolga megértse kívánságát; hozzá szokott szemem egyszersmind a' padlózatnak pipáról hullott izzó széntől kiégetett valódi mozaikot ábrázoló tarkaságához. Ez igy szokás; és a' szokás zsarnok hatalma ellen kimérné fejét fölemelni? Az itt már nagy kelendőségben levő „para" nevü picziny és vékony, érczkeverék lemezből készült török pénz' neme vidor mulatásunkra szolgált, egyikünk sem levén képes a' huszasainkból visszakapott maroknyi pillangó pénzt ugy megolvasni, hogy ujjai közt kine csuszszék, vagy a' szellő nehányat magával ne ragadjon. Kánaáni bősége mellett minő szegény ország! 23-dikán 6 óra tájban mozdulánk ki a' giurgevói Duna-ágból, majd félóráig viz ellenébe hajózva, 9½ órakor már Tuturkán jobbparti városnak érvén irányába. E' hegyoldalban fekvő török helynek átellenében áll Oltenicza oláh falu, mellynél allantabb a' veszteghäz' kényelmes épületei és só rakhely. Itt ereszkedik a' nagy oláhországi ut egész a' Dunáig, mellyen tömérdek gabnát szállit a' belföld az ott rakodó hajókra. Ekkor is 12 hajó szállásolt a' partnál. Déli 12 óra' multával Szilisztria mellé értünk, melly török város térségen fekszik, miveletlen kopár oldalu hegyektől körülvéve. 5 minaretje és egy kuptetejü mecsetje tünt ki. E' részeken már fölötte sok tengeri hajó állomásol. Az oláhországi sikság végtelen terjedelmében ad a' szemnek messze kilátást, hol Kalaresz oláh várost elhagyván, 4 órakor Rossava mellett vonult el hajónk, melly török részi, hegyoldalt fekvő helység. Fél óra multával a' két hegyközti völgyben fekvő Csernavodánál termettünk, ezután Kis- és Nagy-Simény a' bulgariai részen, más két, mindanyi kilátszó templomot nélkülöző falukkal. A' Dunát e' részeken már számos füz- és hárs-berkekben gazdag szigetek lepik el. 7 óra tájban Horszova irányában valánk, hol mohillák (nagy halmok) csoportozata látszik a' Dunától be Bulgáriába elszórva lenni; millyeket báró Tott egész Rumeliaban találtatóknak állit utleirásában. E' városnál megszünnek a' parti hegyek, 's végtelen térség nyilik meg szem előtt. 8 órakor eresztetett le a' horgony.

Braila. 24-dikén reggeli 4 órakor lőn az elindulás, 's 6-kor már Brailahoz értünk, hol a' tengeri hajók' sokasága közt vettetett horgony. Három óra

Digitized by Google

hosszant tartott a' kirakodás, melly közben elég időnk vala a' keleti külsejű város' megszemlélésére. A' parttól egyenest felvivő utczában menvén két magyar utitársammal, egy kis háznál kinn álló egyénre mutatva mondám a' velemlévőkhöz: Ime ott, az magyar, menjünk hozzá. Oda érvén, jó reggelt mondék. „Isten hozta az urakat" lőn válaszsza. Mire társaim egymásra nézve, rejtélynek hivék a' dolgot, holott semmi rejtély. Magatartása és arczvonása hiteté el velem a' személy' magyar voltát; és nem csalódtam. Nagy Ferencz kolosvári származásu csizmadia mester volt az, kinek anyja Foksánban Moldvában, nővére pedig Galaczban lakik. Kevés idő mulva másik magyar is érkezett hozzánk, kiknek már reggelirei szives hivogatásaiktól alig menekülheténk, használni akarván inkább időnket a' város és környék' szemléletére. A' Dunaparton oláh öltönyü négy fuvarosra találtam, magyar beszédüktől meglepetve. Ezek Brassó melletti Hétfaluból levén, Bukurestbe 's onnan ide hozának terhet. Nevük Paizs András, Istók és János. A' hétfalusi magyarok ismertetnek egész Erdélyben, a' Brassó körüli oláhság csangóknak (csangei) nevezi őket; ők maguk is értik e' nevet; de miért hivatnak igy? azt csak történeti nyomozás világosithatná föl, valamint a' moldvai csangók' nevét is.

Brailából 9½ órakor elindulván, egy óra alatt a' kivánt helyre jutottunk; és igy négy meg majd fél nap mulva értünk Orsovából Galaczba, minek egymáshozi távulságát 100 ném. mélföldnek tartják.

Tehát Moldvában vagyok. „Üdvöz légy Etelköz, Árpád vezér' előbbi hazája!" szóllék magamban, midőn a' Duna' alacsony partjára kiléptem. — De hiszik-e olvasó hazámfiai, hogy azon föld, melly most Moldvaországnak hivatik, „Atelkuzu" és az árpádi magyaroknak egykori hona volt? ez ollyan kérdés, mit előbb semhogy a' vidéket megjárnám, vagy olvasoimat a' további nyomozások' terére vezetném, történetkönyvekből el kell döntenem, bebizonyitanom.

Honi kronikaink a' magyarok' őshazájáról csak az általános „Scythia" nevezet alatt emlékeznek, 's e' nép' költözködését tér- és időszakasz nélkül ugy állitják előnkbe, mintha az folytonosan egy végben történt volna; pedig, valamint lehetetlen, ugy magával a' népköltözés' eszméjével ellenkezik az illy tény. Máskép tanitja Constantinus Porphyrogenitus görög császár nagy hitelü iró, ki az itteni telepedés után nem sokára lépvén a' byzanczi trónra, csalhatatlan forrásokból tudhatta a' magyar

Digitized by Google

nemzet' messzi keletről jötte közben elögördült viszontagságokat, hol és mikor megállapodásukat; tudhatta igenis, hogy miért és mikor hagyák el ez vagy ama' tartományt, mielőtt Pannoniában, vagy szerinte Nagy-Morvaországban letelepedtek. Ezen Constantinus irja 949-ben a' magyarokról, kiket mindig „turka" névvel illet: *„Altera vero pars occidentem versus sedes posuit cum boëbodo suo ac duce Lebedia in locis ATELCUZU nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit."* Ismét: *„Ceterum Patzinacitarum locus, quem tunc inhabitabant Turcae, a fluviis qui illic sunt cognominatur; flumina autem isthaec sunt. Primus fluvius BARUCH appellatur, secundus CUBU, tertius TRULLUS, quartus BRUTUS, quintus denique SERETUS nuncupatur."* Végre: *„Locus autem quem primitus Turcae occupabant, a fluvio interlabente nuncupatur ETEL et CUZU, in quo nunc Patzinacitae commorantur; a quibus sane pulsi Turcae et profugientes sedes posuerunt illic ubi nunc habitant"* [1]).

E' fontos sorok azok, mikből Atelkuzu nevét, folyamit és ezek' nyomán kiterjedését lehet és kell meghatározni.

A' nevezetre nézve kétszer fejezi ki magát Constantinus ekkép: hogy az ottani folyóktól, és az általfolyó viztől *„a fluviis qui illic sunt"* — *„a fluvio interlabente"* neveztetik Atelcuzu vagy Etel és Kuzu néven. Az összetett, majd különválasztott kuzu szócskában legott észrevehetjük a' magyarnak sajátságos köz kitételét, valamint azt is, hogy itt vizközre van czélzás, a' minemü geographiai nevek hazánkban mainapiglan divatosak, például: Bodrog-köz; Csalló-köz, Mura-köz, Rába-köz, Sajó-köz, Sár-köz, Tömös-köz 'stb. az illető folyamoktól származtatva; de minthogy itt az elősorolt folyamok' neve különböző az Atel vagy Etel-től, azon gondolatra kell jöni, miszerint a' viz' általános, genericus neve forog fön. És valójában ugy van. Ha nyelvünket mélyebben vizsgáljuk és a' szóalakitásokból a' valaha életben volt de már közdivaton kivüli gyököket gondosan kikeressük, reájövünk a' viznek egykoron többféle szavakkali kiejtésére, illyenek például: csaj, lé, locs, özön. Mondjuk ma is csajhos, leves, locsolni, özönleni; azaz: vizes: vizesitni, viz módjára kiáradni. Keleten e' gyökök a' folyók' nevéhez ragasztva a' viz jelentisére most is használtatnak. Kaukaszus vidékén és egyébütt Perzsia' tájékán: Ak-csaj,

[1]) Constantinus Porphyrogenitus De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 168. 171. 173. De Administr. Imp. cap. 38, 40.

Digitized by Google

Fejér-viz; Kara-csaj, Fekete-viz; Hidát-le, Hidát-viz; Mukrat-le, Mukrát-viz; Kizil-uzun, Kesely-özön, azaz Vörös-viz 'stb. De hát az Atel, Etel szót hogy fejtjük meg? Menjünk szives olvasó a' magyar köznép' viskóiba, ne kerüljük el a' pusztán lakó pásztornépet sem, kinek rendes táplaléka a' viz; lessük ki, minő nevet ad közönségesen a' viznek. Tapasztalni fogjuk, hogy az „*ital*" kifejezés majd csaknem használttabb a' viznél. „Adj, hozz friss italt" annyi náluk, mint: adj, hozz friss vizet. „Itató" közönséges neve azon helynek, hol viz van, 's a' barom ihatik. „Menjünk itatóra" egy értelmü ezzel: menjünk vizhez, kutra. Az „*Ital*" tehát viz helyett jelenkorig fön van nyelvünkben, mint a' folyó- és nem folyóviz' genericus neve. Igy él keleten az Idil, Itil. A' Volgának keleti nevezete, melly közismeret szerint vizet jelent, Atel, Etel, Itil, 'stb. változó alakban mutatkozik ugy most, mint régenten. Az Atel, Etel és Ital között csak annyi különbség létez, mint kenyér, kinyér és a' szegedi könyér változatos kiejtés között. Nyelvünk' természete hozza magával a' magánhangzók' illynemü fölcserélését. Constantinus mint számtalan idegen nyelvü szavai bizonyitják, a' magánhangzók' pontos kitételére nem sokat ügyelt. Higyjük el, és ne kételkedjünk azon többé hazámfiai! hogy az Atel-Etelkuzu sem több sem kevesebb, mint ITAL-KÖZ, azaz viz-köz. És igy méltán nevezték mint alább látni fogjuk, ezen tartományt számos vizeiről, mellynek közeit lakták.

Nagy igazságot fejezett ki a' magyar régiségek' szorgalmas buvára Cassel utazásom óta, midőn ezeket irá: „*Es ist zwar wahr, dass Atel, Etel, Itel ursprünglich Fluss bedeute, eine Bezeichnung, die sich durch ihre verschiedene Namen bis auf den heutigen Tag herabzieht; es ist wahr, dass auch andern Flüssen dieser Beiname angefügt worden ist; man sagt, Dscholman Idel, und meint die Kama, Jaik Idel, Tana Idel, (Don), aber man sagt von keinem dieser Flüsse Idel, Etel allein; diese Bezeichnung gehört eben der Wolga allein*" [1]). Nem azt mondja-e épen, mit én vitatok, hogy az Atel, Etel, Itel: VIZ, azaz Ital jelentéssel bir? A' görög πνταμός nem egy eredetü-e a' latin potus-al, jóllehet amaz folyót, emez egyedül italt jelent? Szakértő tudósok állitják görögben a' folyam' nevének italtól, ivóviztől származását. „*Ποταμός, der Fluss, Strom. (Von πίνω, also eigentlich trinkbares Wasser)*" [2]); igy tanit Rost. Eleinknél is

[1]) Cassel, Magyarische Alterthümer. Berlin, 1848. in 8. S. 140. ff.

[2]) Rost Val. Chr. Fr. Griechisch-Deusches Wörterbuch. Erfurt, 1829. in 8. II. Bd. S. 328.

Digitized by Google

ezen módon „ital“ lehetett legeredetibb neve a' folyó- és nem folyóviznek.

Már az etelközi folyamok' nevére 's meghatározására kell átmennünk. Constantinus éjszak-keletről dél-nyugotnak vont irányban sorolja el az öt folyót; én, mind galaczi szempontomból tájékzás, mind a' nevek' biztos meghatározása végett, ellenkező irányban látom tanácsosbnak előszámlálni; melly szerint alulról fölfelé haladva legelül áll:

a) SERETUS. Ismeretes folyó, melly a' mostani Moldvát kétfelé hasitja, Bukovinában eredvén Galacztól nyugotnak foly a' Dunába; most is Szeret nevet visel, a' régiségben Ararus néven hivatik.

b) BRUTUS. Most Prúthnak hiják, Moldvát Beszarabiától választja el, és szinte Galacz körül keletnek hasonlóan a' Dunába foly. Hajdani neve Hierassus.

c) TRULLUS. Régen észrevették már a' történetnyomozók, hogy azonegy e' folyó a' törökök által ma Turla-szujnak nevezett Dniszterrel; melly a' régiségben Tyras, azaz: Tur néven ismertetett. Figyelmeztetés nélkül is látja mindenki itt a' Turlának Constantinus által betücserével Trulla, vagy Trullusra változtatását, melly irásmodora alább még bővebben tapasztaltatni fog. Beszarábiát választja el az Oroszbirodalom' többi tartományai-jelesen a' podoliai és chersoni kormánymegyétől, 's Akkerman (Bielogrod, Neszter-Fejérvár) városnál ömlik a' Feketetengerbe.

d) CUBU. Illy nevű folyó sem Moldvában, sem Beszarabiában nincs, holott már Dnisztervize a' rendben megemlitetvén, annak környékein kellett szükségkép léteznie: de van Byk vagy Buk, és Kobalta Beszarabiaban, melly kettő közöl bizonyosan valamellyik. Constantinus szokása szerint itt is szótag csere forog fön. Illyen nála a' Bagabaria Babagoria helyett, valamint II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél is Zabrag a' Zagráb. Kisérjük meg illy cserével először is, mit ad a' Buk? ugyebár Kub lesz belőle, a' mi épen Cubu vagy Kubu névre illik. Kobaltára nem tehetni azért, minthogy két szótag' elejtésével jönne ki Kob. A' Buk viz Beszarabiában ered, és miután Kisinev fővárosnál elkigyóznék, Bender hires várnál a' Dniszterbe foly.

e) BARUCH. E' név sem ismertetik Dniszter környéke' folyói között, tehát ismét hangcsere általi ferditésnek kell benne lappangni. A'

Digitized by Google

Dniszteren tul Podoliaban létez némi folyó Rushava néven, melly Janpol városnál foly amabba; ennek ha végtagja előre tetetik Varuscha vagy görög irásmoddal Barucha jó ki, mi a' fönebbálló Baruchal szépen megegyez. Szeret és Pruth' környéke meg Kiev között, hol őseink Etelközbe jöttökkor elvonultak, ha egyenes vonalt képzelünk, ezen Rushava folyó épen a' költözés' irányába esik, minélfogva is conbinatiónkból kihagyni nem lehet. Ez utolsó folyam' kivételével tehát, mellyért csak valószinüség harczol, tudjuk már „Atelkuzu" vizeit, ismerjük a' Szeret-Pruth-Buk és Dniszterben. A' legutóbbi volt keleti határa, vagy ha tul terjedt is rajta az éjszaki részeken, bizonyára nem nagy távulságra lehetett a' Dnisztertől. Meddig terjedt nyugoti oldala? határkövet ugyan nem tüzhetünk le, de azon körülménynél fogva, hogy a' magyarokat onnan eltoló paczinákiták az erdélyi havasokig terjeszkedtek, bizton hihetni amazoknak szinte nem a' Szeret, kanem innen rajta a' Székelyföldig kihatását. Éjszakfelé magában foglalá Bukovinát, melly Moldvának hajdan kiegészitő része vala. Délre kéttelenül a' megnevezett folyók' torkolatáig, és igy a' bulgárokat tölük választó Dunáig, Beszarábiában szinte a' Dniszter, Feketetengerbe ömléséig nyult le. Ezen lakukból mehettek a' magyarok Leo görög császár' segitségére a' bulgárok ellen.

Üdvözlek hát Etelköz, őseink egykori hazája, mellynek most Szeret- és Pruthtorkolatai közt a' Dunáig terjedő alsó szélin állunk.

Galacz

Galacz élénk kereskedő város, Moldvának legdrágabb köve. Aranyokon vásárlott jó fajta gabnáját itt rakják Olasz- és Francziaország' kereskedői hajóra. Tiz külhatalom ügyvivőinek székhelye, körülbelül 13,000 adózó lakossal. Némellyek 30,000-nél többre teszik lakossága' összes számát; azonban nekem ez hihetlennek látszik. Fekszik emelkedett téren és lapályon. Többnyire oláh lakosi közt, számtalan idegen, föleg kereskedést és mesterséget üzők. Az áruczikkek keleties alkatu boltjaikban (butiga) lerakvák, az utcza' hosszu sorában. Ezek közt elvonulván, első gondunk vala a' közelgő dél miatt vendéglőt és szállást keresni. Fenesi olasz trattoriajába utasitatván, félig olasz, félig német készületü ebédünket el is végeztük. Kevés pihenés után kiki dolga után látott. Négy napot mulatván Galaczban, nem késtem a' környéket megszemlélni. Mindenek előtt Gruber austriai agensnél mutatván be magam, kinek szives fogadása, részvevő utasitása, 's mint régiségkedvelőtől a' környékbeli római régiségek-

Digitized by Google

ről nyert világositása elfeledhetlenek maradnak előttem. A' moldvai magyarok, különösen a' csangókról oldala mellett levő segédek, és erdélyi származásu altiszttől vettem némi tudósitást. — A' város' éjszaki részén a' Ventur-Hotel, és Hotel de Moldavie közt a' főutczában van az osztrák agentia, és katholikus parochia. Ezt átszemlélendő meglátogattam Doppia József olasz lelkészt, kitől a' hivek száma 300-ra tétetett; de nem sokára tapasztalám, hogy az ott mesterséget üző magyarok közöl számosan nincsenek lajstromába beirva. A' kath. templom teremalaku régi szük hely, most épitetik helyébe a' tág udvarron csinos egyház, mellynek oltárához a' fejér márványoszlop- és párkányzatok olaszhonban készültek. A' templom munkásai közt bákói és háromszéki magyart is találtam. Kirándulásim mindjárt kezdetben nagy érdekűek lőnek a' régi magyar helynevek tekintetében, és olly elhatározásra birók: hogy Moldva' minden helységeinek nevét figyelemmel megvisgáljam, kipuhatolandó, valljon oláh nyelvben minő értelmet adnak, 's nem fekszik-e bennük eltorzitott 's oláhosított magyar név? Galacz fölött éjszakra elnyuló magas téren, különösen nyugot felé a' Szeret mentin mutatkoznak már a' számtalan halmok, miknek rendeltetését 's korát csak czélirányos ásatások következtében lehetne meghatározni. Éjszakfeléi irányban látszanak vonulni egész Moldván keresztül.

Egyetlen régisége Moldvának, mit biztosan római korból fönmaradottnak állithatni, Galacztól nyugotra ½ óranyira a' Szeret' bal partján Gherdina falunál Csiglina vagy is Triclina néven ismert létez; némi római erőség kerek alakban, mellynél kiásott faragványok és fölirásos kövek a' jászvásári museumba vitettek. Szeulesku moldvai tudós e' kövárat Procopiusnál előforduló „Caput bovis" nevü erőségnek tartja.

26-dikán vasárnap levén, a' kath. egyházban jelentem meg tudni vágyó, minő nyelv használtatik az isteni tiszteletnél. Doppia az oltár előtt állva (mert szószék nincs) olasznyelven fejtegeté a' X parancsolatott, de ezt negyed része sem érté a' hiveknek. Hijjába! rátukmálák, hogy a' galaczi parochia olasz, ámbár a' galacziak „Ungureszka" néven hivják. Már Bandin püspöktől 1646-ban magyar papot kivántak az ottani 70 katholikusok.

Délután egy magyar származásu ifjuval kocsira ülve a' nevénél fogva figyelmet gerjesztett Vád-ungur nevü, Galacztól éjszakra egy óra negyedre fekvő faluba rándultam ki. A' Baratos nagy tó mellett épen

Digitized by Google

a' Duna' partjához vivő lapály' irányában levén a' falu, miután az oláh nyelvből valódi értelmét, mellyben kelőt (Vadum) jelent megértettem, helyzetét áttekintve legott meggyőződtem az iránt, hogy e' név egykor a' magyaroknak Dunáni átkelésétől, járásától eredett, és bizonyára nem a' moldvai, sem a' besenyő-kún időkben, hanem midőn még magyaroktól lakaték e' föld, a' bulgárok ellen ott szálliták által táboraikat. Illy nevezetnek nem lehet történeti jelentést nem tulajdonitani. Világosan mondja Leo Sapiens, görög császár Etelközben lakó eleinkről, midőn Liuntina' Árpád fiának vezérlete alatt a' byzanczíak' segétségére mentek: „*Turci* (igy nevezi a' magyarokat) *instructi Imperiali classe nostra in adversum Istri ripam transvecti et ipsius auxilio usi — Bulgaroram exercitum terris praeliis fortissime vicere*“ [1]). Constantinus Porphyrgenitus pedig ekkép érinti a' Dunán átkelésüket: „*Postea vero a Leone illo Christi amante ac praeclaro imperatore accersiti trajecerunt, bellumque Symeoni inferentes victo eo fugatoque Persthlabum usque pervenerunt, et cum in urbe Mundraga eum inclusissent, domum redierunt, quo tempore Liuntica Arpade filium principem habebant*“ [2]). A' görög szövegben Liuntina (Λιούντινα) olvasható a' Liuntica, bizonyára Leventét kifejező név helyett. Cedrenus továbbá, igy irja le a' magyarok' ezen átkelését: „*Hac clade et contumelia Leo in summum animi coniectus dolorem, Nicetam patricium cognomento Scelerum (id est, durum) per Istrum ad Turcos sive Ungros mittit, ab illisque petit, ut flumine traieeto Bulgariam pro virili infestent. Niceta cum Turcis congressus iis ut arma in Bulgaros moverent persuadet, obsidibusque acceptis ad imperatorem redit. — Turci fluvio transmisso universam Bulgariam populantur. Quod ubi annunciatum est Sineoni omisso Phoca in Turcos contendit; qui et ipsi cum Bulgaris praelium committere cupidi Istrum transeunt, eosque pugna congressos devincunt. Simeon aegre Dorostolum, quod et Drista nominatur, fuga elapsus est. Turci victoria potiti ab imperatore petunt, ut Bulgaros a se captos emat. Annuit imperator, civesque suos emptum mittit*“ [3]). Volt tehát MAGYAR-KELŐ a' Dunán Bulgaria' ellenében.

[1]) Leonis Sapientis Tacticorum Cap. XVII. In Kollarii Historiae Jurisque publici Regui Vngariae Amoenitatibus. Vindobonae, 1783. in 8. Vol. I. pag. 23.

[2]) Constantinus Porphyrogenitus. De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 172. De Admin. Imp. cap. 38.

[3]) Georgii Cedreni Historiarum Compendium. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 255.

Digitized by Google

Tudjuk a' történetkönyvekből, hogy a' magyarok' e' tartománybeli kinyomatása után besenyők (Bisseni, Patzinakitae) lakták Moldvát, és hogy „CUMANIA“ név alatt ismertetett a' XIII és XIV-dik századokban; de tudjuk ujabb kritikai vizsgálatokból azt is, miszerint mind a' besenyő, mind a' kún nép a' magyarok' vérrokona, azonegy nyelvet beszélő, csak szójárásban különböző felekezet volt. Tág mező nyilván immár meg előttem a' nyelvben és helynevekben fönmaradt emlékek' kinyomozására, egy olly elkülönzési mérüre vala szükségem, mellynek alkalmazásával kimondhassam, vagy legalább valószinüvé tegyem: mellyek maradtak itt el a' magyaroktól, mellyek ismét a' besenyőktől, vagy a' kúnoktól? Maga a' jelennen Moldvában lakó magyarság, már az ujabbkori tudositások-, jelesen Gegő Elek' „*A' Moldvai magyar telepekről*“ 1838-ban kiadott munkájából érthetőleg, nem mind egyidejü oda származás; vannak ugyanis csangó magyarok, vannak ismét székely és egyéb magyarhoni eredetüek. Mindezeket tehát ugy gondolom, csak akkép, és akkor határozhatom el, ha majd a' csangó, és egyéb magyar helységeket megjárom, a' dolgok' állásáról legközelebbi ismeretet szerzendek. Készültem azért minél előbb a' csangók' meglátogatására a' Szeret' tul vagyis nyugoti partjához, hol ők legnagyobb számmal laknak. — Föltünő vala előttem Fenesi trattoriaja előtt legényemmel beszélgetésem közben némi moldován öltönyü, derekán vörös szövetü övvel áttekergetett, körülbelül 25—30 éves pór egyén, — a' moldovánok nélkülözhetlen ruhadarabja a' derék- öv kelme — ki szemeit rámszögezve hallgatá magyar beszédemet. Egyszer csak hozzám közelit, 's gondolkozva töredezett hangon székelyes kiejtéssel igy szóla: „A' nagy magyarországi a' nagy uram?“ Igen, felelék, nagy Magyarországból jöttem, hát kend honnan való? Itt lakom, mondá. Előbb nehezen ejtett, de majd-majd folyóbbá vált beszédéből megtudám, hogy ő most Fenesi' szolgálatában él, neve Ambrus Péter, reformatus, Háromszékből Varjasról 16 év előtt atyjával költözött Moldvába Százkuton telepedvén meg a' Szereten tul, hol több ref. magyarok laknak. Onnan régebben elszármazván, szolgálattal keresi kenyerét.

Moldvában posta kocsikon elég gyorsasággal lehet utazni, mert a' kocsi nem egyéb egy pár személyt alig elfogadható keskeny kis taligánál vas 's egyéb eszközök nélkül, mit száraz uton a' befogott 4, vagy 6 jó ló nyargalva sárkányként ragad maga után; de én ez irgalmatlan módot nem

Digitized by Google

testkimélésből, hanem azért sem használhattam, mivel a' szokott országuton Moldvát átfutni épen nem vala czélom. Behatni a' félreeső magyar helyekre, fölkeresni minden irányban a' tárgyamra vonatkozó nevezetességeket lévén feladatom; ezt saját rendelkezésemtől függő készséggel eszközölhetem csak. Egy jó erős moldvai paripa és bukovinai könnyü kocsi nem sokba telik gondolám, legényem ugyis kész kocsis. Az illy orosz fogat itt nem divaton kivüli. Ugy lón.

Át kell azonban tekintenünk Moldva' politicai fölosztását rövid vázlatban, hogy az olvasó minden vidéken magát tájékozva kisérhessen.

A' 800 □ mf. terjedelmü Moldvának az erdélyi havasok és Prúth folyó közt éjszakról délnek egész a' Dunáig majdnem egyenes vonalban terjedő hosszukás földrészi alakja levén, ezen természeti helyzeténél fogva fölsőre (Czára de Szusz) és alsóra (Czára de Dzsosz) oszlik. Foglal magában mindössze 13 kerületet (Czinút), mellyek ismét járásokra (okol) vannak fölosztva.

A' czinutok imezek:

							Népessége.
A' fölső vidéken:							
1) Szucsavai,	fővárosa	Folticsén;	123	faluval	4	okolra osztva.	67,250.
2) Dorohoi,	„	Michailén;	172	„	6	„ „	63,785.
3) Botoscháni,	„	Botoschán;	188	„	6	„ „	98,118.
4) Niamczi,	„	Piatra;	140	„	5	„ „	85,706.
5) Bákói,	„	Bákó;	144	„	5	„ „	124,055.
6) Jasszii,	„	Jászvásár,	277	„	7	„ „	102,000.
7) Románi,	„	Románvásár,	117	„	4	„ „	72,370.
Az alsó vidéken:							
8) Vazlui,	„	Vazlui;	160	„	5	„ „	81,690.
9) Falcsii,	„	Husz;	127	„	4	„ „	72,605.
10) Tutovai,	„	Barlad;	150	„	5	„ „	78,950.
11) Tekucsi,	„	Tekucs;	177	„	4	„ „	89,685.
12) Putnai,	„	Foksán;	151	„	5	„ „	124,055.
13) Kovarlui,	„	Galacz;	90	„	3	„ „	55,030.
							1,115,298.
Ehhez járul a' nagyobb és kissebb mindöszve 44 város' lakója:							168,625.
						összvesen:	1,283,923.

Digitized by Google

Ezen kerületeket az ugynevezett iszpravnikok (fő-ispán) kormányozzák, kik mellett egy szamis (számos, Perceptor) létez, a' közadót kezelő. A' népességről részletekben ugy, mint egészben biztos adatokat szerezni lehetetlen. — Skriban academiai tanárnak Jassiban 1838-ban kiadott Moldva kis Geographiája e' tartomány' terjedelmét 800 □ m. fre, népességét 1,000,000-ra teszi [1]). D. Guszti ugyanott mult évben kiadott uj geographiájában mind ezekről hallgat [2]); mellyből azt következtethetni, hogy maguk sem tudják, vagy nem akarják nyilvánosságra bocsátani. Később Jassiban hiteles források után értesültem, miszerint a' legkésőbbi összeszámitás szerint, mellynél csak a' családatyák vétetnek jegyzékbe, minden családot 5 személyre téve 1 és ½ millióra fölmegyen a' lélekszám. A' térképek között miket Moldvából magammal hoztam, leghaszonvehetőbbnek mondhatom későbbi tapasztalás nyomán Friedét [3]) ambár ebben is számosak a' hiányok.

[1]) Mik Dzseografia. De P. Skriban. Jesch. 1838. in 8. pag. 25.

[2]) Dzseografia Noul. De Stolnik D. Gusti ed. a 3-a Jasi. 1843. in 8.

[3]) Carte de la Moldavie Valachie, Bessarabie avec la Transilvanie, et la Bukovine par F. Fried, Vienne chez Artaria et Compag. 1828. — A' következőknek is meg van majd ez, majd ama tekintetben saját értékük 's becsük:

Tabula geographica continens Despotatus atque Moldaviae Provinciam Polonicam Podoliae tamquam Regiones, in quibus bellum praesens geritur ex Hassianis aliisque novissimis subsidiis secundum statum politicum recentissimum de ineata; in lucem edita ab Hommannianis haeredibus 1769. in fol.

Mappa nova geographica Moldaviae et Valachiae ad recentiores observationes astronomic. T. R. Isleniev et chartas geographicvs L. G. R. de Bauer concinnata. Apud Sebast. Hartl. Vien. in fol. obl.

Principatum Moldaviae et Walachiae tabula geographica generalis ex authographis castrametatorum Russicorum ad normam observationum astronomicarum hunc in finem in illis Regionibus habitarum. Conscripta a J. F. Schmidio Acad. Scientiarum Petr. Adjuncto in fol. atl.

Karte von der Moldau und Walachey nach den astronomischen Beobachtungen des russisch kaiserl. Majors Islenief und den Karten und der Beschreibung des Herrn Hauptmann Sulczer Ing. den Karten des ehmaligen russich kaiserl. General-Lieut. von Bauer über die Moldau u. a. m. entworfeu von F. L. Gussefeld. Nürnberg bei den Hermanischen Erben 1785. in fol. atl.

Karte von der Walachey, Moldau und Bessarabien nach geometrischen Messungen und astronomischen Beobachtnngen verfasst von Herrn J. F. Schmid, neu herausgegeben von Herrn F. A. Schrömbl. 1788. Gestochen von A. Amon in Wien in fol. atl.

Neueste Karte von der Moldau, Walachey, Bessarabien und der Krim sammt den angrenzenden Provinzen Siebenbürgen Bucovina einem grossen Theil von Ungern, Galizien, Pohlen, Tartarey, Neurusland und Bulgarien. Nach den besten Originalzeichnungen und Karten von General Bauer und H. J. F. Schmidt entworfen von H. C. Schütz. und gestochen von F. Müller in fol. atl.

Valachia, Servia, Bulgaria, Romania. Per Gerardum Mercatorem Gnilpelmus Bl au excudebat. in fol. min.

Digitized by Google

Majus 28-dikán Galaczból kiindulván a' sok halmok közt Kalika falun keresztül végre négy órányi hajtás után 11½ órakor értem Petyere faluba, melly elszórt házak- és hosszu utczát alkotó bódékból áll, Moruszi herczeg tulajdona, kinek atyja egykor vajda volt. Az uri lak csinos; széles völgyben fekszik. Ki hinné, hogy moldvai faluban van, midőn a' korcsma előtt megállva e' szavakat olvassa a' ház' czímtábláján „*L' ami dés voyageurs.*" Illy francziát majmoló czégér sokhelyütt nagyban mutatkozik a' moldvánoknál, bár a' belső csin- és müveltséghiány ne lenne satyrája a' bombasticus dühnek. Ebédem egyszerü nyárson sültből állott, mit nagyobbra becsültem minden keveréknél, sőt francziásan készült czifra eledeleknél, Innen a' magas térségén számtalan kúnhalmoktól jobbra balra körülvéve 4½ órányi haladás után a' Barlad folyóhoz jutottam mellynek czölöpökön álló hidján menvén Tekucsba a' hasonnevü czinut' fővárosába értem.

Carte Speciale de la Principauté de Valachie, publiée par C. M. Roth a St. Petersburg 1771. in fol. max.

Mappa Specialis Valachiae ex accuratissimis singulorum Districtuum Ichnographiis collecta, delineata et dedicata Excellentissimo Domino Comiti de Hodik S. C. R. A. M. Consiliario intimo campi Marschallo, supremi consilii aulae bellici Praesidi per F. Jos. Ruhedorf in officiis S. R. ad Supr. armorum Praefecturam 1788. Hier. Benedicti scrip. Kil. Ponheimer sculpsit in fol.

Karte der Walachey. in fol. min.

Der westliche Theil des Fürstenthums Walachey in 4. min.

Der östliche Theil des Fürstenthums Walachey. in 4. min.

Oláhországnak Szisztov és Ibraila között fekvő része, Bulgaria, Moldova és Besszarábia tartományainak részeivel együtt rajzolta 's metczette Nemes Berkeny János Veszprémi fi. Bécsben 1791. in fol. obl. min.

Nova et accurata Turcarum et Tartaricarum Moldaviae et Walachiae descriptio. in 4. maj.

Moldau, Bessarabien, Bucovina, gezogen aus gründlichen Urkunden von F. Arnolt. in 4. fol.

Carte de la Moldavie pour servir á l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Tourcs. Levée par l'Etát Major sons la Direction de F. G. de Bacor. ornamenta sculpsit J. V. Schley cartas sculpsit Leonard. Schenk Jansz. Amstelodami adjecta exsplicatione motuum totius exercitus Russici in Moldavia oontra Turcas. in fol. max.

Carte de la Principoté de Moldavie diviséc en ses District. publieé par M. Roth á St. Petersburg in fol. max.

Karte von der Moldau und Bessarabien. J. Adam fecit in fol. min.

Der westliche Theil des Fürstenthums Moldau in 4. min.

Der östliche Theil des Fürstenthums Moldau in 4 min.

Die Landschaft Bessarabien. in 4. min.

Moldvahon, Gegő Elektől. A' magyar tudós társaság' költségén, Kőre metszette Trencsensky és társa. Pesten, 1838. fol. obl. min.

Digitized by Google

Tekucs. Tekucs kicsiny város, az iszpravnik székhelye, merő bódékból (butiga) álló hosszu utczája mutatja a' moldvai városok' stereotypjét, 2000 lelket számlál, 1841-ben állitott normalis iskolával is bir. Már itt valódi moldován izlésü fogadóban helyezém be magam éjjeli szállásra, mellynek orientalis jelleme abban áll, hogy gyékény szövettel boritott divannál egyébb misem létez szobáiban. Nyoszolya, ágynemü, asztal, szék, itt ismeretlenek. Az utas szerezzen ágynemüt ha tud, 's nyugodjék a' hogy tud magával hozott saját butorán. A' bojárok ugy is hoznak magukkal, vagy jól megfizetve a' használat dijját, ád nekik a' vendéglős, ha van. Ez igy megyen mindenütt keleten. Tekucsban hajdan 200 magyar létezett, templommal, pappal és tanitóval ellátva, de már 1646-dikban, mint Bandin följegyzé egy sem vala, és most sincs.

Innen más napon jókor kiindulván a' tömérdek kúnhalmok, vizsgálata foglalt el. Moldvának itteni szembetünő térségén ujon csinált utat érve, jobbra Nikorest, balra Odobest városokat hagyám el, a' nagy uttól balra Jonacsest falunak a' Szeret felé fordultam, leereszkedvén annak völgyébe, hol a' falun kivül némi régi templom áll magányban. Majd a' Szeret' 11 dereglyéből összeaggatott hidjához értem. A' Szeret itt, és átaljában másutt is sok ágazatu, porondos, és rendetlen medréért hajózásra alkalmatlan. A' hidon áthatolva értem azon uj nagy utra, melly Foksantól kezdve a' Szeret mentében egész Moldván át Bukovina' Szeret nevü városáig vezet. A' Tatros itt folyván a' Szeretbe, minthogy az azon átvivő hid a' legközelebb történt fölhöszakadáskor szétromboltatott, összekötött két csolnakra téve kocsimat, lovam pedig átusztatva, nagy veszödséggel juthattam partra, miért igen jól esett, hogy déli 12 óra után Adzsúd 1200 lelket Adzsúd. számláló kis városba értem. Itt is számos szegény butigák főutczájába szoritva jelenték előre, hogy nem falu, hanem város nevet visel e' putnai czinutban esőhely. Két órát, időzvén folytatám a' Szeret' mentén, hol már magasb hegyfok, és erdőség mutatkozik éjszaknak utamat, az levén czélom, hogy éjjelre Százkutra a' magyarok lakta helységbe jussak. Az országutból nyugotra eltérő utat kinyomozván magas parton át fölléptetve 5 órakor már ott valék. Ez Aszlan Koszta boer' birtoka magyar és oláh lakosokkal. Éjszaki szük völgyü részében laknak a' magyarok, kik közül mintegy 150 kath. lélek templommal; reformatusok pedig 123 lélek nyugoti oldalán szinte oratoriummal és pappal. Jobbára mind erdélyi szár-

Digitized by Google

mazásuak, csangóknak épen nem hivatnak. Jó Lajos nevü előkelő gazdától kérvén szállást, ámbár önmaga akkoron még mezei munkán vala, derék neje nagy szivességgel befogadott, értvén Magyarországból jöttömet. Megjárván még azon nap a' magyarok' lakait, a' klézsei anyaegyháztól függő fatemplomát, Márk Mózses reformatus lelkészt. A' nyert értesitésekből megyőződtem az itteni ref. magyaroknak később kori telepedéséről, ök majdmind Háromszékből erednek. Ide nem számitván a' városokban levő reformatusokat, Pralán, Százkuttól 5 órányira fekvő faluban vannak még mintegy 30 számmal. Márk szinte háromszéki, elöbb Bukaresztben Sütkey lelkésznek volt segéde. Szük jövedelmét a' viszonyok kutatása nélkül is eléggé értettem a' ház' külső körülményeinek megpillantásával. Nevét e' hely a' számtalan forrásoktól nyerte, mellyek határát környező magos hegyeiből erednek. Már a' mult században magyaroktóli lakatásának irásbeli nyomaira találhatni.

Más napon (majus 30-dikán) jó gazdámtól szives bucsút vevén, félóráig tartott mig az ország utra kihajtottam. Rekecse falu mellett a' lunkai erdőség' elhagyása után a' Szeret melléki nagy utról balra a' hegyek közé fordultam, és még délelött a' Klezse patak mellett magába a' ha- Kelézse.
son nevü csangó faluba értem Petrás Incze honunkban is már ismeretes moldvai születésü derék magyar lelkészt üdvözlő. Döbrentei leveléből legott megérvén Petrás utazásom czélját, nyilt barátsággal fogadott. Messzi ut, és sok tárgy kinyomozása levén előttem pillanatig sem késtem, minden alkalmat fölhasználni ismereteim gazdagitására. Petrás tudományos miveltségü, és családi viszonyok által a' csangókhoz köttetett egyén, gondolám mindenek iránt adhat kellő utasitást, a' miben tapasztalásra támaszkodhatni, egybevetvén pedig ezeket a' történeti nyomozásokkal, kipuhatolható leend, kik csangók és kik a' később Magyar- és Erdélyországból odaköltözöttek moldvai rokonink között.

A' magyarok „Ungur" néven hivatnak a' moldvai oláhoktól, melly Moldvai kath. magyarok.
nevezet egyszersmind a' „katholikus" eszmét foglalja magában. A' fönebb érintett csekély számuakon kivül ök mind római katholikusok. Évenkint ad ki Jassiban az ott székelő kath. püspök illy czimü statistikai latin táblát: „Series Vicariatuum, Parochiarum et Filialium, item nomina Missionariorum ex Ord. Min. Conventualium in hoc Principatu Moldaviae existentium." az ugynevezett *„Ordo Divini Officii"* könyvecskéhez ragaszt-

Digitized by Google

va. Kezemhöz jött illy 1844-diki tábla szerint jelennen létez Moldvában négy egyházmegye (Districtus) u. m. Jászvásári, Szereti, Beszterczei, és Tátrosi, mellyek saját helytartói káltal kormányoztatnak, kik egyszersmind parochusok.

I. A' jászvásári kerületben van következő 6 parochia:

1) Jászvásári	—	fiokegyházzal,	2063	lélekkel.
2) Horlesti	4	„	326	„
3) Huszi	8	„	2621	„
4) Foksáni	5	„	431	„
5) Galaczi	—	„	295	„
6) Botosáni	3	„	240	„

II. A' szereti kerületben 3.

1) Szabofalvi	7	„	4230	„
2) Dzsidafalvi	16	„	5150	„
3) Halucseszti	26	„	4023	„

III. A' beszterczei kerületben 6.

1) Kalugyeri	10	„	3740	„
2) Forrofalvi	1	„	2722	„
3) Klézsei	7	„	2199	„
4) Bogdánfalvi	1	„	2400	„
5) Presesti	12	„	2863	„
6) Valléni	11	„	3394	„

IV. A' tatrosi kerületben 3.

1) Tatrosi	5	„	1214	„
2) Grozesti	10	„	2366	„
3) Pusztinai	23	„	3364	„

Ezen parochiák nem mind állandon maradandók, minthogy némellyikben néhány nevezetesb fiokegyházakban is léteznek paplakok, majd ide majd amoda tétetik a' parochia. Igy 1842-iki tábla szerint az I. kerületben nem Botosányon, hanem Kotnáron volt; a' II. kerületben a' megnevezett 3-an kivül még volt más kettő t. i. Rekiténben és Talpán; a' IV-dik kerületben eggyel t. i. a' kumánfalvival több vala. Ezen változtatás abból is ered néha, hogy kevesek levén a' lelkészek, két parochiaból alakitatik egy; vagy háromból kettő; viszont megforditva. Az összes kath. lélek szám 43244re megyen ezek szerint; mit azonban biztos adatul tekintni nem lehet,

Digitized by Google

több okoknál fogva, főleg azért, hogy az adózó családatyák vétetvén jegyzékbe, a' lélekszám' meghatározására gond nem fordittatik. A' táblákon előforduló helynevekre nem mellőzhető végre azon megrovás, hogy nem magyar, hanem elrontott oláh, és azokból olaszositás által elferditett irással jegyeztetvén föl, ugyancsak jártas legyen valaki Moldva' geographiajában, hogy a' csudálatos nevekre ráismerjen. Igy Dzsidafalva: Judenum; Szabófalva: Saboanum; Forrófalva: Faroanum; 'stb.

A' klézsei lakosok, valamint a' bogdánfalvi, forrófalvi és kalugyeriak is fiók tartozandóságaikkal együtt, kik a' Szeret' jobb felin majd egyfolytában elterülnek, eredeti csangók, ámbár szivárogtak be közibök némi székely családok is, nyelvüket ekkoriglan megőrzötték, 's ámbár a' férfiak jobbára az oláh nyelvet is beszélik, a' nők közöl azonban sokan soha sem lépvén ki völgyeikből, oláhul nem tudnak; ezek' nyakára ennélfogva magyarúl nem tudó olasz papot tolni nehezen sikerül. Máskép áll a' dolog a' Szeret' fölsőbb részén a' dzsidafalvi, halucsesti nagy parochiákkal, és fiókaikkal. Ott jobbára csak az öregek tudnak már magyarul, olaszok levén hosszas idők óta lelkészeik, kik minthogy a' magyar nyelv' tanulására képtelenek, mondhatni tüzzel vassal irtják szép nyelvünket. A' legéjszakibbra eső kotnári, ugy a' Prúth' mellékén Husz körüli magyar nyelv már kiveszett, csak némi ujabban oda költözött családoknál él.

Ebből áll fővonása a' moldvai magyar nyelv' geographiai kiterjedésének. Csangóknak tartatnak mindazok, kik nem székely eredetüek, ha már el is oláhosodtak nyelv tekintetében. Miért hivatnak csangóknak? annak okát ők nem tudják, valamint jelentését sem e' szónak. Hiányzik közöttük olly történeti emlék, melly akár a' névre, akár hajdani állapotuk- és eredetükre fénysugárt bocsátna. A' történetbuvár' föladata marad tehát mind ezeket a' homályos régiségből kikutatni.

Az eddig mondottakból értheti az olvasó, miszerint az Árpádkori magyar maradványokat a' most itt élő magyarokkal bármi tekintetben is kapcsolatba hozni nem léhet; 's egyedül besenyő és kún ivadékoknak tartandók a' legrégibb magyar lakosok; miután a' történet könyvek föl nem világositják az itt levő és nagyobb részben már vallásban is oláhokká változott ropant számu magyaroknak az anyahonból ideköltözését.

Ezen állitás constatirozására következő tények szolgálnak:

a) Tömérdekek a' moldován oláh nyelvben a' magyar szók, mellyek

Digitized by Google

elléggé bizonyitják, hogy illy nyelvü néptömeg egykor az oláhval egybeolvadván, elveszett nyelvének ezekben maradtak fön csalhatatlan nyomai.

b) Léteznek Moldvában számtalan helységek, mellyek földesurak (boer) alatt nem levén, szabadon, önmaguk közt fölosztva birják határukat. Az illy lakosok „*Rezes*“ néven hivatnak, melly nem egyéb a' magyar „*részes*“ szónál. Mind a' nevezet tehát, mind maga az institutio azon előkorból veszi eredetét, midőn még magyar ajku kún nép lakta e' tartományt. És valójában, a' legjelesebb rezes helységek magyar jelentésü- és hangzatuak, az oláh nyelvből meg nem fejthatók, például: Ludása, Nádisa, 'stb. azaz Ludas, Nádas. Hozzá járul ezekhez még az is, hogy az illy rezes helyek ma már oláh lakosi nagyobb részben magukat ős hagyamány után „Ungur“ eredetüeknek valljak.

c) A' moldvai régi és némelly még most is divatban levő hivatal- és tisztségnevek valódi magyar jelentésüek, és nyelvünkből kölcsönözöttek, például: Apród (apréd), Armas (armás), Birau (biró), Hoternicsény (határőr), Kamorás (kamarás), Paharnik (pohárnok), Pargar (polgár), Parkelab (porkoláb), Szamis (számos, számoló, perceptor), Szultuz (Soltész), Tenasz (tanács); továbbá a' Ravas de drum (uti rovás vagy levél) 'stb. mik bizonyára csak rég ott élt magyar nyelvü népségtől sajátitattak el.

d) Általánfogva Moldvában a' helynevek nagy része nem oláh jelentésü, hanem tiszta magyar, és csak az an, en, eszt raggal oláhositott, melly tulajdonkép, falut, helyet értelmez. Ha ezen tények nyomozásim következtében megczáfolhatlan adatokkal bizonyitatnak be: akkor már senki sem kételkedhetik annak valóságán, hogy a' hajdan „*Cumania*“ nevet viselt Moldva és Beszarábia a' magyarral azonegy nyelvet beszélő kúnok és besenyők' maradékitól nyerte föleg népesitését, 's azoknak maradékai a' csangó magyarok is. Összehangzásba jőnek mindezekkel a' historiai ujmutatások. Tudjuk a' történetekből, hogy itt, még IV. Béla korában püspökség álapitatott „*Episcopatus Cumanorum*“ név alatt, melly különállósággal birva a' milkói szinte Cumaniaban létezett püspökségtől, a' szereti és később bákói püspökség' nevezetébe ment által. Egybevetvén ezeket Moldva' viszontagságaival, és az ó hitüeknek a' rómaiaktól XV-dik századbani elszakadásával, valamint azzal, hogy a' mult században is létezett még a' moldvai vajda' udvari tisztei között kúnok' kapitánya (Kapi-

Digitized by Google

tán de Komany) czimet viselő hivatal [1]), minden régi magyar maradványokat a' kúnoktól eredőknek vallhatjuk. Efféle hiedelem és bizonyára alapos ismereten épült hiedelem uralkodott őseinknél már másfél század előtt a' moldvai és beszarábiai magyar nyelvü helységek' származása fölött. Bonbardi irja a' cumaniai vagyis moldvai és beszarábiai kúnokról: „*Dispersae etiamnum per Moldaviam, ac Bessarabiae fines gentis illius* (Cumanorum) *reliquiae, cui sermo Hungarico haud absimilis usurpatur*“ [2]). Timon Samuel beszéli 1730 körül, hogy 1706-ban Beszarábiaba a' kúnok' maradékaihoz Nagy-Szombatból lelkész küldetett: „*Ad posteros Cumanorum anno* 1706 *in Bessarabiam missus fuit Tirnavia sacerdos*“ [3]). Még világossabban szól e' küldetésről Szegedi János a' Cumaniai kúnokról irván: „*Ad eos, Fidei, morumque principiis erudiendos, profectus est Anno* 1706. *Tyrnavia quidam sacerdos Francisci Rakoczii literis munitus, pïisque eiusdem, et sequentium Ducum Eleemosynis large adjutus*“ [4]). Ezen nyelv- és helynevekben mutatkozó őskori magyarság' egyenkinti összegyüjtése, mellyet itteni működésem befejeztével eredménykép adandok, leszen egyik föladatom. — A' klézsei csangók tehát jó magyarok és hozza még rezesek is, a' mi már bizonyitja szabad ősi telepedésüket. Pater Jánossal — ugy nevezik keresztnevéről a' buzgón tisztelve szeretett 's köztük született Petrás lelkészt, kire az Incze név csak a' szerzetben ruháztaték, több izben megjárám csinos lakjaikat, házi életük és szokásaikkal megismerkedendő, sajátszerü beszédüket hallandó. Mielőtt ez történt volna, betoppan a' tisztelendő páterhez egy zömök testü, jelentékeny férfias arczvonásu, szakállas ősz-öreg, ing- és gatyája fölött fekete zekeöltönyt néhány apró, szinte fekete gombbal és sujtással gomboknál ékesitettet viselve, kezében vékony összefont sárga viaszk gyertyát arra akasztott huzassal együtt tartva igy kezdvén szavait: „Diczértessék a' Jézusz Krisztusz.“ Beszél tovább, de ha nem látom ősz fejét, valóban olly csalódás lep meg, hogy a' beszélő: gyermek, vagy negédességből selypeskedik. Bevallom, meglepetésem miatt keveset foghattam föl beszédéből; mig fi-

[1]) Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens. ¡Wien, 1781. in 8. II. Bd, S. 85, — III. Bd. S. 251.

[2]) Bonbardi Mich. Topographia Magni Regni Hungariae. Viennae, 1718. in 4. pag. 321.

[3]) Timon Samu. Imago Novae Hungariae. Viennae 1762 in 4. pag. 75.

[4]) Szegedi Joan. Decreta et Vitae Regum Hungariae, qui Transilvaniam possederunt. Claudiopoli. 1743. in 8. In Synop. vitae Belae IV. §. 7.

Digitized by Google

gyelmesebb halgatás után értém; hogy megholt testvéreért harangoztatást kiván, mellynek szokott dija a' viaszkgyertyán függe. Ez volt a' legelső csangó, kit szokott kiejtésükkel beszélni hallottam. Neve Kósa Péter, előkelő gazda a' szomszéd Nagy-Patakról, Forrofalva fiókegyházából. Klezsében Istók György tös gyökeres csangó gazda, kihez beszólánk, némi viaszk pecsétet mutatott elő, mellynek közepébe beöntött vörös viaszkra nyomva még látható vala az ökörfő vajdai czimer és a' köriratból a' „*Gosszpod*" és „*Molda*" kyril betüs szavak' töredéke, de a' pergamen krizofot (igy nevezik Moldvában a' régi okleveleket) semmivé tette a' féltés miatti föld alá duggatás. — Föltünő volt klézsei kalandozásomban, hogy az ottani izraelita boldos szinte Dicsértessékkel üdvözle. Miután a' templomot, melly fából ugyan, de igen csinosan épült 's orgonával bir, a' számos gyümölcsöst, a' magas hegyet, kalváriát, temetőt, szóval az egész klézsei határt megszemléltem volna, másnapon Petrással a' nagypataki régi temetőbe rándultunk át; hol hat darab sirkövet fedezénk föl fölirásokkal, miket fölásatván, a' sirkert kápolnájához támasztattuk. Ezen kövek' fölirásait a' többi régiségekkel együtt II-dik számu bizonyitványban adjuk a' moldvai magyar helyek' betürendi sorozatánál.

Junius 1-ső napján Petrással Nagy-Patakra Kosa temetésére menénk, hol is az egyházba vitetett halott fölött hármas pappal, és négy kántor bucsuztatójával végbevitt hosszadalmas czerimoniát bevárván, onnan rövid delezés után déli 12 órakor távoztam el Bákó felé hajtó, utközben Bogdanfalva mellett elvonulva, több ottani csangókkal beszéltem sorsuk és állapotuk iránt, kiktől nem sok örvendetest volt alkalmam érteni
Bákó. lengyel származásu papjuk' zsarnok bánásmódja fölött; 3 órakor már Bákónak a' Szeret' mentén elnyuló országut hasitotta főutczáján hajtatván be, egyenesen a' magyar templom' telkén épült piaczra néző magyar fogadóba szálltam. Ez nem igen tetszetős külsejü legtisztább hely ugyan, de keveset lehet válogatni az itteni kis városok' fogadóiban. Elég, hogy külön szoba nyilt meg számomra, a' korcsmáros pedig szatmármegyei hazánkfia vala, a' minek nem kissé örvendettem, remélyvén, miszerint tőle a' helybeli viszonyokról- és magyar lakosokról elég fölvilágositást nyerhetek, az oda gyülni szokott székely földről vásárokra jövö emberekkel is értekezhetem; melly reményemben nem is csalatkoztam. Bákó a' hasonnevü czinut' fővárosa, az iszpravnik' székhelye. 3000-re menő lakosaiból mintegy

Digitized by Google

500—600 magyar, kik között csangó eredetü csak 3 birtokos család van; nem rég épült kath. kőtemploma most a' kalugyeri parochiától függ, de terveztetik ide is lelkész alkalmazása, mihelyest a' rongált paplak elkészült. Bákó a' Besztercze folyónak Szeretbe szakadásán alól magában a' Szeret' völgyében fekszik, nyugotra és tul a' Szereten keletre emelkedő hegyektől környezve. Három fő utczából állónak mondhatni, melly a' Szeret mentén éjszakdéli irányban vonul, és a' Szereti átjáráshoz vivő, keleti irányban meg a' Terebes patakra nyuló. Figyelmet érdemlő épülete egyetlen egy sincs. Templomuk a' moldovanoknak három, örményeknek egy. Létez normalis iskola is. Itt állott egykor a' kath. püspökség, mellynek maradványai kinyomozására teendő ásatások végett több idő kivántatván, az efféléket keletről szerencsés visszajövetelem korára halasztván. Meglátogattam Theodori pesti származásu gyógyszerészt, kinek ajánlott szivességét visszajövetelem' alkalmára tartám föl.

Jun. 2-dikán reggel elhagytam Bákót a' Besztercze folyó' nyomorultnál nyomorultabb, de azért vámot jövedelmező hidján áthaladva a' kies völgyből már magos térre, a' csinált országuttal ellátottra léptettem föl, Románvásárnak tartván. A'Szeret' völgyére látás 's azontul egyenes vonalés magasságban emelkedő hegyek a' buján termő térföld, közbeeső szép erdőcske számtalan vizforrások elvezét-dussá varázsolak a' legkellemesb időben történt utamat, mig déltájban Halbina nevü postaház melletti korcsmánál kieresztvén ebédre egyebet parázson sült tojásnál nem kaphattam, a' mi jóformán kielégite, minthogy friss tejben is részesülhettem. Innen fölkerekedvén, kies völgy és berkek mellett ismét vizforrásokkal találkozva, 3 óra tájban Román város alá a' Moldva folyó' hidjához ér- Román.
tem, melly város ennek a' Szeretbe folyásánáli szegletben emellkedett helyen fekszik, 6000 lelket számlál, és a' hasonnevü czinut' fővárosa, püspöki székkel és 8 görög-moldován templommal, kerületi korházzal, mellynek igazgató orvosa Theodori az emlitett bákói gyógyszerésznek testvérbátyja, Pesten egykor iskolatársam; kit egy pillanatra meglátogatni el nem mulattam. Miután a' fővárost körül néztem, és az ugynevezett fejér templomot (Bezerika alba) melly egykor a' magyarokénak lenui mondatik, megvizsgáltam volna, 5 órakor folytatám utamat Jászvasár felé. Romántól éjszakra, az ország uttól félórányi távolságban nyugotfelé fekszik Szabófalva a' csangók' egyik legnépesbike, mellyben még magyarul be-

Digitized by Google

szélnek. Több időt kivánván itt tölteni, meglátogatásukat visszajövetelemre halasztám. Azon kedves jelenetet azonban, mellynek határukban a' ló és szarvas marha-legeltető gyermekekkeli találkozásom alkalmával tanuja valék, el nem hallgathatom. A' többi közül némi 13 éves szöke fiucska, vörös szalagu kalappal tünvén szemembe, magamhoz hittam rövid beszélgetés végett, markába nyomván bizalom gerjesztésül egy pár garast. Kérdéseimre bátran valaszolván, elmondá csangósan, hogy szkolába (igy nevezik a' tanodát) is járt, irni, olvasni tanult, de tatája (atyja) már nem ereszti oda többé. Nyájas beszéde közt lovamhoz vonulván azt simogatni kezdé. Elmondá továbbá nyiltan, hogy lelki pásztoruk magyarul nem tud, oláhul gyóntat, pedig ők nem tudnak ugy. Neve Ilinkó György atyjáé Márton. Igérve, hogy majd meglátogatom atyja házát, tovább hajtattam. Gyakran találkozhat már e' vidéken csangókkal az utas. A' Szeret melléki uj országutnál bizonyos távolságra fölállitott lakhelyekben az ut-őrök és kotrók többuyire ungurok azaz csangó vagy más eredetü magyarok. Ezen utról a' Szeret' tul partján cgymás után látszanak Tamásfalva, Dzsidafalva, Miklósfalva, Dumafalva, mindanyi csangó faluk; de lakosi már alig, vagy épen nem tudnak magyarul. Leérve a' magas hátról, berkek, lapályok és vizenyös semlyékek közt több hidacskákon vitt által az ut, mig végre 8 órakor a' Szeret mellett Szkei fogadóhoz értem, ott éjjeli szállást tartandó. Szokás szerint izraelita a' bérlő, kitől nem sok kényelmi szolgálatot várhatni.

Junius 3-dikán korán hajtók a' szereti révbe, de hasztalan, mert egész órai várás után kelhettünk csak által az akkor tatarázott kompon, melly két ladikon fekvő nyomorult gerenda szerkezetből állott. Várakozásomat türhetővé tette némi teskáni és szabófalvi csangókkal lett találkozásom, kik Jasszibapityókát (igy hivják ők a' krumplit) 's más egyebeket vittek eladásra. Ezen terménnyel leginkább csangók látják el a' főváros piaczát. Sok érdékes dolgokról nyerék tőlök értesitést. Állitták ezek is, miként a' tamás- és dzsidafalviaknak egyedül vénei beszélik már nyelvünket. A' Szeret' lapályából nagy bajjal kivergödve Szkei kisded falunál a' magos földre menénk föl, hol az ut Jászvásárnak keletfelé fordul, partos, völgyes és bozótos majd erdős vidéken keresztül, mig a' magos téren Jakaseszt, vagy Strunk falu meletti korcsmánál és fördő háznál haladánk el, mindenütt buján termő vetéseket látva 8 órakor Szépvárost

Digitized by Google

(Tergul fromosz) értük mintegy 3,000 lelket számitot, mocsáros és sásos tó mellett, a' mit az itt elmenő Bachlui patak formál. Ezen kis városnak van gyógyszertára és normalis iskolája. Beszélék némellyek itt egykor számos magyarok' laktát, de hiteles nyomára nem jöhettem. Egy órai pihenés után folytatám utamat a' főváros felé. Az ut hegyvölgyön viszen, jobbra a' völgyesekben a' Bachlui szemléltetvén kákás tavaival, tul rajta jobb felül a' hegység' domhjai emelkednek. Két nagy kúnhalom emlékezteti az utast a' nép vándorlások korára, melly az utnak két felén emelkedve egymás mellett, a' patak közel voltát látszik mutatni. Fő sajátság az e' vidéki nagyszerü halmoknál, hogy mindig folyók és patakok' közelében találtatnak. Fölmenék tetejére, hogy átnézzem a' partos környéket; kelet és éjszaki irányban több mint 8 nagy halom vala szemlélhető. A' tájék magasabb helyekről vizsgálatában majd egy órát töltve miután Torkesz falunál elmenénk, és kies völgyben a' hegysor' oldalán némi patak melletti fördőházakat elhagyók, majorok 's halmok' sorozata mutatkozának dús virányu környékén, mellyet magas tetők váltanak föl. Az ut irányában eső hegysornak fokához magason és völgyben fekvő Podlului postaállomás és kis népességü városhoz érénk 11½ órakor, mindenütt csinálatlan lévén az ut, mellyen haladánk e' pontig. E' helyi tágas fogadóban moldován módon készült rövid ugyan, de kielégitő ebédem, melly riskásában főtt csirkéből állott, bizonyitani látszék, hogy már közel vagyok a' moldován miveltség' főhelyéhez; ambár a' lóbűz, melly a' vendégek' szobája és fuvarosok lovainak minden oldalróli elzáratása- 's egy födél alá szoritásából származik, valódi török karaván-hánba tevé át képzelődésimet. Innen délután 2 órakor kiindulván, már csinált uton hajtók. Megnyilt ekkor egész pompájában a' Bachluj patak' völgye, mellynek oldalában, majd hegyes, majd lapályos földön néhány kis faluk irányában kövér kaszálók és gazdag aratást igérő buza vetésektől környezve Liczkán inséget mutató, elszórt házakból alakult falucskán keresztül vonula a' rendezetlen ut Jászvásár sorompojáig, hol 4 órakor állitattam meg utlevelem átadása végett. Behajtva a' szemetes hosszu utczákon a' magyar templom (Bezerika ungureszka) közelében némi örmény fogadóba száltam meg a' nap hátra levő részét jegyezgetésekben töltendő.

Tergu Fromosz.

Alig hiszi a' honában élő magyar, hogy külföldön, sőt még Moldva' fővárosában is, melly terjedelmére nézve nagy ugyan, de alig foglal ma-

Jászvásár.

Digitized by Google

gában többet 50,000 léleknél, egypár napi körültekintés után mennyi hazafiaira talál, kikkeli társalgás könnyen feledteti vele idegen országban létét, 's rokonérzelmü egyének közt lelhet ollykor kellemes időtöltést. A' természetben alapszik, hogy idegenek közt forróbban ragaszkodjék kiki faja- vagy hazabeliehez. E' ragaszkodást tellyes mértékben tapasztalám ott talált honfitársaimnál, kik között kitüntetve mindenek előtt tartozom emliteni Degré Ignáczot, csanádmegyei eredetü tudományosan mivelt gyógyszerészt, Lajosnak a' fiatal genialis irónak testvérét. Benne gyermekkori tanuló társamat ismerém föl, mirenézve annál bizodalmasabb vezető 's tanácsadóul használhattam a' moldvai dolgok' fölvilágositásában. (Fájdalommal értettem 1847-ben egy Moldvából érkezett hazánkfiától e' derék férfiunak szerencsétlen halálát. Benne nem csak minden magyar, hanem irodalmunk is részvevő barátot vesztett. Béke hamvainak, mardosó kín eloltóinak!)

Több napokat szándékozván Jassziban tölteni, oda irányoztam működésimet, hogy necsak a' várost külsőbelsőkép, hanem az itt központosuló moldován nagyvilágot, végre föleg a' csangó magyar ügyet minden oldalról megismerjem, és megalapitandó vezéreszmék után terjeszem ki vizsgálatimat minden irányban a' tartományra. Fő teendőm vala Eisenbach osztrák agensnál ut- és ajánló levelemet bemutatni, kitől méltányos fogadást nyerve társalgásunk közben Stefanovics helybeli nagykereskedő, 's osztrák alattvaló jelent meg nála; ez legott Gergeli János magyar ősöktől származott bojarhoz vive, majd Degrének ajánlott. Ennél ismét Kampián honunkból származott és nyelvünket tökéletesen biró moldován academiai tanárnak jöttem ismeretségébe; ki által Stamati, Vernav, Bandella és Szeuleszko, moldován tanárok 's tudósokkal keletkezett érintkezési viszonyom. Dr. Viola József hazánkfia 's m. academiai levelező tag, és az ottani sz. Spiridion korház igazgatója Sturdza Mihály vajda udvari orvosa Aszáki bojárnál a' moldován irók' legjelesbikénél 's egy irónő atyjánál mutatott be.

Rosnovano Rosetti Alekoné fő boernővel Parisból, hova két fiát vitte tanitatni, hazajövet a' Zrinyi gőzösön utazván együtt; jasszii lakában szives elfogadást, és férjétől azon igéretet nyertem, hogy az általa birt Forrófalván a' csangók' egyik ős fészkében ásatásokat tehetek, midőn majd körülményim engedendik. Egész könyvet irhatnék a' naponta tágult viszonyok

Digitized by Google

által e' népről szerzett ismeretek jelesen belszerkezet és politikai állásról, ha föladatom és czélomtól az effélék rajzoláso félre nem vezetne. Moldváról már könyvek léteznek, 's még kétannyit lehet irni, bizzuk azt másra gondolám, vagy ha a' sors ide még visszahozand, akkor mondjuk el olvasóinkuak e' tartomány' uj élet és örök halál közti csodálatos vajudásáróli észrevételeinket, most csak annyit egyelőre, hogy e' népben is fölébredt az öntudat és nemzetiség' eszméje. Ormuzd és Ariman egymáselleu küzdenek. Nehány tudósaival együtttartott barátságos lakománál gyakran üritetett pohár a' moldován nemzetiségért; irántam, és nemzetem iránti hajlamból a' magyarért is. Az eszme, melly a' szabadelmüség és önkény' polusa közt hányódik, már itt is megfogamzott és szülemlett, a' csecsemő keresztnevet nyere m — és r — szóban; mind a' két alaknak megvannak ápolói. A' diabolus rotae Skribán pap moszkvai növendék, de született moldován, ki daczára a' „római" név utáni átalános sovárgásnak, elakarja hitetni honfiaival, hogy a' moldvánok szláv eredetüek; 's hogy éjszak' hatalma áraszthat egyedül a' nemzetre üdvöt. Hasztalanul! A' tömeg magával ragadja a' könnyenhivő kisebb számot. Szinházukban egy nemzeti daloeska tapsra buzdit mindenkit; nyilvános tánczvigalmaikban, midőn a' szokott „française" helyett „National" pengettetik; topogni kezd kicsiny, nagy, ifju és vén, „éljen a' nemzetiség" harsog mindenfelé. Elmondám köztük én is sokszori alkalommal, miképp valamint a' magyar birodalomban vannak oláhok nekik vérrokonaik, úgy Moldvában létez roppant számu magyarság, és pedig a' két ország' népességhez képest nagy különbségü arányban. A' nemzetiség ügyénél azért ne feledkezzünk egymásról; fogjunk kezet, úgy is a' közös ügynek azonegy az ellensége, melly fölfalással fenyegeti mind a' két népelemet continensünk' kelló-közepén. Ha azt követeli továbbá és méltán követeli a' moldován, hogy Magyarországban illő helyén resplctáltassék az oláhnyelv és nemzetiség; kölcsön fejében ne nyomja el, és ne engedje kegyetlenül tüzzel vassal kiirtani a' moldvai magyarok' nyelvét. Petimus, damusque vicissim.

A' moldvai katholikusok szertartási egyenlőség végett pápai engedelemmel keleti naptárral élnek. Junius 6-kán esék pünkösi napja, mellyet a' katholikusok a' fővárosban ünnepélyes egyházi tisztelettel 's búcsúval szoktak megtartani, öt, hat mélföldnyi távolságról is seregelvén egybe a' magyar nép. Már reggel 7 órakor tömve volt az egyház' birtokához tar-

Digitized by Google

tozó házakkal 's a' püspöki lakkal körülvett templomnak tág udvartelke vidéki és helybeli néppel. Legjobb módom vala itt értekezni olly csangókkal, kiknek falvaikban még nem jártam. Fájdalom, kevés örvendetest hallék tőlök idegen származásu papjaik bánásmódja fölött. Az isteni tiszteletnél a' vajda katonái, úgynevezett kozákok, kik nagy részben ungurokból állanak, voltak kiállítva, a' menetet szinte a' vajda zenebandája diszesité. Jelen volt az osztrák és sardiniai consul is. A' szertartás utánni nagy lakoma Sardi Pál püspöknél tartatott, hova a' begyült olasz papokon kivül a' helybeli előkelő katholikusok is hivatalosak valának. A' megelőző napon szinte ott megjelent Petrás Inczével a' püspököt meglátogatván, hasonlóul vendége lettem. A' püspökben nem rossz hajlamot tapasztalván a' magyarok' irányában, némi kivánságok- 's föltételekről nyilatkoztam: miknek foganatositása nem annyira benne, mint körülötte lévőiben szenvedett hajótörést. Tudják ők és értik jól missiojuknak a' római propagandától kitüzött azon egyik főkötelességét, hogy a' missionarius a' hivek' nyelvét tartozik megtanulni, 's az üdvözitő igéit annak alkalmazásával hirdetni; de ezen kötelességnek legkevesbé felelnek meg, mert a' magyar nyelv tanulása időt és szorgalmat kiván, helyzetük pedig gyakori változás és más tartományokba rendeltetés miatt annyira bizonytalan, hogy illy fáradságos studiumra nem örömest adják magukat, különben sem levén bennök képesség keleti nyelvünk' megtanulására; más részről életkérdés náluk a' beneficiumok' megőrzése 's idegen azaz magyar papok' kezébe nem adása; mi következik ebből? természetesen azon gonosz ösztön, hogy a' népből a' magyar érzelmet és nyelvszeretetet minden áron irtogassák, és az általuk könnyebben tanult olához szoktassák. Már nagy részben célukat is érék, nem ugyan szép, hanem a' legbotrányosabb eszközök, mint korbács és pálcza, főleg pénzbeli büntetés által, hol a' gúny vagy parancsszó sikeretlen maradt. Voltak olly missionariusok, kik a' magyar szóért huszas díjakat szedtek. Vádlóul és kémül találkozott elég alacsony lelkü egyén. Forduljunk el azonban e' szivlázító képektől, miknek vidorra alakítása végett már minden kigondolható módok hasztalan késértettek meg nagy befolyásu magyarok által. Csak a' moldován kormány segithetne e' bajon olly bölcs működéssel, ha saját csangó fiaiból kiképzett lelkészekkel engedné ellátatni számos magyar alattvalóit. De illy tetemes pénz áldozatot kivánó vállalat mostani szorongó körülménye

Digitized by Google

közt tőle ki nem telhetik, 's igy a' csangónak e' részben remény nélkül kell élni, halni.

A' jászvásári publicumnak főleg ünnep- és vasárnapokon legkedvesb 's jártabb mulatóhelye Szokola, az uralkodó Sturdza Mihály herczeg' lakhelye és kertje, melly a' várostól délkeleti irányban kies hegyoldalban ½ órányira fekszik; mind a' szőlőktől koszoruzott hegyvidék, mind maga a' kert és sétahely' czélirányos rendezete, méltán a' tartomány legszebb pontjai közé helyzik, átellenben az éjszakra fekvő hegység' dombján fekvén az ugynevezett szokola vagy is iskola (kispapok nevelő háza). Midőn csak időt nyerheték, ide rándultam ki majd egyik majd másik ismerősömmel, könnyitvén azt a' mindig készen álló olcsóbérű droskák (fiacre), mellyek nélkül a' városban gyalog járni nem divatos, sőt szinte lealacsonyitó a' moldován előtt. Egy napon a' herczeg 60 személyből álló zenekara mulattatá a' vendégeket, természetesen hangjegyekből és pedig pontos ügyességgel betanult notákat játszva. Karmesterük, mint hitelesen értésemre jöve, magyar honi; a' zenészek is jobbára ungurok. Tehát nem csak a' földmivelésben tüntetik ki magukat itt a' magyarok, mit róluk némi olasz utazó megjegyzett *„ce sont les meilleurs cultivateurs et des gens d'une excellente morule“* [1]), hanem még a' szépmüvészetben is elöljárnak. Valóban a' bojár örül, ha magyar jobbágyra tehet szert, 's közönségessé vált azon közmondás náluk, hogy többet ér egy ungur tizenkét moldovánnál. A' környék' megjárása alkalmával nem mulattam el megszemlélni a' historiai nevezetességü Ferencz csárdát (csardakul) és Fromoz templomot. E' gazdag templomnál létez a' Sturdza család' fehér márvány szobru pompás sirboltja, a' várostól délirányban. E' család legfőbbikéről az uralkodó Mihályról sokat, igen sokat beszélnek a' moldován rossz nyelvek, sőt irnak is némi franczia röpiratokban, pedig olly kalandokat, mik egy harambasának sem válnának szégyenére. Én ezek' valóságát gyökérig nem fürkésztem, azonban annyit mégis tapasztalnom lehete, hogy több derék rokonai ellenkezésben élnek vele; Moldvába menetelem előtt pedig hallám már, hogy Rotschild és Szina házak adóssai lennének neki; tehát igazán rettentő nagy acquisitor. Bűnei közt az még csak hadgyán 's erénynek tekinthető, hogy örökös uralkodásra törekszik, mint egyik franczia röp-

[1]) Voyage en Valachie et en Moldavie. Traduit de l'italien. A Paris 1822. en 8. pag. 138.

Digitized by Google

irat vádkép fölemlíti: „*Comme on sait, cet hospodare ne vise à rien moins qu' á perpetuer sa race sur le trone de Moldavie*“ [1]).

Minél mélyebben nyomozódtam a' moldován nyelv- és helynevek iránt, annál erősben győződtem meg e' tartomány népségének egykor átalában magyarnyelvüségén. A' minden oldalról fölföltünő nyomok sokasága által immár oda vezettettem gondolatimban, hogy a' huzamosb időt föltételező kutatások' folytatását, és némi pontokon teendő ásatásokat elhalasszam, most még alkalmas időszakban keletfelé messzibb haladjak.

Kiindultam azért Jászvásárból junius 13-dikán 5 órakor Vazlónak tartva, egyenesen délnek a' régi posta uton, hogy annál több és különböző vonalban ismerhessem a' földet. Két óráig haladtam partos, völgyes és lapályos, majd berkes és patakos helyeken, mig a' magos Borda hegyhez (Gyalu Bordi) juték. Ez az alföldi közép részek' legnagyobb tetőinek egyike, fél órába kerülvén a' fölmászás, a' régi posta állomásnál szép kilátást nyertem visszafelé egész Jasszig. A' föld már itt agyagos sovány. Völgybe szállánk 8½ órakor az erdőséget mellettünk hagyván mindenféle mivelt, veteménydus halmokat szemlélve, szinte mellettünk maradt el Csokerleszt falu; 10 órakor Rateskuz nagy de zsidó korcsmáros birta nyomorult fogadóhoz értem Tatomirest falu irányában, egy tó mellett, mellynél alább a' Szkintei régi posta állomás vala. Sovány ebédem után, melly hajába főtt tojásból állott, innen elmenvén a' Barlad vagy Berláth folyó' széles völgyéhez jövék Merakun falunál. A' völgy kies és termékeny. Ennek tekervényes oldalán a' hegy lábánál
Vazluj. Marisán falut, végre partos terült földön 4 órakor Vaszlui város azon nevü czinut' 2,300 lelket biró kormányzati főhelyét, hol Kornhofer György komáromi származásu hazánkfiát e' kerület főorvosát, kihez Degrétől ajánlattal birtam, szerencsés valék hon találni. Ezen férfiuvali összejövetelem annál örvendetesebb vala, minthogy huzamos évek óta tartózkodván e' vidéken, az 1830-diki török elleni orosz hadmenetuél is orvosi szolgálatban résztvevő, terjedelmes ismerettel bir e' tartomány' népeiről. Szives fogadása- és soknemü fölvilágosításával gyámolita legott. Tulajdonosául Szibin oroszt, neje Gika egykori minister' leánya után örököltet ismeri e' város. Fekvése kies, hegyfok és alatta a' Vazlui folyó völ-

[1]) Moldavie. Second Partie. Paris, 1844. A' Nemesis dolgozott, mert még 1848-ban, élte virágában megsüllyedt telhetetlen uralma; nem a' magyar Mózes, mint engem legkegyelmesebben nevezni méltóztatott, — hanem a' moldovánok' rivalgó örömére.

Digitized by Google

gye terül el éjszak-déli irányban. 2 templom ékesíti. A' magyaroknak, kik a' XVII és régibb századokban itt laktak, már semmi nyoma. Innen másnapon keletfelé a' 4 orányi távolságra eső Huszba irányoztam utamat, mindig termékeny földü hegyek- és völgyeken keresztül Nemeseszt, és Krecseszt faluknál vonulva, melly utóbbiban egy pár kath. csangó, de magyarul nem tudó család is létez. 11 órakor már a' magasságról leereszkedvén a' Prút' völgyének oldalánál téren és parton fekvő Huszba jutottam el, behajtván a' város szélén történeti nevezetességéről ismeretes 12 halom mellett. Ezen város a' falcsii czinut' székeshelye iszpravnikkal, és moldován püspökkel; 10,000 's néhány lelket számlál; kereskedéséről és bortermesztéséről hires. Nevezetes e' hely a' Magyarhonból kiüzött huszitákról, kik első alapitói lévén a' név is róluk származott. Az oláh most Husnak mondja. Ezen régi husziak' állapotát a' helyek' betürendi előadásával II-dik bizonyitványunkban bővebben láthatja az olvasó. Most a' katholicusok nem a' városban, hanem annak Korni nevü száraz árok és térség által elszigetelt éjszakibb részén laknak. Figyelmeztetve előre Martinotti olasz missionarius 1779-diki Sulzer közlötte tudósításában aziránt, „hogy az itteni katholikusoknál némi magyar iratok őriztetnének“ [1]), igyekeztem azt kipuhatolni, elmenék Braida Bonaventura olasz paphoz, kihez különben ajánlattal is birtam, minden találtató régiség után gondosan tudakozódám, de eredmény nélkül. Szives volt ő közleni a' parochia' anyakönyvét is, miből azonban, úgy más fönlevő iratokból a' XVIII-dik század' végét megelőző adatokra — magyar iratokra pedig épen nem akadtam. Azon ténynek mindazonáltal, hogy a' beszarábiai csöbörcsöki magyarok onnan kiköltözvén, itt telepedtek le, valósága iránt tökéletesen meggyőződtem; többek találkozván, kiknek szüléi hajdan ott laktak, de ők már itt születtek. Az itteni magyarok, fájdalom, már nem tudják nyelvünket, két család létez, egyik Farkas, Szabófalváról ide költözött, és az özvegy kántornó Biró nevü, székely származás, kinek gyermekei tudnak egyedül magyarul. A' templom és paplak újdon új csinos épület, emennél egy terem iskolául szolgál, de a' tanitási nyelv oláh, valamint a' templomban levő képek alatt és temetői kereszteken merő oláh iratok láthatók. Mint megváltoznak egy pár század alatt a' körülmények. 1646-ikban még a' misét is magyarul tarták az ottani lakosok, a' magyar huszsziták' mara-

Huszváros.

[1]) Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Band S. 560.

Digitized by Google

déki. Nem áll tehát, mióta olasz missionariusok működnek Moldvában Kantemirnak a' magyarokróli következő állitása: *„Weil die Hungarn an ihrer römisch-katholischen religion steifer halten, so behielten sie auch ihre Landessprache“* [1]).

Már itt közel vagyok a' Moldvából Beszarábiába vivő uthoz, gondolám, hajtsunk a' lévai átkelőhöz és menjünk minélelőbb túl a' Prúton, Csöbörcsök- és Neszterfejérvárra, ott talán érdekesb ó emlékekre akadhatni. Ugy lőn. Julius 15-dikén 8 órakor Korniból a' városon keresztül hajtva keletfelé a' Prúthnak tarték, mig nem annak völgyébe jutván, lefelé mindenütt a' folyó mentében és Stanilest meg Lunga egykor magyaroktól lakott falun, majd a' hegyoldalnál majd a' mély völgyben haladva, 12 órakor Siminest faluba értem. E' vonalon a' Prúthtól félórai távolságra párhuzamban fekvő hegység' tetőin bizonyos távolságra, 's néhol a' völgyben is óriási nagyságu halmok látszanak. — Szokott módon a' zsidó korcsmárostól délebédül tojásnál egyebet itt sem kaphattam. — Délután a' sikmezőn keresztül a' Pruth' völgyéhez jutva 's mélyébe leereszkedve, fél
Léva. óra alatt a' folyó' partjához értem, a' lévai kompnál megállván, hol a' moldován vámostól előbb megkutattatva, két óráig tartó várakozás után bocsátattam a' kompra, az orosz veszteglőbe átmenendő, hol is útlevelem előmutatása után mindenütt kozákoktól kisértetvén, annélkül, hogy be nem bocsátatásom oka tudtomra jött volna, a' németül szólamló contumatia tiszt illy meglepő nyilatkozattal bocsáta el: *„Die Gelehrten sind Lisztig.“* Mit volt tenni, visszajövék. Már alkonyra szürkülvén az idő, éjjeli szállásról gondoskodtam, a' Pruthparton levő zsidó korcsmaház előtt, — inkább szabad ég alatt, mint a' fojtott légü szobában, minél különb a' vámtisztnek sem vala e' nyomorult falucskában, egy füzes alatt a' mély medrü viztől épen hat lábnyi távolságra ütöttem sátort, szép mulatságot jósolva a' szúnyogok' ezredének zenészetétől. A' vámtiszt, egy fiatal moldován franciául is valamennyire beszélő, azon nyilatkozatomra, hogy miután olly váratlan sértő kifejezéssel bocsáta el az orosz tiszt, nem kivánkozom át menni: visszaadá az aranyat, mellyet a' honból kiviendő lónak dijja fejében kelle fizetnem; egyszersmind azt javallá, miszerint másnap ujbau kisértsem meg az átmenetelt, adjak jó szót az orosznak. Értem! — Nem teszem. Visszamegyek, más uton Jassziba, és onnan Szkulényon át menen-

[1]) Beschreibung der Moldau von Demet. Kantemir. In Büschings' Magazin für die neue Historie und Geographie. Hamburg, 1770. III. Th. S. 87.

Digitized by Google

dek Beszarabiába. Ha akadályt gördítnek elömbe, ottvan Jassziban Kotzebue orosz consul, könyen nyerhetek orvoslást. Ez lőn megállapodásom. Midőn estelire tejet keresteték, legényem azon hirrel lepe meg, hogy e' faluban is talált unguránkára. Ekkép hijják itt a' magyar nőket. Hogy a' manoban? hiszen itt nem laknak ungurok; Husz és Lunga véghatáruk Pruthnál lefelé. És igaza volt, mert a' zsidó korcsmáros' szolgálója Konstantin Iloncza, huszi születésü barna leány, csakugyan unguránka vala. Alkalmam van itt megjegyezni, hogy az olasz papok a' magyar családneveket atyárol vont keresztnevekkel váltják föl, 's igy az oláhosodott unguroknál már nagy ritkaság ősi család nevet hallani. A' moldvai Léva, vagy Leova uj szállitvány átellénében az orosz Lévának, a' jászvásári Sz. Spiridion kórház' birtoka közé számitatik. Másnapon 4 órakor Lévából elindulván 10-kor Huszban valék ismét, honnan már nem Vázluinak, hanem egyenes éjszaki vonalban a nagy pósta ut felé tértem, de a' sok essőzés miatt utam megromolván, hegyek, erdők, meg zordon vidék közé, éjjelre Brunestre, egy mély völgyben fekvő faluba, a huszi püspök' birtokába értem, hasonlókép szabad ég alatt tanyázván a' zsidókorcsma előtt. Lakosi e' falunak nagyrészben „ungurénok" azaz Erdélyből ide szökött óhitü oláhok, vagy katholicusokból ó hitre térttek. Látszik e' nevezetből hogy az ungur, és ungurén közt a moldovánok lényeges külömbséget tartanak, amazt egyedül a római hitükre alkalmazván. — Másnapon korán elhagyók é' borzasztó barlangot és Dolhest, meg Csornest falun keresztül hosszu szük völgyeken haladva Rosa boer' korcsmájánál egy kőhidon a' Jasszsiba vivő pósta utra léptem, hol Pribesti mintegy félórányiru látszik alább; hosszas völgyben vonulván az ut, bátran haladtam Pojano-Kornului felé, hol megállapodni szándékozám az ottani magyarokat meglátandó, mellyben már 8 órakor kieresztettem a' diáknál (kántor) szalván meg. Ezen faluban, melly Mira Miklós boerhoz tartozik 115-re rug a' kath. magyarok' száma, kiknek fele része a' Szeret mellől ide szivárgott nyelvünket nem tudó csangók, fele ismét székely származás. A' diák Bartis András pávai fi Háromszékből, 14 év óta moldvai lakos, magyar szivességgel fogadott, megmutatván a huszi egyháztól függő udvarában épült fatemplomocskát, ének- és imakönyveit Erdély' nyomdáiból keletkezetteket. Ép és zömök két gyermekének boza szin hajáról leolvasható a magyar származás. Annyira sajátságosnak találtam a' magyar-székely és csangó gyer-

Digitized by Google

mekeknél a világos vagyis-inkább savó szinét a hajnak, melly fölserdült korban barnábbá változik át, hogy igazolva hiszem a' régi közmondást: *„sem szóke sem barna, az az igaz magyar fajtu.“* Az itteni csangó családok kitünőbb nevei: Ago, Biszok, Czeczkán, Gál stb. a székelyeké: Csató, Horvát, Kató. — Radukán, melly a Pruth mellett fekvő Bohotinnak birtokossáról nevezett 1843-ban magyaroktól megszállott része, Pojano-Kornuluival együtt most ugyan huszi félegyház, de templom épitetik jelennen benne, terv szerint Husztol, mellyhez jó 5 órányira fekszik elfog szakitatni, és ezen tőle két órányira fekvő faluval együtt külön uj porochia alakuland belőle. Az ottan öszvegyült csangók sem tudnak magyarul, kivevén Kádár Antal székely eredetü kántort. Bartistól bucsút véve 12 órakor, Jasszi felé hajtattam, a' Vaszlui patak' völgyében Szitudul és Demetriest falvak mellett mind két felül erdős hegyek között, egy óra mulva Blaga his patakon épülő kőhidnál majd Pojen falut érve; hol 100 munkásnál több dolgozott az uj posta uton, már föllebb Jászvásárig készen levőn. Ezen falu birtokosa Balus Tódor; kinek uri laka előtt elhajtván különös látvány lepett meg. Négy fáraó gyermeke mintegy 13, 14 éves, in puris naturalibus némi étek darabokat, hihetőleg a' kényur' asztaláról hullottakat mohón falva lépdegélt ki. Feketék mint ördög, de sugár épter-metüek. Illy meztelen rabszolgafaj és fényes kastély; minő contrast az idegen utazónak! Moldvában mégis mindennapi, sőt elmulhatlan kellék; a' boer hatalom és gyönyörüség' tündöklő czimerét képezvén, melly lakát környezi minden időben, onnan várja keverék táplálékát 's azért izzadja munka-verejtékét. Utam azon vonalon vala, melly Galczból Berlat-Vaszlui- és Pribeszten által Jassziba vezet, 's Paun' falu' irányában nyugotnak fordul, hol kies dombok, szőllőhegyek, borházak és csinos nyári lakok ötlenek föl; már 3 órakor Szokolánál, a' Jassziban létemnél emlegetett Sturdza herczegféle kastély mellett valék, onnan a' sorompón be a' tágas Miszir-hán fogadóban száltam meg, nem mulatám még azon napon az agentiánál ügyemet előterjeszteni; hol is a' lévai akadályozás legényem számára külön útlevél' nem létére magyaráztatott, min segitendő akaratom ellen ujban két napot kelle Jassziban időznöm. A' kinos két napot, miután ismerősimnél illy rövid távollét után ismét megjelenni nem akartam, a' ház' tulajdonosával Miszir örménnyel lett találkozásom varázslá türhetővé. Ezen előkelő család Bukovinában birtokos, Moldvában több helye

Jászvásár.

Digitized by Google

ket haszonbérel és marhát hizlalván, Pestre, meg fölebb Bécsbe falkánként hajtatja. Az öreg Miszir Valerian Pestet igen jól ismeri, sőt néhány magyar éneket is tanult honunkban jártakor. Az örmények' moldován és oroszországi viszonyairól nyerék tőle sok hasznos és érdekes fölvilágositást. Az örmény Moldvában, legyen bár római, vagy keleti szertartásu, örökbirtokhoz nem jushat a' honi törvények tzerint, csak possessorságra (igy nevezik a haszonbérlőt) levén az izraelitákkal együtt joga. És e' méltatlan szokás okát igen könnyü átlátni. Tartanak attól a' moldovánok, ne hogy e' szorgalmas pénzkereső népfaj időjártával egytől egyig kivetköztesse a' boer' henye gyermekeit tág birtokaikból. Fölséges előgondoskodás a' pulya maradék' föntarthatására! — Beszarábiában jártas keltes létére tanácslá Miszir, mikép saját alkalmammal azon tartományba be ne menjek, a' föld népe előtt igyen magamra figyelmet vonandó, 's könnyen veszélyt hozandó. Ergedtem tanácsának, kocsim lovam neki adám át haszonvételre olly föltétel alatt, hogy valahai visszatértemmel Botosányban, hol szinte nagy házat bir család, kézbesitse. Fuvarost fogadván Szkulényig junius 20-ikán 1 órakor indultam a Pruth mellé Tatáros nevü külvárosból a' magos sikra menvén. Az éjszak-keletnek vezető ut itt is hegyes völgyes a' Zsizsfia patak és Pruth' széles völgyeig. Az útkörül fekvő Kertyecz, Kutyebuti, és Liczeni Roznovano Miklós dúsgazdag boerhoz tartozik, ki Jassziban legdiszesb palotával bir. 3 órakor már a' moldvai Szkulényhan valék, melly 400 főnyl többnyire zsidó lakost számláló kis város szinte Roznivano birtoka. Itt a' vám tisztiház előtt megállván, miután mindenem átvizsgáltatott, csolnakon evezénk a' folyó tulpartjára, hol a' veszteglő előtt átadám utlevelem. E' késedelem közt 5 óra lőn, 's leeresztetik az orosz zászló, melly a' napi működés' bezártának jele. Ördög és pokol, tehát ismét sikeretlen az első kisérlet. Visszahurczoltatván butoromat, mint jöttem, úgy evezénk előbbi helyünkre, a' zsinó fogadósnál szállást nyerendő. Éjjelem, mellyen által szüntelen dörgött, villámlott és esett, a' legnyughatatlanabb vala, bosszankodva előre nem haladhatásomon. Reggel álmomból ajtómon történt nagy zörgés ébreszte föl, jelentvén egy zsidó, hogy már indulhatok a' veszteglőbe, igénylő modorban tudatván e' szolgálatáért tőlem borra valónak nyerését. Az éjjeli férgeknél is alkalmatlanabb vala nekem e' nyugodalmat zavaró vendég' szolgálatkészsége. Mit volt tenni! már hozzá kelle szoknom nemcsak a' moldvánok „*paksis*“

Szkulény.

Digitized by Google

„*para*“ hanem a' zsidók' „*afávajn*“ jutalmat követelő minden lépten nyomon tolakodva hallható szemtelen kiabálásához. 8 órakor történt az orosz quarantaineba, és igy Beszarábia földére, a' régi Etelköz' Pruthon tuli részére léptem, mellyet látni 's megismerni már rég vágyva vágyott lelkem. Még soha nem zárattam veszteglőbe, ismeretlen vala előttem azon eljárás, mellyel a' czár' birtokába lépő illettetik. Valójában mondhatom, ha valaki vagy csak tegnap értesit e' purgatoriumi procedurárol, vissza fölkerülök Csernovicz felé, mellynek pasusán késő értesülésem szerint contumatia nélkül lehet Oroszországba jutni. Nem mondom el a' lealacsonyitó bánásmódot, nehogy vállalkozó ifjainkat, kiknél a' keleti ut a' legregényesb rózsa szinben tünik elő, az e' tajékra jöveteltől élrettentsen; csak annyit emlitek, hogy nem sütöttek, nem főztek ugyan, hanem füstöltek, megeskettek azon kérdésrei igazán feleletre, van e' nálam tilos portéka? holott mindenem kezükben vala. Ezután lelki kinok közt velem nem tudom micsoda homályos rajzu képet csókoltattak — 's végre mindenemet elvevén levetkeztettek' orosz ingbe, gatyába öltöztettek, mellyhez hálósapka, harisnya' bakants, hálóköntös, és sárga darócz kabát járult; kijelenté az orosz hivatalnok egyuttal, hogy ezen ünnepélyes teketóriákért a czár koronájának 3 ezüst rubelt és 80 kopékot tartozóm fizetni, melly 15 for. 20 xr. teszen váltóban. Politiális irányú 's foganatu-e mindezen tortura? az olvasó itélje meg. — Két szoba mutattatott ki számomra, mellynek egyikében legényemmel én, másikban a' mellénk szolgálatra rendelt őrkatona foglaltunk helyet magos fakeritéssel ellátott külön udvarban. Este felé hozá meg az őrszolga holmijaimat a' füstölőből; irásaim mind széllyel ziláltan. Elég időm volt itt a' historiai elmélkedésekre. Legelőbbis „*Beszarábia*“ e' tartomány nevédek értelméről viszgálat gördül előmbe. Megvallom, még sehol sem olvastam megfejtő előadást e' név' jelentéséről és miként eredéséről. Broniovius Márton Bathori István lengyel kir. 1579-iki követének Tatárországról (Descriptio Tartarae) Kölnben 1595-ben kiadott munkája csak ennyit mond egyik fejezete elein: „*Moldaviae seu Valachiae inferioris Pars, quae olim Bessarabia dicta fuit*“ [2]). Timon ezt jegyzi föl: „*Extrema pars Moldaviae, quam Bessarubiam quidam recentiores nuncupaverunt*“ [1]). Az egyik ime uj, a' másik régi nevezetűl állitja; mellyiknek lehet igaza?

[1]) Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Torn. 1. pag. 814.

[2]) Timon Sam. Imago Novae Hungariae Viennae. 1762. in 4. pag 75.

Digitized by Google

Oláhország' némi vajdái, jelesen Sándor 1330, Lajota 1454, Radul 1470, Theodor 1517, Máté 1633, Constantin 1689, és következő években uralkodott fejedelmek viseltek *Basarab*, *Bazarad*, *Besarába*, *Bozarad*, *Bassaraba* változatos irással előforduló melléknevet. Mit jelentsen ez, 's miért hivattak igy, vagy van-e jelen tartomány nevével bárminő összeköttetésben? a' moldován tudósoktól kielégitő értesitést nem nyerhettem. Kogolnitchan a' Basaraba régi oláh családot a' Duna és Morava viz közt létező mainap Basarovitzának nevezett birtoktól származtatja le. Igaza lehet. Én egyenesen a' *bas*, *bes*, azaz *vas* (scytha, bessus) besenyő néptől vélem származni a' tartományt. Az első szótag csalhatatlanul azt állit elő: az *arab*, vagy némelly irók szeriet *arav* melléklet honnan ered: kinem nyomozhatám; csak annyit tudok, hogy okleveleinkben a' besenyők „*vosciau*" és „*vosseravü*" néven is fordulnak elő. Istvánfy „*Besaravia*" kitétellel él e tartománynál. Négy egész napot és éjjelt testi meg lelki kinok közt töltve, eljött junius 25-ikén szabadulásom órája, az eleve fogadott oláh fuvaros vala viendő Kisinevbe Beszarabia' fővárosába. Innen kiléptemmel átkos bucsút vettem tömlöczöm' kapufelfájától, mellyen illy orosz fölirásu tábla fityeget: „*Szkulenszkago czentralnago karantina n.* 6." De még távolsem szakadt vége e' hátráltató alkalmatlanságoknak. Innen a' vámházhoz vezettettem, hol ujban darabról darabra vizsgáltattak holmiaim; végre könyveim lepecsételtetvén olly utasitással adattak át, hogy majd Odessában a' Censura havatalnál minden kötetért járó 7 ezüst rubel és 50 kopek büntetés terhe alatt mutassam elő; mikról téritvényt kelle aláirnom. A' mocsáros lapályon fekvő jelentéktelen városka' körültekinté.e után 9 órakor hajtattam el délkeletnek, mindenütt nagyszerü kúnhalmokat szemlélve a' magos hátakon. Miután a' Pruth tekervényes partjainál ó Szkulény falut, majd Blendest orosz falut félre, Petrestet pedig elhagyók több folyóágakat (Girla) érve. 11 órakor Csalak faluba julottunk, Tanaszi György fuvaros oláhnak lakhelyébe. Ezen faluban csak nehány orosz család létez, melly olly hatalmasan terjeszti a' russificatiót, hogy kocsisunk nejével, ámbár született moldván, gyakran, gyermekei pedig mindig oroszul beszélnének. Ekként foly a' nyelv' ügye az 1812-iki bukareszti békekötés által orosz birtokká lett egy milliónyi oláh lakosu Beszarabiába a' többi moldován családoknál is — mint kocsisom mondá; későbbi tapasztalásommal pedig igazolva találám. Minden háznál tudnak már oroszul, orosz családok és pa-

Digitized by Google

pok közibük szállásával terjed a' nyelv, mellyet a' moldvánok vallásuk' amazokévali egysége miatt összeházasulás utján önként vesznek leginkább föl. E' falukicsiny, Oladnik pataknál völgyben fekszik, urajasszii lakos, négy falut bir itt egyvégben. 12 órakor indulván innen termékeny partos és völgyes vidékeni tekervényes uton értük el egy óra után azon helyet, hol azelőtt a' rezinai posta állomás vala, de már most hegyektől gátolatlan egyenesebb vonalon jár ejszak felé. Ennek irányában hegyen túl Rezina falu fekszik. Erdőtlen és vizforrás nélküli e' tájék mind a' Pruthtól kezdve. 4 óra tájban midőn már utvonalunk egyenesen keletfelé fordult, kies völgy nyila meg előttünk, mellyhezi ereszkedő part oldalán épen az ut mellett balra Potemkin Sándor, orosz herczegi vérből származott főtábornok' emlékköve diszelg. Ez mintegy 7 ölnyi magos, három talapzaton nyugvó erős mészkő faragványból rakott sugár gula (pyramis) mellette éjszakfelől az őr' csinos lakhelye. Az emlék ujdon, de a' mellette keletnek mintegy 30 lépésnyire fekvő négyszegü granitkö faragvány régibb, Potemkin' nevét és utazás közben itt történt elhalását 1791. évszámmal jelöli orosz irattal. Miután a' zordonul kies vidéket méltóságos tekintetével érdekessé varázsló müvét körülszemléltem, kocsim után ballagva az orosz hatalom' terpeszkedéséről elmélkedés közt ereszkedtem le a' keskeny völgyben magánosan álló talpai fogadóba, 3 órakor érvén nyugpontomat. Ezen földrész a' mellette éjszakról délnek vonuló hasonlóul. Talpa néven hivott erdős hegységgel a' jászvásári monostorhoz tartozik. Egy óráig tartott pihenés után a' Ples hegyre lőn fölhágásunk, mellynek tető-pontjára jutás majd egy órába telt. Ez a' beszarábiai legmagasb hegyláncz' dereka, mellyen tul termékeny völgyeken Demelincza és Velcsenyecz faluk irányában menvén 6½ órakor Pelicsen orosz falut értük számos erdőségeket, zöldellő réteket, benne szétkigyózó Buk, vagy Byk folyót megettünk elhagyván. Tovább haladva midőn 7 órakor a' Byk sásos vize kis fahidján átmenők Kalarasz kis várost pillantók meg a' lapályból, mindig a' folyó jobb, vagy is déli oldalánál hajtván, hol jobbra a' hegyoldalban Novacs orosz falu látszék ujkőtemplomával; végre Szelesztye falun keresztül 8 órakor Kalarászba jutottunk, a' Byk' zárgátu csátés tava mellett. Ennek lakosi moldovánok, oroszok, és lipovánok: szinte oroszfaj, de külön vallás felekezetükről igy nevezettek, kiknél a' férfiságnak még erőtellyes korban merő ajtatossági vakbuzgalomból kés

Kalarasz.

Digitized by Google

általi fecsérlése, mit herélésnek mondunk, ellenállhatlanul divatozik; végre, legszámosabban zsidók. Földes ura Deisinsky egykori orosz haditiszt, ki neje született Roskano moldvai boer nő után öröklé, hozzá tartozik Szelesztye is. Temploma, synagogája és pálinkagyára szembetünő. A' szunyogok és bolhák' milliárdjátóli szenvedés, melly az utasnak bár minő tisztának látszó fogadóban ez' évszakán át ki kell állni, leirhatlan. Szkulényben az apró bogarak' bizonyos ismeretlen faja négy éjszakán át nem engedett nyugodni, 's itt ime ismét ujabb kinoknak lőn zsákmánya álmatlanságtól ellankadt testem; illyen a' keleti utazás' prosaicus oldala, mig a' férgek' mindennemü fajához nem törödik és szokik a' gyenge bőrü utas. A' mi nálunk, főleg a' magyar fajnál türhetetlen rondaságnak, undorteli lealacsonyitó állapotnak tartatik, az itt közönyösen tűrt kicsiny baj, a' szó valódi értelmében bagatelle.

Junius 26-kán 4 órakor indultam el Kalaraszból. Az ut Kisinevbe mindenütt a' Byk bal vagyis éjszaki partjánál viszen, hegy völgy, néhol fűzes a' folyó parton, abba folyó patakok száraz árkai, majd zöld berkek, szántóföldek váltak föl egymást a' melettünk hagyott Gura-Varzalui, Gura-Paulest, egy nagy modzsila, vagy kúnhalom, és Tatareszty meg Negreszti faluk' környékén. Két órai hajtás után reggelire kieresztett kocsisunk a' sürü berkektől zöldelő Byk völgyénél, hol a' Gelészti faluhoz tartozó csárda áll. Ezen falu lakosi szinte rezesek, következéskép moldovánok. Az orosz kormány meghagyá Beszarábiának régi moldován istitutioját, 's igy lőn, hogy a' közbirtokosok itt is rezeseknek, azaz: részeseknek hivatnak maiglan. Két órai pihenés után folytatánk utunkat mindig a' folyó és völgye' mentében, 11 órakor a' völgy' szorulatához értünk egy csinos fogadónál, hol a' partosra fölhajtván, éjszaki irányban helyzett kúnhalmok tüntek| föl. A' partosról leereszkedvén, ismét a' folyó' völgyébe, 's ott egy kőhidon átmenvén a' Byk' jobb vagy is déli oldalánál fekvő magos földre jutottunk el, hol Petrozán falu látható. Ekkor az evangelicus templom' tornyáról legtávulabból már észrevehető Kisinevnek tartván, miután a' kétszeri vámvizsgálaton keresztül esénk, pontban 12 órakor értünk be a' városba, tudakozódásom után német vendéglősnél szálván meg, kinek derék neje izletes ételekkel frisitett föl.

Kisinev fölötte nagy kiterjedésü város; népessége ámbár a' statisticusok 43, és 44,000-re teszik, az itteniek állitása szerint tulhaladja az Kisinev.

Digitized by Google

50,000-et. Fekszik a' Byk déli 's egy részben ejszaki partjánal olly módon, hogy a' folyó kanyarulata nyugottól keletfelé övedzné. Tájékát az éjszaki partok, és déli rónak, meg zöldelló kertek sokasága regényessé alakitják. A' várost két, u. m. régi és uj részre lehet osztani. Ez utóbbi magos téren dél felé, amaz völgyes, és Bykentuli hegyoldalon terjed el. Utczái amannak szép egyenesek és szélesek, házai rendesen 's uj izlés szerint épitvék, de mind földszintiek, kivévén középületeit 's egy sor utczáját, mik közt a' kormányház, érseki lak, őrház, katonalak, kórház, pensio intézet (nevelő), seminarium, gymnasium, museum, könyvtár 'stb. 14 templommal, mellyek közül az oroszoké uj, fás nagy sétatérrél körülvett, 's kuptetejü, belül pazarlásig gazdag; említést érdemel a' katholikusoké két toronyal, lengyel papokkal ellátva, továbbá az evangelikusoké nagyszerü, de izetlen góth majmolás rettentő magos csonka toronnyal. Utai kövezetlenek, azért szélben por és homok fuvataga kiállhatatlan. A' régi város, éjszaki részét a' folyam'két partján foglalja el. A' Bykből vezetett viztartóval is bir, melly fölötti pusztult citadella török maradvány. Nagy és szép nyilvános kerte uj városában a' koronához tartozik; létét azon időnek köszöni, midőn Sándor császár e' városon keresztül utazván rögtönözve illy hiányzó zöld berket elővarázslandók, fái uri hölgyek' gyenge kezei által vetélkedve ültettek. Lakosi oroszok, moldovánok, örmények és tömérdek zsidóság. Kisinev, oroszitott kiejtése a' régibb iratokban mindig „*Kisino*" formában használt város nevezetének. Valamint Moldvának ó-ban végződő számos helyei, minők Bákó, Harló, Vazló, Tarkó 'stb. némileg magyar eredetre mutatnak, ugy ebben is hihetőkép ollyas mi lappang. A' Byk vagy Búk viz' neve is, (Constantinus Porphyrogenitusnál Kubu) a' magyar Bege vagy Böge vizét a' temesi bánságban, állitja elönkbe. Házi gazdám Akkermanba vivő kocsisról gondoskodván, csakhamar előtermett egy zsidó bérkocsis jó három lóval és butkával (födeles lengyel kocsi), kivel más napon 8 órakor keletfelé a' bulgár külvároson keresztül elindulván, a' Bik melletti szőlöket elhagyva csak hamar Buncsest falut értünk, majd Szindzsere, és számos halmok iránya után 10 órakor Szkinosza falunál itatánk, onnan némi száraz patak kőhidján áthajtván már már elhagyók a' Byk' völgyét egyenesen délnek fordulva a' magosabb téren. 11 órakor már delelőre kieresztett kocsisunk a' kapriani zárdához tartozó csárdánál, mellynek irányában Pogei falu létez jobbra némi mély völgybe zárt tónál. Egy órakor innen eltávozván

Digitized by Google

balra föltonként messzeterjedő erdőséget látók, utunk mellett pedig jobbára tölgyes irtvány' bozóta mutatkozék. Dzsomoka széles völgyben fekvő falunál már az erdős vidék megszakadván, mellyen tul az uttól balra némi domboru emelkedésen jeles nagyságu kettős halom látszik, körötte messzi terjedő szép len vetés a' munkás kezek' nyomait hirdető. A' föld már itt nem homokos, mint Kisinev körül, hanem a' legkövérebb fekete. Utunk a' kettős halmon alul egészen keletfelé fordulván kitettszett most az alatta menő esővizi mély árok. 3 órakor ismét foltonként fiatal erdőt értünk partos földön haladva, mellyen a' kövér mezőséget szénák sürü kalangyai boriták, mignem ismét délnek fordulva 4 órakor Szkrof faluhoz jutánk völgyben fekvőhöz, melly orosz Pétervárott lakó Moruz knézé, azaz: herczegé, 8 más falvakkal együtt. E' Móruz hihetőleg egy a' moldvai Moruzi családdal, kinek egyik tagjáról Galacz fölötti utunkban emlékezénk. Beszarábia' kellő közepén Bendernek irányában valánk ekkor. Gyönyörü, eddig e' tartományban nem látott térség nyilt meg előttem, messzi, messzi nyuló és sehol meg nem szaggatott, délkeletről tünvén csak elő némi magos part-lánczolat, sötét fölhőként, ott, hol Kavsány város fekszik a' hegy' tátott ölében. Ezen part a' Beszarábiát végig hasító majd keletnek forduló hegynek Dniszterig lökött vége. E' nagy térségen haladván, a' kerek láthatár, buja kaszálók, hullámzó gazdag kalászok, czikazó lenbugák és többször elő elő forduló mezei munkások édes hazám' termékeny rónaira emlékeztetének vissza. Nincs itt csörgedező patak az utasnak frissitő italt nyujtó, de fajdalom ásott kut sincs sehol, mintha az emberek nem tudnák, hogy szorgalmas vájással a' föld' gyomrában vizereket lehet kutatni 's föltalálni; nem létez enyh- és árnyhely sehol; a' tanya, szállás, vagy majorság itt ismeretlen, gazdasági épületeknek semmi nyoma. Igazán Steppe alakot visel e' szép rónaság, mellynek nagyobb része Baskelei vagy mint a' köznép ejti Paskali e' környéken fekvő koronai faluhoz tartozik. Mindig e' térségen változat- és ujabb tárgyak' szemlélete nélkül végre 6 órakor Kavsány városka' hosszu kőhidához értünk, melly a' Botnásza vagy Botna patak most száraz ér' lapályából a' város' rongyos házai közé vezet, előbb a' völgy' baloldalán hármas halmot találván. Mire számolhattam itt is egyébre zsidó korcsmánál, vagy még annál randább moldován fogadónál, mik mind a' két felekezetből számosan vannak. Izrael fiához nekem sok tekintetben tanácsosb vala mennem, a' kellemes éjjelt ugy is szabadban kivánván tölteni.

Digitized by Google

Kavsány. Kavsány a' hegyláncz' félkörü hajlásában fekszik, nevét is bizonyára „kazán" alaku helyzetétől nyeré. A' török időkben hires kereskedő tatár város vala 25—30,000 lakossal; most alig 2000-et számlál, moldovánok, oroszok és főleg zsidókból állót. Utczájának csak egy része áll rendbe sorozott házakból, többi szellyel szórott fáboli és náddal födött, rövid cserény kéménnyel, mi többszöri leégését okozá. Tulajdona a' koronának. A' török épületek mind szétrombolvák, kövei uj épitéshez használtatván. Keletre tőle ¼ órányira fekszik szinte a' hegyláncz' éjszaki oldalán Ó-Kavsány falu, nyugotra szinte a' patak mellett távulabb Zaim. Hegyei mindenütt kopárak, szüken termők. Temploma a' hegyoldalba vajva, egykor a' törököknek szolgált mecsetül. Az oroszok ide a' Dniszteren tuli részekről szállongván, nyelvük ruzsnyák dialectus, mégis az ős oláhságot nyelvéből kivetkezni elég képességgel birnak.

Különös gondot forditottam itt a' jártas keltes zsidóktól' a' népség' különféleségéről ismeret szerzésére; tudakozódtam mindenektől, ha valljon találtatnának-e valahol Akkerman felé unguroк, vagy az orosz nevezet szerint vengerek? Járt-e valaki Csöbörcsökben? Találtam többekre, kik „Csuburcsiban (igy hijják most ők) több izben megfordultak, de magyaroknak ott, vagy másutt Beszarábiában laktát nem hallották. Végre leltem egy 70 éves ruzsnyákot, ki még az orosz uralom előtt (1812) e' vidéken lakván többször járt vala Csöbörcsökben, ekkép válaszolt kérdésimre: Csuburcsiban most moldovánok, néhány oroszok, és bulgárok laknak; voltak egykor, de régen, mint hallá, vengerek is." Hová lettek? Erre igy felelt: „Elmentek messzi Odessa felé, oda, honnan jöttek." Beszélé az öreg sajnos érzettel, hogy a' török uralom alatt könnyebben élhetett a' szegény, nem levén a' csekély kézi muuka szolgálaton kivül pénzbeli adó. Máskép van most, sok a' fizetés! igy sóhajtozott sokszor ismételve.

Junius 28-dikán reggel 4 órakor hagyám el a' disztelen fészket, délnek a' mögötte fekvő hegynek fölfelé tartva, mellyrei tápászkodás félórába került, mig a' magos földre jutván ismét messzi terjedő térség nyila meg előttem, számtalan magány halmok több, de kivált délkeleti irányban a' Dniszter' folyásával párhuzamban állók tünvén szemembe. Utunk Akkermanig sehol nem vitt lejtöre. Már itt a' póstaut orosz modor szerint versztekre osztatik, minden versztnél egy ágason a' jövő ugy mint a' menő számokkal látja megirva a' távulságot. Kavsányból az első állomás

Digitized by Google

(Stantzia) Oloneszig 31; a' második Gori Rozsaig 28: a' harmadik Akkermanig 29; összesen 88 versztből áll, minden 7 versztre 1 kis német mföldet számitván, 12. kerekedik ki.

Sulzer Dácia' leirásában beszéli, miszerint Kisinevtől nem messzire kezdődik a' Dniszteren túl mind a' krimi félszigetig terjedő azon nevezetes vonal, melly három és négy röfnyi nagyságu kövekkel van ellátva, 's a' minemü kövek Riejle Bikului azaz Bik kulcsának hivatnak. A' földnépe ez egymás után következő kövek' hosszú sorát az ördög művének tartja. Eredetüket és mi czélra állitásukat Sulzer meghatározni nem tudja[1]). Gondos figyelemmel kisértem Kisineven alól a' Bik' mellékét, sőt tudakozódtam is illyesek' Sulzerből érthetőleg nagy régisége iránt, de bizonyos nyomra semmikép sem jöhettem, minélfogva őt, ki e' földet és a' mondott köveket saját szemeivel nem látta, csalfa hir után indult véleményzőnek hittem. Kavsányból távozásom után az ugynevezett Bucsákban fölvilágosodtam legott a' kövekről enen tapasztalásom után. A' mondott várostól egy órányi távolságra az egyenesen Akkermanba vezető út mellett kezdődnek bizonyos kőoszlopok ollyan távulságra egymástól fölállítva, hogy gyors koczogással hajtva minden perczben majd jobb, majd ismét bal felül az uttól szemlélhet egyet az utas. Néhol sértetlenek 's hiánytalanok, néhol már közben eltüntek vagy csak romaikban láthatók. Magosságuk a' talapzattal együtt hat hét lábnyi 's csonkított gúla vagy tetény (piramis truncatus) alakuak, talapjuk két két lábnyi mind a' négy szögben, durván faragott kisebb és nagyobb tömegü mészkőből cementtel összeállítvák; az idő viszontagságival daczolni képes erős művek. Alakukat imc' rajz adja. Keletkezésük' koráról mit sem tud a' köznép. Ut- és távulság mutató gyanánt alkatásukat épen az ut mellett létük eléggé tanusitja. Ezen értelemben nyilatkoztak fölöttük Akkermanban is. Későbbi tapasztalásim meggyőzének arról, hogy túl a' Dniszteren, különösen Ovidiopol meg Tyraspol körül is találtatnak efféle oszlopok az ut mellett, sőt Odessán meg Kherzonon túl az Ingulecz folyót is meghaladva a' Dniper melletti Beriszláv város felé, de illy nagy számmal sehol másutt nem. Ki által épitettek ezen utmutatók? Meghatározni nem könnyű irott emlékek' hiányában.

[1]) Sulzer Fr. Jos. Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist der Walachey, Moldau, und Bessarabiens. Wien, 1781. in 8. 1. Bd. S. 405.

Digitized by Google

Minthogy orosz uralom előttiségök kétséget sem szenved, török-tatár műveknek tarthatnók, ha e' népben az épitési hajlamnak bár minő parányi nyomát is fölfödözni lehetne. Van azonban egy álláspont, mellyből legbiztosbban tehetjük hozzávetésünket. Tudjuk a' történetekből, miszerint a' genuaiak a' XIV-dik században a' Fekete tengernek ura levén, nemcsak Krimeában és a' Feketetenger' martjain több városokat birtak, hanem azokból be éjszakfelé szárazon jelentékeny kereskedést űztek a' tatár népekkel. A' tengermelletti Akkermanból küldék Moldvába Szucsaváig árúczikkeiket, Kaffából pedig a' mongol hordák és tatár ülések közé. Legtermészetesebb megfejtését adjuk azért abbeli véleményünk' kijelentésével, hogy a' genuaiak' eszközlésére épitették a' régi moldvai fejedelmek Besarabiában, jelesen Bucsákban, a' tatár khámok pedig a' Dniszteren túl Krimea felé, hogy a' terjedelmes sikságon kivált téli időben a' nagy hó miatt el ne veszitsék karavánaik az út' irányát.

Már Bucsákba vezettetett az olvasó, Beszarábiának azon szöglet tartományába, mellyben még a' mult századi irományok' tanútétele szerint magyarok laktak, 's mellyben Dniszternek a' Feketetengerbe ömlésénél a' magyar kronikákból is jól ismerhető Akkerman vagy Nester-Fejérvár áll. Ezen beszarábiai magyarokról tartozunk némi előleges világositással.

Csöbörcsök. Mihály, Cumaniában létezett milkoi püspöknek synodust rendelő, Tatrosban 1518-diki februar 18-kán költ levelében a' többi dekánságok vagy esperestségek közt kilii és neszterfejérvári (Kylyerensis et Neszteralbensis) is neveztetik meg, mellyek épen Beszarábia' alsó részét vagy is Bucsákot foglalák magukban e' városok' helyzetéből kétség alá nem vehetőleg [1]); ezen Neszterfejérvár körül pedig jelesen Csöbörcsökben, ugy sz. Antal, sz. János és sz. Péter nevü falvakban a' mult századokon által fön volt számos magyarokról fontos tanuságokkal birunk. Bandin Mark scopiai püspök irá 1646-7-iki egyházi látogatásáról költ tudósitásában: *„Csöbörcsök“* mezővárosról: „A' Neszter folyó' partján fekvő mezőváros, mellytől Neszterfejérvár három magyar mföldre fekszik. Lakosi magyarok és oláhok. Egyedül a' magyaroknak szabad harangokkal élni, az oláhokuak tilos. A' katholikusok birnak fából durván épült egyházzal, szereik régi és kopott. Ezen mezőváros a' krimi (Cemensis hibás irás Crimensis helyett) khámhoz tartozik. Kisdedekkel együtt kétszázan számitat-

[1]) Benkő Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. pag. 228, 229.

Digitized by Google

nak a' magyarok, kik az oláh, török és tatár nyelvet tudják : azért mindenfelé a' tatár és török tartományokban egyedül azon czim alatt, hogy csöbörcsökiek szabadon járhatnak. Hajdan a' moldvai fejedelemhez tartoztak, kitől a' tatárok erőszakkal foglalák el" [1]). Ezen csöbörcsökiekről értesít Ráday Pál benderi 1709-i követsége' naplójában december 6-dikáról imigyen : *„Jött hozzám azon pap ember, kit ennekelőtte 4 esztendővel a' felséges fejedelem Tatárországba küldött, ott egy Csoborcsa nevű faluba lakos magyaroknak kívánságára, beszélvén sok kérdezkedések között eredetét azon magyarok ott létének, hogy tudniillik minekutánna László király Várnánál megrerettetett a' törökök által, és azután csakhamar magyar Neszterfejérvár is (mit törökül Akkermannak hinak és a' Neszterpartján van épitve) kezökre esett, akkor maradtak el az ott való lakosokból, most jobbágysága alatt lévén magának a' tatár Chámnak, a' ki őket aga által több Bucsákban levő jószágival együtt kormányoztatja"* [2]). Nemcsak az tünik ki e' sorokból, hogy a' csöbörcsöki pap ember ugyan azon ferenczi szerzetes legyen, ki Timon és Szegedi' fönebb május 30-dikáról elmélkedésemben a' moldvai és beszarábiai kún maradványokról mondottaknál fölhozott tanutételeik szerint 1706-dikban Nagyszombatból küldetett Beszarábiába a' kúnok' ivadékihoz, hanem a' csöbörcsökieknek a' várnai veszteség után (1444. nov. 10.) török kézre jutott Beszarábiában elmaradott magyarokbóli alakulásuk és azoktól származásuk jó világosságra, azon magyarokból, kik a' XIII és XIV-dik században által évkönyveinkben „Cumanus" név alatt jőnek elő, 's igy valódi kún származatuk napfényi tisztára hozatik. Ez mind igaz; csak a' jó pap ember' idővetésére van egy kis észrevételünk. Akkermant nem a' várnai ütközet után, hanem 1511-ben foglalták el az ozmanok, mint Ulászló kir. Budán 1511. május 25-dikén költ leveléből kitetszik, hol igy ir : *„Intelleximus et revera pro explorato habemus — — ex literis fidelis nostri spectabilis et Magnifici Bogdani terrae nostrae Moldaviae Vajvodae, quod quidam filius Imperatoris Turcorum, numeroso Turcorum exercitu ex Caffa movens castrum nostrum Neszter Fejérvár obsedit, filius autem Imperatoris Tartarorum ingenti et copiosa manu penes Dasso prope Moldaviam consedit, et*

[1]) Gegő Elek, A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 8r. 113, 114. lap.
[2]) Tudománytár. 1841. III. Köt 190. lap.

Digitized by Google

illuc castra sua locavit“ [1]). Már előbb 1481-ben török kézre játszatott ugyan Kilia és Neszter Fejérvár, 's egy ideig birtokában is vala, de Mátyás kir. erélyes fölléptével abból kivonultnak tapasztaljuk. — Távulsem a' krimi félszigetben, hanem az ottani khámhoz tartozott bucsáki tartományban lakott magyar népre vonatkozik Turkuli Sámuelnek 1725-diki levelében olvasható ime jelentése: „*Most is Krimben a' tatár chám protectiója alatt hét magyar faluk vannak, a' mellyekben magyarul beszélnek. Én azon hét falukban voltam is*“ [2]). Timon Sámuel b. Apor Péterhez 1735-ben irott levelében különösen Csöbörcsökről ekkép emlékszik: „*Notificat Amplitudo tua et insuper in Tartaria Buschakensi esse pagum Sebertschecum (Szöbörcsek) totum catholicum a Tartaris collectum*“ [3]). Ide és ezen magyarokra vonatkozik kétség kivül a' mit Tomka Szászky János kis Tatárországról irtában 1748-ban mond: „Istis (a' tatárokat érti) quasdam veterum Hungarorum, Patzinacitarum potius et Gothorum colonias quoque insertas esse, peregrinatores adfirmant“ [4]). Zöld Péter székely eredetü kath. pap 1767-ben a' moldvai és beszarabiai magyarokat meglátogatván, bőven tudósita állapotukról, megnevezvén különösen a' beszarábiaiaknak négy u. m. Csöbörcsök, Sz. Antal, Sz. János, és Sz. Péter nevü helyeiket. Szerinte az első helynek kőtemploma volt. Adóztak évenkint 2000 töröktallért a' tatár khán első feleségének levén birtokában. Viseletük felében moldvai, felében tatár. 13 napig ottléte alatt az 1. mezőváros és 3. falubeliek közöl, társával Carisi Ferencz huszi pappal együtt meggyóntattak 7,139 személyt; ujon kereszteltek 2512 fiatalságot — minthogy 17 év óta nem vala náluk kath. lelkész [5]); melly adat szerint 10,000-re bizonyosan fölrugott számuk a' mult század' második felében.

Kavsányból megindulásom után tehát nem sokára a' kőoszlopok tünvén szemembe, azok vizsgálgatása és mérése foglalt el, nem kis élvezetet adván régiség-sovár lelkemnek e' puszta térségen, valamint szemeimet ma-

---

[1]) Pray. G. Dissert. Hist. Crit. in Annales. Vindobonae, 1774. in fol. pag 150. Conf. Eiusd. Epistolae Procerum Regni Hungariae. Viennae, 1805. in 4. Part. I. p. 37.

[2]) Sándor Istv. Sokféle. Györben, 1801. 8r. VII. Dar. 150. lap.

[3]) Timon, Additamentum ad imagines Ant. et Novae Hungariae. Epist. II. pag. 15.

[4]) Tomka Szászky Joan Introductio in Orbis antiqui et hodierni Geographiam. Posonii, 1777. in 8. Ed. alt. pag. 664.

[5]) Ungarisches Magazin. III. Bd. I. St. S. 105. ff. — Molnár J. Magyarkönyvház. III. szak. 421. 's köv. ll.

Digitized by Google

gukra vonák a' távulban elszórt halmok. 7 órakor jutottunk azon helyhez, mellyen az úttól jobbra némi vendégfogadó áll e' vidéken ritka jelenetkint fültünőleg kőből épitve. Ezen alól a' magos térségből számos falvakkal boritott Dniszter' zöldelló kövér völgyébe letekintve ¼ órányi távulságra magánál a' folyónál létez Csuburcsi falu, melly épen a' mi Csöbörcsökünk. Itt megállván, a' faluból jövő számos embereket oláhul jól tudó legényem által megszólitattam és kérdeztettem az iránt: valljon minő népség laknék a' faluban? kik egyről egyig moldován és orosz lakosokat mondának benne lenni; magyarokról vagy szerintök ungurok-vengerek' ott létéről pedig többszöri tudakozásomra semmit sem tudának. Igy tehát csakugyan igaza van a' kavsányi öreg ruzsnyáknak, gondolám magamban. 8 óra tájban értük el az oloneszi postát, 12 órakor pedig a' rozsait, melly alatt az országutból balra térve leereszkedénk a' Gori Rozsa nevü faluba, mellyet szinte moldovánok és ruzsnyákok laknak feles számmal, különvált részen de közös templomot birva. A' zsidó korcsmárostól kapott tej- és tojásból álló vékony ebéd után fölhágván a' magos rónára, ismét a' póstavonalon folytattuk utunkat. Már erre nem láthaték utmutató kőoszlopokat, csak 4 óra tájban Akkermantól mintegy 1½ mföldnyire tűnt egy szemembe jobb felül, melly a' reggel látottaknál körülbelül 3 lábnyival volt magossabb, fölül is párkányzatot viselvén; majd ismét balra egy másik szinte magosb alkatu. 5 órakor a' vámház előtt álltunk meg. E' tartományban a' városokba bár mi csekély mennyiségben szeszesitalt vinni tilos, azért minden városnál kutatás alkalmatlanságát kell az utasnak éreznie. Miután Kameni Miszt falun és kőhidján átmenénk a' Dniszter-torkolati limánnál vitt el utunk Akkerman' külvárosain keresztül, mellyek az előtt külön faluk voltak. Papsoj és Krivda vagy Turkul a' nevük. Végre 6 órakor belvárosába jutottunk.

Neszterfejérvár- vagy Akkermanban első beléptemmel találkozám be- Neszterfejérvár.
szarábiai német gyarmatosokkal. Szállásom tőszomszédságában tartózkodék némi Weihinger Konrád nevü vittembergai származás, különben sarátai colonista, ki majd tizféle, nevezetesen asztalos, esztergályos, üveges, órás, bádogos, festő, kutas 'stb. mesterséget űzvén e' városban, gyüjti rakásra a' pénzt. A' magyar a' német sógorral könnyen összefér. E' mondás rajtam is telyesült. Ő legott jó emberemmé levén, a' német lakosokhoz sorra vezetett, kik minden kitelhető utasitással 's világositással szivesen szol-

Digitized by Google

gáltak — egyébre nem is volt szükségem; — mindenik szokott bőbeszéddel elmondván származását, sorsát és oroszországi viszonyait: csak az iránt nem tudtak tudósitni, mire nekem most legnagyobb gondom vala; az itteni magyarok' kimultáról t. i. — és sz. László magyarkirály' templomáról. E' részben tehát a' zsidókhoz, kik itt a' legrégibb mivelt lakosok, kelle folyamodnom. És sikerült fürkészésem. Utasitattam egy vagyonos izraelita-egykoron csöbörcsöki lakoshoz. Ennek neve Beer Kaplaner. Megkeresvén, ámbár ő maga Izmailban huzomasb időre távol vala, neje, egy fürge élemedett személy azon kérdésemre, mit tudna Csöbörcsökről és az ottani vengerekről azaz magyarokról környülállásosan? ekkép válaszolt, minél állitása szerint férje sem mondhat többet: „Csebercse, ugymond, Kavsánytól 20, Olonesztől 10, Akkermantól 60, a' póstauttól pedig 2 versztnyire esik a' Neszter mellett, lent annak völgyén, mellyben a' faluk 5 versztnyire egymást érik. Lakosai moldovánok és oroszok, de vengerek nincsenek. Az ő férje Beer Leontinban Csebercse mellett, ő pedig Kavsányban születvén még a' török időben, ezelőtt 17 évvel három évig folytonosan Csebercsében korcsmároskodtak, azért mindezeket igen jól tudják. Sokszor hallotta azonban az ottani lakosoktól, miként hajdan vengerek birták a' helységet, melly most a' korona' sajátja; sőtt ott létében élt még egy venger, már mintegy 100 éves öreg, magános ember, ki egykor fazekas mesterséget űzött, és náluk többször dolgozott is borért; de ez tulajdonkép nem volt csebercsei, banem egy másik faluból jött oda dolgozni. Meghalt pedig az öreg mint hitelesen tudja ez előtt 15 évvel (1829) Korkmaszon szinte nesztermelléki faluban. Nevét az embernek nem tudja, mert mindég csak vengernek szóliták". Azon kérdésemre, hogy Sz. Antal, János és Péter nevű faluknak halotta-e hirét? nemmel válaszolt, sőt bizonyosnak állitá illy nevü helyeknek Bucsákban többé nem léteztét. Igaz tehát, miket a' csöbörcsöki magyarokról Huszban sőt már Jassziban az ottani sirásó Bikir Antaltól, ki szinte innen kiköltözött atyától vevé származását, hallottam; hogy ők világnak elszéledvén, egy részük a' Prúton átmene, akkörül és Huszban telepedtek le. Megjegyzésre méltó, hogy Fried' 1818-ki földabroszán „Czoburczi" névvel jelöltetik egy helység; és tul a' Dniszteren, Kavsánynak majdnem átellenében a' folyam' kanyarulatánál Tiraspolon alól mintegy 3 mföldnyire szinte van hasonló nevü falu. Csöbörcsök nevét, mellyet változatosan Csebercse, Csoborcse, Csuburcsuk

Digitized by Google

stb. formában mondatni és iratni látánk a' mi illeti, némi észrevételemet el nem titkolhatom az olvasó előtt. Létez Fejér vármegyében Töbörzsök nevü helység, melly XIII és XIV-dik századi oklevelek szerint többi szomszéd helyekkel u. m. Alsó és Fölső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, és Örs nevüekkel egyetemben besenyő- kún népség által birattak; igy IV. Béla kir. 1269-diki levelében áll *„Bisseni de villa Tuburcsuk"* [1]). A' névnek e' meglepő hasonlatossága ugy különössége azon következtetést hozá, hogy miután a' besenyők a' kúnokkal Anna Comnena szerint azonegy nyelvüek levén, egymással összeolvadtak Cumaniában — onnan és nem másunnan hozák el magukkal a' régi nemzeti helynevet. Szokása volt ez a' költöző népeknek. A' *t* betünek 's hangnak *ts*-re vagy *cs*-re változása igen gyakori a' régiségben.

Tekintsünk már szét a' városban 's keressük föl sz. László' templomát.

Akkerman kerületi város a' Dniszter limanjának (igy nevezik a' Feketetengerbe folyó vizeknek azon széles torkolatát, melly beömlesüknél mintegy tavat formál); lakosainak száma 25,000-re tétetik; van 7 temploma, kerületi és lankaster iskolája 's többféle gyára. A' környező szőlődombok kelemes lakhelyé varázsolják. Régi vára, melly egyik oldalával a' limánra néz, már most erősségül nem használtatik. Áll ez három részből; a' külső mély védárokkal környezett, török mű, bástyájába rakott török föliratú tábláiról itélve; a' második moldvai fejedelmek' épitménye; a' harmadik vagy legbelsöbb, melly magos mészkő fokozaton fekszik, 's meszsziről sárgállik, honnan fejér-, alba-, ak-, bielo melléknevét nyeré — genuaiak' müve. Nem egészen áll tehát e' várról, mit Taitbout mond: *„Les murs du chateau de cette ville sont de construction Génoise"* [1]). Naponta épülő házai közt kevés a' szembetünő, a' kül, ugynevezett Tatárváros, rendetlen, tágudvarú, náddal födött házakat bir. Leginkább érdekelvén engem a' város' falui közt a' régi magyar templom, gondomat és időmet annak kinyomozására fordítám. Martinotti József moldvai missio' elnöke 1779-diki május 29-dikén (ó szerint) kelt tudósitásában következőket irja ezen templomról: *„Fejérváratt* (Csetatie alba) *vagy Akkermanban alsó Tatárországban még most is látható egy katholikus templom, melly László*

[1]). L. alább III- dik Bizonyitvány. 10 §.

[1]) Taitbout de Marigny, Portulan de la Mer noire et de la Mer de Azov. Odessa, 1839. in 8. pag. 112.

Digitized by Google

magyar király által épitetett 's mellyet hallomás szerint a' törökök mint magyar templomot az utolsó káborukor, hogy az oroszok szét ne romboljják, lepecsételték" [2]) Már Bákóban hallottam valamit Haragos nevü öreg harangszótól, ki mesterségére nézve könyvkötő, erdélyi származék és egykor Beszarábiában is járt, sz. László akkermani templomáról; mellyet Martinotti tudósitásával egybevetve, régi bagyományon alapult hirnek és Mihály milkói püspök' 1518-diki synodalis levelében emlitett nesztorfejérvári dekánsággal igen megegyezőnek tartottam: nem kételkedhetvén magyar templomnak egykor itt léteztén. De hát hol 's mellyik volt az? Sulzer egy helyett, mennyire emlékezém, a' várban lenni mondá; ott kezdém azért nyomozásimat. Pfeffer orvos, egy becsületes német, fönebbi években a' kercsi veszteglőintézet' egyik orvosa, most itt gyakorlatilag müködő, megértvén a' vár' vizsgálata iránti szándékomat, Schrägel vittembergai fi és a' várban levő iskola' egyik tanitójához vezetett el, ki mindeneket megmutatván, az első vár' udvarában török minaretet, az érdi-ugy hanzsabégihez épen hasonlót találtam ugyan, de keresztyén templom' nyomát nem; szinte a' második vagy moldován várnak nevezhetőben sem: a' harmadik vagy az ormon fekvő citadella következett, mellybe némi közbejött fatalitás miatt be nem mehettünk. Az elválasztó ajtón ngyanis sróf- kulcsú nagy lakat függvén, a' nyomorultan készült müvel sehogysem holdogulánk, végre s' sok forgatás után a' kulcs rovátka elkopván, erőködésünk következtében a' lakat' tolla eltört. Közben legyen itt mondva, hogy jól készitett kulcsos závárt ritkaság találni Délioroszországban; széltiben használt lakatjaik ép olly gyáva münek mondhatók, mint nálunk a' czigányok' készitményei. Ezen akadály távulsem a' templom kikutatása tekinietében, minek ott nemtalálhatásáról és soha nem is létezhetéséről vezetőm bizonyossá tőn, hanem azért kedvetlenitett, mivel némi latin fölirást monda Schrägel ott léteznі falba rakott kőtáblán, mellynek megvizsgálása- és lemásolásáért égett bennem a' vágy, elhatározhatónak vélvén abból a' fellegvár' genuaiak, vagy talán másoktól származását. Miután a' nagyszerü kazamáták' és a' vár déli oldalánál találtató fördő romainak vizsgálata sok időbe telt, a' hátralévők megnézése pedig még többet igényle, alkalmat nem vehettem a' lakat tőlem nem függő helyrehozásával újban a' citadellához járulni.

---

[2]). Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien. 1782. in 8. III. Bd. S. 559. Cf. I Bd. S. 461.

Digitized by Google

A' templomok itt mind ujabbkori épitmények. A' vár' délnyugoti oldala és város közti térségen létez fölállitva némi hármas fakereszt annak jcléül, hogy ott keresztyén egyház létezett a' vár' oroszok általi bevételekor: de kié és millyen vala már a' romaiban sem látható mű, senki megmondani nem tudá. Találtatik azonban mégis az ugynevezett Tatárváros felé a' vártól délnek épen a' limán' magos partján egy közhir szerint igen régi templom, melly most a' görögök által használtatik, Ennek vizsgálata vala még hátra. Pfeiffer és Schrägel társaságában elmenék Anasztasius Kyriak nevü görög pópához, ki szives készséggel megnyitá előttünk templomát. Első tekintetre meglepett a' kis templom' egy messzi hajdanban épitetését tanúsitó egyszerű régi stylje. Mindenütt kivül belől keresve kerestek szemeim valamelly kőbe vésett fölirást, miből korát 's ki által épitetését meghatározhassam, de hasztalan, illyen ott, vagy bár minő faragvány nem találtatik. Belső sugallatom mondá: Ez, valóban ez lehetett csak a' sz. László által épitett templom. Szemmel magosságát, lépéssel hosszát és szélességét kivül belől fölmérém, alakját vázolatban papirra jegyzém. E' műtételek után társaim tolmácsolatával kérdezém az oroszul beszélő pópát, mit tud az egyház' keletkezése idejéről? Haj uraim! szóla nagyot mondandó hangon és fej- kéz mozgatással illyen régi templom nincs egész Beszarábiában. 700 év óta áll már ez, igy hallám atyámtól, ki szinte parochus vala e' helyben. Társaim azzal igazolák állitását, hogy a' városban a' lakosság sok száz esztendősnek hiszi ezen épitvényt. A' 700 év, mellyet egész határozottsággal monda ki a' görög pap, legott sz. László' korát tünteté elömbe, 's nem kételkedtem épen ennek a' magyar hivek' egykori birtokában létéről; valamint az iránt sem vala kétségem hiteles adatok' nyomán, miszerint a' görög csak új vendég az egyházban, 's hihetőleg elhagyatott vagyon' foglalója, miután a' török uralom alatt e' fajnak tilos vala az itteni letelepülés Peysonnel imilly állitása szerint: *„On n' a jamais permis aux Grecs de s' y établir“* [1]). Fájdalommal kell itt megemlitenem, hogy azon papirt, mellyre a' templom' alakját nagyságát 's egyébb nyert adatokat főleg az ott egykor létezett szucsavai sz: János vértanu ereklyéiről jegyezgettem, a' Steppékben jártamkor elvesztvén, naplómban csak ime szavakat találhatám a' templomra vonatkozólag: „Sok itt e' tárgyra észrevételem mit kü-

[1]) Reyssonel, Traite sur le Commerce de la Mer- Noir. A Paris, 1787, in 8. Tom. 1, pag. 306.

Digitized by Google

lön adandok elő a' magyarok' neszterfejérvári birtokáról szólandó". — Homályos visszaemlékezésből alakjáról csak annyit mondhatok: Homloka és falai simák párkány és oszlopzat nélküliek. Hossza körülbelől 12. szélessége 6 öl. Ablakai nem csúcsos goth izlésüek, hanem rendesivben menők, egészben ollyan külsővel bir, miuő Pozsonyban a' ferenczieк' templomához épült régi kápolna. — Emelteték bár sz. avagy később kún László korában, minden esetre kúnok' idejére vonatkozó nagy óság. A' 700 évüségi hagyomány szinte azon kort árulja el. — Irott emlékek nem létében saját hozzávetésemet a' mi illeti: leghajlangóbb vagyok a' szóbeli hagyomány' érvényességén csorbát nem ejtendő e' régi templomnak sz. László tiszteletére kún László kir. általi épitetését hinni, mert ez, miután a' Hódtavánál legyőzé a' fölzendült kúnokat, messzi a' Havasokon túl a' tatár részekig hatott be némi 1288-diki saját oklevéle szerint, mellyben ezeket mondja: *„Cum pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerunt, de finibus et terminis Tartarorum, quos nemo praedecessorum nostrorum peragraverat, ultra alpes collecta multitudine Baronum et Nobilium regni nostri accessissemus"* [1]). Olly messzire vitt diadal- zászló ajtatos müvelet nélkül aligha lobogott. Távulsem azt akarom ezekkel mondani, mintha kún László kir. előtt nem terjedt volna ki a' magyar királyok' birtoka a' tatár részekig vagy Feketetengerig, és ezen vidéken a' kúnok között nem divatozék vala a' keresztyén vallás; vagy nem lehetett Neszterfejérváratt a' kúnoknak magyar királyok alatt régebben épült temploma, mert illyest állitandó történeti ismeretlenséget árulnék el, miután léteznek hiteles adatok aziránt, mikép Cumania már II. András király' hübéres tartományai közé számitatott, 's tőle nyerék az ottani kúnok szabadságaiknak aranypecsétü levélbeni megerősitését, mintis IX. Gergel pápának a' kún néphez és vezérhez 1230-ban küldött leveléből világosan kitetszik, mellyben imezek olvashatók: *„Ad hujus autem libertatis et immunitatis, ac possessionis pacificae terrae vestrae concessionem a charissimo in Chisto filio nostro Andrea Hung. rege illustri Belae regis primogeniti sui accedente consensu, jam pridem factam Cumanis, sicut proride facta est, ut ejus regis literis aurea bulla munitis plenius continentur, authoritate vobis apostolica confirmamus, et praesentis scripti patrocinio*

[1]). Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1830. in. 8. Tom. V. vol. III. pag. 410.

Digitized by Google

communismus“ [1]). Régen ismertetnek ugyan ezen pápának a' kúnok' keresztyénségére vonatkozó egyéb levelei, valamint az egykoru krónikások' bizonyságtételei, mellyekszerint a' kúnok' vezére Boriz 15,000 főnyi kúnnal megkeresztelkedvén, II András király viselé a' keresztatyaságot, Theodoricus nevü domonkosi pedig püspökükké kenetett; sőt Béla, András fia, 1217-ben Robert esztergomi érsekkel a' kúnok közé mene megtérítésükön annál nagyobb sikerrel munkálódó. Albricus az akkoron élt franczia apát irja 1228-dik érve: „*Archiepiscopus Robertus Strigoniensis de Hungaria novum fecit Episcopum in Comania Theodoricum nomine*“ [2]). A' cumaniai vagyis moldva- és beszarábiai kúnok között a' keresztyén vallás általános elterjesztését 's meggyökeztetését I Lajos királynak (ur. 1342—1482) tulajdonitják krónikáink. János küküllöi esperest irja róla: „*Hic etiam gentem Chomanorum* (Cumanorom), *ritui Tartarico involutam — ad fidem Catholicam converti procuravit. Cui quidem genti, jam in fide Christiana eruditae: Fratres de ordine minorum, auctoritate ei a sede Apostolica commissa, curam animarum, jura Parochialia, et Sacramenta Ecclesiastica administrantur*“ [3]). Lajos királynak e' nagy müve habár némi rázkódást szenvedett is Maria királyné' zavaros korában, Zsigmond hatalmas uralkodása nem engedé összerogyni. XXI. János pápa irja 1410-ben Zsigmond királynál levő követéhez: „*Ut in exequutione reformationis, quam in Regno Hungariae et nonnullis aliis partibus charissimo in Christo filio nostro Sigismundo Regi Hungariae illustri subjectis tuae commisimus fraternitati, expressioribus auctoritatis tuae et patrociniis fulciatis, et sicut accepimus, in certis partibus infra et circa limites dicti Regni sint Cumani, Philistei, et Tartari noviter ad fidem Christianam conversi, puorum curam animarum, Fratres Ordinis Minorum ex ordinationibus, ut dicitur apostolicis, hactenus gesserunt, prout gerunt, et qui modernis temporibus non modicum multiplicati sunt, et in simul commorantur, sintque in eisdem partibus certae ecclesiae, ab olim per Tartaros et alios infideles destructae, et diruptae, ac charissimus in Christo filius noster Sigismun-*

[1]). Pray G. Commentarius de Jure Regum Hungariae in Valachiam, Moldaviam et Bessarabiam. §. 3. Ex Tabulario Vaticano. — Fejér G. Commentarii Historici. Budae, 1837. in. 8. pag. 110.
[2]). Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon. Hanoverae, 1638. in. 4. pag. 527.
[3]). Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum. Part III. cap. XLVI. Ap. Schwandt. T. I. pag. 195.

Digitized by Google

dus Rex Hungariae illustris desideret huiusmodi Ecclesias in ecclesias parochiales erigi, et ipsos conversos et in antea, annuente Domino convertendos ad fidem praedictam, in parochianos assignari" [1]). Azon tartományok, mellyekben a' mondott jászok (jászvásáriak) kúnok és tatárok a' minorita szerzetes atyáktól oktattattak a' keresztyén vallásra, 's mellyekben már rég óta szentegyházak léteztek a' moldvai vajda' kormánya alatt valának ugyan, de az Zsigmondnak és Jagelló Ulászló lengyel királynak, mint fő uraknak levén hübéresse, a' magyar koronához tartozott a' főhatalom és egyenes birtoki jog. Zsigmond és Ulászló közt Lublón 1412-diki martius 15-dikén kötött szerződésben Bukovina, Szeret és Pruth mellék, Forum Jasskytarg (Jászvásár), Forum Berlam (Berládvásár), a' nagypuszta-ság (Campi deserti usque ad mare Budzsiák), Bialogrod (Akkerman) és Kilia fölosztvák hübérség tekintetéből a' két királyság között [2]). Kéttelen ezen nyomós tanutételek szerint Akkermanban a' kúnok számára épült templomnak már a' XIV-dik századhan fönvolta.

Beszarábiában a' moldován és orosz népségen kivül vannak bolgár és német szállitványok is, amazokból 82 mások szerint 83 hely 60,000 lelket magában számitva, leginkább a' Duna' mentén. A' németek 22, és 1 schweiczi gyarmata mind az akkermani kerületben telepitetett le, 's lakhelyeik' nevei többnyire az oroszok' 1812-, 13- és 14-ik évi győzelmeiknek emlékét viselik. A' fő gyarmat Tarutino egyszersmind a' szálitmányok tisztségének főhelye, a' többiek: Kulm, Malói-Jaroszlavecz, Krasznoi, Fere-Champenoise, Teplicz, Brienne, Leipzig, Beresina, Borodino, Kliastzi, Paris, Areis'stb. Eredetükre nézve többnyire vürtembergiek, azonban vannak köztük lengyelek, cseh, svéd, sőt franczia családok is. Egész Beszarábia 8 kerületre oszlik, mellyekből a' benderi, akkermani és kiliai képezi a' Budzsákot vagy szeglet tartományt; a' többi kerületek is hasonlólag a' fővárosokról hivatnak, minők Chotin, Szoroka, Beltzi, Orgei, Kisinev.

Julius 1-só napján történt innen a' Dniszteren átkelésem, melly már

---

[1]) Raynaldi. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agripp. 1691. in fol. Tom. XVII. pag. 408. N. 29. ad an. 1410.

[2]) Katona Steph. Historia Critica Regum Hungariae. Tom. XII., pag. 92. — Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1801. in 4. II. Th. S. 107. Ez utobbinál a' „Jassutam" hibás irás „Jasskytarg" helyett.

Digitized by Google

Etelköz' határán tul esik. Ottani müködésem a' lebediai utnál leend tárgyalandó; most a' Dniszteren innen Bendernéli haladásom következik, hová ötvennégy napi távollét után értem.

Augustus 23-dikán 9 órakor hozzattam át a' Dniszter' kompján a' magos martra ökrök által vonatván föl kocsim épen az erős vár falai alatt Benderbe. Ezen város 10,000 lakost számlál, van kerületi és Lankaster tanodája. Régente mielött török birtokká lőn e' tartomány Tigina nevet viselt, 's az ozmanok nevezék el Bender, vagy derbend, azaz vaskapunak (szószerint a' perzsa nyelvből gát, kapu); erős védelmi helyzetéről 's ott épitett várától. Világhirüvé lett XII. Károly' svéd kir. történetéből, ki a' pultavai vesztegség után 1709-ben ide vonta magát. Meg kell itt egy kissé állapodnunk, Bender régi nevének vizsgálatára egy pár pillanatott forditandók. Midőn az utas a' Dniszter' tulsó részéről Tyraspolból jő Bender alá, a' magos föld párkányánál, melly a' folyó porondos és füzes mély völgyire néz, falut ér Párkány nevüt, helyzetének megfelelőt; és annak magyar néptől származásáért a' név és dolog nyujt kezességet. Átalevezve a' folyón lát ismét maga előtt éjszakról délnek mindig táguló térséget, mellynek alakja egy nagy teknyőt állit elő, ebben létezett hajdanidők óta a' Tekna, Tegna, Tegina, 'stb. nevet viselt 's most már a' törököktől épitett vártol Bendernek hivatott város. Broniovius Márton irja 1579-ben: *„Techinam oppidum, et arcem Turcicam, non ita pridem ad confluentem Nestri munitam, et ibi Techinienses vel Moldavici in Nestro trajectus aliquot, recta in campos reperiuntur“* [1]). Tomka Szászkynál: *„Bender seu Techin, Tigiae, Tegina, propugnaculum ad flavium Danastrim insigne.“* Ráday Pál 1709-iki benderi követség' naplójában: *„Bender, vagy Tigine.“* Bár mi elrontva tünjék elő a' régi név, Techina és Tegine mindig kisir belőle, melly a' mi teknő, tekenő és tekenyő szavainkal azonos. A' nógai tatároknál mais tekna a' teknyő. E' helynév tehát kéttelenül a' magyarnyelvü kúnoktól származott. — E' várost csak hamar elhagyván éjszaknak tartottunk a' magos földre, mellynek partjainál gyönyörü szőlős és gyümölcsös kertek terülnek el, honnan Benderbe és az egész Dniszter' völgyére pompás a' kilátás, e' ponton levén Bariszevka vagy Várnicza XII-dik Károly' 1709-diki ott tartózkodásáról történeti nevezetességü falucska, melly nyelvünkből, régen-

Bender.

[1]) Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum, Tom. I. pag. 319.

Digitized by Google

te ott létezett varacskáról kölcsönözte nevét. A' Neszter mellett ime harmadik közelpont ez, magyar népség' egykor ott laktát fölfödöző. A' föld fekete és kövér, mellyen szép erdők is mutatkoznak helyenkint. Egy órai haladás után már egészen nyugotra fordul az ut, ettől jobbra 3 nagy halom a' Byknek Dniszterbe ömlését mutatván. Most kezdett elöttünk föltünni a' Byknek völgye, mellybe a' magos partról, egy óranegyedig tartó ereszkedőn lejténk le, ott a' töltésen hol a' folyam' závára és két malom létez, átmenvén, 's miután Roskán domb' oldalán épült templomával messzi látszó és Boboga vagy Balboka falut elhagyók a' Byk éjszaki vagy bal oldalán a' hosszu hid irányában létező vendégfogadóban száltunk meg délre. Jeles pont ez a' Byk' völgyében, minthogy itt kezdödik a' halomzat' egy uj rendszere. Innen két órakor távoztunk el mindenütt Kiszinoig a' völgyben vezetvén utunk, a' póstavonaltól, melly éjszakra fönebb a' magos földön viszen, párhuzamos irányban. Elindulásunkkor mindjárt szembetüntek a' völgyben vezető nagy halmok, 's köztük az aprocskák sürün, ezer meg ezernyi számmal 's egyenesen kimért irányban, miket tulajdonkép csak hantoknak nevezhetek. E' sürü hantok' hosszu sora, néhol egy, néhol két vonalban látszik, mint a' völgy' tágasb vagy szükebb tere engedi. Illyetén halmozatnáli vonulásunk majd egy egész óráig tartott, mig az megszünvén, egyedül nagyszerü halmok mutatkoznak hellyel közel egész Kiszinevig. Majd lebediai utamban terjedelmesen szólandó az efféle halomrendszerről, most csak azt jegyzem meg előlegesen, hogy e' hely a' költöző magyar és később besenyő-kún rokon népek települő sátorhelye volt, mellyet ők szállásnak, ülésnek hivtak. A' tatárnépeknél maiglan is ulus (ülés) nevet visel az illyen tanyahely. Broniovius irja előbb idézett munkájában: „Tuguriis Tartaricis, quae vulgo ulusia Barbaris nominantur." A' Byk' völgye e' tájon általában buja kaszáló rétekkel, helyenkint sással és nádassal teli; a' két partoldalon gazdag veteményes, dinnye, kabak és kukoricza terméseny diszlenek. 5 órakor már Kisinev látszék elöttünk a' völgy' véginél. 6 kor nagy halmokhoz, kivált három egymáshoz közel fekvőhöz érénk, honnan a' zöldelló kertek sokasága közt a' város' széllyel szort házaihoz, majd a' hidon át az ujvárosban azon becsüles német Knuding Máténál száltam le 7 órakor, kinél már nyolcz hét elött tartózkodtam.

Kisinev. Két napot töltvén ezuttal Kisinevben, august 26-dikán reggel indulék ki ép azon utvonalon, mellyen junius 26-dikán elöször ide jöttem; némi

Digitized by Google

közbejött akadály miatt nem előbb érve Kalaraszba 5 óránál, hol is egy órai pihentetés után 7 órakor Peticsén nevü faluhoz tartozó Byk melletti korcsmánál eresztettünk éjszakára. A' mult napi sok esőzések miatt annyira megromlott utunk, hogy a' kerék és lólába lesippedvén, a' talpai csárdáig folyvást lépve haladhatánk a' következő napon, alig mászhatván föl a' Ples tetöre, honnan délre ereszkedtünk le Talpához, a' Potemkin emlékénél levő fogadóhoz, délután pedig 6 órakor végre Szkulényba értünk.

Szkulény.

Orosz Szkulényban némi kávé és vendéglő házat legtisztábbnak látván többi között, mert e' tartományokban az orosz és zsidó fogadósok utczára kiálva hivják magukhoz a' vendégeket, választásom szerint abba száltam. Találkoztam itt bizonyos Cserkesz Sándor mohilevi oroszhoni kereskedővel, kivel Jassziban létemkor megismerkedvén, még ott érdekes tudósitást ada Ungri nevü falu' lakosairól: mit is elmondani itt helyén látom. Állitása szerint a' Dniszternél Mohilev város mellett létez némi Unguri nevü falu, mellynek lakosi ámbár most már orosz vallásuak és nyelvüek, eredetükre nézve valóságos magyarok; bizonyitja ezt nem csak a' saját vallomásuk szerinti hagyomány, hanem a' többi orosz népségtől kitünő derék termetük, arczvonásuk, serény, józan és munkás életmóduk. Emlékezetemben levén régibb tudósitások' nyomán Stojcsin Khotyin' környékéni falu' neve, hol Illosvay vezérlete alatt Rákoczy felekezetü számos magyarok telepedtek le török pártfogás alatt a' mult száznd' elein; tudakozódám ez alkalommal, valljon ismerné-e Stojcsin falut, 's volnának-e még ott magyarok? Mire azon válaszát nyertem, hogy Stojcsinban, melly Khotyintól délre Dolinoni és Kruglik falu közt fekszik, hol ő több izben járt, már most nincsenek magyarok. Hová lettek? valljon nem a' mondott Ungri faluba költöztek-e később? olly kérdések, miknek kipuhatolását eddigelő semmi modon nem eszközölhettem, egyedül azon szomoru példát mutathatván föl: miként feledé 's hanyagolá a' magyar saját nyelvét külföldön! De még ez nem volna annyira keseritő, mint midőn saját hazánkban látunk számos példáit az elnemzetlenedésnek. Más napot be kelle várnom mig a' Tomazsna azaz vámtisztség megkezdi müködését; melly 8 órakor állván be, miután tőlük megszabadultam, szokott czerimoniával egy kozáktól a' Pruth' partjára kisértettem, onnan moldvai Szkulényba általevező. Itt csak hamar kocsit fogadván, Jászvásárba hajtottam,

Digitized by Google

az uton értvén legelőbb kocsisomtól a' közelebbi napokban e' város' mintegy 600 házának szomoru elhamvadását. Délután értem a' gyászos szinbe öltözött Jászba, a' már ismert Miszirhánban foglalván szállást.

Jászvásár. A' rendetlen életmód nem kissé hatván életmüszereimre, abból eredt álmatlanság és elgyengülés egy pár hétig a' városban maradásra kisztettek. Nem szüntem ez alatt figyelmem ujabban Moldva' történeteire függeszteni. Neigebaur porosz consullal kötött ismeretségem, ki több tudós társaságok tagja levén, a' régiségeknek nagy kedvellője 's buvára, Moldva és Oláhország' leirásával pedig jelennem foglalkozik, többszöri kölcsönös látogatásokra nyujtott alkalmat; valamint az oldala mellett levő cancellár Jerzikovics és dragoman Renau urak barátságos szövetkezése kellemessé tevék tartozkodásom idejét, már csak azáltal is, hogy Moldva' ügyeiben bő ismerettel és tapasztalással birván, érdekes világositásokkal gazdagitának, kitüzött czélomra fölhasználhatókkal. Miskolczy Lajos erdélyi hazánkfia és gyakorló orvos, ki a' nagy égéskor elpusztulván a' tisztelt porosz — tehát nem osztrák — ügyviselőségnél nyert menedéket és pártfogást, szives vonzalmu társalgásával gyakran megörvendeztetett. Neigebaur ur, régiségekróli beszélgetésünk alkalmával, midőn a' moldvai történeteket világositó oklevelek' elenyésztét panaszlám, többi között azon érdekes világositással lepett meg, hogy Dogiel' „*Codex Diplomaticus Poloniae*" czimü nagy munkájából három kötet kéziratban maradván, ezen épen Moldvát és Oláhországot illető munkák Vilnából orosz Pétervárra vitettek. A' régi oklevelek közismeretre nem jutása ime tehát e' tényből fejtendő meg. Könyvkereskedésében e' városnak keveset találhatni, mi a' történetekre világositást nyujtana. Azon tudományos időszakiirás, melly fanczia és oláh nyelven „Le Glaneur Moldo Valache" (Spikuitorul Moldo-Romen) czim alatt 8-ad rétben és 4 füzetben Jasszban 1841-ben jelent meg, sehol nem vala kapható, magány kézből szerezhetém meg 12 huszason sok utánjárás következtében. A' régi és ujabb munkák, mik e' tartományról külföldön kiadattak, itt hasztalanul kerestetnek. Egyedül Kogalnicsán' franczia munkája, mellynek csak Oláhországról szóló része jelent meg, árultatik a' könyvárus boltban. Tehát ugyan mivel van a' kereskedő boltja megrakva? kérdi valaki. Jobbára ujabb fanczia regényekkel, szindarabokkal és megint regényekkel. — Vannak egyébiránt e' városnak több nyilvános intézetei, minők a' Mihály Academia, (ez a' fő tanóda), alapitatott 1835-dikben, természetiek' gyüjteményével ellátva; kézimestersé-

Digitized by Google

gek iskolája, állitaték 1841-ben; három nyomdája, kömetsző intézete, szinháza, kórintézete, stearingyertya-öntő gyára. Több boer házak diszesen épitvék, mikközt legpompásabbnak mondhatni Roznovano Miklós' boerét. Egyetlen régi temploma különös faragványi munkával készült a' három szentről (Trisvetitile vagy Trierachi), melly Vazul vajda' bőkezüségének tulajdonitatik.

A' magyar dolgokra igen sok világossággal kecsegtető ásatásokhoz kelle immár fognom, mellyeknek akadály nélküli vihetése végett némellyek azt javaslák, hogy a' moldvai kormányhoz folyamodjam, mások, mint Bazenka tanár azt a' sok kérdések' támadhatása és huzamos időbe telése miatt mellőzni tanácsolván oda utasita, miszerint az illető iszpravnikok- és földesuraknál tegyek csak sikeres lépéseket. Már némelly pontokra nézve birám az engedelmet. Herczeg Kantakuzeno mult alkalommal szivesen ajánlá ásatási engedelmét bajai jószágában; most még azonban Bajorhonban léte miatt hazajöveteléig elhalasztám oda utazásomat. Tervem szerint azért a' még nem látott fölső részekre u. m. Botosány és egyéb városokba irányzám menetelemet, ismereteket és adatokat gyüjtendő.

September 19-dikén délután 5 órakor indultam ki Jasszióból a' város éjszaki részén át, hol számos csinosan épült boer házak találtatnak, és a' hires nagy népkert is létez. A' sorompót elhagyva, mindenfelé szőllőskertek, és hegy völgy váltják föl a' magos rónát. Késő indulásunkat késő megállitással akarván helyrehozni, 9 óráig szüntelen hajtottunk, Marzsest, Zohorna és Larga falukat mellettünk hagyva, Bascsauz csárdát és a' Zsizsiu patak' völgyét érvén mig a' malájesti vagy milosesztí csárdázhoz jutottunk, onnan a' sötétség miatt már tovább nem mehetők. Más napon a' Zsizsiovölgy mellett erdőtlen térfödön Kaczetya és Demire korcsma mögött Sipót falu jobbra maradván, két óra mulva Miletin patak tűnt elő, Szturdza Mihály uralkodó hg. kiterjedt jószágának mellette levő majorjával, majd az onesti csárdán tul szép tölgyes erdő következvén, onnan Strojzest falu szinte Szturdza birtokán keresztül Tejsor patak' hídján Drekszán falu' irányában hajtván, végre Szulicza, már a' botosányi czinutban fekvő mintegy 1500 lelket számitó városba értünk delelésre. Ezen városka a' szuliczai vagy Szaszik hosszú tó' keleti oldalán magos téren fekszik, a' dúzs Szturdza Mihály vajda' tulajdona. Múlt évben rongyos házainak nagyobb része leégvén, most csi-

Digitized by Google

nosbak épitetnek, ámbár leginkább csak fából. Az uradalom' haszonbérlője (possossor) Gojláv örmény család nagy vendégfogadó épitetésével foglalkozik, mi a' Jasszból Botosány felé utazó sokaságnak ohajtott kényelmet nyujtand. Délután eltávozván innen, utunkban a' nagy esőzés miatt egy óráig föltartóztatva, miután magos és erdős vidéken a' szuliczai tó fölső részénél nyugot felé fordultunk, és a' város széléni vámháznál roppant nagyságú halmot szemléltünk volna, csak 4 órakor értünk Botosányba.

Botosány. Botosány fölső moldvának legjelentékenyebb városa kereskedési tekintetből. Népessége 20,000. — Számos, 14-re menő templomaiért (ide nem értve a' 2 örmény 's 1 kath. egyházat és 10 synagogát) Moldva' szent városának lehet nevezni. Nemcsak a' kereskedés, hanem mesterség is legvirágzóbb állapotban van itt a' többi városokhoz képest. Fő utczájában levő kávéházait, tekeasztalokkal ellátottakat már europai izlésüeknek mindinkább mondhatni. Van nyilvános tanodája, kórháza és gyógyszertára. Sem az oláh, sem a' zsidó fogadóban üres szobát nem kaphatván, kéntelen valék távul a' belvárostól egy örmény fogadóban foglalni szállást. Lovam kocsim igen jó szolgálatot tettek volna már most az apró kirándulásoknál, miknek átvétele végett Misszir Valeriánt meg is kerestem : de czélomat el nem érhetém, mert a' ló valahol mezei jószágon használtatott igavonásra. Jószágomról irást nem vettem, ha többé nem látom, enmagam leszek oka. Igérni és nem tenni, emberek közt mindenütt, de főleg Moldvában szokott dolog. — E' városban elég élvezetet nyertem Tanay magánytanitó hazánkfiának ugy Neuhaus urnak ismeretsége által, kiknek különösen az elsőbbinek szives magyar barátsága 's vendégszerete elfeledhetlen marad előttem, annál is inkább, mivel férj és két szép gyermeknek atyja levén, napontai oktatásból tartja föl családát. Neuhaus nr, egykor huszártiszt, halhatatlan Szechényinkkel együtt katonáskodván, sok magyar érzést izlést és szellemet szivott magába, most az előkelő boer házaknál mint zongoramester, nagy sikerrel terjeszgeti nemzeti szép melodiáinkat. Örömittasan hallám általa játszatni a' fóti 's egyéb újabbkori dalainkat, minők hallásában édes hazámon kivül, már fél év óta nem részesültem,

Azon négy napon, mellyet e' városban töltöttem, nem jöheték ismeretére semmi magyar hajdanságnak. Hir- és Wolf' tudósitása szerint régenten itt lakott sok magyaroknak már most semmi nyoma. A' hajdan hozzájuk tartozott templomot sem puhatolhattam ki; a' mostani egyház ké-

Digitized by Google

sóbbkori szegény faépületecske, a' 200 léleknyi katholikusok pedig néhányat kivéve német és lengyel nyelvűek. Tudomásomra jött azonban itt lakos Jardaki Jamondi boer'jószágában Koncseszten, Dorohói körül a' Szeretnél több évek előtt egy halom' ásatása alkalmával tömérdek arany és ezüst edényeknek napfényre jövetele — mellyeket az akkoron ott levő orosz tiszt elfoglalván orosz Pétervárra küldött, 's igy mondott Jamondinál, ki különben már most világtalan, további tudakozásommal a' dolog világositására semmi lényegest nem eszközölhettem ki, annyit tudhatván meg később Jasziban, hogy a' koncseszti drága eszközök Sz. Pétervárott a' remetelak (Eremitage) nevű császári gyüjteménybe tétettek be. Nekünk lehetlen nem figyelmezni a' moldvai halmokban találtató régiségekre, miután a' besenyő és kún rokon népekén kivül Árpádkori magyarok' sírhalmai is léteznek azok között. A' bécsi képeskrónika irja Turóczinál Almus fővezérről, Árpád atyjáról: „*Huius autem pater Almus, in patria Erdeleu occisus est; non enim potuit in Pannoniam intrare*“ [1]). Ha a' krónika ezen helyét Constantinus' előadásával figyelmesen egybevetjük, meg kell arról győződnünk, miszerint Almus megöletése nem Erdélyben, hanem azontúl Etelközben a' Szeret és Prúth' vize körül történhetett a' besenyők általi megtámadás alkalmával; sírja is tehát e' földön keresendő. Minden esetre érdekes föladatul marad régiségbuvárainknak a' pétervári Eremitage e' drága eszközeinek kinyomozása.

September 25-kén, miután e' város' zsibongó népes piaczát megszemléltem, Folticsény felé vettem utamat, oda alkonyat tájban el is jutván. Gazdag gyümölcsöskertek között délnek tartva, miután a' patak' hídján átmenék, szép dombon készült póstautra jutottam, melly egy hosszú völgyön menvén keresztül legott eltértem ezen útról. Mindig hegyek, völgyek, erdők és patakok majd nehány falu valának utam mellett, tehát elég változatosság. Urasen, Szerafinest, Vorona, oldalvást tüntek föl. Négy órai haladás után a' Szeret mellé értem' Liten falu' irányában, ott a' füzesek közt a' révészi korcsmaház mellett, delelőre többi utasokkal kieresztendő. Itteni időzésem közben megtudá valami módon Feldman Dávid folticsényi zsidó, hogy magyarhoni utazó vagyok, hozzám jövén, magyarul üdvözlött. Meglepve e' ritka jelenet által, bővebb tudakozásomra elbe-

[1]) Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum Part. II. cap. 3. Schvandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1716. in fol. Tom. I pag. 82.

Digitized by Google

szélte, miszerint tizenöt év előtt Bukovinában Szeret városban lakván mint vendégfogadós, a' Csernovicz és Szeret közt levő öt magyar falunak lakosi mindig hozzá száltak, 's tőlük tanulá nyelvünket, gyermekei kik most is ott a' magyar falukban laknak, hasonlóul, de még jobban tudják nyelvünket. A' falukat ekkép nevezé meg: Andrásfalva, Cziben, Hadikfalva, Jakobest, Tolova. A' bukovinai magyarokról már vala ekkor tudomásom, Kis Károly barátomnak a' Tudományos gyüjteményben megjelent értesitése, és Gegő Elek moldvai telepekről munkája után, semmit sem kételkedhettem Feldman' beszéde valóságán, egyedül azt jegyezhetém meg, mikép nem öt, hanem hét faluban laknak az ottani magyarok, összes számszerint mintegy 6000-en. Az általa meg nem nevezett két falu' neve pedig Boldog és Magyarfalva. Van az előbb számitottak némellyikének két neve, igy: Jakobest, Istenfogadjnak, Cziben Istensegitsnek, Tolova Józseffalvának is hivatik. Lakosai részint régi moldvai magyarok, részint székely jövevényektől származnak. Innen fölkerekedtünk 3 óra tájban, hogy a' Szeret' kivájt facsolnakokon nyugvó hídán áthatoljunk. Sürű füzesek közt a' tulpartot meghágva Liteny falunál voltunk, mellynek magos térségéről újban völgyet a' Zsomusz patakot érvén, miután annak hídján átkelők Pleset falun keresztül több majorokat és korcsmákat hagyánk el, hegy- és erdő' széléin, mig a' Zsomuszba folyó patak zárgátánál álló három roskadó malmon túl Folticsénybe jutottunk.

Folticsény. Folticsény, a' szucsavai kerület' fővárosa mintegy 4000 lakossal és az iszpravnik' székével. Fekszik partos helyen a' Zsomusz (Szamos) folyó mellett, főleg baromvásáráról híres, van nyilvános iskolája és gyógyszertára, melly utóbbinak birtokosa Worell nevű gallicziai fi, kihez Degré barátomtól ajánlattal birtam. Kerületi kórháza 60 ágyra most van épülőben. Alkalmas szobához jutván a' fogadóban, miután más nap Worell ur' segédtársa Vágó József szabolcsmegyei hazánkfia hozzám jövén, társalgásra magukhoz meghivott, velük töltém a' nagy esőzés miatt másra ugy sem fordíthatott időmet; itt készüle a' terv is, a' niamczi hires monostor' meglátogatására, mellynél Vágó ur magát társamul ajánlá; azonban előbb a' bajai régiségeket és síremlékeket kivánván megvizsgálni, ha szükségesnek látszanék ujabb ásatásokat teendő; azért másnapon azaz sept. 27-dikén Bajára indultam, melly Folticsénytől nyugotnak egy órányira fekszik a' Moldova vizénél, és csak egy terült hegyköz által választatik el amattól.

Digitized by Google

Kantakuzeno Demeter herczeg, Bajának örökös ura, Jasziban még legelső alkalommal létemkor hiva magához az ottani régiségek' vizsgálása végett. Szives ajánlatát most akarván használni, szerencsére hontaláltam, épen egy pár nappal ezelőtt Bajorországból megérkezőt, hová nejét született Auersperg grófnőt és három gyermekét kiséré. Hozzá járultommal legott fölismert, 's meghivására emlékezve udvarában, vagyis inkább kertében csinos lakást rendele, egyszersmind ottlétemig asztalához hivott meg.

Baja most falu a' Moldova folyó' balpartján, — melly folyótól az ország is Moldva nevet nyert, — magában a' folyó völgyében alacsony térségen elterülve. Régente Moldva' egyik nevezetesebb városa volt, 's Moldova Bányának hivaték, kéttelenül a' római-dák korban ott létezett arany-ezüst bányától; jobbára magyar és száz lakosokkal. I. Mátyás kir. korában (1467) csata történt itt a' moldovánokkal, mellyben Bonfinius szerint nyillövéstőli sebet kapott hátában Mátyás, csak négy év mulva megyógyulhatót: *„Quin et Rex ea nocte haud procul a spina dorsi sagitta getica confossus est: ubi cum excussa ferrum hasta altius inhaesisset, quatuor annos non sine gravi molestia pertulit“* [1]). A' magyarokból 1200, a' moldovánokból 7000 esett el. Emliti Bonifinius továbbá, mikint püspöknél vala a' magyar király szálva, azonban hihetőleg csak esperest és püspöki helyettes volt az, minthogy a' tatrosi synodalis 1518-diki levélben dekánság tétetik e' városba (Decanus Moldvabanensis), vagy talán a' milkói püspök János nevü, ki akkor már székhelyén nem lakhatott, vonta meg ott magát. Főleg a' XVI- és XVII-dik században pusztult el; több templomai jelesen a' magyaroké romjaiban hevernek, magos falai és fölemelkedő tarnya egykori nagyságos voltát hirdetik. A' puszta templom azelőtt szabadon a' közút mellett rombolásra kitéve, most a' herczeg lakát keritéssel környező falon belül magában az angolizlésü kertben foglaltatik. A' kerti lakban vevén szállást, legelső gondom vala a' Bandin püspök által 1647-ban fölirásilag megismertetett Sándor vajda nejének Margitnak 1410-röli sirkövére. Teteje és boldozata az egyháznak már nincs. Tömérdek faragott kő fekszik halmazban. Az épület keletnyugoti irányban terül olly módon, hogy a' szentély keletre, a' torony nyugotra nézne. Hosszasága belül 16, szélessége 5 ölnyi; Bandin' mértéke tehát bizonnyára a' végén és oldalán lévő épületekre is kiterjedt, mellyek

Baja.

[1]) Bonfinii Ant. Historia Pannonica: sive Hungarcarum Rerum Decades IV. Dec. IV. Lib. I. edit. Col. Agrip. 1690. pag. 397.

Digitized by Google

már összeroskadván nem láthatók. Bandin' tudósitása valamint a' sirkövek' föliratai a' moldvai magyar helyek' szorozatánál a' II. Bizonyitványban „Baja" szó alatt olvasandók.

Meggyőződvén csak hamar az iránt, hogy e' templom' déli oldalán levő már fával benött nagy halom alatt is, melly tulajdonkép a' sekrestyéből keletkezett, kell valami emlékeknek létezni: ásatás iránt tettem lépéseket, megkértem a' herczeget, miszerint szokott napszámi fizetés mellett munkásokat adatna jobbágyai vagy czigányai közöl. Megtörtént. 10 czigány és 3 moldován munkással három napig folytonosan tartott munkám után öt szép sírkövet födöztem föl. 1500-, 1561-, 1602-, 1652- és 1665-ről; ezután a' négy öl hosszu és három öl szélességü sekrestyét alapjáig megásván kitisztitattam, a' sírköveket pedig megmosatván rendre helyezém a' mélyes üregben; a' minemü szerencsés műtételem a' herczegnek és szemléletre egybegyült rokonainak nem kis megelégedésére vált.

Maga a' templom' hajójának udvartére elég tisztára rendeztetvén, körüskörül a' legszebb georginák diszlenek, közepén, hol Bandin szerint egykor a' magyarMargit vajdanő nyugvék, kinek tetemei 's ékszerei a' herczegtől vett értesités szerint már eleve fölszedettek az ott találtatott bolthajtás alól, annélkül azonban, hogy tudatott legyen kié voltak a' csontok, a' közepén mondom, most egy öl magosságu fejérmárvány kőemlék áll két talapzaton, fölül hamvveder alaku ékességgel ellátva, a' herczeg néhai atyja Sándor tiszteletére görög irattal 1842-ben emeltt; olvasmánya ez:

ΤΗ
ΣΕΒΑΣΤΗΣΚΙΑ
ΤΟΥΠΡΙΓΚΙΠΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ
ΤΟΥΕΝΑΘΗΝΑΙΣ
ΘΑΝΕΝΤΟΣ
ΜΝΗΜΗΣΕΝΕΚΕΝ.
ΤΩ ΑΩΜΜΒ' ΙΟΥΝΙΟΥ ΙΒ'

Az emlék' hátlapján a' kétfejü sast mutató nemzetségi czimer. Tudnunk kell, hogy e' görög család a' német császároktól uyerte herczegi czimét.

Digitized by Google

Szűnóráimban — ha a' kéjdúzs angolpark' virányos halmánál kigyózva vont árkos tó' vizének ragyogó tükre néha messzebb ragadák merengő gondolatimat, ha titkos vágyaktól meglepve kezdett dagadozni keblem — ha alföldi házi kertecském, nőm és apró gyermekeim jutottak eszembe: — mi csudálatos, hogy távulabb a' steppékben, hol zordon pusztaság, nélkülözés és kényelmetlenség környezett szüntelenül, soha elérzékenyülten nem sőt inkább bátor resignátioval gondoltam vissza édes hazám- és családomra; testi mozgással törekvém képzeletimnek ujabb tárgyat keresni, illyenkor gyakorta föllépdeltem a' pusztatemplom' mintegy 12 öl magosságu tornyának végső párkányzatára vezető deszkalépcsökön, honnan délnek a' Moldvaág' völgye- meg nyugotfelé emelkedő havasok' szétterült ágai fölséges látványt tárnak a' szem elé. Itt tartozkodásom' végső napján egy szép reggelen midőn a' keletkező napsugár a' nyugoti ormokat lángözönbe bóritá, fölhágtam a' magosba, körül, de leginkább dél- és nyugotfelé nézendő: a' havasokra vetém szemeimet, mellyen át a' tölgyesi és gimesi szorosakon Magyarhonba vezettetik az utas; mély illetődés' könnyüi csordultak ki szemeimből, 's érzelgés martaléka lőn nehány pillanatra lelkem. „Amott a' havasok' csucslánczán tul, ott azon nemzet, mellynek homályba burkolt hajdanát, széllyel szórt, viharos idő eltemette emlékeit jövél felkutatni, hogy igy az ősök' történetéről a' borongó vastag sötétséget elüzendő, fajodnak hű szolgálatott tégy." Ez vala enmagamhoz lelki szózatom. De ha majd számot adandsz honod elöt, ekkép folytak gondolatim, fölmutatod egykor keresésid' eredményit, méltók lesznek-e azok a' nagy czélhoz? kielégitendik-e, nem a' várakozást, mert soha nagyot nem igértél, hanem a' történet hézaga' betöltését óhajtó szakemberek' vágyait? Itt komolyabb elmélkedésbe merülve, hideg komorság fogott el. — Sok a' hézag őstörténetünkben igaz: de azt mind betölteni, földeritésekkel kiegésziteni vajmi nehéz föladat, sőt sok részben lehetlen. Ingadozni kezdett hitem, tétovázni gondolatom: a' millyen örömtől eltölt valék a' mult napokban, midőn a' sírkövek' iratait nemzetem' számára az örök feledékenységtől megmenthetém, szintolly kedvetlenség sulya nyomott le annak áttekintésén, hogy e' három négy száz éves sírkóiratok a' nemzet' őstörténetére legkevesb fényt sem deritendnek. Árpád' és a' vezérek' kora ezek által bizonnyára bővebb ismeret polczára nem jutand. Igy süllyedeztem az érzelgés' tetőpontjáról megelégedetlenség' örvényébe. Nem kishitüség-e ez? igy bátoritám, igy

Digitized by Google

vigasztalám végre magam. Mindenki tegyen tehetsége 's ereje szerint, megleszen mentve mindenben a' nemzet' becsülete. Fogadom is' Árpád korából emberfia itt alig ha hozhat valamit napfényre. Ezen utolsó gondolat volt a' leghelyesb: nem azért mintha föltétlenül igazam volna, hanem mivel Árpád' korát hozta emlékezetembe és az akkori Magyarhon „Atelkuzu" miről a' sírköveknél majd elfeledkeztem, ötlött épen itt a' Havasok alatt elmémbe. Galacznál e' földre léptemmel üdvözlém Árpád' régi honát, 's itt ujban üdvözlöm a' Havasok alatt! Csalhatatlanul magyarok' régi hazája ez, de nem több mint tiz évig lakott, aztán az ellenséges indulatu, de szinte rokonfaju besenyőktől elfoglalt, midőn Árpád' népe nyugotfelé üzetett. Az akkori magyar lakosoktól illy rövid idő alatt hogy emlékek nagyobb számmal maradtak volna, azt józanúl senki sem kivánja: de hát a' huzamos ideig itt uralgott, a' csangókban kéttelenül mostis élő besenyőktől nem maradtak-e valami régibbkori emlékek? Vizsgáljuk csak és pedig innen a' toronyból. Igenis a' magosból szives olvasó, honnan délfelé nézve a' hegyek' lábánál föl föl tünedeznek a' falvak, és ime közöttök észreveszünk látcsővel egy bizonyos pontot, ott létez egy igénytelen falucska, mellyet a' földnépe Dzsulest néven nevez, a' magyar Gyulának vagy Gyulafalvának mondaná. Ez egykor hatalmas nagy város, a' besenyők' Gyuláról nevezett egyik csapatának várasa, a' vezér' széke. A' havasok' ezen fejdelmi helyéről hivatott a' besenyők' Erdélyig terjedő felekezete Constantinus Porphyrogenitus görög császár által HAVASI-GYULA (*Χαβουξυγγλὰ*) néven.

Gyula.

Ezen állitásom ámbár szokatlan és talán sok öreg uraknak, kik a' Chaboxingilát tisztán magyarul kimondani nem tudták, Praytól meg Katonától ekkép kiejtetni nem hallották, alig ha fog tetszeni: azonban a' történeti kutfőkből erősen bebizonyitható. Vizsgáljuk tehát a' történeteket, ne higyjünk vaktában senkinek. Vessünk egy kissé előbb rövid pillanatot a' besenyőkre, vagyis mint Constantinus nevezi: a' Patzinakitákra.

Csak annyit akarok előre tudatni,

a) hogy a' besenyők Anna Comnena' tanútétele szerint a' kúnokkal azonegy nyelvük voltak (eadem utuntur lingua, *ὁμογλώττοι* [1]), min még maga a' német criticusok' legcriticusabbika Schlözer sem kételkedett.

b) Midőn 1838-ban a' magyar academiában rendes tagul elválasztatván, a' magyarországi besenyőkről székfoglaló beszédet tartottam, kimu-

[1]) Annae Comnenae Alexiadis Libri. XV. Lib. VIII. C. 5. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 404.

Digitized by Google

tatám hiteles adatok' nyomán, miszerint ezen scytha népfelekezet Zoltán vezér' korától kezdve az árpádi uralkodók alatt több izben nagy számmal költözött be hazánkba, kiknek maradékaik mintegy 20 vármegyében egyes helyeken, némellyekben pedig nagyobb csoportkint elterülve számos falvakban együtt laktak, ollyas vidékeken, hol most legvalódibb magyar nép találtatik, mint a' III-dik Bizonyitvány előterjeszti. E' két ponthoz még csak Cedrenus XI-dik századi irónak e' nemzetről velős ismertetését toldom, mellyből a' Dniper vizétől a' Magyarbirodalomig, tehát a' székely határokig kiterjedése világos. Igy ir ő: *„Patzinacarum gens Scythica est, eorum Scytharum qui regii dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens Scythica resistere sola possit. Dividitur autem in tredecim tribus, quae ut universae communi Patzinacarum nomen usurpant, ita quaevis a suo generis principe atque auctore peculiarem sortita est appellationem. Incolunt trans Istrum planities a Borysthene fluvio ad Pannoniam usque porrectas, incertis errantes sedibus semperque in tabernaculis degentes“* [1]). Érthetjük ezekből, hogy az ezen tartományokban lakó jász és kún rokon népfelekezet is a' besenyő közös név alá foglaltatik Cedrenus által, valamint másoktól néha scytha, hűn, cumanus névvel illettetik fölváltva. Besenyők.

Ezeket tudva, miután a' hazában tömérdek mennyiségben élt és maiglan élő kúnokat nem más mint magyar nyelvü népnek ismerjük, az ezekkel egynyelvü besenyőket szinte magyar nyelvü népnek kell tartanunk. És valójában ollyanok is voltak; akarmit mondjon róluk a' külföldi iró sereg.

Vannak, igaz, iróink, kik a' magyar történetek' vizsgálatánál nem azt keresik, miben áll tulajdonkép a' dolog, hanem csak azt hangozzák vissza, mit a' külföld' tudósai szájukba adnak. Én az illyenekre mit sem hajtok; de a' külföldieket sem utánzom, mert azok a' magyar népiség' belső történetét nem ismervén, effélékről biztos itéletet hozni nem képesek.

Ha a' külföldi irók szerint a' magyartól különböző és pedig tatárnyelvü volt volna a' kún és besenyő, szükségkép léteznék maiglan olly nagy számu, a' magyar felekezettel majdnem mérköző népség' tatár nyelvének élő emléke, számosnál számosb nyoma : de hol van illyennek vagy csak parányi nesze is a' széles hazában? sehol, mondjuk. Sőt a' melly részeket kúnok és besenyők lakták régente az oklevelek szerint, ott mindenütt ma-

[1]) Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero suppletus et emendatus. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 561, 562.

Digitized by Google

gyar nyelvü maradékra találunk. A' helyek' nevei is, mikben e' két ágazat régi századok óta tenyészett, tisztádon tiszta magyarok. — De minek az illy okadások: hiszen legjobban tudták az akkori tanuiratok' készitői: hogy nem tatár nép a' kún; nem tatár a' besenyő; azért a' tatároktól mindig külön megnevezve, sokszor ellentétbe hozva emlitetnek.

Nincs a' kún nyelv' tatársága mellett harczoló olly ellenvetés, mellyet amúgy szépen megfejteni, fölvilágositani, megczáfolni, és tetötől talpig semmivé tenni ne lehetne, vagy már azok magyar irók által el nem enyésztettek volna. A' ki pedig még most sem tudja hogy a' sok bajt és lármát okozta és kúnokénak vélt ugynevezett kúnszentmiklósi urmádsága (miatyánk) nem kún hanem tatár maradvány: annak különösen ajánlom a' IV-dik Bizonyitvány' figyelmes olvasását. A' Velenczében levő Petrarca féle „*Dictionarium Cumanicum*" is, mellyet Klaproth Párisban kiadott, valóságosan török-tatár szótár; és csak irója' fogalmából, ki a' régi Cumaniaban lakó tatárokat nevezé cumánoknak épen olly ügyetlenül, mint midőn a' magyarokat pannonoknak irják — kifolyó hibás czimzet hizelg némikép a' kún tatarismusnak.

A' besenyők tehát a' kúnokkal egynyelvüek, és ámbár némi dialectusi különbséggel magyarul beszélők — 's igy a' magyar nép ágazatnak egy törzsökből szakadt, másik ágazatát alkoták.

Constantinus Porphyrogenitus szerint ezen besenyők az alatt mig Árpád Arnulf császár' segitségére Pannoniában járt hadával, a' bulgarokkal egyesülten kiszoritották Etelközből a' magyarokat — elfoglalván a' földet maguk számára. Constantinus megnevezi a' besenyők' csapatát vagyis nép- és had-osztályait is, miket elszámláltában „*Thema*" nevezettel illet, melly nevezet nála, ugy a' többi bizanczi iróknál, többféle de mindig egyre kimenő értelemben használtatik; jelent ugyanis: a) nemzetséget, b) hadi csapatot, c) földterületet, mellyen a' hadi nép tanyázott. A' besenyő themák, ha egyszer a' nevek' értelmét tudjuk, hadi osztályzat és azzal összekötött nemzetségi csoportozat' jelentését viselik magukon.

Besenyő hadcsapatok.

A' besenyő themák számszerint 8, többizben neveztetnek meg Constantinusnál némi változattal, miből azt tanuljuk hogy némelyik összetett két névvel illetteték. Betürendszerint imezek: Borotalmat, Talmat (*Βορο-τάλματ*, *Ταλμάτ*). Bulatzospon, Tzopon (*Βουλατζοσπον*, *Τζοπόν*). Chabuxingyla, Gyla (*Χαβουξιγγυλα Γύλα*). Kharoboë (*Χαρυβόη*). Giazichopon, Chopon

Digitized by Google

(*Γιαζιχοπόν Χοπόν*). Iabdiertim, Ertem (*Ἰαβδιερτιμ Ἠρτὴμ*). Kuartzitzur, Tzur (*Κουαρτζίτζουρ, Τζούρ*). Syrukalpee, Kulpee (*Συρουκαλπεὴ, Κουλπέη*).

Ezen 8 themák közöl Chaboxingyla, Iabdiertim, és Kuartzitzur Kankar (*Κάγγαρ*) néven is neveztetnek, minthogy a' többinél erősbet és nemesbet jelentvén a' kankar szó, valóban azok is voltak. „*Porro Cancar quoque appellantur Patzinatzitae, non omnes quidem, sed trium tantum thematum incolae, thematis Iabdierti, Cuartzitzur et Chabuxingyla, tamquam qui ceteris fortiores nobilioresque sunt: nam hoc vox ipsa cancar significat*“ [1]).

Előbb hogysem e' neveket megmagyaráznánk a' Chaboxingyláról adunk bővebb világosítást, annak valóban havasi Gyula jelentéséről. Constantinus az elsorolt themáknak földrajzi helyzetiről is értesít; erről nevezetesen azt jegyzi meg, miszerint Turkia mellett foglal helyet „*thema Gylae Turciae proximum est.*“ Hogy itt nem más mint a' magyarok' országa értetik, kételkedni senki sem fog, miután a' görög császár épen a' magyarokat nevezi turkoknak. Tehát a' besenyők Gyula nevű csapata Erdéllyel, mellyet még a' vezérek elfoglaltak vala, tószomszédos. Már sz. István életirójánál emlitetnek „*Bessi*“ név alatt, (a' mölki kéziratban „*Bissen*“ áll), mint a' határszélekre becsapó ellenséges nép [2]). Emlékeznek továbbá krónikáink ezen keleti szomszédoknak Salamon király idétt 1070 körül történt becsapásukról, kiket sz. László vert vissza, 's ámbár Gyula nevü fővezérük is megemlitetik, azért nem besenyőknek, hanem kúnoknak neveztetvén. Ím ezek a' bécsi képes krónika' szavai Turóczinál: „*Quod cum audisset princeps militiae paganorum, nomine Osul, qui fuit serviens Gyulae, Ducis Cunorum*“ [3]). Fontos tanutétel ez mind a' Gyula fejedelem nevének megemlitésiért, mind főleg azon oknál fogva, hogy a' kún név a' besenyőkre, mint amazokkal egy nyelvű népre ruháztatik. A' Gyula vezér név II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél is előfordul; de az nem a' havasi- hanem erdélyire vonatkozólag. Mellyikhez tartozik a' Cedrenus szerint Constantinápolyban 950 körül keresztyén hitet fölvette Gyula vezér? valljon a' besenyők Gyulájára-e mint Stilting állitja, vitatni nem akarom; egyedül azért

[1]) Constantinus Porph. de Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 167. De Administ. Imp. Cap. 37.

[2]) Vita S. Stephani Hungariae Protoregis auctore Hartvico. Ed. J. Podhradczky. Budae, 1836. in 8. pag. 75.

[3]) Joannis de Thurocz, Chronica Hungarorum. Par. II. Cap. XLIX. Ap. Schw. T. I. pag. 116.

Digitized by Google

említém föl ezeket, hogy kitünjék a' Gyula névnek Erdélyben és a' Havasokon túl besenyő népeknél a' legrégibb korban folytonos használata, és hogy abból Moldvában a' Havasoknál létezett Gyula városra, meg a' besenyők themájánál hasonló névre némi fénysúgárt nyerjünk. A' mai havasi Dzsulestnél volt tehát a' besenyők' Gyulája? Igen is ott volt. Beszél érte a' régiség, a' fényes templom' nagyszerü romjai, mellyeket 1646-ban Bandin püspök még látott, ekkép irván róla: *„Gyula, hasonnevü vezértől alapitott város volt akkor, midőn 744-ben (?) a' magyarok Scythiából Pannoniába másodszor kijöttek a' Szarmátiának ezen részében ideiglen letelepedtek. Németvárosból éjszaknak irányozva Baja és Nemez között kies és termékeny helyen feküdt, templomának, melly 3 oltárral ékeskedett, alaphelyét megszemléltük követ 1645-ikben egy hatalmas görögbáró palotája épitésére használta. Ma sárga kalászok lengenek ott, hol egykor pompás épületek emelkedtek. Ez a' vezér hallhatatlan név után vágyott, mert Pannoniában is a' Tisza mellé maga nevéről Gyula várt épitete, mellyet már Törökök birnak a' Magyarok ellen“* [1]). Ha ezen sorokból elhagyjuk a' nem egészen helyes historiai 's időrétési combinatiot, azon valóságról győzetünk meg, hogy Gyulavárosának régi épület és templom követ már akkor ujabb épületekre használták föl; a' hagyomány szerint pedig e' hely (most Dzsulest) hajdanidőkben nevezetes város vala, épen ott a' Havasoknál Turkia' szomszédságában, hová Const. Porph. a' Chabuxingyla besenyő themát helyzi. Írd le szives olvasóm a' havasigyula nevet görög betükkel: aligha fogod jobban kitenni mint a' görög császár Constantin adja.

A' többi themáknak megfejtése következik immár. Hogy azt tehetem, Constantin' munkáinak gyakori olvasása, azon kor' szellemébe 's körülményekbe behatás, de főleg az idegen neveknél minden lépten nyomon mutatkozó hiányának megfontolása, ugy a' görög irásmód nyelvünkre alkalmatlan voltának — sőt még a' leirók tétovázásának is szem előtt tartása segitett reá.

A' themák' nevei magyar kiejtéssel szinte betürendben igy hangzanak:

1). Borotalmat, Talmat: VÁR-ÓTALMA; ÓTALM; azaz: várótalmazó, védő sereg, Castrenses Castrorum defensores, Milites Castrorum. Kétséget nem szenved, hogy a' besenyők' messzi kiterjedt tartományábau várak és városok is léteztek. Constantin a' Dniper mellé némelly pusztult városaikat is helyezi ekkép nevezve: a) Aspron, vagy

[1]) Gegő Elek. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 8. rét. 139 l.

Digitized by Google

Fejérvár („Prima urbs quae Patzinacitis Aspron sive Alba dicitur, quod e saxo albicante constructa sit"). Ez bizonyosan Neszter Fejérvár, és hibásan tétetik Neszter folyó helyett a' Dnieperhez. b) Tungáta: Tő-gáta. c) Kraknakáta; Krakna-káta. d) Salmakáta: Szalma-káta. e) Sakakata: Csák-káta? f) Giaiukáta: Giaiu-káta. Akar „gát" akar „káta" szót szándékolt ezekben kifejezni Constantin, mind a' kettő ismeretes nyelvünkben és honi helyneveinkben. Pestmegyének számos Káta nevü helységei máiglan fön vannak. A' Tó-gát taszta magyar értelmü. De ezeken kivül léteznek még kővárak is a' római időkből; illyen a' Szeret mellett Gertina nevü falunál, miről galaczi tartózkodásunkkor tevénk emlitést, erről neveztetvén a' kerület is Kovarluinak azaz kővárinak. Fön van mostis Beszarábiában a' Neszter' innenső partján Szoroka régi vár Tzekinovkának átellenében, melly hozzá értők' itélete szerint a' török és genuaiak' korát megelőzi [1]). 's hihetőleg római épitvény. Voltak tehát várak — ha a' számos földvárakat ide érteni nem akarjuk is, a' pesenyők' roppant kiterjedésü országában, 's lehetett hadcsapatai között várvédői kötelességgel szolgált felekezete. Hát a' Sarat és Burat nem Szeret és Barlád-e?

2). Bulatzospon, Tzopon: ELŐCSAPAT; CSAPAT; azaz: Előljáró, Elősereg; Antesignani, Praeculcatores, Primipyli, kik Haram, Latrones, Latrunculi, néven is fordulnak elő régiségeinkben. Illyen előljáró sereg volt a' magyarok táborában a' kabarok csapata *„in praelüs antecellebant"* mint Constantinus kifejezi.

3). Chabuxingyla, Gyla: HAVASI GYULA; GYULA. E' lakhely- és vezérről összetett nemzetségi névről imént közlém bővebb fejtegetésemet

4). Charoboe: KÁRÓVO, azaz: Határőr, végőr, őri, kártól őrző; szikel; Custodes limitum, Confiniarii, Euri, Speculatores, Marchiones. Bővebb fejtegetést alig kiván.

5). Giazichopon, Chopon: JÁSZ-CSAPAT, CSAPAT; azaz: ijjasok, jászok, nyilazók; Pharetrarii, Sagittarii, Jasones, Philistaei. Ezen név is eléggé megfejti a' dolgot, a' csapatnak változatosan fönebb tzopon, itt chopon iratása, a' nyelv' nem értéséből származott.

6). Iabdiertim, Ertem: HADIÉRDEM, ÉRDEM; azaz hadban kiszolgáltak, kiérdemlettek; Emeriti, Veterani.

---

[1]) Le Glaneur Moldovalaque. Yassi, 1841. in 8. no. IV. pag. 11.

Digitized by Google

7). Kuartzitzur, Tzur: HARCZI-SOR, SOR; vagy CSÜRHE; azaz: harczoló csoport; Turba militantium, Bellatores.

8). Syrukalpee, Kulpee: SZURÓ-KÓPIÁS, KÓPIÁS; azaz: kopjával, dárdával, gerellyel, lándzsával, dzsidával harczolók. Lanceati, Alani, Ulani, Spiculatores. Mondatik ma is bizonyos egyénektől „nagy kópé" átalvitt értelemben. A' lándzsával harczolás különös sajátsága volt a' magyarhoni besenyőknek még Mátyás korában is, mint Bonfin megjegyzi rólunk.

A' melly Kegenes (Kökényes?) vezérhez csatlakozott két hadáról a' besenyőknek Cedrenus Bélemarni és Pagumani nevezettel élve említést teszen, az sem egyéb ELŐMENŐ és HÁTUMENŐ csapatot kifejező borzasztóan elrontott magyar szónál.

Ime, mindenik thema, ha a' Gyulát kiveszszük, különös hadi foglalatosságról, müködése- vagy fegyver nemütől vevé e' magyarázat szerint nevét; a' mi magában jól rendezett hadi szerkezetüket árulja el. Legnyomosabb ellenvetés lehetne itt e' nevek értelmezésében a' hadjellemi vonás: de épen az nyugtat meg, ha e' rettengő harczias népség' történetébe mélyebben behatunk; és ha tudjuk azt is, miként a' magyar hét nemzetségek nevei hasonlóul merőben hadi és tábori osztályzatot jelentenek. A' magyar nép' szájában kivált a' Tisza' felsőbb vidékein Borsodban meg Hevesben, a' nemzetség — család — familia — maiglan hadnak mondatik. Ez tagadhatlanul régente kelendő hadi osztályzatra mutat.

Legnagyobb nyereség, mellyet történetünkre a' besenyő hadcsapatok' értelméből levonunk, annak erősb megalapitása, miszerint a' besenyők' nyelve nemzetünkével azonos vala. És ezen történeti igazságnak bővebb kifejtésére használható Constantinus Porphirogenitus' előadása is. Azt irja egyhelyütt, midőn a' besenyőkkel kötendő barátságról és annak minden ároni föntartásáról szól, hogy frigykötéskor azok saját törvényük és szokásuk szerint hittel kötelezik le magukat, „*Cum autem Patzinacitae Cesareano pro lege et consvetudine ipsorum sese iuramento obstrnxerint*" [1]); melly szavainál az eredeti szövegben a' „Consvetudo" kifejezésré „*Szakon*" (ζάχανα) áll. Szinte ezen szóval él a' császár, midőn Árpádnák kazar ünnepélyü szokás szerint vérten fölemeltetését irja „*quem etiam solemni Chazarorum more et con-*

[1]) De Administr. Imperis. Cap. 8 ed. Bonn. pag. 73.

Digitized by Google

suetudine in sueto erectum principem fecerunt“ [1]). Ezen zakon szóról már eleget okoskodtak az irók annélkül, hogy tisztába hozták volna. Banduri Constantinusra tett jegyzetiben im ekkép nyilatkozik: „*τα ζάκανα, vox Illirica corrupte scripta, uti passim apud Graecos recentiores voces occurrunt alienigenae corruptae: zakon quippe in singulari numero, seu ut nostrates scribunt sakon vel sacon, legem significat tam scriptam quam non scriptam, hoc est legem et consuetudinem; et in plurali zakona seu sakona leges et consuetudines*“ Ezen hangon beszéltek's beszélnek ma is a' szláv irók, sajátuknak vallván a' szakon szót, de ha eredetéről, alakitásáról, vagy valódi tiszta értelméről van kérdés, bölcsen elmellőzik, vagy olly elemezéssel adnak róla értelmezést, mit a' józan philologia türni nem képes. Elegett fáradott e' szó' kifejtésén Bulgarin; lássuk azért ugyan minő eredményt mutata föl. Igy okoskodik a' mindent szlavizálni szerető orosz iró: „*Das Wort Kohn bedeutete in alter Zeit Einrichtung, Ordnung und zugleich Mittelpunkt, Grenze, Grenzscheide, Konowod heisst ein Anführer, ein Urheber. Die Anträge in den Versammlungen der Slawen wurden na konu, d. h. auf dem Richtplatze, bestätigt, und erhielten hiervon wahrscheinlich den Namen Sakon (Gesetz)*“ [2]). Gyönyörü bonczolgatás, és mégis elvégre mi szülemlik egyéb merő valószinüség' nyilt bevallásánál. A' magyar „szokás“ban éleennek valóságos gyöke minden alakitásaival; szokni, szok-om, szok-ik, szok-ott, szok-atlan, szok-ás, Consvetudo, szokásos törvény, Lex consvetudinaria. E' szót tehát, melly őseinknek a' besenyőkkel közös és nemzeti kifejezése vala, egyenesen nyelvünkből kölcsönzék a' szlávok, midőn még kazar, kún, besenyő és más rokon magyar eredetü népek' hatalma alatt éltek. Méltán sorolandó ez is Constansinus által a' besenyőkével közös nyelvünkből föntartottak' számába.

A' „kankar“ nevezetre meg kell még jegyeznem, hogy ennek fejtegetésével több homályt mint világosságot terjesztettek az irók. Legközelebb Schott khinai forásokból, jelesen némi 1777-ben megjelent munkácskából igyekezett megmutatni a' besenyők' kangar nevének egyvoltát azon nemzetével, melly konggor, khinai irás szerint kóng-kö-öll, vagy kiang-kö-öll alakban fordul elő, és miután a' besenyők' történetébe futó-

[1]) De Administrando Imperio. Cap. 38. ed. Bonn. pag. 170.

[2]). Bulgarin Thad. Ruszland in historicher, statistischer, geographischer und literarischer Beziehung. Übers. von Brackel. Geschichte. I. Bsnd. Riga. 1839. in. 8. S. 283.

Digitized by Google

lagosan baletekintett, egész bizottsággal igy fejezi be értekezését: „*Die Bezeichnung ihrer damaligen Wohnsitze und mehrere Umstände lassen nämlich keinen Zweifel darüber, dass unter den Kangkiü des chinesischen Herodot See-ma-tsien die Kankli des Abulghasi und die Kanggar der Byzantiner zu verstehen sind*“ [1]). Rövid értekezésin azonban olly hibás suppositum szövődik keresztül, mintha a' mongol történet' kangli népe azonegy lett volna a' patzinakitákkal, holott megvan már eléggé mutatva illető tudósok által, miszerint e' két nemzetet összezavarni nem lehet; a' kangli név pedig a' kalmuk vagy mongol nemzet' egyik felekezetére a' kongor- vagyis dzongárokra vonatkozik. A' kangar- névnek Constantinus világosan erős és nemes értelmezést ad, a' mi magyarúl kan-karnak mondva, szinte illyen értelmet fejez ki.

Itt van legjobb alkalmunk mind fönebbi állitásunk' támogatásaúl, mind pedig azért, hogy Consantinus Porphyrognitasnál a' magyar hét nemzetségeknek elszámított nevei öseink' Etelközben laktukra vonatkoznak, megfejteni, értelmüket meghatározni. Lássuk tehát.

Magyar hadcsapatok. A' magyarok (turkák) szinte hét, a' kazaroktól elszakadt és hozzájuk csatlakozott felekezettel egyetemben pedig nyolcz nemzetségből állottak; illy renddel, mikhez egy alkalommal magyar kiejtésünket kapcsolom.

1. Kabarok, *χάβαροι*: KŐVÁRIAK.
2. Neke, *Νέχη*: NYAKA.
3. Megere, *Μεγερη*: MEJJ-ERE, (Mell-ere).
4. Kurtugermati, *Κουρτυγερμά του*: KÜRT-GYOMRA.
5. Tariani, *Ταριάνου*: TARJA.
6. Genack, *Γενάχ*: KÖNYÖK.
7. Kare, *Καρή*: KARJA.
8. Kaze, *Κασή*: KEZE.

És igy az embertest' részeiről vont táborszemek vagy osztályok' névsora áll előttunk, illy rendel: Fej, vagy előcsapat: a' kőváriak (qui in praeliis antecellebant), Nyak, Mell, Gyomra, vagy kürtgyomra, Tarja, Könyök, Kar, Kéz. Lehet-e ennél tisztább fogalom és elnevezés a' táborrészek' felosztásánál, ha tudjuk hogy hajdankorban a' mivelt római és

[1]) Chinesische Nschrichten über die Kanggar und das Osmaniche Reich. Von Schott. Abhandlungen der kön. Akademie der Visseuschaften zu Berlin. 1844 Philolog. u. histor. Abhandl. S. 151.

Digitized by Google

görög nemzetek is szaru vagy KÜRT (Cornu) névvel illeték rendezett hadaikat? *„Cornua vocantur extremitas exercitus, quod intorta sit“* igy fejtegetődzik Isidorus Hispalensis [1]). Cedrenusnál bőven leiratik azon hadvitel, mellyet Szvatoszláv kievi fejdelem Zimisces János görög császár ellen 971 és 972-ben a' magyarok, besenyők és bulgarok' segedelmével Bulgariában vezetett, emliti ugyanis egy helyütt: *„Rossi eorumque ductor Sphendosthlabus, audito Romanas copias traiecisse, coniunctis quos iam in sua habebant potestate Bulgaris, adscitis etiam ad belli consortium Patzinacis, et qui in Pannonia versus occasum habitabant Turcis, exercitu bellicoso congregato ad* 308 *virorum milia, Aemum egressi universam Thraciam incendiis ac praedationibus vastarunt; castrisque prope muros Arcadiopolis factis praelii occasionem praestolati sunt.“* Alább: *„Erant barbari in tres divisi partes. In prima erant cum Rossis Bulgari, seorsim Turci, seorsim etiam Patzinacae.“* Ismét alább, hol a' besenyők- és magyarokat általánosan scythákuak nevezvén, ekkép fejezi ki magát: *„Scythae autem Sphendosthlabo coniuncti auctores ei fuerunt ut cum omnibus copiis (numerabantur autem trecenta triginta virorum milia) duodecim ante Dorostolum milliaribus castra poneret, ibique imperatoris adventum intrepide exspectarunt. — Pugnatur aliquantisper aequo marte. Jam autem ad vesperam inclinante die Romani sese cohortantes et veluti acuentes mutuis exhortationibus sinistrum Scytharum CORNU premunt, et intolerabili vi ingruentes multos prosternunt“* [2]). A' besenyő-magyar tábornak kürt alakusága és nevezete e' leirt Szilisztria (Dorostol, Dristra) körüli csatában olly világosan tétetik ki Cedrenus által, hogy annak valóságáról kételkedni többé okunk nincs. A' *„Cornu“* nevezetnek őseinknél nem *„szaru“* hanem *„kürt“* szóvali jelentése csak tisztább értelmezésnek billegét viseli homlokán.

Még számosabb példákat is hozhatnék föl a' régiségből állitásom támogatására: de az efféléket mellőzendő, Reiske Jakab nagyhirű kritikus és keleti nyelv tudós' ide illő szavainak némi részét közlöm. Igy ir ő: *„Medio aevo tam apud Graecos quam apud Latinos, imo et Arabes atque Orientales mos erat exercitum in quinque μυιρης dividere. Unde exercitus quoque al Chamis appellabantur.“* „Al Chamis dicitur exercitus quia quinque partibus constat, (verba sunt al Wahidaei ad al Monta-

[1]) Corpus Grammaticorum Latinorum Veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 301.

[2]) Georgii Cedreni Historiarum Compendium. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 384, 386, 398, 399.

Digitized by Google

nabbium) corde (media acie, quae quinta dicitur et maxima atque regia Wittekindo de Gestis Saxonum Lib. III.), duabus alis praecursororibus (les avant-coureurs, l'avant garde) et subsecutoribus (l'arière garde)". — „*In quinque partes quoque dividit Nicetas p.* 72. *et eum animali comparat, caput* (antecursores) *armos, truncum* (seu corpus militiae) *et crura habens*" [1]). A' fölosztás és részletek' száma, nem üti ugyan meg a' magyarokét, de az eszme és osztályrészek majd csak egyre mennek ki. Az arab irónál találunk szív, kétszárny, elő és utórészt, és Nicetásnál: fej, kar, derék, lábszár nevezetet. A' nyak, mell, gyomor, tarj, könyök, kar, kéz, szinte állat és pedig ember részeinek neve; maguk a' tagok. De hogy a' kürt' gyomrát tisztábban fölfoghassuk, kürt alakot (cornu), mellyen a' scytha népek' táborai széltiben neveztetnek a' byzanczi irok által — kell magunknak képzelni. 'A' kürt, tegyük, mint valóban áll, szögtelen L vagyis fél-kör alaku. E' szerint a' kabarok mint előcsapat, fölül esnek; utánna áll a' nyak, ezt követi a' mell, ezt ismét a' kürt' gyomra vagy közepe, az araboknál szive, (most centrum), Niketásnál derék (truncus). Ezután jő a' tarj, melly már az embertagjaira nem ugyan, de a' marháéra széltiben alkalmaztatik; a' marha tarja az, mi a' szügynek ellenében fölül esik; és igy a' kürt alaku tábor' hátrészét tevé. Utánna neveztetik a' könyök, épen a' kürt' meghajlásától tovább haladva. E' szó változatos iratásának és kifejezésének van nyoma; példa reá a' Gönyő falu Dunánknál, hol a' folyam kanyarul azaz könyököt formál. A' könyv szinte innen ered; begöngyöltet, köngyöltet (involutum, volumen) jelent. A' kar és kéz a' kürtalaknak másik végére jut, emez épen végül, mellyet régen és ma is szárnynak nevez a' hadtudomány. Csak emlitnem kell azt e' helyütt, hogy Constantin' némi kéziratában Kurtugemrati olvastatik Germati helyett. Tehát valamint a' besenyő kúnok, hadi müködésükről nevezék csapataikat, ugy a' magyarok' nemzetségi hadai (Thema, Tribus, Gens) táborosztályzatukról hivattak; Constantiusnál rontottan adott neveik pedig, ezeknek és amazoknak is, tisztádon tiszta magyar. Megerősiti e' magyarázatot Leo Sapiens görög császár az árpádi magyarok' haditudományáról irott munkájában. Igy beszél ő saját tapasztalása után őseinkről: „*Cum castra metantur, ea nequaquam, ut Romani, fossa vallo-*

[1]) Reiskii Jo. Jac. Commentarii ad Constantinum Porphirogenitum de cerimoniis Aulae Byzantinae. In Corpore Script. Historiae Byzantinae. Bonnae, 1830. in 8. pag. 491. 492.

Digitized by Google

que muniunt; sed ad pugnae diem usque per cognationes et tribus disperguntur. — In ipsa vero pugna aciem omnem, non ut Romani, trifariam partiuntur; sed in diversas turmas milliarias, quarum aliae aliis turmatim connexae, adeo modicis interse intervallis distant, ut una continua videatur esse acies. Praeter instructam aciem copias etiam superfluas habent, quas aut ad struendas insidias adversae aciei negligenter instructae, emittunt; aut ad succurrendum laboranti cuipiam parti suae conservant. Turmarum milliarium series sive ordines, indefinita profunditate instruunt, quod profunditatis, quo acies sit validior, majorem curam gerant: denique ut aciei frons condensa sit et aequalis, efficere student" [1]). Ezekben ki nem mondatik ugyan a' kürt alakuság és csapatok' száma, de az eszme, mellyet magyarázatom kifejt, hiven ben foglaltatik.

Elemezzük egy kissé a' fönebbi sorokat. Az mondatik :

1-ször: hogy midőn táborba szálnak, nem árkolják el magukat mint a' rómaiak, hanem ütközet napjáig csapatokban szétoszolvák. — Miután csapatokból szerkezett kürtalakot képeze táboruk; igen természetes annak sánczok közé nem szorithatása.

2-szor: Harczolás közben nem római módon, három táborszemre osztáḱ hadi népüket, hanem számosabb ezredes csapatokra. — Világos ezekből, hogy Leo Sapiens korában három részből állott a' római tábor; ellenben a' magyaroké számosakból, 's mint Constantinustól értjük, hét, az előcsapattal együtt nyolczból.

3-szor: Ezen csapatok igen kevés hézagok' közbesitésével ugy valának összeállitva, hogy az egész tábor folytonosnak lenni látszaték. — Az egymásból folyó tagrészek' eszméje, vagyis a' létegi fő, nyak, mell, tarj, gyomor, könyök, kar, kéz, szükségkép föltételezék ez egymásután szakadatlanul következést; minélfogva a' tábor, bármennyire kiterjedt is, egy tömegü lánczolatnak nézethetett.

4-szer: A' sorozati táborszemeken kivül fölösleges, azaz tartalék csapataik is voltak, miket vagy csel készitésre, vagy a' harczoló valamellyik tagrésznek segedelmére küldöttek. — Illyen tartalék volt a' kéz és kar, mellyet segedelmül majd ide majd amoda fölhasználtak, vagy az ellenséget ejtették vele kelepczébe.

---

[1]) Leonis Sapientis Tacticorum, cap. XVIII. In Kollarii Historiae Juris que publici Regni Vngariae Amoenitatibus. Vindobon. 1783. in 8. Vol. I, pag. 29, 31.

Digitized by Google

5-ször: Az ezredes csapatok' sorozatát vagy rendét hosszan elnyujták (Turmatum milliariarum series sive ordines, indefinita profunditate insruunt). — A' tábornak ezen elnyujtása vagy is mélysége adá ki a' kürt alakot, mellynek, legtávulabbi pontja létegesité a' kürt' gyomrát.

6-szor: Ezen mélység- vagy behajlásra, hogy a' tábor minél erősebb legyen, nagy gondot forditottak. — A' kürtgyomra körül a' tarj és könyök tartalmazá az erősséget, mint közvetlen mellette álló.

7-szer végre: Hogy a' hadsor élének homloka zsufolt, sűrü és egyenlő legyen, azon mindenkép igyekeztek. — Ime, nem hijában áll a' mell nevezet után az erc, melly több, de mindig egyremenő, t. i. vena, vis, valor, validitas, fortitudo, értelemmel bir. Ez alkotta tulajdonkép a' tábor élének sűrü és egyenlő homlokát (frons aciei condensa et aequalis), melly a' működő had' centrumának felel meg. Constantinus tehát jelentő nevekben állitja elő ugyanazt, mi Leo által müködésében körüliratik.

Hátra van még, hogy a' kazaroktól elvált és Etelközben a' magyarokhoz csatlakozott kabar nevet fölvette előcsapat' nevéről adjak világositást. Előre bocsátva, miszerint e' névnek a' Kaukasus éjszaki részen fekvő Kabardah vidékkeli egybefüggése be nem bizonyitható; nincs is egymással semmi közük, miután Constantinus szerint a' kazaroktól lett elszakadás után hivattak kavariknak; 's bizonyára nem is a' kóborlástól ragadott rájuk, mint némelly szónyomozók álmodoznak. Árpád népének e' szomorú kimenetellel odahagyott hazájáról krónikáinkban, ugy mindezen hadosztályzati nevekről is mély hallgatás uralg. A' hagyományok mit sem tudnak az effélékről. Mi lehet annak oka? Igen természetes, azért könnyü megfejteni. A' hadak vagy nemzetségek' számszerint hétből állónak e' nevei (innen a' hét vezér, és a' „*hetumoger*“ II. Béla névtelen jegyzőénél) akkori hadi szerkezet szerint levén divatban, mihelyest Pannoniába léptek eleink, uj körülmények és lassankint uj hadi szerkezet fejlődvén ki, a' régi hadnevek háttérbe szoritattak, csak hamar feledékenységbe is menvén a' nemzetnél. És ez már magában eléggé bizonyitja a' Constantinus föntartotta neveknek nem vérségi vagy szorosan családi szövetségből származását. Ép illyen ideiglenes helyzeti vagyis inkább geographiai nevezet levén a' kabaroké, kik a' nyolczadik ujabb, azaz előcsapatot alkoták; a' helyzet' megszüntével a' név is elenyészett. Midőn még Etelközben laktak, akkor

Digitized by Google

illett rájuk e' földrajzi név; akkor midőn Árpád alatt a' mostis fönlevő kovarlui, vagy kohurlui részeken laktak; mert az ő igaz nemzetségi nevök kún (Cumani) vala. Moldvának alsó részén létez a' kovarlui kerület Galacz fővárossal. Ennek nevét egy moldován tudós sem érti, megfejteni nem képes, pedig ott van a' régi római KŐVÁR' omladéka a' Szeret' bal partján annak a' Dunába ömléséhez közel, Ghertina nevü falunál, miről már többször emlékeztem [1]); nem képes, mert nem tudja, hogy a' kovur a' magyar kővár névnek merő rontása; épen ollyan a' kabar is több nevekkel együtt, mint a' Chaboxi Constantinusnál HAVASI helyett, és a' classicus iróseregnél a' Caucas hegyláncz szinte HAVAS („*hoc est, nive candidus*" Plinius Lib. IV, 19. értelmezése szerint), a' hegyek' nevében. Nem uj fölfödözés ez utóbbi, valamint Plinius hótol fejérlőnek, azaz havasnak értelmezi, ugy a' nagy tudományu Sambucus János Bonfin' kiadásánál a' szeleti jegyzetek közt oda iktatá a' Caucasusról szóló szöveg mellé (Dec. I. Lib. I.) „*Havas*". Kővár.

A' kovarlui kerület' nevét Sulzer a' Kohurlui nevü ároktól, mellyet Kantemir római, ő pedig avar maradványnak mond, hozza le: „*Seinen Namen hat dieses Gebiet* (kohurluische, igazabban kovarluische, a' lui, oláh rag vagy után álló articulus) *von dem Graben Kohurlui, welcher, ob er gleich* 8 *Stunden lang ist, dennoch gar selten Wasser hat*.[2]). Ez hibás vélemény, mert azon árkot a' moldovánok nem nevezik Kohurluinak, hanem Trajanénak, a' mivel annak római korbeliségét akarják kifejezni, és ugyan ezen a' Szerettől Pruthig sőt tovább, nyugotra pedig az Oltig nyomozható földerösségnek egyenes összeköttetése van a' mondott római kővárral, mellynek fönlétéről a' helyekről kevés ismerettel biró, leginkább csak könyvekből készült Sulzer' munkaiban legkissebb tudomás sem tetszik ki. Ugy lehet nézni a' ghertinai kővárat, mint a' fölötte vonuló árok' fő pontját a' Szeret' torkolatánál, és habár kohurluinak neveztetnék is ezen sáncz, a' mi nem áll, védpontjától és magyar nyelvü néptöli elnevezése jöhetne csak figyelem alá; miután oláhban a' kovur szó értelemmel nem bir.

Nem válhatok meg a' magyar hadcsapatok' nevének a' régi had- és táborszerkezeten alapuló értelmezésétől annélkül, hogy még bővebb világo-

[1]) Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. in 8. N. I. pag. 44, seqq.

[2]) Sulzer Fr. Jos. Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1781. in 8. I. Bd S. 399. Utánna beszél Wolf (I. Th. S. 76).

Digitized by Google

sitást adva egyszersmind az eddigelő könnyedén odavetett magyarázatokból meritni szokot ellenvetéseket is el ne igazitsam.

A' kabarokra nézv tudatik Constantinus Porphyrogenitus' munkáiból, miszerint azok a' kazaroknak elvált része levén, azután vevék föl e' nevet, midőn a' magyarokhoz, a' paczinakitáktól később elfoglalt Etelközbe vonultak, velük barátságosan egyesülendők. „*Cabari* (ezek Constantinus szavai) *a Chazsarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione belloque orto civili, prior pars vicit; quique victi, pars occisi sunt; pars fugientes ad Turcas in Patzinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutua amicitia Cabari appellati sunt*“ [1]). Általában összehangzik történetbuvárainknak abbeli véleménye, hogy a' kabarok ugyanegyek legyenek a' II. Béla kir. névtelen jegyzője- 's egyéb krónikaink szerint Kiovnál a' magyarokhoz csatlakozott kúnokkal (Cumani); azon kúnokkal, kik a' nagy hitelü névtelen jegyző' előadásából érthetőleg leginkább Heves, Borsod, Gömör és Nógrád meg más vármegyék' vidékein, épen ott, hol most a' magyar palóczság fészkel, telepedének meg; és igy, ezen pálóczok az Árpádkori kazar-kúnoknak, vagy is Constantinus kabarjainak valóságos ivadékai. Mi csudálatosan egybevágnak ezen különböző nevezetek: vagycsak abból kitetszik, hogy a' kún nemzet' történteinek elbeszélése alkalmával a' byzanczi iróknál „*Comani*,“ „*Hunni*“ az orosz és lengyel krónikákban „*Polovtzi*“, hazai krónikainban pedig „*Cumani*“ és „*Cuni*“ névre találunk; minélfogva semmit sem kételkedhetni a' névtelen jegyző etnographiai tanutételének valósága fölött, midőn oda helyezi a' cumanusokat, hol mainapiglan palóczok laknak. — E' többféle nevek közt ime csak Constantinusnál tünik föl mint ujdon uj de hamar elis enyészett „kabar“ név: a' mi már magában eléggé bizonyitja a' kazaroktól elszakadt kúnok vagyis szláv irók' palóczainak ideiglenes t. i. tiz évig, a' magyarokkal együtt Etelközben Kővár körül tartozkodásuk miatt rájuk hárult geographiai névül használtát. Irja bár le akar melly görög philolog a' magyar Kővárt görög hangok, és betükkel- bizonyára alig adand helyesb kitételt Constantinusénál.

A' magyar hét csapatok' egyikéről a' „*Megere*“-ről megrögzött véleménye általában a' magyar történetiróknak: mikép abban a' magyar nem-

[1]) Constantinus Porphyrogenitus. De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 171, De Administr. Imp. cap. 39.

Digitized by Google

zet' neve lappang. E' vélemény indokoltatik is az által, hogy a' Duna mellett, hol a' „Portus Moger" azaz: magyar kelő vala, maiglan Megyer nevü faluk léteznek, innen is, túl is, Békás Megyer, Káposztás Megyer; sőt több Megyer nevü helyek szerte a' hazában. — Az utóbbit, hogy t. i. Megyer, Magyarból keletkezett: megengedem nyelvünkben a' magánhangzók' egyenlitésének erős divata tekintetéből; de hogy az egész nemzet' neve egy hadcsapattól vonatott volna le; az a' történetek' fejleményével és az ős regiségnek „Magyar" nemzetet emlegető tanutételével ellenkezik; ellenkezik a' névtelen jegyző' hajdanibb időkre vonatkozó Dentu mogerjeivel, és a' legrégibb' krónikák Mogeria-jával, ugy Magyar-város' állásával, 's több efféle alaptételekkel. — Ha az egyik csapat neve csakugyan nemzetségi név vala: annak kellett lenni a' többinek is. — Kérdem már, hol a' neke, tarján, genach, kare, kaze nemzetségeknek nyoma 's emlékezete történetünkben vagy hagyományunkban? Sehol, még a' 108 ázsiai nemzetségek (Generatio) között sem találtatik föl. — Való, léteznek Nyék, Tarján, Kürt, Gyarmat, Gencs, Kara, Kaza nevü helységek, és pedig a' Tisza' környékin Borsodban nehány falu illy néven. De mit bizonyitanak ezek? azt-e hogy a' Constantinus elsorolta hét nemzetségektől nyerék nevüket? Legyen ugy, tagadni nem akarom, 's nem is szükség; mert ez esetben a' hadcsapatok' értelmezését nem hogy lerontanák, sőt annál inkább erősitik, e' neveknek változó kiejtésben egykor őseinknél szájon forgását föltételezvén egyszersmind. Tanusitaná ugyan is, hogy a' nyak mondatott egykor nyeknek, (innen: nyeggetni, nyaggatni hellyett); kéz, kaznak, (innen kacsó, kacsócska, kezecske helyett) 'stb. Minélfogva Constantinus irásmodját is nem annyira hibásnak, mint az őskori változó magyar szólásmód szerint szerkezettnek kellene tartani; önkint folyván, hogy a' tagrészek' ekkinti kifejezésén kevesbé ütközhetünk meg, mivel daczára nyelvünk' belső történeti ismerete' hiányainak, ha majd számosb hasonló példák egybehasonlitásával tétetnek vizsgálatok, minden kétségek elenyészendnek fönebbi értelmezésük iránt. Jól ismerjük azon eltérő magyarázatokat is, mik szerint némellyek az őskori mythologiából, sőt a' szent könyvekből szeretnék megfejteni ezen hadak' neveit. Az efféle fejtegetéseket inkább elcsavarásoknak mondhatni, — hálátlan czáfolgatásukba nemis bocsátkozva, ellenzőinket im' ezen arab mondattal utasitjuk el: „Egy az igazság, mellyet emberi találmány el nem töröl, rozsda meg nem emészt."

Digitized by Google

Magyarázatom a' történeti való' örök maradandóságát igényli, midőn majd a' puszta vélemények soronkint sirba szállandnak.

Legfontosb az etelközi korszakban fölmerült viszonyok közt a' kazar-magyar nyelv' kérdése; mellyet tisztába hozni mellőzhetlen kötelességül ismerem őseink' etelközi életműködésének rajzát minél csorbátlanabb tükörben szem elé állitandó.

Kazar-magyar nyelv. Constantinus Porphyrogenitus a' kazaroktól elszakadt és kabar nevet fölvette néptömegnek a' magyarokhoz csatlakozásáról irtában némi homályos kifejezésekkel azt adja tudtunkra, hogy ezen kazar szakadék a' magyarokat megtanitotta a' kazar nyelvre, és az ő korában ugyanegy nyelven beszéltek; de azonkivül a' magyarok' nyelvével is éltek a' kabarok. Következők a' nyelv' kérdésébe vágó fontos sorok: *„Cabari a Chazarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione belloque orto civili, prior pars vicit; quique victi, pars occisi sunt, pars fugientes ad Turcas in Patzinacitarum terram se contulerunt, ibique sedes posuerunt, contractaque mutuo amicitia Cabari appellati sunt; unde et Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum; aliaque item Turcarum lingua utuntur“* [1]). Világosan két, azaz kazar és magyar nyelvről beszélvén itt Constantinus: épen nem csuda, ha a' kazar és magyar rokonságot nem hivő, fölületes vizsgálódásba bocsátkozott irók ugy állodalmi mint nyelvi tekintetből, két különböző nemzetnek hirdették ennélfogva is őket; kényelmesen elmondogatván: miszerint Etelközben török-tatár vérrel keveredett össze az eredeti, szerintök finn ágazatu magyar nemzet.

Hosszu sorát adhatnók azon, főleg külföldi iróknak, kik a' kazarokat török-tatár nemzetiségünek állitják; de nem csekély számát azoknak is, kik finn származásra és igy szerintök a' magyar' finn eredetéhez képest ezekkel rokonokra találnak bennük. Központositván a' különbözéseket, a' két felé ágazó vélemények közt, ujabb időben azok nyertek tulnyomóságot, kik a' finn nagy törzsökhöz osztályozzák a' kazarokat. Én mindig a' népcsaládok' osztályzási nevében látom összezavartatni a' nemzetiség' kérdését. Ha ugy rendeztetik a' finn vagy csúd népcsaládi osztályozat, hogy a' magyar és kazar egyenesen nem fiunektől eredő, hanem már a' leg-

[1]) Constantinus Porph. De Administ. Imp. Cap 39. ed. cit. Bonn. pag. 171.

Digitized by Google

hajdanibb korban egy törzsökről elágazott népnek tekintessék: helyeslem a' finn-csúd (szerintem hún- scytha) közös származást, 's illy alkalmazás mellett nem mondhatni ellene azon iskolának, melly a' magyarokat és kazarokat a' roppant terjedelmü finn népcsaládok' sorába osztályozzák.

Efféle szemlélődésektől azonban eltérve, a'történetekből kivánom a' kazar- és magyarnép' azonegy nyelvüségét kimutatni, Constantinus' fönebbi soraival is megegyeztetőleg a' kérdést eldöntendő.

Mindazon tudósok, kik a' hazai krónikák, jelesen II Béla kir. névtelen jegyzőjének tanutételét Constantinus' a' kazar szakadék csapat' magyarokhoz csatlakozása fölötti előadásával gondosan egybevetették: öszhangzó értelemmel vallják, hogy a' kabaroknak nevezett kazarok épen azok valának, kik a' magyar történet könyvek szerint kúnok' neve alatt Árpád' seregével Kiev körül egyesülének, 's később a' Duna és Tisza' vidékin szerzett ujhont együtt megszállák. Már pedig tudván tudatik ezen kúnoknak Mátra környékein épen ott letelepülése, hol maiglan a' palóczság nagy terjedelmü földön lakik. Ezen palóczság, mind mostani szójárásuk mind régibb korból fönmaradt némi nyelvemlékek' újjmutatásánál fogva különböznek kiejtésben (mit dialectusnak nevezünk) a' többi magyarságétól: mindazáltal soha senkinek nem jutott eszébe, hogy őket külön nyelvü 's nemzetiségünek állitsa; olly valamit tenni pedig föl róluk, hogy e' palóczos (ha akarjuk igy nevezni) kiejtést később, midőn saját eredeti, a' magyartól különböző nyelvüket levetkezték, tanulák el: a' magyar nemzet' belső történetének ismeretlenségit eláruló, sőt mondhatni, nevetséges vélemény lenne. Olly nagy sokaságu néptömeg, a' történeti világitások szerint az árpádi magyaroknak körülbelől egy nyolczadrésze, saját ősi nyelvét bizonyára el nem feledhette. Ha a' magyaroktól kölcsönzék vala a' palóczok mostani nyelvüket régi sajátuktól megválva: kéttelenül tiszta magyarosan beszélnék, mikép azt átvenniök kellett; holott épen nem ugy áll a' dolog. Ők különböző dialectuson beszélnek: a' mi már magában a' föltett de meg nem engedhető kölcsönzést talpig lerontja. Azon kivül a' föltétel szerint magyaroktól elsajátitott palócz nyelv vagy merőben ollyan volna mint a' többi magyaroké; vagy az övékéveli összekeveredés és korcsositás által hibásan megtanult; de sem egyik- sem másiknak állitni nem lehet. Nem az elsőnek: mert maiglan különböző kiejtésben; nem a' másiknak: mivel eddigi nyelvvizsgálatok' következtében rendithetlenül áll, hogy a' palóczok' nyelve az

Palócz-magyar nyelv.

Digitized by Google

értelmesség- a' magyaroké pedig a' szebb hangzás' nyelve. Csalhatatlanul dialectusi különbségre ismerünk tehát a' kazar maradékok' nyelvében, melly különbségnek már a' scytha népekről tudósitások közt némi nyomaira találhatni. — Azt kérdezem immár: hány külföldi ismerte azon irói seregből a' palócz és magyar nyelv közti különbséget, kik annyit összeirtak a' kazarok' nemzetisége 's nyelve dolgában? Bizony egy sem; de még arról is aligha tudtak valamit, hogy a' kazarok' kéttelen ivadéki kún vagy palócz név alatt mais élnek a' Magyarhazában. E' tárgy körül tehát a' külföldiektől nem sokat tanulhatunk; minmagunknak a' nemzet' belső története- és a' nyelv' fejleményének mélyebb vizsgálata által lehet és kell a' kérdést világosságra hozni.

A' magyar nyelvben létező kún vagy palócz dialectusnak kimutatása után veszem már vizsgálat alá Constantinus' fönebb idézett sorait.

Tegyük föl, mit azonbau szinte meg nem engedhetni, hogy Constantinus a' kazar és magyar nyelvet két lényegesen különbözőnek értette: minő magyarázat folyna előadásából? Bizonyára ollyan, mi a' népek' szellemével sőt a' józan okossággal sem férne össze. Ezen értelemben imigy merülne föl a' tény: „a' kabarok magtaniták a' magyarokat a' kazar nyelvre, 's azáltal egy dialectusuakká váltak; azonban a' kabarok a' magyarok' nyelvével is éltek". No már most, mi csudálatos viszony keletkezendett volna köztük? A' magyarok ime elvetik maguktól saját ősi nyelvüket 's a' kazart veszik föl; a' kazar- kabarok pedig a' magyarok' régibb nyelvét is használják! Ez bizony erősebb értelmezés bár minő „ibis redibis"-nél. Dialectust, még egyszer mondjuk, dialectust kell Constantinus' soraiban érteni, akkor igen tisztává lesz az értelmezés, és minden nehézség eloszlik, a' mi mindig csak a' körül forgott, hogy a' görög császár a' „lingua" és „dialectus" szót nem egészen alkalmas helyen használta, sőt egyiket a' másikkal synonymum gyanánt cserélte föl. Ha e' helyett: *„Chazarorum linguam ipsos Turcas docuerunt"* ekkép olvassuk: *„Chazarorum dialectum ipsos Turcas docuerunt"*; a' nyomban következő sorokat pedig: *„habentque etiam hodie eandem dialectum"* igyen: *„habentque etiam hodie eandem linguam"*, minden látszólagos homály és természetelleni magyarázat elenyészik; annálisinkább, mivel az utánna álló szavak: *„aliaque item Turcarum lingua utuntur"* csak igy érthetők meg; azaz, ha olly értelmet adunk ennek, hogy a' kabarok a' magyarok' dialectusával is éltek. Akarmint hányjuk vetjük, nem lehet máskép értelmezni a' két kifejezést. Fejtsék meg a' külföldi cri-

Digitized by Google

ticusok: mikép történhetett volna az, hogy a' hétszerte nagyobb sokaságu magyar nép saját ősi nyelvét a' kazar töredék csapat kedviért elenyészni engedte — és uj, idegent vett legyen föl, ha a „Chazarorum lingua" az övékétől lényegesen különböző volt? pedig igy kellett történnie ha különbözéssel birt a' két nyelv. Megtanulták igen is a' magyarok a' kazarok' csak dialectusban különböző nyelvét, és igy e' részben is egyesülvén, a' kabarok is alkalmazák magukat szójárásban a' magyar hatalmasb felekezethez: következéskép azonegy nyelvüeknek jellemeztetnek Constantinus által: „habentque etiam hodie eandem dialectum" azaz „linguam". — Menjenek szives olvasóim hazánk' azon vidékeire, hol a' palóczság' ősi szójárását a' tisztább magyar irói nyelvtől megvédette: tapasztalni fogják, hogy az ottani köznép saját feleihez sokkal különbözőbb kiejtéssel beszél, mint midőn fészkéből eltávozva, alföldi magyarokkal jó érintkezésbe. A' ki erről meggyőződést akar szerezni Pesten is, ajánlom, keresse föl a' napszámi munkákra évenkint nagyobb számmal ott megjelenni szokot kis kazari, nógrádmegyei palóczokat, tapasztalni fogja, miszerint ők maguk között bizodalmas körükben minő különböző kiejtéssel élnek attól, mellyet idegen emberrel szólásuk közben hallatnak. Tudják ők azt jól, hogy otthoni beszédmóduk a' szerte divatozótól különbözik, azért óvakodnak, hogy azáltal a' többi magyarok' fülét ne sértsék. Ebbeli balhiedelmük bizonyára onnan ered, mivel a' tudatlanok szójárásukat guny' tárgyává teszik; lelkészeik és iskolai tanitóik pedig hasonló elfogultságból az irói nyelvhez törekszenek őket szoktatni; minek csak azon sajnos eredménye lehet, miszerint ma-holnap végkép kihal a' palóczos szójárás annélkül, hogy kellő tudós nyomozások tétettek volna annak különös sajátsága fölött.

A' történeti és nyelvvizsgálati végeredmény e' tekintetben tehát oda utal bennünket: mikép az etelközi hazában nem vesztették el a' magyarok ősi nyelvüket, nemis keveredtek össze török- tatár fajjal, hanem a' dialectusban különböző kazar szójáráshoz alkalmazták magukat. Tiz évi ott lakást mutathatni föl Constantinus' tanutételéből; ez olly rövid időszak, melly alatt nyelvét egy nemzet nem változtathatta meg.

Archaeologiai vizsgálódásimat befejezve, az uradalom' iparüzési intézeteit tekintém meg, magától a' jelesmüveltségü sok szép tapasztalás- és nyelvismertben gazdag herczegtől vezettetvén. A' Moldova folyó' ágából 3 láb mélységü csatorna vezet a' falu' délkeleti határa felé, melly nyolcz kőre

Digitized by Google

készült nagy malmot hajt. Most emelkedik ott egy 25 öl hosszaságu, 12 magosságu emeletes szeszgyár. Van ezenkivül két fürészmalma, olajsutúja, bőrgyára. A' lakosok, kik között 1200 főből álló czigány (rabszolga) létez, főleg hordócsinálással foglalkoznak. Ezen uradalomhoz 5 falu tartozik. Ha minden boernak illy ügyes számitással fektetnék terjedelmes birtokába a' pénz (mit effélékre fölhasználni de még a' legszükségesebb javitásokra forditani sem tudván, pazarfény- 's kártyajátéknál vesztegetnek el), Moldva fél század alatt versenyezhetne Europa' sok nyugoti mivelt tartományaival. Mennyi patak, mennyi viz-erő kinálkozik itt a' technikai szorgalom' előmozditására, 's mégis alig van czélszerüen készült malom, melly ez vagy ama vidék' szükségére elegendő lisztet szolgáltatna. Gazdag Moldva természetadományi terményeiben, de annál szegényebb iparos műveiben. Menynyire gátlója ennek a' politikai szerkezet, most azt nem fürkésszük: csak azt akarjuk egyes példából kimutatni: milly hatalmasan mozditja elő a' józan számitás a' vagyonosságot. Kantakuzeno malma tartja liszttel a' kis ország' katonaságát — és azért Kantakuzenonak az egész ország fizet. Igen, de a' herczeget külföldi értelmes mesteremberek környezik, kikkel óránkint tart értekeződést. Mellyik, vagy hány boer teszi ezt? Hiszen több részének szemében a' mesterember — czigány — rabszolga.

Hét napig tartott bajai működésem után a' herczegnek szives pártfogásáért midőn köszönetet mondék, Folticsényba tértem vissza, már előbb meghatározott terv szerint a' nyamczi kolostorba menendő.

October 6-dikán Vágó urral Niamczba rándulánk ki, épazon uton indulva melly Baja felé vezet, a' városnál levő két kőhidon át ugyanis nyugotnak, majd a' Moldva folyó' széles völgyénél délnek fordulván, Spatereszt és Kotobaja Kantakuzenók' falusi jószága mellett, majd Dombovicza falut hagyván balra, a' csinált országutról lemenvén, egy órai haladás után a' Moldva folyó' fövényes és kavicsos rendetlen medrén hajtattunk át 9 órakor, honnan egy hosszu fahidon némi elhagyatott csatornán levőn a' niamczi kolostorhoz tartozó Boroja nevű hosszu faluba értünk, ismét hídon a' Riska patakán menvén. Ezentúl homokos, nyires föld, 's a' Hatrora kis patak, balra Terzi, jobra Orcsest falu következett; melly utóbbi rezesek' birtoka, bokros berkes hegyoldalban terül el széllyelszórt házaival. Megjegyzendő e' faluról, hogy tegnapi napon Udriczky osztrák sztarosztával (igy nevezik a' jászvásári agentia Moldva' 8 városában tar-

Digitized by Google

tózkodó segédtisztét) töltött társalgásom alkalmával Haubicz nevü moldvai mérnök, de eredetére nézve magyarhoni, Bogdán vajda'némi 7026, azaz 1518-dik évi' kezeinél létezni mondott oklevél szerint, megerősitetik atyjának István vajdának azon adományzása, minélfogva a' megöletett katholikus püspök' haláláért elkoboztatott orcsesti földek a' niamczi kolostornak tétettek tulajdonaivá. Kogalnicsán Mihály irja Oláhország' történetében, miszerint Rózsa János domonkosi szerzetbeli pap, ki valósággal bákói és milkói püspök akart lenni, megöletett Oláhország' lakosai által 1451-ben [1]); és ennek mint bákói püspöknek azon évben föltűnése kéttelen az egyházi iratokból, az érintett oklevéli körülmény pedig világosan azt tanusitja, hogy nem oláh, hanem moldvaországi lakosoktól szenvedett halált. Egybevág ezzel Kedzierski Barnabás lembergi minorita guardian' a' bákói püspököket elsoroló 1780-diki levele, mellyben áll: „*Anno* 1451: *Joannes Rosa de ordine Praedicatorum, prout expressit P. Frydrychovics in Vita S. Hyacinthi, pro fide occisus*" [2]). Efféle oklevelek a' moldvai katholikusok' egyháztörténetére valamint a' magyarnép' viszontagságaira, főleg XV 's XVI-dik századi megfogyására is bocsátnak világitó fényt. Tömérdek számúk Moldvában a' helységek, mellyekről bizonyosan tudhatni hogy lakosi hajdan magyarok (kúnok) levén a' szakadás- és vallásos visszavonás' szomoru korában, de leginkább a' mohácsi vész után, midőn a' magyar lelkészek ott majd végkép kifogytak, a' nagyobb hatalomra vergődött ó hitre léptek át, 's idéjártával eredeti nyelvüket is elveszték.

Niamczi utunkat folytatva, miután Bruszture és Oglinda falu- Niamcz.
nál partos völgyes és nyires, patakok' száraz árkaitól megszaggatott magosföldön hajtók, végre 12 órakor a' völgyben fekvő Niamcz városba értünk be. Worell piatrai sztaroszta' itteni filialis irodájába száltunk meg, hol Osvald kerületi mérnököt, kolosvári születésü és Nagy Károlyban növekedett hazánkfiát találtuk rajzolással foglalatoskodva. Ezen barátságos ember nyomban magához vive ebédre, kinek nőe után már valódi moldovánná lett családja körében miután vig ebédünket elkölténk, mig a' niamczi főnök Kozma archondár- és archimandrita Noel sztareczhoz intézett ajánló levelét elkészité Osvald ur, a' várost tekintettem körül.

---

[1]) Kogalnichán Mich. Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin, 1837. in 8. pag. 110.

[2]) Sulzer Fr. J. Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Bd. S. 546.

Digitized by Google

Niamcz a' hasonló nevű czinutban mintegy 5000 lakossal, hasonnevü folyó mellett a' nyugottól keletnek vonuló hegység' tövénél; egy része partoson, másik völgyben fekszik, a' környező hegyek amphitheatrumot alkotta térség' szélében. Régente e' város a' tőle egy óranegyedre magos hegyen fekvő hires Németvár alatt, melly most egy hegyormon magánosan áll elpusztulva, terült el, hol a' Niamcz folyó körül némi omladékok mutatkoznak, 's még élő emberek által latin föliratu sirkövek láttattak. A' vár és város nevét németektől vagyis tulajdonkép az árpádházi magyar királyok alatt a' kúnok' beütései ellen Barczaságon és e' vidéken telepitett német rendtől, mint első épitőitől származtatják le a' moldován tudósok : egyedül Asaky nyilatkozik olly módon, mintha sz. Germanus martyrologiai névből keletkezett volna. Véleménye azonban alap- és indoknélküli. Hogy a' német rend birtokolt és várat is épitett a' régi Cumaniaban, kitetszik IV. Béla kir. 1247-ben ugyanazon rend' részére költ adománylevéléből, hol ez mondatik : *„Ad haec contulimus Praeceptori antedicto et per ipsum domui hospitalis a fluvio Oltae et alpibus Vltrasiluanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra deZeurino superius sunt expressae, excepta terra Szeneslai Woiavodae Olahorum, quam eiusdem reliquimus, prout iidem hactenus tenuerunt.“* Alább: *„Ad castra etiam aedificanda in dicta terra Cumaniae, nec non contra quoslibet impugnatores terrae Cumanae consilium et vires ipsis fratribus impendemus, quum necesse fuerit, et ab ipsis fratribus fuerimus requisiti“* [1]). Még világosabban szól e' tárgyról Gergel pápának IV. Bélához 1232-ben irott levele, mellyben mondatik : *„Quod cum carissimus in Christo filius noster Andreas illustris Rex Ungariae pater tuus eorum domui terram Borcze pia liberalitate donasset sicut in ipsis privilegiis perspeximus plenius contineri, ipsi pro colenda et munienda terra eadem per quam Comanis Regnum Ungariae multipliciter perturbantibus, frequens introitus et exitus habebatur, numerosam pecuniam expenderunt ibi cum multo labore et proprii effusione cruoris quinque castra fortia construendo. Sed licet idem Rex eis terram abstulisset eandem ipsam tandem restituit ut debebat, quin etiam pro recompensatione damnorum ipsis ultra montes nivium partem contulit Comaniae, in qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimum*

Niamcz vár.

[1]) Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae eccles. et civilis. Budae, 1829. in 8. Tom. IV. Vol. I. pag. 450.

Digitized by Google

construxissent Comani perterriti et dolentes ademptam sibi ingressus et exitus facultatem, congregata ingenti multitudine bellatorum fratres inibi commorantes hostiliter agressi fuerunt, sed Domino propiciante devicti confusi et revertiti extiterunt, quin etiam quidam ex illis, dictis fratribus se reddentes, cum uxoribus et parvulis ad baptismi gratiam convolarunt" [1]). Azonban, mindezen nagy valószinüség mellett nem állithatni egész bizonyossággal a' keresztes német rend általi épitetését; annális inkább nem, minthogy Constantinus Porphyrogenitus a' keleti birodalom themáiról irtában a' dyrrachiumi (Durazzo) thema' közép daciai praefecturájában *Ἐπαρχια Δακίας μεσογαίου*), melly épen e' vidékekben feküdt, az általa megnevezett öt város között Germanus nevü is fordul elő: „*Praefectura* (ugymond) *Daciae mediterraneae, sub consiliario, urbes quinque, Pantasia, Germanus, Naisus, Patria Magni Constantini, Remesiana*" [2]). A' magyar- és szlávnyelvü népek már a' legrégibb korban német, niamcz szóval forditák le a' Germanus nép- és személynevet; megtörténhetett azért, miszerint a' Constantinus emlitette régi város nevének épen e' helyre vonatkozó fordítása forog fön, annélkül, hogy a' német renddel legkisebb összeköttetése volna. Moldvának a' törökök elleni, különösen 1476-évi harczáról nevezetes. Piacza e' városnak hétivásárok' alkalmával fölötte népes. A' havasok lakói lóháton férfiak ugy mint nők, és a' környékben fekvő monostorok' szerzetesei meg apáczái nagy számmal jelennek meg.

Innen nyugotnak tartottunk a' Niamcz folyónál a' magosról búsan lenéző négyszegvár falai alatt, mellyet elhagyván Venatori falut a' monostorhoz tartozót, majd egy szép makkos erdőt érve a' völgyben, két kis órai haladás után egy kápolna alkatu szent képekkel ellátott boltozatos kútforrásnál álltunk meg, kristály vizéből a' délebédi hires odobesti moldován bor okozta szomjunkat — mert már ekkor a' messzibb keletről visszatérő, magamat a' boritalra fölszabaditám — oltandók. Ekkor szemünkbe tünt egész pompájában a' folyó' völgyében Niamcz monostor számtalan tornyaival és messzi terjedő utcza nélküli magán házaival, mellyek mindannyi zárdák. Csakhamar ott terménk.

A' fő zárda sokféle nagy épületekkel környezve várat képez magos előtornyával, erős kapuval zárottat, melly a' toronyórának és több nagy- Niamczi zárda.

[1]) Dreger, Codex Diplomat. Pomeraniae. Nro XC. Conf. Bethlen Alex. Gr. Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien, 1831. in 8. S. 97. 98.

[2]) Constantinus Porph. De Thematibus, Cap. II. Ed. Bonn. pag. 56. Procopiusnál ez „Germaniae".

Digitized by Google

harangoknak szolgál helyül. A' kapunál legott tudakozódtunk pater Kozma archondár után, mire a' kulcsárhoz vezettetők be, ki is amannáli bejelentésig alkalmas szállást mutata számunkra; nyomban a' szolgálatunkra rendelt kalugyer egy litra bort hozván kezében. Az archondár foglalatosságai miatt csak este, midőn vacsoránkat behozák, toppana be hozzánk. Ez egy barna szinü, közép termetü, vidám arczu mintegy 35 — 40 éves egyén. Megértvén utam' czélját, minden kérdésimre nyomósan, nyiltan minden tartózkodás nélkül felelt. A' monostor jelennen mintegy 1000 kalugyert számlál, kik közt az öreg tehetetlenek egyedül imádsággal töltik idejöket, a' többi dolgozik és szolgál az összes személyzetnek, mindennemü szükségeiket önmaguk födözvén. Fő és első alapitója e' helynek Sándor vajda a' jó, meg István a' nagy, amaz a' XV-dik század elein, ez végén uralkodója Moldvának. Első templomát szinte amaz emelteté, melly földindulás által megromlott, 's helyette a' belső monostor' négyszegü nagy udvarán mintegy 70 év előtt épiteték; a' nagy négytornyu István vajda' alapitványa, ettől származik két harangja is. Körülbelül negyven mosiával (megye?) azaz jószággal bir ez ajtatos gyülekezet. Fiók zárda vagy kisebb ház hegyeiben levő tíz tartozik hozzá u. m. Szeku, Sesztria, Szihla, Ovidiena, Prokou, Lipova, Orgujeste, Buluku, Buzeo, Rareu, mikben mintegy 500 kalugyer él.

Másnap reggel midőn török szokás szerint hét helyett kettőt vert az óra (5 óakor kezdetik a' nap ideje számitatni), Kozma archondár személyesen hiva meg reggelire. Állott ez legelőbb dulcsesz (czukorral befött gyümölcs, mézga alaku édesség' neve) és pohár vizből, azután következett a' tejes kávé. A' dulcsesz, mellynek készitése a' moldován nők' olly nélkülözhetlen tulajdona, mint a' magyaroknak kenyér- vagy kalácssütés, minden tisztességesebb háznál pohár vizzel együtt nyújtatik a' vendégnek, mint nálunk a' pohár bor. Végezve reggelinket, a' sztarecz (főnök, senior) tiszteletére menők, onnan a' könyv- és levéltár megszemlélésére. A' könyvtárban számos görög, latin és oláh, de leginkább vallásos tartalmu munkák léteznek. A' Rákoczy György erdélyi fejedelem' rendeletére 1643-8-ban kiadott bibliai oláh forditás a' legrégibb. Moldvai nyomat, első példányának a' Jaszsziban 1663-ban kiadott szent beszédek' gyüjteménye tartatik. A' 12 nyelvü polyglott biblia (velenczei kiadás) szinte megvan. Létez ezenkivül külön teremben Oroszországból a' szerzet' számára ajándékban küldött, természe-

Digitized by Google

tesen orosz könyvgyüjtemény [1]). Levéltárát Sándor vajda' 6935 = 1427-diki, bőrhártyára irott, selyem kötelékről függött de már annélküli chrisofja, továbbá István vajdáé 6978 = 1470; ismét 6095 = 1477; Simon vajdáé 7115 = 1607-dik évekről 'stb. ékesítik. Ezek' irás-jelleme kyril, nyelve bolgár-szláv, mellyet oklevelek' irására szinte az ozmanok is használtak a' fünebbi századokban, mint Galeotus Márton XV-dik századi iró megjegyzi: *„Bulgaricam linguam, in qua Turci sua scribunt diplomata"* [2]). A' két templom' sekrestyéje következett immár tömérdek drágaságaival, jelesen a' Paleolog János görög császártól 1425-ben ajándékozott arany és drága kövekkel borított Máriakép, számos ezüst keresztek, képre alkalmazandó két korona, gyöngyök balmaza, arany nyakbavalók, István vajda' bibliai hártya codexe, drága ruházatok, atlas formáju pergamenra nyomott orosz biblia pazarfényü bekötéssel, melly Sándor czár' ajándékának mondatik. A' kisebb templomban Jézus' aranyszövetből alkotott fekvő képe Katalin csárnőtől stb. 'stb. mindannyi figyelmet gerjesztő

[1]) Elsorolom itt azon legrégibb oláh munkákat, miket e' könyvtárban, némelly részben pedig máshelyeken találtam; áttekintésedül nem csak a' literatura' első fejlésének, hanem annak is bizonyságára, miszerint az oláhnyelv magyar fejdelmek és pártfogok alatt Erdélyben nyeré miveltetése' első csiráját.

Evangeliumok könyve (Evangelie). Nyomatott Bátori Kristof fejdelem, Genadius érsek és Hirschel Lukács biró alatt. Brassóban, 1580.

Prédikátziós könyv (Kazanie). Brassóban, 1580.

Móses könyvei és egyéb ó testamentomi iratok. Szászvároson (Saxopolis), 1583.

Kazanie, Genadius metropolita és utódja alatt iratott prédikátziók. Gyulafejérváratt (Belgrad), 1641.

Katekizmus (Katechisz dup csel kalvineszk). Károlyfejérvár, 1642.

Uj testamentom. Rákóczy György fejdelem alatt. Gyulafejérvár, 1648.

Dávid' Zsoltárai. Ugyanott 1651.

Katekizmus. U. o. 1657.

Kalauz a' jó cselekedetekre. U. o. 1685.

Diakonusok' rendszabályai. U. o. 1687.

A' negyven martyrokróli beszéd. U. o. 1689.

Óramutató (Csaszlov). Szeben, 1696.

Vasárnapi utasitás (Kiriakodromion). Gyulafejérváratt, 1699.

Alább, a' magyar-oláh viszonyoknál látni fogjuk Gelei István' 1640-diki levelébőli Rákóczy György fejdelemnek az oláh nyomda iránti gondoskodását.

Oláhországban a' vulsai monostorban álittatott legelsőbb nyomda, mellyben 1642. oláhnyelven egyházi történet jelent meg. Moldvában Vazul vajda 1646-ban Jászvásárt adá ki törvénykönyvét. Az ottani metropolitai nyomda 1663-ban állítatván föl, legelőbb is prédikátziók gyüjteménye jelent meg benne.

[2]) Galeoti Martii, De dictis et factis Mathiae Regis Hungariae. Cap. XXVIII. Schwandtneri, Scriptores Rer. Hung. ed. Lipa. Tom. I. pag. 557.

Digitized by Google

tárgyak és nagyértékü kincsek. A' monostor' szükségе- és iparához tartozó intézeteket sem mellőztük el, a' kenyérsütő házon kezdve mind végig: jóltevő- és ápoló házaikig, u. m. könyvnyomda 4 sajtóra, 6 szedővel, 2 betüöntő, 2 könyvkötő, pamuk, vatta, és czérnakészités, tébolyda 40 egyénre, kórház, gyógyszertár, és officina. A' széllyel fekvő házakban mindenféle mesterségüzők, ugymint posztó- vászonszövők, kalaposok, csizmadiák. Végre a' kriptát néztük meg. Ez egy alant fekvő hosszu terem, mellyben külön polczokon a' koponyák rendbe tétetvék, mindenik alatt egyegy tégla a' halott nevét viseli. Midőn a' kalugyerek közől valaki meghal, illy téglával temettetik el; 7 év mulva a' sirok fölásatván, koponyáik ide hozatnak, a' többi csontok is összeszedetnek. Ezt látnom nem volt épen undorító ebéd előtt, sőt vezetőnknek figyelmeztetése édes mosolyokra birt. Egy koponyánál megállván jelenté, hogy az némi szentéletü pap' koponyája, 's csudákkal is diszlik. Egykoron midőn valamelly nő akará kezeibe venni, elkezdett a' fő mozogni, jeléül annak, hogy nem méltó nőkezek által illettetni. Előbb ki kellett volna a' benne tanyázó egeret venni, mondám Vágó urhoz a' moldovántól nem értett nyelven, ugy majd nem billegteti futkosásával a' koponyát midőn érintik.

Befejezém niamczi vizsgálódásomat; de azon remény, melly leginkább ide vezetett, hogy nemzetemre vonatkozó némi régiségek' megismerésével gazdagithatom tapasztalásimat, hiúsulva lőn. Nem létez semmi magyar régiség művei' halmazában. Ebédünket sietve végezvén, miután barátságos fogadtatásunkat megköszöntem 's azon szende nyilvánitásukat tevék hozzám, hogy monostorukról jót irjak „Sok jót mondandok" igéró végszavaim adásával távoztunk Folticsényba. Ki is irhatna rólatok rosszat, gondolám magamban, hiszen ti becsületesen megfeleltek rendeltetésteknek, ámbár kevésbé a' század szellemének. Ti azon boldog hiedelemben éltek, hogy működéstek nem csak üdvös, hasznos 's az emberiségre áldásthozó, hanem szent, és a' mennyei örök boldogság' kapuinak kulcsa egyedül a' ti kezetekben van letéve. Más oldalról ebbeli fölkérésük azon gyanút hagyá maga után hogy talán némelly utazók alaptalan hireket és becsmérlő rajzokat terjesztének társulatukról. Igaz, vannak utazók, kik fontos tárgyak hiányában csak pletykázni, critizálni tudnak üres munkáikban. Becsületes communisticus életmódukhoz, mellyet Bandin püspök 1646-ban ekkép jellemzett: *„Et ne ulla temporis pars otiose transeat, honestis occupantur negotiis. — Unusquisque sua manualia habet exercitia, tam hyemali quam*

Digitized by Google

aestivo tempore" maiglan hivek maradtak a' szerzet' tagjai, 's nem ragadta őket ki tág birtokuk érzete régi kerekvágásukból; mert — az értelmességnek még mostis ősi boldog világában élnek.

Folticsényból más nap Kotnár felé vettem utamat, a' régi sirköveket, miknek nagy számban fönlétükről már többször értesültem, megvizsgándó. 10 órakor történt elutazásom hegy völgy és erdő változatos tájékon, fél óra mulva Gyakusest falu a' völgyben, 11 órakor Demurzsány falu jobbra; 12 órakor Lukani póstaállomás tünvén elő, hol fölváltott lovaimtól sebesen vitetve kies völgybe jutánk, minek éjszaki oldalán Tatarest majd Dolcsest falu alattti kispatak' hidján túl magos földre vitt az ut. Paskán falu a' Szeretvölgy' széliben fekvő következett utánna, itt délnek tartva Roznováno Miklós főboer' kastélya mellett a' Szeretvölgyben füzes és korlátokkal ellátott töltésen vezettettünk a' folyóhoz, mellynek 6 csolnakon nyugvó hidján 2 órakor vergődtünk keresztül Budzsest faluba, onnan némi templom' románál, minek István vajda által épitetett falai még látszanak. Az itteni póstaállomásnál lovak váltása után délnek majd ismét keletnek tartók az erdőtlen partoson. Folticséntől fogva idáig a' föld jobbára agyagos szőke. E' ponton fekszik Sturdza Konstantin' Rusinova nagy jószága, a' falu szélén emelkedett kastéllyal és templommal. Az uradalmat Lázár nevü erdélyi család haszonbérli. A' Bachluecz völgyén túl Deresti falu szölős kertjeivel állott már előttünk, honnan 4 órakor Tergufromosz városba jutottunk el. Itt utitársamtól ki Jassziba folytatá utját, elválván, fogadóba száltam, Kotnárba vivő jó alkalmatosságról gondoskodó, 's a' nap' hátralevő részét nyugalomban 's jegyezgetésekben töltő.

October 9-dikén, az éjjeli essőzéstől megázott földnek szikkadását kellett várni, hogy utamon nem akadályozva biztosan haladhassak, azért csak 9 óra tájban indultam el egy fogadott kocsin, a' 2 órányira fekvő Kotnárba. Az egyeneseniéjszaknak vivő ut közben falu elő nem fordul, hanem a' fölső moldvai halomvilág, mellyről már junius 3-iki itt utazásom alkalmával tettem megjegyzést, éjszaki vonala mutatkozik a' nézőnek. Fele utján a' Kirseje patakon épült kőhid' irányában az uttól balra, hegytetőn két nagy halom, jobra a' hegy' tulsó oldalánál a' Bachlui patak' folyása észrevehető. Néhány majorok és korcsma is találtatik az ut' környékén, erdőt azonban csak 11 óra tájban pillanték meg balra a' nagy hegytetőn, midőn

Digitized by Google

előttem kies fekvésével feltünt utam czélja. Beérvén a' faluba tüstént a'
Kotnár. daszkát (igy hivják itt a' kántort oláhosan) tudakoztam. Távul a' falu szélén szőlleje tövében van ennek lakása, neve Nikolai, jászvásári születés, nyelve csangós, minthogy Forrófalván tanulá a' kántorságot. Neje és fiai már nem tudnak magyarul, valamint az itt lakó magyarok sem. A' templom kulcsát a' harangozó átvevén, egy a' templom melletti házhoz mentem kocsimmal.

Kotnárnak Bandin püspök korában 1646-ban három temploma volt; a' mostani magyar templom első tekintetre elárulja XIV-dik században épültét, ámbár némi pótlékok későbbinek mutatkoznak. Fekvése és épitési modora a' bajaival megegyez, valamint nagysága is belülről azonos, t. i. hossza 16. szélessége 5 öl. Á' torony későbbi kapcsolatnak látszik, szinte a' bajaié is. Fala két helyütt megrepedve, kijavitást kiván. Kivülről támaszoszlopok környezik régi épitési modorul, jelesen a' szentélyt 4, két oldalát 8, a' főajtónál kétfelül 2. Most csak a' torony alatti fő ajtaja használtatik, mellynél a' czinterem. Hajdan vastag fallal volt keritve, mellynek most csak alapzati romja látható. Sirköveinek némelly részét már nem eredeti helyeiken találtam. A' szentély' padolatával vizarányos fekvésben vala 5 darab, többi széllyel hordva, ugyanis 4 az ajtón belül egymásra rakva lépcsőül szolgál, 1 a' czinteremben a' torony alatt, 2 kivül a' déli oldal körül feltámasztva, 1 az ajtónál kivül padgyanánt fekszik, 1 ismét kívül az udvaron levő temetőben a' sok darab kövek között. Hű leirásukat és olvasmányukat a' II-dik bizonyitványi függelékben Kotnárnál megtalálandja az olvasó. Tornyában a' 2 harangocskát igen réginek mondá a' harangozó, vágyva vágytam ezeket is megvizsgálni, de rendes járóka nem létében, a' fölmászás' kétszeri sikeretlen megkisértése után, fel kelle hagynom a' veszedelmes műtétellel, nem kis sajnálkozásomra. A' daszkát, ki épen borainak a' gallicziai zsidó vásárlóknak átadásával foglalkozott, nem akarám háborgatni házi foglalotosságában, hogy czélirányos lajtorjákat alkalmazandó, valami módon toronyha juthatásomat eszközölje. A' másik magyar templom ettől félórányira feküdt éjszak felé a' szűkebb völgyben, de ez már omladékaiban sem látható, minthogy kövei épitéshez forditattak. Kotnár mellett a' kath. püspöknek van némi kis birtoka és malma (Mora prefektului), mellyett Grigorovics Autenás őrmény haszonbérben tart, ki néhány év előtt raktárt épitvén, a' kőanyagok' inneni hordásakor

Digitized by Google

némi sirkő darabot vett észre, mit is lakánál félre tétetett. E' kőnek már előbb Petrás Incze — ki ez évi junius 9-dikén lelkészi ügyekben ott megfordult, forrófalvi ásatásunk' következtében az illyesekre figyelmét kiterjesztendő, hű rajzát vette, 's velem később közlötte is, szinte a' többivel függelékünkben előadandót. A' harmadik templomnak nyomára nem jöhettem. Az oláhok temploma déli részen a' hegytetőn, hasonlókép a' fönebbi századok müvének látszik. A' katholicusok vagyis itteni szólás szerint ungurok' összes száma 150, 30 házban laknak. Hogy nem igen rég holt ki náluk a' magyar nyelv az is hizonyitja, miszerint a' templom mellet levő temetőjükben vagy három fakeresztet találtam magyar irattal bevésettet; egyiken im ezt olvasám: „*Roka Panna Marya* 1816". Hozzávetőleg a' többiek 10, 15 évesek lehettek. Az itteni szorgalmas nép bortermesztéssel foglalkozik és még most is jó hirben állnak termesztményei, ámbár az odobesti és huszi becsesbnek tartatik. Rég, mikép a' történeti jegyzetek bizonyitják, magyarok és Magyarhonból ülteték ide át a' szöllövesszőt; neve is Kádnár vala kezdetben. Egyébiránt régibb állapotáról a' Bizonyitványok' sorában leszen még bővebb szólás.

Bevégezvén itteni munkálódásomat, még az nap késő este Tergufromozba, onnan másnap Jassziba utaztam.

Negyedizben vagyok már Moldva' fővárosában, 's ez alkalommal 12 napig, melly időt a' közelebbi vidékekrei kirándulás- de leginkább a' város régiségeinek kikutatására, 's magyar történetekre vonatkozó állapotának bővebb ismeretére használtam föl. Mindenekelőtt szükség a' város' neve iránt tisztába lennünk, mert a' JÁSZ a' magyarnép' egyik felekezetének neve 's történetünkben kitünő szerepet játszik, bizonyára itt is fontos historiai eredményekre vezetend. Tudjuk, hogy e' város nyelvünkön a' legrégibb idők óta Jászvásár vagy Jászváros néven hivatik, ez nincsok nélkül. Már a' rómaiak korában jelesen Titus Aelius Hadrianus Antoninus császár alatt a' II. század' első felében (117—138) voltak Daciaban jászok Erdélyben találtatott némi köemlék szerint, mellyen: Caius Clodius Praefectus militum Jassiorum Dacorum („C. CLOD. VI. PRAEF. M. JASSIORUM DACORUM") olvastatik [1]). E' mellé sorolnám Galacz mellett a' Szeretnél levő római vár' omladékaiban talált 's jelennen

Jász vásár.

Jászok.

[1]) Köleséri, Auraria Romano Dacica. Possonii 1780. in 8. pag 17. — Conf. Timon, Additamentum ad Imagines Antiquae et Novae Hungariae. Epist. III. pag. 19.

Digitized by Google

a' jászvásári museumban őrzött kőemléket is, ha azon világosan jász, nem pedig kitöretése miatt csak „C. LEG. — — SSIENSIS" olvastatnék. Hogy ezen jászok parthusok voltak, azon parthusok, kik némi kőemléken parthus dákok (DACOR. PARTHIC.) neve alatt fordulnak elő [1]), most vitatni nem akarom, valamint azt sem, hogy ezen jászoktól eredett a' moldvai Jászváros. Fönebb, hol a' beszarábiai kúnokról különösen Akkermanról és Csöbörcsökről szóltam, XXI. János pápa' 1410-i levelére hivatkozva bebizonyul azon részeken kúnokkal együtt jászoknak (philistei) lakta; mert hogy azon név régiségeinkben, jelesen törvényeinkben és okleveleinkben egyenesen az ijjász jászokat illeti, azon senki sem kételkedik, azért fölváltva a' lengyel iróknál Jászvásár (Forum Jasigum) *„Philistinorum Forum"* neve alatt is fordul elő, igy nevezi többek közt Dlugoss XV-dik századi iró [2]). Az 1412-diki szerződési oklevélben, mellyet szinte fönebb idézénk, oláhosan *„Forum Jaszkytarg"*-nak mondatik, minthogy moldvai nyelven a' targ, terg, tirg, vásárt, várost jelent, például Tergu fromoz Szépváros, Jászvásártól négy órányira. Mátyás kir. udvaránál volt római követ *„Jasonia"* névvel illeti [3]), a' mivel ugy látszik, inkább az egész tartományra mint a' városra czéloz. Reychersdorffer György I. Ferdinand' Moldvában járt követének azon tartomány leirásában „Bahloi *Iazwar*" olvastatik, kétségkivül az alatta folyó Bachlui viztől vont melléknévvel [4]). Decius Barovius szinte XVI-dik századi iró *„Forum Jazygum"* kitételt használja e' város nevéül [5]). Ennyi nyomós adatok után, hogy a' város neve jászokról kölcsönöztetett, tagadni senki sem fogja, ha pedig azoktól eredett, első lakóinak 's alapitóinak szinte jászoknak és igy magyarnyelvü népnek kellett lennie. A' moldvai krónikákból ezen város' eredetéről alaptalan mesénél egyebet nem lehet kipuhatolni. Bandin Márk püspökhelyettes a' moldvai egyházak' 1646 és 47-dikben tett látogatásáról készült tudositásában mondja: *„Magyarul Jászvásár, oláhul Jas, latinul Jassium; az országnak fővárosa"*, és alább: *„A' kath. magyar nép szám, melly ez előtt*

[1]) Bongarsi Jan. Transylvaniae inscriptiones veteres nonnullae. Apud Schwandtnerum, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 789. Conf. Katancsisch Mat. Pet. Istri Adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. in 4. P. II. pag. 2 '9.

[2]) Dlugosi, seu Longini J. Historia Polonica. Lipsiae, 1711. in fol. Tom. I. pag. 19.

[3]) Kovachich M. G. Scriptores Rerum Hungaricarum Minores. Budae, 1798. in 8. Tom. II. pag. 14.

[4]) Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Tom. I. pag. 187.

[5]) Kovachich, Scriptores Rerum Hung. Min. l. c. pag. 377.

Digitized by Google

ezerekre ment, mostanában körülbelül 3—400 *lehet.*" Továbbá, hol az olasz missionariusok és magyar jesuiták közti viszálkodást előadja, következőket irja a' magyar nép' szájából hallottak gyanánt: „*Mi itt születtünk és némellyek közülünk már nyolczvan évesek, mi ezt igy találtuk, igy láttuk, atyáink szájról szájra igy adták által, hogy ezen telek a' város kezdete óta mindég a' magyaroké volt*" [1]). Világos ezekből a' magyar népnek a' város alapitásakor, mellynek fönléte már az 1412-diki szerződésekből hitelesen bebizonyul, itten lakta, nevének pedig a' jászmagyaroktól, kik a' kúnokkal együtt laktak a' régi Cumaniaban, leszármazása. XXI. János pápa' Zsigmond kir. udvaránál tartozkodó követéhez 1410-ben irott levele, miről fönebb értesültünk a' keresztyén vallásra tért Magyarország' határán kivüli jászokat (Philistei) és kúnokat emleget. Lehettek-e azok mások mint a' Cumaniaiak? A' jászvásári magyarok' ősi hagyományukhoz képest csakugyan e' város első alapitói voltukért azon körülmény is harczol, hogy a' magyar templom' telke a' város legdiszesb helyén a' moldován legrégibb egyházzal együtt fő útczára néz; azonkül még most is, ámbár több házhelyek belöle elszakitatván, némelly olasz fönökök által elvesztegettettek, olly terjedelmes, minél nagyobb aligha van Jasszban. Illy tág és szép telket csak első megszálláskor lehetett sajátukká tenni. Határozottabban szólhatnók e' város jász alapitóiról, ha Sándor vajdának (1401—1432) a' jászvásári egyház részére költ levele, mellynek fönvoltáról ime jegyzék teszen bizonyságot: „*Ecclesiam Jassiis, quod anno* 1370, *vel circiter fundaverit, et privilegiis munierit Alexander Princeps Moldaviae Romano Catholicus (?), patet ex Actis provincialibus anni* 1645, *ubi adnotantur haec privilegia fuisse in Archivo S. Crucis* (Leopoli), *reposita; dein recepta*" [2]), világ eleibe kerülhetne.

A' mondott pápai levélben jászok- és kúnokkal együtt megemlitett tatároknak is fön van Jászvárosban emlékezete, mert e' város' egyik legnépesb külrésze „*Tataros*" nevet visel. Hát a' tartományban létező sok tatár néven hitt faluk, minők 1) Tataresen falu a' dorohoi czinutban, prúti alsó okolban. 2) Tatarási Bezericzi, falu a' niamczi czin. pietri okolban. 3) Tatarest, falu a' tekucsi czin. berhesi okolban. 4) Tatarka, falu a' kovarlui czin. prúti okolban. 5) Tatarén, falu vázlói czin.

[1]) Gegő El. A' moldvai magyar telepekről. Buda, 1838. 142. 143. lap.

[2]) Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1782. in 8. III. Bd. S. 550.

Digitized by Google

közép okol. 6) Tatarén, falu a' falcsii czin. kraszni okol. 7) Tatárerdő (Rediului-Tatár), erdőség a' jászvásári czin. kopói okolban; sőt maga „*Tatros*“ neve, melly „*Tatáros*“ formában is jó elő a' régi iratokban: mire mutatnak? Mindezek, hogy nem török időbeli valamelly tatár szállitványoktól, hanem épen ugy mint Magyarországban Kis- és Nagy-kúnságban a' Tatár szállás, Tatár sz. György, Tatár sz. Miklós 'stb. a' kúnokkal együtt lakó tartároktól nyerék nevezetüket [1]); a' történetek' szövétnekénél fogva kétleni nem lehet. Tömérdek homályosság- 's balmagyarázatokra nyujtott alkalmat Schlözer által az orosz krónikákból közzétett kún László magyar kir. korát 1284-dik évre vonatkozólag rajzoló imc hibás töredéki szöveg: „*Rex Vladislaus Romanis terram assignavit in Maromarusza, fluvios inter Moresz et Ticia Krishi loco nomen est. Confluebant eo Romani ibique vivebant, uxoresque sibi ducebant Ungaricas, quas a Latina religione in suam christianam fidem perduxere usque ad hodiernam diem*“ [2]). Tudjuk, hogy kún Lászlónak az oláhokkal, kikre az itt álló Román nevet akarják a' magyarázók erőnek erejével ruházni, semmi köze sem volt, de igenis a' Moldvából jött kúnokkal, kikről irja 1279-diki levelében: „*Et quia copiosa multitudo Comanorum copiosum terrae spacium capiebat, statuimus. ut hi qui cum generatione sua inter Danubium et Titiam (Tisza), aut juxta flumina Kris (Körös), vel inter flumina Moruz (Maros) et Kris aut ex utraque parte fluminis eiusdem, vel inter flumina Themus (Temes) et Moruz aut circa eandem descenderunt, ibi et nunc descendant*“ [3]). Ezen kúnok voltak azok kiknek társalgás- és házassági szövetségétől annyira törekedtek számtalan levelek szerint a' magyarnépet sőt magát a' királyt is megóvni, de hasztalanul a' római pápák; ezekről bizonyos a' Temes, Maros és Körös ugy Tisza és Duna közti vidékekeni letelepülés, nem pedig oláhokról. Észreveheti kiki immár, hogy itt meróben egy szónak hibás irása és olvasása állitott kúnok helyett oláhokat az-az rómaiakat. Latin iratokban sokszor „Komanus“ áll „Comanus“ helyett, és igy a' K betünek R gyanánt olvasásából „Romani“ lett. Ezen csekély betűváltozat egész néphistoriát idézett elő Schlözer és Engel' meg más utánnok sleppet emelő irók' agyában. Az orosz krónikairónak az imént

[1]) Lásd: IV-dik Bizonyitvány. 2. §.

[2]) Engel Joh. Chr. Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. II. Th. S. 103.

[3]) Horváth Petr. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. Pestini 1801. in 8. pag. 75.

Digitized by Google

idézett homályos sorokból érthetőleg meg volt saját hibás fölfogása a' betücserén kivül is, mit nekünk tisztünkben nem áll itt helyre hozni; elég ha azt kimondtuk és mutattuk, miszerint nem moldo-románok, hanem kumán vagy kún népről foly a' beszéd, mellynek a' XIII- és XIV-dik században jász rokonaikkal ugy némi tatár felekezettel együtt a' Szeret, Pruth és Dniszter' melléke volt hazája. A' moldvai kúnokról a' cumaniai püspökség, a' számosb „Kuman" nevü helyek és kumán kapitányság a' fönebb mondottak szerint elég világosan beszélnek. Midőn Cantacusenus János a' XIV-dik század első felében élt byzanczi iró saját korabeli történeteket beszélve az aldunai és bulgáriai eseményekről ezeket adja elő: *„Sub idem tempus Moesorum princeps, rege Tertere sine herede mortuo, Michaelem Streantzimeri apud eos dynastae cuiusdam filium, Bidynae praefectum, et Moesis et Comanis trahentem genus, advocant regemque suum declarant, Tirnobo sede regia cum reliquo principatu ei tradito. Hic copiis suis in unum conductis, cum non spernendis Ungroblachorum Scytharumque auxiliis romanorum imperatorem Philippopolin obsidentem lacessendum, quod se illi imparem sciebat non putavit. Urbes autem, quae post obitum Terteris se Romanis dediderant, in montanis sitas, quae loca Scythas aliosque socios Sagittarios tuebantur obsidebat et eorum agros devastabat"* [1]); a' megemlitett Comani, Ungroblachi, Scythae, Sagittarii (az eredetiben *Τοξόται*, Jász) nép alatt nem lehet és nem szabad mást, mint a' moldvai és beszarábiai besenyőket, jászokat, kúnokat és magyarokat érteni. Valamivel fölebb ugyan azon időre és Törtel (Terter) bulgár fejedelemre vonatkozva Philippopolis' ostromáról irja ugyancsak Contacusenus: *„Selectos ex Alanis et Moesis equites mille et duo peditum certatorum millia qui apud ipsos habentur bellicosissimi praesidii causa eo miserat. Eorum duces, Itiles et Temeres ex Alanis oriundi, et Inas ex Hungaris"* [2]). Szinte a' megnevezett alán (palócz) vezér Itil és Temer, valamint a' magyar Inas nem pannoniai magyarok- hanem a' cumaniaiaknak voltak sarjadéki. Ungro-Valachia és Ungri-Valachi név használtatik Moldva és Oláhország' ugy lakosainak jelentésénél az egyházi kánonok meg politialis törvények' tárában, mellyet Comnenus János rendeletéből Aristin Elek azon tartományok

Ungro-valachia.

[1]) Joannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV. Bonnae, 1828, in 8. Vol. I. Lib. I. cap. 36. pag. 775.

[2]) Ls. o. pag. 173.

Digitized by Google

számára szerkezett, később pedig István tergoviszti metropolita oláh, 's egy más valaki latin nyelvre is leforditott. Moldvát a' byzanczi irók nemcsak Ungrovalachianak, hanem „Mauro Valachia“nak és „Paeono Dakia“nak is nevezték, melly nevek mindég „jászt“ fejeznek ki. És habár „fekete“ szót értelmeznének is ezen melléknevek, akkor is csakjász, gyász, azaz: a' jász nép' fekete nevére vitetnék vissza. Ezekbe bővebben bocsátkozni untató volna; ugy vélem, a' fölhordottakból elég világos a' királyaink czimeiben Cumanianak nevezett Moldva és Beszarábia (Vas-arab?) tartományokban jásznépnek a' többi, ugymint besenyő, kún és magyar népfelekezettel együtt lakta: kiktől és nem mástól lehet Jászvásár' nevét is lehozni. Egyébiránt alább, hol a' csangók' nevéről szollandok a' jászokra is leend visszaemlékezés. Szeuleszku G. Moldvának a' régiségjelesen a' byzanczi történetirók' ismeretével biró tudósa, kivel ezen, ugy más rokon tárgyak fölött több izben személyesen értekeztem, hasonlóan a' jászoktól származtatja le a' várost; 's alapjául állitásának Zimisces János görög császár (ur. 969) Moldvában talált némi rézpénzét teszi, mellynek hátlapján a' keresztjegy' fölső részén olvasható' IS. XS. (Jesus Christus) monogramma alatt szerinte ezen szó áll: IASIIC IASIIC. azaz: Jasiis, Jasiis; mi ugymond, a' Jasius népre vonatkozik, az pedig Jassi városra, mint valóságos telepükre; és ezen véleményét az „Albina Romaneska“ czimü jászvásári hirlap' mellékletében is kinyilatkoztatta. Szives volt ő velem az egyetlen példányt vizsgálás végett közleni. Igaz, a' példány' durva veretése alig enged mást kihozni a' mondott szónál, de annak ollyan értelme ellen leginkább az gerjeszt gyanút, hogy kétszer fordul elő a' Jasiis. Én „BASILC RASILC“ azaz királyok királya szónak vélem, mi a' fönebb álló IS. XS. vagy IC. XC. névhez nem csak illik, de a' byzanczi pénzeken elő is fordul. Odessában láttam Zimisces rézpénzét, illy iratu ott nem találtatik. De ha mégis több jó példányokból bebizonyulna a' jászok nevének valósága, a' legtisztább fényben derülne föl azon nyomós hozzávetéseken alapuló vélemény, miszerint a' besenyők (patzinakiták) Constantinus Porphyrogenitus által előszámitott hadi vagy néposztályának egyike t. i. a' Giazi-Chopon, nem egyéb Jászcsapatnál. Akarmint legyen Zimisces' pénzével a' dolog, én távolsem ezen szempontból, hanem a' már elszámitott történeti adatoknál fogva kéttelenül a' jász nevü magyarnépelekezettől alapitottnak hiszem e' várost. A' besenyő, jász, kún, magyar,

Digitized by Google

palócz, székely stb. rokon népfelekezetek mindenütt együtt tűnnek föl a' régiségben. Ovidnak az eddig nem értett 's meg nem fejtett versében (Trist. Lib. II, v. 96)

Jaziges et Colchi, METEReaque turba, Getaeque.
Danubii mediis vix prohibentur aquis.

Jász, Bess- (vas, scytha), Magyar, Palócz népség' neve rejlik. Régi név a' magyar, azért nem csuda, ha nyelv- és dialectusi különbözésekhez képest elváltoztatva sőt néha torzitva is fordul elő mint itt a' „meter" szóban látjuk megyer vagy magyar hellyett. — Mellyik nemzet tudja igazán kimondani és irni a' „magyar" nevet? —

Létez Jassziban az academiai tanoda mellet museum is, természeti meg régiséggyüjteménnyel. Láthatók ott azon római kőemlékek, faragványi művek mik Galaczon fölül a' szeretmelletti Gertina falunál lévő várromból ásattak ki, miket szinte Szeuleszku több értekezéseiben és a' mondott hirlap' „Archiva" toldalékában megismertetett. Ő Procopiusnál *„Caput Bovis"* néven emlitet római várnak állitja lenni azon erősitett helyet. Moldován nemzeti óságnak a' museumban árnyéka is alig van. Hogy volt egykor a' magyarok templomában, temetőjében, levél- és könyvtárában magyar hajdanság is: arról kételkedni nem lehet; sőt hihetőkép létezett ollyan is, mi a' jászvásári jászmagyarok ottani telepedéséről hiteles adatokat foglalt magában. A' régi magyar könyvek, mellyek a' magyar egyház' (bezerica ungureszka) papi lakában, most püspöki épületben — még a' magyar papok idejéből fölmaradtak, mint állitólag eretnek munkák a' ház' olasz gondnokának adattak át befűtésnéli használatra. Keserü érzés lepett meg ezen hiteles kézből vett értesitésre. Két század óta rágódik itt a' fondorság fenéje nyelvünkön: mikor fejezi be már egyszer lelketlen működését? Ez történt hihetőleg a' magyar academia és egy magyar főpap, számos könyvküldeményével is, miután az, ámbár oda jutván a' kántorok és csangók között kiosztatni nem engedteték. Találtam azonban a' szentegyházban némi magyar régiségre, melly már csak azért is igényli figyelmemet, mivel egy a' maga nemében, és a' XVII-dik század' elejére mutat, midőn még magyar hangokon dicsérék e' hajlékban az egek' urát. Mintegy három lábnyi nagyságú olaj festvény ez, templom falán az evangeliumi részen magosra fölakasztva, üdvözitőnk' kint szenvedett képét adja imilyen aláirással: *„Mit használ az én vérem"*. Sokat jelentő szent ige, melly-

Digitized by Google

lyel magukat a' magyar hivek maiglan vigasztalhatják bánatos sorsuk' közepette.

A' mostani magyar templom 60 év előtt épitetett. Középszerűnél is kisebbnek mondhatni. Homlokzatán a' portale fölé helyezett emlékirat bemázolva és meszelve, hogy a' jelenkor ne olvashassa mit véstek, mit adtak tudtára alapitói a' maradéknak. Vagy talán az áll rajta „ex munificentia Hungarorum" vagyis hogy azon pénzen épült, mellyet fáradhatatlan földink Bialis székely eredetü pap Magyarhonban e' végre gyöjtött, és ezt akarják a' jó páterek elpalástolni. Hiszen tudatik annélkül is, úgy ennek mint a' huszi és bákói egyháznak magyar adakozásokból keletkezte; tudja az egész világ, hogy az olasz missionariusok egy zarándokbottal érkeznek Moldvába 's gazdagon térnek hazájukba vissza ha néhány éveket itt kényelem közt eltöltöttek, három vagy négy parochiára szorítván a' magyar papokat. A' sirkövek, mik a' régi templom körül és czinteremében találtattak, részint fölhasználvák anyagul, részint a' templom' falának allján berakvák olly módon, mint épületeknél a' kőtáblák szoktak alul bevakoltatni. Ezeket szemlélendő a' vakolást kelle előbb levakartatnom, 's ekkép olvashatám el irataikat. Nem kis fáradságomban telt e' műtétel' minthogy némelly kövek nem egyenest lefelé, hanem oldalvást vannak berakva, 's nagyrészint földbe eresztve. Természetesen a' püspöktől kellett erre előbb engedelmet nyernem. Hű másolatú irataikat a' II. Bizonyitványban találhatni föl.

Azon gyakori pusztitások, mellyek Jászvásárt a' fönebbi században bokrosan érték, főleg az 1827-diki nagy tűzvész, elhamvasztá a' városnak régibb századokból még talán fölmaradhatott műveit 's épületeit: egyetlen, és a' maga nemében különös figyelmet érdemel a' fönmaradottak' számában a' három szentről (Treszvetitili) nevezett egyház. Ez Vazul vajda' épitménye a' XVII-dik század első feléből. Valamint ékes kőfaragványu, majd merő arabeszkekkel ellátott külseje, alkota, ugy ezen vajda nejének bőkezüségéből a' templom' birtokában most is meglevő némi drága művek, a' legjelesb régiségei közé számitandók a' fővárosnak.

Elvégre nem volt hátra semmi e' városban buvárkodásim tárgyául tüzhető, ennélfogva miután Lebediában szerzett két szoborfőt Pestre küldés végett Degre segédkezével Galaczba szállitattam, Bákó felé irányzám utamat, a' szeretmellékirégiségeket ásatás következtében kinyomozandó.

Digitized by Google

October 23-dikán Miskolczy Lajossal, ki Foksányban kórházi orvosul neveztetvén ki a' vajda által, ezen rendeltetése helyét vala elfoglalandó — némi fogadott alkalmon együtt utaztam Bákóig; Podliloin keresztül éjszakára Tergufromozba értünk, onnan másnapon miután Szkeinél a' Szeret' 9 csolnakra vert lélekvesztő rosz hidján átmentünk és a' nagy országúton Szabófalva irányába értünk volna: abból kitérve nyugot felé, a' mondott faluba hajtattunk délre, hogy a' nevezetes és népes csangó helyet megláthassuk.

Szabófalva egyedül csangó magyaroktól lakott hely, némi ujabb- Szabófalva.
kori szomorú eseményei a' moldvai krónikákban véres betűkkel irvák. Elmondanunk a' történetet nem leend fölösleges.

Moldvából a' töröknek orosz általi kiűzetése után következett azon organicus regulatio, melly szerint Moldva egy gyalogezredet és egy csapat lovagot, összesen 1400 főből állót vala a' belbátorság' föntartása végett előállitandó. Ezen tekintetből a' földnépe közől az alkalmas korú és ép alkatású egyének szemlélet alá vétettek. Már a' tartományban többnyire végrehajtatott az ujonczozás, egyedül a' szeretmelléki magyarok, föleg szabó- és tamásfalviak vonakodtak gyermekeiket kiadni, kikre némelly alsóbb vidékiek is hallgattak. Azt kivánták ugyanis a' szabófalviak, hogy mutattassék nekik elő a' németcsászár és magyarkirály' parancsa, akkor örömest fegyver alá adják magzataikat, de különben nem engedelmeskednek; 's gyermekeiket bármi áron sem hagyják Oroszországba hurczoltatni, készebbeknek nyilatkozván a' meghalásra. Szerencsétlenségükre nem vala papjuk; vagy velük bizodalomban élő olly elöljárójuk, ki a' czélzat' valódi mibenlétét előttük fölvilágositotta volna; azon hibás hiedelemben éltek úgyanis a' jámborok, hogy orosz katonákká avattatnak gyermekeik. Többszöri sikeretlen felszólitás után az 1830-diki april hónapban, a' Moldvában kiütött epemirigy előtt néhány nappal, orosz gyalog- és lovas csapatok küldettek ellenük Bigidoff tábornok vezérlése alatt. Komoly harczra került a' dolog. Ásó, kapa, nyárs, villa és egyéb hasonló eszközökből állott a' szabófalviak fegyvere, golyóik a' záporkint hulló kövecsek. 96 holt és 72 sebesült maradt a' csatatéren a' csangók közől, az utóbbiakból 6 amputatio alá vétetvén, 4 szinte kimúlt. Az oroszok 1 tiszt- 's 3 közlegényt vesztettek. Mások szerint csak 12 esett el, 40 sebesült a' csangók közől, az orosz katonákból pedig 1 tisz és 6 közlegény veszett oda, megsebesi-

Digitized by Google

tetett 20. De az előbbi számot szemtanúk vallák ellőttem. Ezen léáláztatás után a' tamásfalviak, és hasonlóul meghajolni nem akaró több oláh rezes közönségek önként adták meg magukat. E' hires mészárlást a' moldovánok maiglan par excellence magyar revolutionak nevezik. Sokan rabságra is hurczoltattak. Elbúsulva ez eseten a' lakosok, azon időtől fogva számosan költöznek el ősfészkükből; azért a' Pruth' vidékén is találtatnak már innen származott családok. Más eseményről is nevezetesek a' szabófalviak mint revoltansok. Fönebbi években Mártonfy erdélyi püspök korában, folyamodványt küldöttek ahhoz, hogy az őket oláhosodni kénszeritő olasz pap helyett, magyarul tudó lelkészt küldene. A' kérelemlevél némi magyar imádságos és énekes könyvek' küldetése mellett — mik soha kezükbe nem jutottak — közöltetett a' missio' elöljárójával. Mi lett a' dolognak vége? könnyü kitalálni. Fölsőbbség elleni bűnben marasztattak el a' nyelvük mellett buzgólkodó szegény esedezők, de nem az illetékes moldvai törvényszék- hanem maguk az olaszok által. Volt dolga a' deres- kalodabot- és korbácsnak. Néhányan rabságot is szenvedtek. E' borzasztó diadal után gúny és egyéb lealacsonyitó eszközökkel tiltatott a' magyar ének és beszéd. —

Ne mondja már ezekután senki, hogy a' világszerte megvetett izrael fiának, miután saját nyelvén dicsérheti istenét, rosszabban áll dolga vallási ügyében a' moldvai magyarénál. Olly ismert, olly régi nóta ez a' magyarhaza előtt, hogy többszöri emlegetése csak bosszankodást szül, azért tanácsosb füleinket bedugva tőle elfordulni. A' történettudomány igényli azonban némi eseményeknek hű följegyzését, hogy a' késő maradék ismerhesse, minő kinos phasisokon ment keresztül a' haldokló magyarság Moldvában:

Húsz év előtt Paroni nevü püspük kerébe jutott a'missio' kormánya- A' vallásérdekének ez épenugy tisztakeblü hőse mint jeles férfiu csudálkozva látá Moldvába jöttekor, hogy távolsem moldován nyájjal, mint a' missio Rómát egyre mistificálva informálgatta, hanem valódi magyarokkal legyen dolga, éles elmével fölfogta azt is, hogy ezek nyelvének épségben tartása szoros kapcsolatban álljon a' catholicismussal, sőt fölvirágzásának egyedül az legyen föltétele: mellyet természetesen magyar papok' segedelme nélkül eszközölni teljes lehetetlenség. Mit mivel a' lelkes főpásztor? Erdélybe utazik, hol a' conventualis szerzetbeli minorita atyák magyar

Digitized by Google

provinciájával olly szerződést köt, minélfogva évenkint fizetendő bizonyos összegért, hat szerzetest tartozzék a' Provincia Moldvába állandóul szolgáltatni, a' rögtön behozott négy patert czélszerü parochiákba iktatván. Mellesleg legyen érintve, hogy a' missionak a' baráti, kotnári, horlesti jószágok, a' tatrosi Sándorféle malom, és jászvásári, meg bákói házak, úgy a' küldeményi pénzek, minők fölséges urunk- 's egyebek' segedelmezési, évenkint mintegy 1000 aranyat jövedelmezvén, a' szerződési összeget könynyü-szerrel fizetheté. És ki hinné mégis, mi vége lett ezen apostoli működésnek? Valóságos darázsfészket zúdita föl Paroni' ártatlan keze. Az olasz missionariusok kaján szemmel nézve a' szabad kényükre akként korlátot vető intézkedést, mindennemű cselszövényekhez nyúlnak. Ettőlfogva röpültek Róma felé a' panaszok, vádak, ne mondjam rágalmak. Hogyan is sziveltetnék a' magyarelem érdekének kedvező főnök? Paroni Rómába kénytelenitetett visszatérni: ez által megfordultak a' körülmények is. Már utódja nem fizeté a' pénzösszeget. Magyar minoriták a' behelyhezetteken kivül nem kérettek. Magni praefectus' idejében a' fondorkodások' tetőpontra hágása olly kitörést szült, melly kicsiben múlt hogy a' missiora érzékeny kárt és maradandó homályfoltot nem hozott. Elfojtaték a' láng közbejött Ardoini püspök által. Ezután következett Sardi szinte czimzetes püspök, ki gyors léptekkel halad a' kitűzött borzalmas pályán. Ennek kétévi ittléte óta nagy sikerü működések tétetnek és pedig lárma nélkül, mert hiszen ki is szólna vagy szegülne ellene az önkényhatalomnak, miután a' modort nem helyesló némi két magyar pap majd a' martirság koronája alatt rogyott össze. Nehányakat elsorolok a' gyászos procedurából. a) A' mult év tavasszától fogva több helyen, különösen Szabófalván, hol azelőtt mindig magyarul énekeltek 's imádkoztak, egyedül oláh ájtatossági szertartás parancsoltatott. b) Gorzafalván, a' magyar parochiabéli lelkész mult év' végével meghalálozván helyére olasz missionarius rendelteték, a' magyar ájtatosságok pedig hasonlóul eltiltattak. c) Bákóban, úgy szeretvidéki több magyar helységekben, hol a' kántorok eddigelő csupán magyarul dicsőiték a' mindenhatót, oláhval fölváltatni rendeltetett az isteni tisztelet. És e' gyászos napot itten februarius 9-kén ültem. d) Némelly helyeken mint Huszban, Kalugyerban, és Szabófalván a' kántorok által a' gyermekek irás- és olvasásra oktattattak. Legutóbbi erős rendelet következtében egyedül oláh nyelvre szoritaték a' tanitás. e) Ez év kezdetével Bohotinban, birtokossáról Radukaninak is ne-

Digitized by Google

vezett pruthmelléki faluban melly azelőtt huszi függelék vala, uj parochia állítatván, lelkészül Stephano nevü jasszii olasz missionarius rendeltetett, ki magyarul a' többiekkel együtt semmit sem tud. f) Ugyancsak ez év beálltával Bákó ezelőtt Kalugyer' félegyháza parochiává emeltetvén, ide is magyarul, de még oláhul sem tudó fiatal missionarius Amantini nevü püspöki titoknok jelöltetett ki, majd a' husvéti napokban (ó szerint) megjelenendő. Az elsorolt rendszer közől a' két utóbbi tény az, mellynek tökéletes befejezése a' moldvai magyarság' végveszélyének rémdalát elhuhogja. Mert ha egyszer mindenütt olasz papok foglalnak helyet, mint tervezve 's erősen határozva van, meglesz nyerve a' kárhozatos diadal; pedig mennyire közel álljon már ahhoz a' missio, következő statistikai számvételből vont combinatio könnyen meggyőz bennünket. Jelennen magyar provinciabeli minorita létez itt összesen 5; ezek közől csak 4-et lehet magyarnak mondani: de ezeknek is ketteje már elöregedett beteges egyén, ma holnap sirba szálló. Már ha a' két, föltéve leglelkesb magyar pap, Mathusalem' korát élné is, kettő, tizennyolcz idegen ellenében addig meddig ugyan több semminél, de végre mégis csak elenyészik, és akkor ütött a' magyarság' vég órája. Azonban előérzetként vigasztal nemzetem nemtője, hogy van és lesz a' nemes tettekkel dús magyar hazában olly magos állásu lelkes bajnok, ki, ott hol illik és kell, kivívandja talán még egykor ez' életerők' épségét porlasztó kórállapotnak megorvosoltatását, dicsően és hatalmasan, a' katholicismusnak is ez által a' legszentebb szolgálatot teendő.

Szabófalva kőtemplommal bir újabb korban épitettel, hajdani temploma és maga a' helység közelebb a' Szeret folyónál állott azon partoson melly Román-berengyes név alatt ismertetik. Hihetőleg a' zavargós időkben tették távulabb az országuttól lakhelyüket. Hagyomány szerint régi templomának harangjai a' Szeret' völgyében azon ingoványban, hol most számos kútforrások buzognak ki, süllyesztettek le török-tatár becsapáskor, maiglan ott heverők. Lakosinak, kikkel csak szóllottam, képükről leolvasható a' titkos fájdalom és csüggedés. Melis nevü olasz papjuk, kit legelső alkalommali Jassziba menetelemkor szép négylovu hintóban láttam kocsizni, minthogy most sem vala hon, temploma hozzáférhetlen lőn. Alkalmam volt itt a' szomszéd Pelgyest, vagy igazabban Felgyes falu' nehány lakosival szót váltanom. Tőlük is kevés örvendetest értettem. Ők monostor jobbágyai; Szabófalva Kosztaki boeré.

Digitized by Google

Innen távoztunkkal Rumunest falun, majd egy erdőcskén keresztül hajtva, Románvárosba, onnan éjszakára Halbina fogadóba jutottunk; másnapon 9 órára Bákóba értünk be.

Bákó hajdan a' püspökség székhelye és régi magyar város, itt bizonynyára megleszen jutalmazva fáradságom, ha ásatásokkal párosítandom kutatásimat, igy gondolám magamban. October 25-dike volt: az idő enyhe és kellemes, még sokat eszközölhet az ásó kapa, mielőtt vaskeménnyé dermesztené a' hideg tél golyónk' fölszinét, csak olly helyre szúrassék a' vájó szerszám, mellyben régi kövek, síremlékek rejlenek. A' püspöklak és régi templom mellynek XV és XVI-dik századi fönlétéről világos adatokkal birunk, már elenyészett a' földszinéről, 's mint Petrás Incze Döbrentei' fölhivására a' moldvai magyarokról irt értesitésében olvasható, helye sem tudatik: *„Bákóban volt pedig (igy szól Petrás) a' hajdani püspökség' székesegyháza, mellynek ma helyét sem ismerjük, mert a' Bákó mellett folyó Beszterczének a' 18-dik század elején történt rendkivüli áradása ugy elmosta, hogy helyszine is megváltozván, ma annak hajdani helyét csak még irányozni sem tudja senki a' mostoniak közöl"* [1]). Emlékezvén annak valaholi olvasására, mikép itt hajdan a' vajdalak a' város' déli, a' kath. püspöki épület pedig éjszaki részén állott, tájékozás végett a' várost jártam be, romok után tudakozandó. Déli részén az örmény templomnál legott találtam nagy halom követ, melly némi régi épület' maradványiból szedetett ki, újban fölhasználandóul. Ettől irányozva az éjszaki részt vettem szemügyre. Szorgalmas tudakozás után nyomába jöttem annak is, hogy ezen részen Józsa János előkelő csangó' tág háztelkén volt egykor némi kőrakás a' moldován templom épitésénél fölhasznált. Tüstént elmenék Józsához egy itteni magyar lakossal, tőle a' dolog mibenlétéről értesülendő. Az öreg Józsa valódi csangó magyar származ's, azon hét családbelieknek egyike, kik hajdanidőktől fogva megőrzék birtokaikat, nyelvünket azonban már nem beszéli. Egyetlen leánygyermeke némi Gregoricza nevü örménynél, magyarúl jól tudónál van nőül, kinek a' terjedelmes telken az öreg szomszédságában épült csinos háza. Józsa szivesen fogadott, megértvén szándékom legott vejéhez vezetett által, honnan egy harmadik udvarba menők, mellynek területe közepén megállva mondá: itt volt gyermekidőmben magos és vas-

Bákó.

[1]) Tudománytár. 1842. VIII. köt. 74. lap.

Digitized by Google

tag fal, az lehetett régi templomunk, minek nyomát keresi ön. A' köveket elhordák ide is oda is, épületekbe. Tájékozván a' Terebes meg Besztercze folyók után magam, meggyőződtem a' székesegyház' nem más mint e' helyen létén. Örömmel helyet adott Józsa ásatási szándékomnak, sőt ohajtá, hogy templomot minden tartozandóságával födözzünk föl udvarán. Ez magánbirtok, igy gondolkoztam, senki nem háborgathat működésemben. Megtettem a' szerszámok iránti rendelést, vájó csákányokat készitettem a' czigányokkal, mert ezek űzik itt majdnem kizárólag a' kovácsmesterséget. Hírt küldék a' közel falui csangókhoz, hogy illendő napi bérért nálam munkát találhatnak. Szállásomat az udvar' házánál Gregoricza' birtokában levő fogadóba tettem át, föltételezvén a' munkáltatás szünteleni személyes jelenlétemet. Mig munkásokra tehettem szert a' szép őszi időt haszonnal élvezendő, küldözgetés végett magam mellé fogadtam Biró Antal székely származásu öreggel Bákótól nyugotra, egy kis órányira fekvő, kath. püspök' Barát nevü falujába gyalogoltam ki, hol a' Nővér és Terebes patakok estek útamban. Ez, fölötte mély árku medrével vonó magára figyelmemet. Barátban, hol a' püspöknek egyszerü nyárilaka is létez, a' templomot, temetőt és több csangó lakokat jártam meg. Faépitvényü kápolnácska ez, melly körül a' temető terjed el; 's ámbár mostani lakosi közől kevesen tudnak magyarul, benne a' fakereszteken mégis magyar fölirások olvashatók. A' családnevek között : Balán, Benedek, Bogdán, Busai, Demeter, Feteke (Fekete), Fodor, Jona, Solát, Tankó 'stb. tűntek föl. Átmentem innen Magyar martra (Madzsineni Unguri), melly Barátról csak egy völgyes táj által választatik, hegyoldalon terülnek el házai, innen van neve is, vagy talán azt jelenti, hogy a' magyarok régi birtokainak széle (margo). Ezek is rezesek de ősi nyelvüket nélkülözők. Szomszédságában van Kis Bikk falu. Barát' népessége 320, Mardzsinené 400, Kis Bikké 70-re tétetik. Mind a' három Kelugyertől függ lelki dolgokban. Barátnak mostani neve újabb időbeli, a' bákói barátoktól, mint birtokositól hárulván reá, régen Terebesnek hivatott 's városi joggal volt fölruházva irott bizonyitványok' soraiból érthetőleg. Ezen elszórt falvaknak története a' mennyire kipuhatolhattam ebből áll. Hajdan a' magyarok Bákóban és Terebesen laktak, 's birtokuk kiterjedt messzire a' Szeret' mentin, de a' háborús idők alatt, hogy a' pusztitásoknak ne legyenek annyira kitéve — országutban eső városukat néhány családot kivéve elhagyák, 's

Digitized by Google

a' hegyek- és völgyekbe települtek le, szinte szabad joggal birván földeiket. Igy keletkezett Kalugyer, igy Mardzsineni 'stb. Később moldovánok költözvén Bákóba, ők nemcsak birtokaikat veszték annak határán, hanem hegyoldali földeikre szorittattak össze, rezes joguk azonban megmaradt az ujabb időkig, midön abból lassankint a' szomszéd boerek őket kiforgaták. Ekkép veszté el Kalugyer is rezességét, mint alább látni fogjuk.

October 29-dikén 3 munkással kezdém meg az ásatást, másnap már 7-el dolgoztattam, egy hosszu árkot vonandó, mellynek vonalában a' földszinén alul létezni véltem a' templom falainak alapját. Mintegy hat láb mélységben már csontok és koponyák nyomára jöttem; hozzávetém ebből, hogy a' templom udvarában vagyok, mert hajdan ott temetkeztek a' hivek. Harmadnapra munkásim megszaporodtak, de örömem is ujra megjött, mint hogy az árok' vonalában csakugyan a' vastag falazat alapjára bukkantam. Ekkor gyorsabban hozzá láttunk, 's mindig a' fal' tövénél haladván, mig nem kanyarulatra találók; melly a' templom egyik oldalát hiven kimutatá. Nem kételkedtem immár valóban a' templom alapjának föllelésén, most már egész terjedelmét kelle kikerekitenem, hogy a' szentély 's czinterem' térén sirköveket kereshessek. November 1-ső napján, mert itt ószerint tartatnak a' katholikusok ünnepei, folytatván munkámat, délután a' városi politiatisztség' egyik egyéne jelent meg nálam, aziránt tevén kérdést, ha vallyon pénzt ásatok-e? E' véleményben valának a' sok bámuló moldovánok. Könnyü vala erre a' felelet. Fölvilágositám röviden czélzatomról. Számos látogatót nyervén a' működés alatt, megkeresett Kónya Kornel hazánkfia, jelennen valényi lelkész túl a' Szereten, meg több izben Petrás Incze, sőt maga a' kalugyeri olasz pap Accardo Antal, szinlelt hajlandóságot mutatva, de ellenem titkos tervet forraló. A' város' elöbbkelői közől sokan megtekinték vállalatomat. Egész vidámsággal folytattam a' múködést, nem gyanitva, hogy a' moldovánok meg az olasz papok gátoltatásomra törekesznek. A' politiai főtiszt szinte megjelent lóháton; a' vastag alap' vonalát gondosan nézegetvén, abban nyilvánitá véleményét, miszerint csakugyan templomnak kellett azon épületnek lennie, miután semmi közfal észre nem vehető. Következő napon fölébredtemmel a' mult heti szép idő helyett havas essővel beköszöntő téli zivatart értem. Munkásim közől csak kettő jelent meg, az is a' mult napról benmaradt járandóságát kéré, haza távozását jelentvén. Megszüntem ekként dolgoz-

Digitized by Google

tatni olly reménységgel, hogy kemény fagy' beérkeztéig derültebb időben folytatandom. Igy múlt néhány nap, melly közben az iszpravnik, egy élemedett, a' moldovánon kivül semmi nyelvet nem értő, de annál konokabb tudatlan frater, Roszet György nevű, tudtomra adá az ásatás' tilalmát. Hasztalan terjesztém elő ásatásom czélját, abból a' moldvai történetekre hárulandó világositás becses voltát. Mind hiába. Honnan 's kitől eredt az eltiltás, nem sokat fürkésztem, miután leginkább a' buta féltékenységet láttam több oldalról ármánykodni. A' magyar academia utján annak elnöke' erdélyi gubernator Teleky József ő excellentiája' közbevetését tűztem czélul már most, a' kimenetelt jó remény közt elvárandó. Kegyes vala ő akadályim' elháritására lépést tenni: eredményben mindazáltal nem részesültem.

Múlt az idő, a' tél beállott. Bákóban kelle vesztegelnem. Valamint ismeretségem napról napra terjedt, ugy adataim is hovátovább szaporodtak a' vidék' népeiről. Elég időm volt a' hallott és látott dolgokat följegyezgetnem: alkalmas időben tett kirándulás következtében az adatokat egyes helyekről egybegyüjtenem.

Kara György romániörmény, fiatalabb korában marhával kereskedő a' pesti vásárokon gyakran megfordult és nyelvünkön is beszélő, most azonban már elaggott egyén arról értesite, miszerint Románban az örmény templom régen katholikusok egyháza vala. Ezen figyelmeztetést annálinkább nem mellőzhetem vizsgálat nélkül, mivel Bandin püspöki helyettes 1646-ban ottani két templomról emlékezik, többszöri keresztül utazásom alkalmával pedig csak egynek, az ugynevezett bezerika albanak, most moldovánoktól használtnak jöttem nyomára. Rögtön elhatározám ujolag
Románvásár. Románba menetelemet. November 9-dikén szokott uton oda el is juték. Más napon doctor Theodory pesti hazánkfiát látogatám meg, ki már junius 2-diki keresztül utazásom alkalmával hosszabb időre meghitt magához. A' kórházban betegek körül találván a' szorgalmas férfiút, azonnal az intézet' állapotával ismertetett meg. Moldvában a' kerületek szerint fölállitott illyes intézetek még igen ujak, hiányait azért fölhordani méltatlanság volna; annál inkább, minthogy a' tartomány külföldi orvosokra szorul, nem levén magának orvostanitó intézete. Itt is honunkból származó három fiatal orvost találtam Theodory mellett segédködőkül. A' tisztaság, melly főkelléke a' kórházaknak és rendtartás itt meghonosultnak látszik. Most leginkább az örmény templom lebegett előttem. Elmenék még a' reggeli istení

Digitized by Google

szolgálatkor, mert épen vasárnapra viradtunk. Belépve a' hátulsó nagy ajtón, merő nőket láttam körülöttem, koromfekete hajú és szivárvány vastag szömöldöküket, jobbára rózsaszin gömbölyü arczal, és sasorral. Valódi örmény világban képzelém magamat. Nem annyira ez alakok eredetisége mint az lepett meg, hogy a' férfiak köztük épen nem, és csak az elkülönözött részen, hol a' pap tartott evangelium olvasást tüntek föl. Legott azon gondolat villana eszembe, hogy itt is — mert nem egyesült, vagyis keleti örmény szertartásuak — mint az izraelitáknál külön helyet foglal a' nőnem, sorukba férfinak menni illetlen és tilos. Ezen eszméletemre nyomban oldalamnál termett egy tisztességes öltönyü férfiú, illendőséggel tudtomra adta e' helynek egyedül nők' számára szolgáltát, szivesen hiván az első részbe vezető ajtóhoz. A' nem sok ideig tartott olvasás után a' templom üres lőn, az udvarban lakó két őrmény tanár Panik Chrisztofor és Theodorovics Döme német nyelvoktató' vezetésük mellett egész kényelemmel vizsgáltam mind kül- mind belrészeit. Alakjáról és anyagáról kitetszik a' templom' két különböző időben emeltetése. A' régibb vagyis a' toronyfelöli rész lehetett eredetikép a' magyaroké vagy szászoké. Hagyomány után a' tanitók István vajda korabelinek mondák. De ezen állitás azért veszti erejét, minthogy Moldvában minden a' mi régi mű István vajda' korára vitetik, mert olly jelentékeny a' törököket féken tartotta István (Nagy) vajda neve a' moldovánok előtt, mint honunkban Mátyásé. A' templom déli oldalán látszó kőtáblán régi őrmény irás létez, mellynek értelmét Panik ekkép magyarázta meg: „*Sz. Maria tiszteletére emelé* 1058= 1609-*dik évben báró Apopsa Mihály azaz Vardán fia; és neje, anyja Dolcat volt, Fiai: báró Vartan, Szakului, Manuk. Leányai: Melus és Dolcat. A' templom épitésekori pap Hatsudur.*“ Az őrmények száma 110 családból áll, és igy az 1200 adózó családok összes számának tized részét teszik. Eredtek Őrményország' éjszaki de már elpusztult Ani városából. Magyarokra vonatkozó emlék találása nélkül hagytam el a' helyet. Illyenek már a' bezerika albánál sem léteznek. A' templom ritkaságai között némi XIII-dik századi őrmény evangeliumot találtam legnevezetesbnek.

Doctor Theodory' neje született Szkocsinszka lengyel, művelt lelkes családanya, nemzetünk iránt a' legélénkebb rokonszenvet hordozza keblében, fájdalomsulyának érzetét saját nemzete' sorsa fölött; honáért lángoló minden egyénnek kedves élvezetet képes nyujtani komolyan szelíd tár-

Digitized by Google

salgási modorával, nekem is kedves óráim valának pár napi itt tartózkodásom alatt. Feley Ferencz hazánkfia ügyel Theodory gyermekeinek oktatására mint házi barát; tehát ittis több hazafitársaim körében tölthetém időmet. Moldvának egyik legjelesb fia Balsch a' vajda elleni oppotitio' fővezére veszedelmes betegségbe esvén, két Szturdzák jelenének meg Theodorinál nálalétemben, őt hozzá meghivandók, az egyik Aleko, románi kerület' követe az évenkint tartatni szokott tartománygyülésen — és a' liberalis párt' vezetője, egy mivelt szép capacitásu férfiu. Rövid együttlétünk alatt kifejtém egypár szóval a' moldován nemzetiség' eszméjének közös helyzetünkre nézve fontos voltát. Fölkért aziránt, hogy nézetimet papirra föltéve közleném vele. Gyermekeinek nevelője Kormány Ignácz szinte hazánkfia, majd áttolmácsolandja gondolatimat. Miklósfalván mint a' hely' ura tartja rendes lakát Aleko. Bákóba visszatértemmel csakugyan közlöttem véle egy emlékiratott, mi által ugy hiszem tisztább fogalomra vergődött a' politicai öntudatra vezető nemzetiség' eszméje a' moldovánoknál. Nemsokára értesültem aziránt is, hogy Balsch a' liberalisok' nagy veszteségével, de Sturdza Mihály vajda' örömére a' jobb világba hol örök egyenlőség létez költözött át.

November 13-dikán már ismét Bákóban voltam. Iziben feltettem az érdeklett javallat programmját, Sturdzának el is küldém. Mi hasznát vette? Nem tudom. — Üres óráimat a' csangók' nevének kinyomozására fordítám ezután; mellynek eredménye ez: Ha valaki kérdezi a' csangóktól, (saját kimondásuk szerint czangók) mit jelent 's miért nevezik őket igy? egyéb feleletet adni nem tudnak, mint azt hogy igen régi e' nevezet. Akarmint hányjuk szótárainkat, ennek valódi megfejtése bennök föl nem találtatik. Hasztalanul törték ezen több irók fejöket. Constantinus Porphyrogenitus a' besenyők (patzinakiták) egy részét kangar (καγγαρ) néven emliti, azon magyarázattal, hogy e' szó erősbet és nemesbet jelent. Föltéve e' név' hibátlan leirását a' magyar kan-kar szónak felelne meg, de a' csangót nagy erőszak nélkül ezzel azonositani alig sikerül. Jóllehet több szavakban kimutatható Constantinus' hibás irása, itt mégis miután kétszer fordul elő nála, a' *k* betüben hibáztatni okunk nincs. Ugy látszik mindazáltal a' byzanczi irók adnak kulcsot kezünkbe a' csangó név' megmagyarázhatására, mellynek segedelmével habár nem egész bizonyosság, de mégis valószinűség, és az eddigi hypothesiseknél biztosb ered-

Csangó név.

Digitized by Google

mény fejlik ki. — Cantacuzenus János főnebb érintett XIV-dik századi görög iró Philippopolis' moesiai vagyis bulgariai város' ostromáról irván beszéli, hogy némi helyből- mozditható toronygép alkalmaztatott a' vár ellen, melly gép' öt polczozatának mindenikéről nyolcz egyén lődözé ki tzangra nevü kézijból a' nyilakat: „*Supra domum turrim ligneum addidit habentem tabulata quinque: in quorum singulis octo starent, qui e Latinis arcubus (tzangra vocant) sagittis iaciendis propugnatores a muro fugarent*“ [1]), A' tzangra szónak világositásául megjegyzik a' glossairók, hogy a' latin melléknév alatt azt kell érteni, mi nem görög hanem római szertartást követő népekhez tartozik; melléknevéből tehát az jő ki, hogy az idegen készületü kézijjaknak volt Byzanczban tzangra neve. Honnan és kitől eredése ez idegen szónak föl nem világositható; valamint sok más a' keleti birodalomban használt szavaké sem; annyi azonban bizonyos miszerint a' constantinápoli udvari hivatalok között létezett „*Praefectus tzangratorum*“ és „*Praefectus tzakonum*“ mellyeket némellyek azonegynek tartanak; az elsőbbi mindazáltal a' nyilazóknak volt fővezére, emez pedig a' vár' őrseregeé, mint Codinus' ime szavaiból következik: „*Tzangratorum curam similiter gerit eorum stratopedarcha*“ — „*Stratopedarcha Tzaconum curator est custadiarum in urbibus, qui Tzakones nuncupantur*“ [2]). Annyiban lehetett a' két névnek egy kútfőből származása, hogy az őrseregek is hihetőleg kézijjal voltak ellátva. Tudván tudatik az a' byzanczi irókból, minő közel érintkezésben állt az aldunai vidékeken lakott besenyő és kún népség a' keleti borodalommal, kivált a' XI, XII, és XIII-dik századokban, nem vihették-e be már akkor a' jászok' nevéül a' görögöknél szinte azon eszmét kifejező idegen eredetü „*Tzangro*“ nevet? melly a' moldvai jászoknál később meghonosulván, a' saját nemzeti helyett magyar név melléklettel 's némi csekély változatu „Csangó“ formában maradt fön. Ephraemius irja Isacius Angelus és Alexius korában a' XII-dik század' két usolsó tizede alatt történt dolgokról: „*Cum praedarentur Blachi cum Comanis Romanas terras ad occidentem positas*“. — Ismét: „*Pessimagens Moesorumc um socia manu accolarum Danubii Comanorum terras Romanas incursabat vastans, praedamque ageba plrimam ac capti-*

[1]) Joannis Constacuzeni Historiarum. Lib. I, cap. 36. ed. cit. pag. 174.

[2]) Codini Curopalatae, De officialibus Palatii Constantinopolitani. Bonnae, 1839. in 8. cap. IV, V. pag. 27, 42. cf. pag. 216. seq.

Digitized by Google

vos“ [1]) Az aldunai, azaz moldvai és beszarabiai kúnok imezen tanútét leszerint az oláhok és bulgárokkal együtt harczolván a' keleti császárság' birtokaiban, nemcsak mint ügyes nyilazókra, hanem saját nemzeti felekezetüknek egyikétől jászoknak nevezettekre könnyen ragadhatott jász helyett a' „*czangró*“ név. Épen ezen aldunai magyarokat, besenyőket és kúnokat nyilazásukról dicsérve emliti acheni Albert szent földi utazó Alexius Comnenus koráról irván: „*Is Tureopolos Picenarios, et Cumanitas arcu doctos et sagitta contraxit*“ [2]) Kevésbé rontja meg állitmányunkat e' következő körülmény, mit a' csangó név' puhatolásánál mellőzni nem szabad: Brassó mellett Erdélyben, annak délkeleti oldalánál a' tömösi passushoz vezető uton léteznek több faluk, mik általános néven Hétfalunak is hivatnak, ezen falvak néhányában, minők Bácsfalu, Csernátfalu, Hosszufalu, Türkös stb. magyarok, részint kath. részint evang. vallást követők laknak. Szokásuk és viseletük- de még nyelvükre nézve is különböznek a' közellevő székelyektől. Nyelvükbe már sok oláh szó férkőzött be, de a' mellett szójárásuk sem egyez amazokéval. Ezen magyarokat a' brassói és közellevő oláhok csangóknak (csangei) nevezik; ők maguk is szivesen elfogadják e' nevet 's értenek rá, de jelentését nem tudják; valamint azt sem, hogy Moldvában hasonlóul laknak olly nevü magyarok. Eredetüket és a' moldvaiakkali miként összefüggésüket vizsgálva, ha azon föltételt megengedjük miszerint a' moldvai csangók a' besenyő- kún népfelekbzetnek ivadéka, valamint nem is lehet más: úgy ezekről is állni kell, bogy épen azon besenyők' maradéki, kik II-dik András kir. az erdélyi szászok részére 1224-beu költ levelében ekkép emlitetnek: „*Proeter supradicta silvam Blacorum et Bisseorum cum aquis usos communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eisdem contulimus; ut praefata gaudeant libertate, nulli inde servire teneantur*“ [3]). E' sorok kéttelenné teszik besenyőknek és oláhoknak a' királyi földeken szászokkal együtt már akkoriban laktát: kikre nem másokmint a' mondott hétfalusi csangó magyarokban ismerünk. Ennél többet a' homályos régiségből ki nem puhatolhattam a' csangó névre. Föltünő e' név-

[1]) Ephraemius. Ex recensione Im. Bekkeri. Lipsiae, 1840. in 8. pag. 248, 267.

[2]) Albertus Aquensis, Historia Expeditionis Hyerosolimitanae Lib. VII. In Bongarsi: Gesta Dei per Francos. pag. 253.

[3]) A' magyarországi besenyőkről. L. alább, III. Bizonyitvány, 33. §.

Digitized by Google

nél még az is, miszerint a' többi magyar népfelekezet' nevével, minő a' barkó, berenczó (Eszék körül), besenyő, gányó, matyó, tahó, azonegy véghangzatu.

A' csangó név' nyomozása Bákóét húzta maga után. A' bakó szó, élten él nyelvünkben az újabb „hóhér" szó értelmére szolgálva; ettől származtatni alig van ok; inkább a' rokonvégzetü Moldvában igen gyakori hely- és folyónevekkel tevém egy karba, minők Herló, Milkó, Vazló, Tarkó, Tazló, Turló, Bachlo 'stb azonban kutatásom eredménye mégis amarra vezetett végtére vissza. A' moldovánoknál e' helynévnek értelme nincs, a' mi már eléggé kezeskedik első alapitójának nem oláh nyelvüségeért; van azonban e' tájékon egy oláh közmondás ekkép hangzó: „cz aj geszit bakuu", mellynek értelme ez: megtalálta a' bakut; jelent pedig annyit, hogy szerencsétlenségét, veszedelmét lelte; pórul járt. — A' szerencsétlenség képe könnyen bakót azaz hóhért állit eszmetársulatul előnkbe; és valóban midőn a' moldován e' szólással él, homályosan vagy tisztábban, mindig Bákó város tűnik föl előtte, mintha a' közmondás arról vétetett volna. Ez kéttelenül a' magyar bakó szóra utal. És miért ne származhatott volna város név ettől, midőn eredeti értelemben a' bakó nem egyéb szúrónál; mondjuk ugyanis, bakni, megbakni, szúrni helyett, a' hóhér-jelentés tehát, csakugyan másod érlelmü. Ha van Szabófalva — Forró — talán inkább Fúrófalva — oda illik a' Bakó vagy szúró is, a' Dzsidafalva szinte szúró eszközt fejez ki. Eszembe jut itt Gyarmathinak némi régi szavakból szerkezett ime mondata: „A' bakónak nem tettzvén az ag nö rege, mellyet ez az ör hegyen pitymallatkor regelt; megharagudván, orozva oda sunnyogott, és mintegy gyolkos or, és egy orozo eb, az ag nöt meg bakta. Ezt mai ujjabb nyelven igy mondják: A' hóhérnak nem tettzvén a' vén asszony éneke, mellyet az a' strázsa halmon énekelt; megharagudván lopva oda sunnyogott, és mint egy öldöklő tolvaj, és egy titkon mardosó kutya a' vén asszonyt által szurta" [1]). De eszembe jut a' kaspiumi tenger mellett fekvő Baku város is. Bákó neve.

A' decemberi tél beállott, ásatási engedelem ha érkezik is, már ez időszakban munkámat nem folytathatom, mig a' tavasz' kellemei be nem állandnak. Lakásomon, mellyet ifj. Mezei fogadójába tettem át, főleg he-

[1]) Gyarmati Sám. Szótár. Bécsben, 1816. 8. r. V. lap.

Digitized by Google

tivásárok alkalmával, számtalan csangók és kántorok kerestek meg, tőlük nyelvünk állapotáról részletes tudósitásokat beszedni legjobb alkalmam levén. De járultak hozzám ollyak is, kik nyommasztó sorsuk fölött tevék panaszukat, tanácsomat kérendők. Ezeket állapotomnál fogva kevés vigasszal bocsáthattam el. Ekkor világositának föl a' kalugyeriak szomorú állapotukról. Szerintök hajdan Bákóval és leebb a' Szeretmentin messziterjedő földek tették határukat, a' dúlásokkal teli nyugtalan időkben üték sá-
Kalugyeriak. torukat Kalugyerpataka mellé. Birtokuk szabad rezes föld vala mind a' későbbi időkig, midőn a' szomszéd birtokos boer Prunkul nevü rövid uton 's kellő kihalgatás nélkül elpörlé; — 's ámbár jogaikat biztositó régi vajdai oklevelekkel is birnának, örökségiktől megfosztva jobbágyi sorsra jutottak, a' boer' önkényü zsarolásinak kitéve. Midőn én illy eljárásnak lehetlenségét vetém ellen, 's azzal viszonzám, hogy birtokukat a' vajdai oklevél' fejedelemnéli előmutatása mellett ismét visszanyerhetnék: azon ellenvetést tevék, hogy régi oklevelük a' jasszii missio' levéltárában tétetvén le, azt onnan többé vissza nem nyerhetik; midőn pedig e' részben a' vajdához Jassziba mentek, mint lázitók elfogatván a' sorompónál, kérelmüket annak eleibe nem vihették. Bámulásomra elő is mutaták azon téritvényt, mellynek értelmében oklevelüknek a' püspöki residentiában kell léteznie. Igy szól az ígről ígre: *„Documentum praedictum vulgo Chrysobolum recipitur in Archivum Jassensis nostrae Ecclesiae asservandum in usus intentos — In quorum fidem ect. Jassiis* 26. *Junii* 1837. *Fr. Jo. Carolus Magni. MC. Praef Miss*". E' bizonyitványt négy sor oláh irás előzi meg, mellynek tartalma Sándor Konstant vajda Chrysoffját emliti meg. Ha I. Sándor vajda értetik alatta, az oklevél 1401—1433 között kelt. Aggasztó helyzetükben családokkint hagyják el bús lakaikat, 's más boerok birtokába menekülve keresnek jobb sorsot. Azon kérdésemre valljon hajlondók volnának-e Nagy Magyarországba költözni? örömmel nyilatkoztak. Biztositám tehát őket, miszerint ügyükben fölszólandok honunk' földesurainál; nemis késtem a' pesti hírlapokban küldeni egy fölszólitást melly ekkép hangzik: *„Fölszólitás Moldvából a' magyarhoni földesuraságokhoz*" A' moldvai fejedelemségben, Besztercze folyamnak Szeretbe ömlésénél helyzett Bákó kerületi várostól egy órányira nyugotfelé létez Kalugyer vagy Kalugyerpataka (oláhul Kalugyerén) nagy falu, — mellynek egyik terjedelmes részét a' fönebbi nyugtalan időkben Bákóból oda, mint sajat

Digitized by Google

régi birtokuknak határszélire vonult magyarok lakják, számszerint mintegy 300 család, 1300 lélekből álló. Ezen magyarok húzamos idők óta egyszerüségben megelégedetten élve viselék e' kis haza' borongó közös sorsát, minthogy „rezes" azaz részes (compossessor) örökjoggal szabadon birt földük elég táplálékot nyujta egyszerű élelmükre, addiglan, mignem hét év előtt a' szomszéd falui határos boertől pörrel magtámadlatván, birtokaiktól rövid úton álnokul, és Sándor meg nagy István XV-dik századbeli vajdák' krizofjai (birtoki oklevelei) ellenére — miknek maiglan fönlétüket kezeimben forgott irományok' nyomán hitelreméltókép állithatom — megfosztattak, jelennen moldvai divatként a' birtokos családra áradó szerencse és áldás nélkül, haszonbérlő kezelése alatt tengők; magában értetvén hogy úrbéri szabályzat' nem létében tulságos zsarolásoktól nyomottan: mirenézve napontai csoportos elköltözés, és más szalidebb bánás-módú boerok' földein megtelepülés által enyhitgetnek szomorú sorsukon. Minthogy gyökös jogú ős birtokaiknak visszaszerezhetése szegénységük miatt — mert Moldvában pört inditani, folytatni és nyerni csak sok pénzü embernek lehet — reménységük elenyészett, de sanyarú belyzetükben idegen nyelvü olasz papjaiktól is kevés vigasztalást nyerhetnek — elszélledésre szánták el magukat: előttem érzékenyül kijelentvén, miként akárhova, annálinkább pedig Nagy Magyarországba ősrokonaik közé, örömest átköltöznének, csak mindennapi táplálásukra becsületes mód és alkalom nyujtassék: 's lelki vigasztalókul magyar papot nyerhessenek. Számtalan pusztaságok és üres telkek léteznek Magyarhonban, miket a' helyesen számitó birtokos urak tudom — inkább magyar nyelvü lakosokkal akarnak megnépesiteni, mint idegen csőcselékkel. Ime itt a' jó alkalom magyart nyerni 's megmenteni az elenyészéstől. — A' nemzet' őrangyala örvendene, 's bő áldás harmatoznék azok' késő ivadékaira, kik illy hasznos és szép működéssel a' magyarföldnek munkás kezeket szerznének. — Én becsületszavammal eleve biztossá teszem az illy jótékony tettre hajlandó érdemes hazámfiait, hogy e' kis csoport népben istenfélő, jámbor, munkás, kitűrő és alázatos józan embereket nyernének — olly embereket, kikről azon közmondás uralkodik a' moldvai boerok közt: „egy magyar jobbágy többet ér tiz moldovánnál". Hát a' faj — hiúság 's nemzeti előszeretet nélkül mondta — azon deli magyar faj, mellynek kitünő billege a' moldvai magyarokon elömlik, ép, hajlékony, sugár termetben, kifejlett szelid de méltósá-

Digitized by Google

gos arczvonalban egyre mutatkozik, nem lenne e' nyeremény a' pusztaságokkal bővelkedő anyahonnak? — Ezek a' szerencsétlen kalugyeriak a' moldován oláhnyelvet széltiben beszélik ugyan, de ős csangó magyarnyelvüket is ekkoráig hiven megőrzötték, mindazon törekedések ellenére, mellyek őket olasz papjaik által az oláhosodás örvénye felé vonva vonják. Hazafiui bizalommal fölszólitom ezen pusztulás martalékává hagyott népfelekezet' megmentésében részt venni kivánó magyar birtokos uraságokat, méltoztassanak szándékuk- és a' föltételek minőségéről engem legfölebb martius hó közepéig levél által értesiteni 'stb.“ — Más részről javallám nekik, hogy valamelly megbizottjuk szép csendesen utazzék Jassziba, ott az oklevél' kiadatása iránt Sardi püspöknél folyamodást teendő, egy cseppet sem kételkedve, miszerint ezen főpap ki fogja adatni, hacsak a' magyarfaló Magni, a' levél' átvevője, már eleve el nem sikkasztotta. Magni többé nincs Moldvában, de áldástalan emlékét maga után hagyá a' magyar hiveknél. Nevét ismertem mielőtt e' földre léptem volna, azon siralmas panaszokból, mellyek ellene honunkba érkeztek mintegy négy év előtt. Mi történt a' vajdai levéllel? Moldvában tartozkodásom idétt tudtomra nem jött, miután fölszólitásom következtében itteni ügyeim gonosz fordulatot vevén, hováhamarébb oda fejlődtek ki, hogy nekem kikeletkor tanácsolák Moldvát végképen elhagynom.

A' moldvai magyarok' ujabbkori történetének ismeréséül, ámbár utazásom czéljához kevesbé tartozik, nem leend fölösleges elmondanom a' közbejött eseményeket, a' keletkezett feszültség okaival együtt.

1) A' kalugyeriak iránti fölszólitásomat ámbár nem hív kivonatban közlötte a' brassói „Gazeta de Transilvania“ czimü oláh hírlap; az ebben olvasott dolog némi hozzátoldott szerkesztői jegyzésekkel igen tetszett a' liberalis felekezetnek, de bosszantá a' vajdát, fölbőszité Prunkul család' szövetségeseit.

2) A' bákóiak folyamodának a' püspökhöz az ujonnan épitett templom- és parochia mellé magyarul meg németül tudó lelkész' rendeltetéseért. Ez irigy féltékenységet szült az olasz papokban, mérges indulattá fejlődőt.

3) A' magyar academia fölszólamlásom' következtében nevezetes magyar könyvgyüjteményt, imádságos, énekes, naptár 's másegyéb erkölcsnemesitő és hasznos ismereteket terjesztő darabokból állót küldött, a' magyar papok, kántorok és irástudók között kiosztandót; a' mi ismét féltékeny haragra inditá az olaszokat. Mi történt mind a' hárommal? rendre elmondom:

Digitized by Google

A' jászvásári „Albina Romaneaska“ czimü hirlapban némi névtelentől gúnyirat jelent meg ellenem Új-Mózses (Nou Moysi) fölirással, mellyben sületlen handabandával engem nevetség tárgyává törekszik tenni, hogy Moldvából a' sanyargatott magyarokat, mint Mózses az izrael népét Aegyptomból, ki akarom lopni (?). Igen; épen azért jelent meg a' fölszólitás hirlapilag, hogy tudhassa az egész világ alattomos tolvajló szándékomat. Illy okoskadás csak a' havasokon túl teremhet. A' dolog érdemére azonban, hogy való-e: miszerint megfosztattak a' kalúgyeriak sok száz éves ősbirtokuktól, miért, mi módon? egy kukkot sem szól. Új Mózses.

Moldvából kijöttömkor Brassóban april 8-dikán a' „Gazeta“ szerkesztőének Baricz György urnak nyilatkozatot adtam a' gúnyiratra, olly kéréssel, hogy sziveskednék oláhnyelvre áttéve, lapjaiba fölvenni. — Megigérte becsületszavára tellyesitését, azonban később, junius 21-dikén kelt 50-dik számu lapjában jelenté, mikép feleletem' közlése nincs hatalmában; értesitvén egyébiránt magán levélben effélének a' moldvai vajda' eszközlésére eltiltatásáról. Más oldalról értesültem arról is, hogy az idétlenül született gúnyirat magának Mihály vajdának átvizsgálatán mene keresztül. Nyilatkozatom a' magyar hirlapokban jelent meg, 's ekkép szól: „*Az új Mózses nyilatkozata Moldva' földesuraihoz*“: „Tetszett egy névtelennek a' jászvásári „Albina Romaneaska“ nevü újság' f. évi 18-dik számában alulirottat „Új Mózses“ czím alatti gúnyczikkével megtisztelni. Szilárd jellemű ember a' gúnyiratokat inkább megveti, mintsem feleletre vagy viszonzásra méltónak tartaná, különben is a' komolyabb dolgoknál az illyesek ideje lejárván, egyedül beteg izlésü egyénekben idéz elő gyönyört és hahotás mulatságot. Szellemi világban a' művelt ember okok ellenében okokat vár, nyilványosság körében pedig csak czélszerű fölvilágositások győznek 's nyugtatnak meg. Alulirott a' gúnyok terén magának helyet kevesbé találváu, felelet adásra csepp tintát is vesztegetni fölöslegesnek tartja; de miután a' névtelen gúnyiró némi fonák eszmékkel, indulatokat fölzúditni szándéklókkal ékesité sorait, egy két pont fölvilágositására szabadságot veszen magának alulirott olly reménytől élesztetve, hogy szándéka tisztaságáról meg fognak győződni Moldva' földesurai. Legelőbb is nem helyeselhető a' névtelennek azon tettetése, mintha a' fölszólitás értelmét magukból a' magyar hírlapokból meritette volna; mert ő azt nem az eredeti szöveg' motivált soraiból, hanem csak a' brassói „Gazeta“ kivonatából tanulá,

Digitized by Google

és igy, a' kérdést egész terjedelmében fölfogni képes nem lehete; mirenézve ezennel magához a' kútfőhöz utasittatik. Azon rögzött eszmén nyargal leginkább a' gúnyiró, mintha az új Mózses a' kalugyeri magyarokat Moldvából kivezetni vagyis inkább kilopni épen ugy akarná, mint a' törvényadó Mózses izrael népét Aegyptusból kivitte; mi által politicai statustudománybani csekély jártasságát árulja el. Europai organisált statusokban alattomos vagy erőszakos kiköltözést gondolni is képtelenség, 's az illető hatalmak' beegyezése 's kölcsönös szerződés nélkül az meg nem történhetik, a' millyen azonban az érdeklett kormány' sérelmére nem lehet, valamint ezt időnkbeli számos kiköltözési példa mutatja. És ezen statusjogot az uj Mózses nemcsak tisztelve érdekli kigúnyolt fölszólitásában, hanem világos kijelentéssel mentve is tartotta. Ámde az eredeti magyar szöveget kellett volna megtekintenie a' gúnyirónak! Hasonlitgatásában továbbá, a' magyarhoni oláhság' polgári álapotároli ismeretlenségét bizonyitja, nem tudván, hogy Magyarországban a' keleti ritusu minden nemzetbeli népfelekezetek a' többi vallásbeliekkel egyenlő polgári jogokkal birnak; nem tudván vagy talán tudni nem akarván, hogy az oláh nemzet' kebeléből magnások, számtalan nemesek, főhivatalbeliek, országgyülési követek, megyei kormányzók 's majd minden kormány-ágnál számos tisztviselők léteznek. Nem tudja, vagy talán tudni nem akarja, hogy az oláh püspökök a' magyarországi gyülésen a' többi magyar főpapokkal együtt ülnek, a' közhaza' ügyeit tanácsi befolyásaikkal 's szavazataikkal vezetők. Tiszteli alulirott bármelly tartománynak akármi formáju constitutionalis és organicus rendezetét; méltányolja minden népnél a' nemzetiség sz. eszméjét, sőt ohajtja annak tökélletes kifejlődését, azért nem is követel Moldvában a' 60 ezer kath. magyaroknak sem nyelvi sem vallási előbbkelőségét, mert tudja jól, hogy valamint Magyarországban minden más nemzetbeliekének az uralkodó magyar nemzetiség' alá kell rendelve lennie, ugy Moldvában is a' magyarnak, nyelv és vallási tekintetben a' moldovánétól függése mulhatlanul szükséges; de, hogy egy népfelekezet, millyen Moldvában a' magyar, templomi és családi körében olly inséges szorongatások között tengjen, millyentől még a' zsidóság is ment és szabad, t. i. hogy saját nyelvén beszélni, istenét azon imádni, testi és pénzbeli büntetés alatt tilos legyen! azt épen nem látja rendin valónak, miután az idegen elemek' erőszakos kiirtatása olly politicai bűn gyanánt rovatot meg a' civilisált Europában, melly a'

Digitized by Google

statusoknak előbb utóbb keserü gyümölcsöket szokott érlelni. Távol sem a' moldvai kormánytól erednek ezen bajok, mert az a' kath. ügyekbe nem avatkozása által loyalitásnál egyebet nem bizonyit, hanem egyedül az idegen ajkú olasz missionariusokra hárul a' vád. Ezen sérelem égig emelkedését az illető földesuraságok igenis jól tudják, de habár nemes szivüleg orvoslást nyujtani ohajtanának is, az, hatáskörükön kivül esik, nem birván jelen időbeu Jus patronatussal a' kath. egyházak fölött. Végül csak azt kivánja még emliteni az új Mózses, hogy a' moldvai kath. magyarok, ide nem értvén az ujabbkori beköltözötteket, a' hajdani századokban is hív alattvalói, a' zivataros időkben közsorsosi valának a' fejdelemségnek, mint a' régi vajdák számos tisztelendő oklevelei bizonyitják, terjedelmes földeket örökös joggal birván. A' közterheket bő mértékben viselő, de képviselőkben szükölködő ezen magyarok' mostani állapotának javitása tekintetében, ha a' nyilványosság' utján szózat emelkedik egy vagy más oldalról, nemcsak méltó figyelmet érdemel, hanem az igazságos kérés betöltést is igényel, a' nem igazságos szinte nyilvánosság utján férfias méltósággal megczáfolandó; hogy igy a' tetemes néptömeg capacitatio által megnyugtassék, nem pedig kigúnyolással mellőztessék. „Hanc veniam petimus damusque vicissim.“ Kelt Brassóban april. 8-dikán 1845.

A' második- vagyis bákói folyamodásnak boszankodásnál egyéb sikere nem lőn; magyartalan pap rendeltetett oda lelkészül.

A' harmadikra nézve azt jegyezhetem föl, hogy még Moldvában létemkor értesültem az ojtosi passushoz több láda könyveknek érkeztéről, mik csakugyan megjöttek a' moldvai vámhiva alhoz, — de ott már az olaszok' eszközlésére kibocsátott letiltás várta. Bevitettek végre Jassziba — belülök mindazáltal a' magyarok nem részesitettek [1]).

[1]) Hogy tudhassa a' késő maradék, mik voltak az Academia' küldeményei, 's minő ártatlan elmemüvek itéltettek Jassziban az eretnekség halálára (comburantur), elsorolom az eleve nyert értesités nyomán:

Mezei naptár 1845.	200.	péld.
„ „ 1844.	100.	„
„ „ 1843.	100.	„
Szerencseutja	100.	„
Erény képző	100.	„
Dalfüzér	50.	„
Kalauz, Imáds. könyv	24.	„
Imádságoskönyvek disz kötésüek	10.	„
Különféle	66.	„
	750.	„

Digitized by Google

Midőn mult évben Galacznál örömteli kebellel Moldva földére léptem, véletlenül olly egyénnel jövék érintkezésbe, ki e' tartomány' több városaiban kereskedési ügyek végett számos évekig tartózkodván, nemcsak a' magyarok' állapotáról, de az olasz papok' szelleméről sok tapasztalással volt ellátva. Miután megérté Moldvában a' magyar népre különös gondom' kiterjesztését, azok' helységeibe leendő menetelem: figyelmeztetett az iránt, hogy az olasz papokkal összeütközésbe ne jőjjek, 's ha csak lehet kerüljem őket, mert kedvetlenül nézik, ha valamelly idegen, főleg magyarországi az ő nyájukkal bárminő viszonyba teszi mogát; és óvakodnak minden módon, hogy az utazók észre ne vegyék, mikép a' tizparancsolat 5-dik pontja' (ne ölj) mellőztével az egyházi adó' (Szimbria bezericzeska) megfizetését tanitják; szóval, kedvetlenül veszik ha valaki papi eljárásukban körül néz. Fölötte restellik ők, hogy a' magyar papok prédikátziókat tartanak hiveikhez, ők pedig sem oláhul sem magyarul papolni nem képesek. Én ezen előadást félig tréfának, félig valami érdeksértésből eredő kisebbitésnek véve, azon nyilatkozatommal álltam elő, miként a' papi dolgokhoz semmi közöm, egyedül historiát, merőben régiséget kutatok. — És ime, valamint igaznak találtam a' tízparaucsolat' tanító új szerkezetét, úgy tellyes mértékben valósula irántami gyanakodásuk, féltékeny ólálkodásuk. Sok apróságokkal kellene bibelődnöm ha a' körülöttem sompolygó kémekkeli furcsa találkozásimat előadni akarnám. Megsokallva a' természetelleniségeket, mint emberbarát és magyar, rosszalló nyilatkozat nélkül nem nézhettem a' rokonfaj' irtására irányzott lélekgyilkoló eszközöket. Egyszerre csak azt vevém észre, miszerint a' kántorok és csangók közől senki nem keresett meg. Mi történt? csaknem sokára jöve tudomásomra. Accardo Antal kalugyeri lelkész kihirdette kerületében, hogy a' ki hozzám közeliteni merészlend ennekutánna, egyházi átok alá esendik. Titkon jött bozzám egy két jóemberem a' dolgok' gonosz állásáról értesitendő; a' moldovánok pedig figyelmeztettek, hogy vigyázó legyek minden léptemnél, sehová kirándulásokat ne tegyek, mert könnyen szerencsétlenség érhetne. Átláttam minő veszedelmes térre szoritatott archaeologiai munkálkodásom. Olly tartományhan, hol magyarul beszélni annyit teszen, mint fölsőbbi parancs ellen szegülni, lázitani, revolutiot előidézni: magyar történetnyomozónak nincs egy talpalatnyi föld, min bizton magállhasson; nincs hatalom, mellynek szárnya alatt a' mardosó fondorság' sérel-

Digitized by Google

mein fölül emelkedhessék. Csak egy nevet költsön a' gonoszság, melly ebből áll „lázitó“ — ezer tudatlan, szinte annyi rosz hajlamu képes utánna rivalgani; a' „feszitsd föl“! ki lesz ekkor mondva; hol leend majd határa az értetlenek bőszültségének? Szemem előtt lebegett az 1743-ban ámbár fejedelmi pártfogás mellett Moldvában működő három derék magyar jezsuitának u. m. Patay András, Péterfy Károly és Szegedy Györgynek olasz papi ármány eszközlötte sorsa. — Ezt nekem ki kellett kerülnöm, Moldvát elhagynom. Igazolásomra most 5 év után midőn uti jegyzésim a' világ eleibe bocsátom, csak pár szót iktatok ide. Ámbár a' gondviselés annyi vagyonnal megáldott, hogy némi polgári befolyásban is részesülhettem volna a' nagy tömeg közt, kivált az újjabb kisértetes években, soha, de soha ollyasba nem avatkoztam, mi a' politicának legkisebb szagát viseli. Régi törekvésimhez hív, a' történet- és régiség buvárkodásától egy lépést sem tértem el. Életem egy nyilt könyv, mellyben mindenki ezt olvashatja: „Tanul és buvárkodik, egyébbel nem foglalkozik“. És mégis az olasz páterek, revoltans főnöknek, isten tudja minek, minek nem neveztek! Elhagyám tehát a' boldogtalan Moldvát, hol számomra annyi veszedelem kovácsoltatott.

Martius 28-dikán 5 órakor indultam ki Bákóból nyugot felé Kalugyernak tartva, azontúl Turlui patakon és Eszkorczén majd Enyedest rezes falun mentem át, Bosotényban Antal Albert nevü kántornál megszállván. Ezen faluban mintegy 200 magyar tartózkodik, 's Pusztinának félegyháza; létez a' kántor udvarán fából épült kis kápolna is. Innen délután Serbest falunál a' Tazló folyó mellé értem, majd a' Nádasa folyóhoz, onnan a' Tazló völgyében haladva 4 órakor Pusztinában voltam, utközben hegy- völgy patak és erdő terülvén el köröttem. A' pusztinai lelkész Funták Kozma hazánkfia, kivel már eleve Bákóban szorosb ismeretséget kötöttem, kitárt karokkal várt, utamat terv szerint hozzá intézendő 's az ő beküldött lovain menendő. Nála töltöttem egy egész napot. E' falunak csupa magyar lakosi, számszerint 500-an mind erdélyi származásuak, a' helységet, melly az agapiai monostor' birtoka ők alapiták a' fönebbi években, sűrű erdőségtől környezett puszta vad helyen, honnan neve is származik. Fatemploma sz. István magyar kir. tiszteletére épült, 's az oltárképen első királyunk látható magyar öltözetben az olaszok' nem kis kedvetlenségére. Létez e' templomban szószék is a' magyar lelkész használatára, de nem az olaszokéra, kiktől a' hivek szent íge magyarázatot soha

Pusztina.

Digitized by Google

nem hallanak szerte egész Moldvában. Funták tudatá velem rövid időn Foksányba, ujabb rendeltetése helyére átköltözését. Föltünő vala e' magyar szivü lelkésznél egy 6, 7 évesnyi magyar gyermekecske, Kalauz nevü, ügyessége, virganczsága és betüismeretekben jártassága miatt, kinek regényes esete következő. Szülői a' pusztinai parochiához tartozó valamelyik faluban élvén, midőn azokat csecsemő korában elveszté, a' falu' ura némi moldvai boer, az árvát udvarába véteté, tartván mint a' többi czigány rabszolgát. A' bátor szivü lelkész Funták, miután kérésére a' kath. gyermek ki nem adatott, igazán lovagi módon többedmagával fölfegyverkezve lóra ül, és a' gyermeket a' boerlakból szerencsésen megszabaditja, 's most már neveli is. Az illy eljárás itt csak dicséretet érdemel, mert panasz, törvénykezés 's isten tudja minő uton módon, bizonnyára soha magyar kézre vissza nem keriti. A' kedves kis gyermek' tanitatás végett a' többi csangó gyermekekkel honunkba leendő küldetését kértem ki.

Martius 30-dikán innen elindulván a' Tazló folyón által Szalancz falu és patakhoz, majd a' Sóstazlóhoz, onnan Mojnest városába, ismét Kómán falvánál, hol a' magos kúnhalmok szemlélete foglalt el a' Tatros folyó mellett, délre Dormanestre érvén, az Uz vagy itteni kimondás szerint Zúz patak' déli részén a' kántornál szállottam meg, kinek szinte udvarában létez a' félegyház. 150 magyar hivek tartoznak hozzá. Egypár órai mulatásomat főleg a' fölötte délnek fekvő hegy vizsgálatára, és ott található tömérdek régi cserépedény töredékek megszemlélésére fordítám, magammal hozván azokból többeket. Ezen óságok kéttelenül a' pogánykor' maradványai, midőn a' kún, besenyő meg magyar elődök halottaik fölött torozván, a' használt edényeket halottaik sirjába hányták. Ép a' kath. templomnak átellenében éjszakfelé a' magos hegyháton kevélyen néz le egy óriási nagyságú kúnhalom, Uliska néven nevezett, melly bizonnyára vagy Ülésko, vagy Élesko elrontott kiejtése. Az itteni elolálhosodott régi magyar családokról bővebb jegyzések találtatnak alább a' bizonyitványban Dormánfalvánál. Innen Okna alatt elhajtva Tatrosba több régi nevezetességeiről ismeretes magyar helységbe értem Filustek Mihály lelkész és vicariushoz becsületes hazánkfiához, kinek jó véralkat és azon szerencsés helyzet jutott, hogy az olaszok jó távul esvén, híveire nem hatnak ármányaikkal, saját ügyén kivül máséval nem bibelődik. Hirből egymást már jól ismertük, de személyes összvejövetelre még alkalom nem nyilt ezentúl; örvendénk egymás látásán.

Tatros.

Digitized by Google

Mielőtt tovább jutnék, azon vidéket kell röviden rajzolnom, mellyet mai nap meghaladtam. Moldvának Szereten inneni része jóval magosb- és sürűn keletkező hegyektől borittatik, mint a' Pruth és Szeret-közi. E' tájnak fölső részén már Bajánál emelkednek a' havasok' benyúló ágai, mellyek Erdély határinál magos tetők- és bérczekben vonulnak el. Az alsó szinte bővelkedő ormok- és bérczekben, de itt sem hiányzanak valamint amott a' számos patakok és folyók, miknek termékeny és tág völgyei teszik Moldvát gazdaggá. A' hegyeket itt fásb erdők födik mint a' Szereten túl. Megbecsülhetlen kincset rejt gyomrában azon magos csúcs, melly Okna vagy Akna kis várost környezi. Ebben a' fejdelemség' baromtenyésztésére áldásthozó kifogyhatlan hires só aknája létez. A' város' népessége nem több 3000-nél, ennek mintegy 50 főből álló kath. része, a' tatrosi egyházhoz tartozik. A' só' munkálatát az aknában nagy részint az elitélt rabok végzik, a' lakosság bizonyos dijért hajtja végre. Olly nagy könnyüséggel és bőségben állitatik elő itt a' só mennyiség, hogy némelly városokban jelesen Bákóban utczán lát az ember lerakva kősó halmokat. Fontja nem jő többe a' népnek 2 krnál váltóban. A' természet' mindazon adományival, mellyek a' hegyes országnak sajátjai, meg van áldva e' kis tartomány; csak értelmes és munkás kezek hiányoznak. Főleg az érczneműk, kő- és márványfajok kinálkoznak miveltetésre egy jövő boldogabb és polgárisodottabb nemzedéknek. A' természet' ezen kincseinek előállitására sürű erdők és vizbő patakok nem hiányzanak sehol. Az egyes helyekről gyüjtött óság- és magyar történeti adatokat alábbi sorozatban lelendi föl az olvasó: most csak Tatrosról teendek néhány szót.

Tatros terült helyen fekszik, magyar lakosi most körülbelül 400-ra mennek. Egyháza ujabbkori épitvény szinte azon helyen, hol a' réginek alapromjai némi részben ma is láthatók.

Martius' 31-dikén, miután a' régi romokat fölkerestem és legkissebb emlékkő találhatása nélkül megvizsgáltam, Filusteknek szives barátságát megköszönve, Gorczafalvának hajtattam, a' tatrosi szőllőhegyeken föl, Újfalu 250 magyar lakost számitó, de már a' gorczafalvai egyházhoz tartozó telepitvényen keresztül, kocsisom gorczafalvi lévén, az Ojtos vizen által hajtott, 's ugyancsak Gorczafalván állt meg délre saját házánál, hogy ott ez nap' időzvén, következő napon jókor az ojtosi passushoz juthassak. A' nap' hátralevő részét, ámbár havazó kemény idő álla be, a' Gorczafalva.

Digitized by Google

tájék' körülszemlélésében és némelly magyar családok' meglátogatásában töltöttem. Az itteni magyarok körülbelül 1000-en vannak, eredetükre nézve erdélyiek, jelesen székelyek, nyelvünket nem csak beszélik, hanem nagyobb részük, a' nőnem pedig általában nem tud oláhul; 's mégis Maszlárszky nevü magyar lelkész halálával néhány hónap óta ide rendeltetett Vissani olasz pap olly vakmerő embertelenségre fakadt már, hogy a' magyar jegyeseket ha az oláh katekismust nem tudják, össze nem esketteti. Nem tartám méltónak megkeresni a' szívtelen pátert, ki a' magyar ifjuságnak annyi lelki kint szerez.

April' 1-ső napján zivataros időre virradtam. A' hegyek mindenfelé fejér köntösben tüntek elő; a' völgyekben mély hófuvatagok gátolták a' szabad járás-kelést. Pár óra mulva hirtelen olvadásra inditá az enyhülni kezdő lég a' tél' utolsó zamankóját. Nyálkás és vizes uton lassan lépdelve haladhattam Sósmezőre a' moldvai végvámhoz, az Ojtos vizen többszöri átkelésemmel. Az ut itt alkalmas időben is csak ezen vidéken készitett kocsikon áthatható, mivel az Ojtos' szoros völgyében néhol roppant nagyságú kődarabok állanak ellent, min a' kocsikeréknek a' kikerülhetlenség miatt át kell buknia. Jobbára lóháton hozatnak be a' moldvai vonal szélin magos hegyoldalban fekvő Hersa falu' lakosai által, kik között mintegy 40 magyar is találtatik, a' molvai harminczadhoz a' ládákba és zsákokba rakott árúczikkek. Az ut' járhatóvá tételére, mint értesültem, már mind a' két ország részéről megtétettek az intézkedések. Ha az utas Moldvából az ojtosi passushoz Erdélybe jő, az Ojtospatak' szük völgyében mind két oldalról a' magos havasok' meredek falai közt, észre kell vennie: miszerint ez a' természettől alkotott olly erős ajtó, minél erősebbet emberek' milliárdjai nem vonhatnak két ország között, minélfogva neve is a' legrégibb korban őseink által adathatott
Ojtos. neki ajtós vagy régi szóllással ojtós jelentést viselendőül. Nem tévedett azért Istvánfy, midön 1505. évről a' székelyeket illetve „Ajtós hegynek" (Mons Aitos) nevezi (Lib. IV). — 2 óra tájban juthattam a' sósmezői vonalnál álló moldván végházhoz. Kevés várakozás után átléptem a' vonalon Sósmező térére, onnan magába a' faluba, mellynek lakosi merő oláhok, fuvarozásból élő vagyonos gazdák, csinos lakokkal. Népe kitünő, és a' moldvai lakosoktól már egészen különbözőleg hosszu fürtü fejér gubában, terjedt szélü kalapban jár. Komor tekintetet viselt minden tető, minden lomb és bokor, a' tél' rideg maradványit viselve bozótin; ujban havazni és fagyni

Digitized by Google

kezdett: de keblemben a' gyönyörű tavasz' melegítő napsugára ömlött el, érzelmimet a' legédesb örömre olvasztó, midőn a' vonalhatáron átléptem. Az ugynevezett Rákóczivárnál, az erős kapun átkelve nem előbb mint 4 óra tájban jutottam a' veszteglő- és harminczad intézethez, a' hivatalnál honfi társaimat üdvözlendő. Egy alkalmas vendéglőben foglalván szállást más napon délután 2 órakor indultam el innen Bereczkbe, aprilis 3-dikán Kezdivásárhelyre a' székelység' egyik nevezetesb fészkébe, hol a' kantai részen a' minorita atyák házában Kőrösy Ferencz jeles főnöknél szives fogadást, és azon rég ohajtott tudomást nyertem, miszerint a' székely áldozó kehely maiglan itt Sándor családtagi biztos kezekben fönvagyon. Brassón, Szebenen, Gyula-Fejérváron, Kolosváron át, innen Debreczenen, Tokajon, Miskolczon és Gyöngyösön keresztül, aprilis 23-dikán Pestre, honnan épen az nap egy éve történt kiindulásom, szerencsésen megérkeztem.

Végül, miután a' magyar és vele rokon besenyő, kún és jász nép' Etelközben rejlő emlékeit lehetségig kinyomozám; miután határait kijelölve, abban maiglan a' MAGYAR-KELŐ, KŐVÁR, GYULA 'stb. történeti emlék' fönvoltát helyenkint előadám: az etelközi történetekre méltányos némi rövid pillanatot vetnünk, hogy az által az események' összefüggő lánczolatát is birhassa az olvasó.

Visszapillantás.

Ezen hazájában szomszéda lőn Byzancznak a' magyar, nem csuda azért, hogy Bölcs Leo görög császár, uralkodásának mindjárt 3-dik évében, vagyis 888-ban, miután a' bulgároktól méltatlanságot szenvedtek a' görögök, Simon bulgár fejdelmet megboszulandó őket hivá segitségül; velük ugyanis frigyet köt, és a' Dunára hajósereget küld, mellyen a' magyarok átkelvén, a' bulgárokat Liuntina vezérlete alatt három izben megverik; melly alkalommal Simon Mundragavárba vonulással menthette meg magát. A' bulgárok békére léptek nem sokára a' byzanczíakkal; mindazáltal, hogy a' magyarokat lealáztatásukért megtorolhassák, a' besenyőkkel kötöttek szövetséget. A' magyarok időközben (892) Arnulf németországi fejdelem által hivattak meg Etelközből Szvatopluk morvai fejdelem megtörésére. A' nemzet' harczoló része épen ezen hadi működéssel volt elfoglalva, midőn a' bulgárok besenyőkkel egyesülten a' honmaradt békés népre ütnek, őket tűzzel vassal pusztitják 's irtják, elannyira, hogy a' morvai hadviselből hazatérő magyarok Etelközt földúlva, kirabolva, véreiket legyilkolva találák. Mi volt természetesb, mint hogy a' pusztulásra jutott országot

Digitized by Google

azonnal oda hagyván, 894-ben Moráviába, vagyis Pannoniába térjenek vissza, és a' Szvatopluktól elfoglalt tartományban alapitsanak uj hazát.

Némellyek ezen Etelközben véghezmentnek vélik azon eseményeket is, mellyek Constantinus szerint a' khazar khagan (csákán) és Lebediás vezér között a' fejedelemválasztás nevezetesen Árpád' fővezérré emeltetése körül fölmerülének; de én a' tudós császár iratának minden oldalróli megfontolása után ezen esetet lebediai laktokra vonatkozónak találom, 's a' szerint intézendem ottani nyomozásomat is. Birunk azonban egy becses adattal, melly épen etelközi lakásukra mutat, és ezt befejezésül ide kapcsolni igenis helyén látom.

Abulfeda XIII-dik századi hires arabiró történet- és földrajzi munkáiban igen régi, jelesen IX-dik századi kútfők után, ekkép festi a' magyarokat 's akkori hazájukat a' magyar tartomány fővárosának (Kaidet bilad il Madzsgarie) megjelölése alatt: „A' magyarok török nemzet; földüket a' besenyők és székelyek tartománya közöttinek mondják a' bulgárok' vidékén. Tüzet imádnak, sátorok alatt és kunyhókban laknak, a' patakoktól nedves és füves helyekre vonulnak. Országuk' szélessége száz parazangnyira terjed, és a' római (görög) tartománnyal határos a' kietlen felé végső levén“ [1]). Az eredetiben előforduló tulajdon nevek, u. m. Madzsgar, Bedzsnak, Szekek, Rum: magyar, besenyő, székely és római azaz keleti római vagy görög nevezetekkeli azonosságát, már máshelyütt, a' Tudománytárban megvitattam: itt a' tartomány' terjedelméről van rövid mondani valóm. A' parazanga (farzang) perzsa eredetü szónak különféle értelmezést és távulsági értéket tulajdonitnak a' tudósok; én azokkal tartok, kik több meggyőző okoknál fogva ¾ német mélföldnyinek tanitják; és ezen láb szerint a' 100 parazanga 75 mföld szélességet, azaz éjszak-dél közti terjedelmet adna ki. Ha már e' szerint a' Dunától fölfelé a' kievi kormánymegyével határos Podolia' fölső részéig, mellybe a' Rushava vagy véleményem szerint Constantinus' Baruch-ja is bele esik, körülbelül ezen terjedelmet nyerjük; igy a' fölső Neszter' vidéke, vagyis Podolia meg Bukovina, alkotó része vala Etelköznek.

Madzsaria.

Magyarok' jelleme.

Senki nem ismerhette jobban Árpád magyarait etelközi laktukban Leo Sapiens görög császárnál; ugyanazért, mindazon becsmérlő tudósitá-

[1]) Abulfeda' tanutétele a' magyarokról. Tudománytár. Budán, 1842. 8r. II. köt. 81 's köv. lapok. Jahrbücher der Literatur. Wien, 1842. XXVIII. Bd. S. 80.

Digitized by Google

sok, mellyek mostani hazánkban föltünésükkel a' monostori krónikákban róluk elmondatnak, merő rágalmaknak tarthatók. Nagyszerü vonásokban állitja Leo császár előnkbe a' magyarok' jellemét 's hadi tudományát; olly nagyszerűben, minőt nomád népről akkori századokban föltenni alig lehet. Igy jellemzi őket többiközött szabadságszeretetük, hadi erényük és bő népességük tárgyában: „*Haec igitur gens, virorum copia florens ingenua est et LIBERA. Nulla ei magnificentiae, rerumque affluentiae est cura, sed id unice studet, ut animi fortitudine hostibus suis praestet*“ [1]).

Már fönebb az etelközi viszonyokról elmondottakból eléggé kiviláglik, miszerint Árpád' korából tünedeznek föl tiszta magyar értelmü hely- és személynevek, nemugyan annyira a' most fönlevők között, mint a' Constantinus császár által megnevezettek sorában. Az illy neveket mélyebben vizsgálandók, könnyen ráismerünk Árpád' gyermekei és unokainak neveinél, hogy azok, bár minő hibás és elgörögösitett irással adatnának is elő, értelmes magyar nevek legyenek. Tudni kell azonban a' keleti népeknek a' hajdan korban ugy, mint most is széltiben divatozó szokását, minélfogva a' személyek leginkább lelki és testi tulajdonaik sajátságaik- és jellemük szerint nyerék és viselék neveiket. Ha ezen átalános elv' nyomán indulva vizsgáljuk azon neveket, miket Constantinus Árpád magzataira ruház, tiszta fényben áll előttünk a' különben megfejthetlen nevek' nagyobb része.

Árpád kori nevek.

Igy következnek Árpád négy fiainak nevei: Tarkatzus, Jelech, Jutotzas, Zaltas. Ha a' görög as, es, us végtagokat, mellyeket az idegen személynevekhez tűztek elmellőzzük, Tarkatz, Jelech, Jutotz, Zalt lesz belölök. TORKOS, JELES, IUTOS azaz ÜTŐS és SOLT mindannyi jelentő tiszta magyar nevek. Ez utóbbi ugyan értelmében már nem él, de fön vagyon több helyeinkben 's aligha nem szólót, szóst, beszédest jelent. Torkos fia volt: Tebeles; Jelesé: Ezelech; Ütősé: Phalis; Solté: Taks; miket TÉVELY, ASZÁLYOS vagy ESZELŐS, VÁLLAS és TOKOS-nak mondhatni; a' Termatz: TERNYES azaz Tenyeres, valamint a' Bultz: BÖLCS szót ad ki. Szinte illyen testi 's lelki sajátságokról neveztetett Almutzes: ÁLMOS, Arpades: ÁRPÁD azaz árpa zömökségűnek. Árpád' egyik unokája Tase, hihetőleg TŐS vala. A' Jeles, Árpád fia nem lehetett egyéb annál, kit más helyütt Constantinus Liuntina név-

[1]) Leonis Sapientis Tacticorum. Cap. XVIII. In Kollarii Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitatibus. Vindob. 1783. in 8. Vol. I. pag. 25.

Digitized by Google

vel illet, szépen megfelelvén az egyedül Leventére magyarázható név a' Jeles' fogalmi tartalmának; vagy ha nem ez volt 's ÖLES szó lappangna benne: akkor az Iutotz nevet szükségkép VITÉZ-re azaz Leventére kell értelmeznünk. — A' Gylas és Karchan nem más mint GYŰLÉS meg KÁR-KÁN (kárbiró), akar mikép okoskodjanak bár a' mongolismussal bibelődők.

Eredmények. Etelközi kutatásimból vont eredményeket kell immár röviden elmondanom. Kétfélék azok:

I. A' moldován nyelvben fönlevő magyar szavak sokasága; mikből meggyöződhetik mindenki, hogy e' maradványok nem honunkból oda szivárgott kisebb csoportok-szállongó gyarmatoktól vitettek be, és terjesztettek el a' terjedelmes földön, hanem hajdan időktől ott lakott magyar ajku tömérdek népfelekezet t. i. a' most is még egy részben fönlevő de már jobbadán a' románok közé olvadt besenyő, jász, kún, magyar és székely ágazatoktól veszik származásukat. Ebből világosan foly, miként a' magyarok Árpád alatti kiköltözte után Patzinakiának, majd Cumaniának nevezett Etelközben, a' néptömeg magyar nyelvü vala; 's bizonyára ollyanoknak kell ismernünk a' besenyőkkel egynyelvü kúnokat.

II. Moldva helységeinek nevei nagy részben magyar értelmük és jelentésük: a' mi ismét azt bizonyitja, hogy nem hazánkból költözött telepektől hárul ezen helyek' nevezete, hanem ős lakosai nevezék el azon korban, midőn besenyők és kúnok mint uralkodó nép hatalma alá tartozott e' tartomány. Nem lehet tagadni miszerint magyar és székely gyarmatok is települtek ott meg, de ezeket majdnem egyenkint ki lehet mutatni. Számtalanok azonban a' magukat magyar eredetüeknek valló, de nyelvben és vallásban oláhosodott helységek, még számosabbak az ollyanok miknek nevét a' moldo-román nyelvből nem, és csak a' magyarból fejthetni meg. A' moldvai helynevekről (ide nem értve a' magyarokra semmi részben nem vonatkozókat) egy lajstromot készitettem, belesorolva mind azon helységeket, mikben, bár minő hangzatuak, most is léteznek magyarok, vagy ollyanok által biratásuk hiteles adatokból kimutatható. Föltaláltatnak továbbá betürendben azok is, mellyek' magyarokhoz tartozásáról nincs tanutétel, jelentésük azonban nyelvünkben találtatik föl. Minden helynél híven fölhordatnak a' régiségre vonatkozó bár hol gyüjtöttem adatok. Talál az olvasó némi ismétlésekre, ollyakra, mik talán utinaplómban eleve

Digitized by Google

megemlitettek, vagy bővebben kifejtettek: eljárásom mind a' mellett, úgy vélem, fölöslegest alig állitand elő. A' további nyomozások tekintetéből nem lehet nem javaslanom az olvasónak azon modort: miszerint némelly helyek iránt utam' napi jegyzékével vesse egybe e' lajstromot; naplóm olvasásánál pedig nyomban tekintse át a' hely' ismertetését is. Úgy tekintendő ennélfogva a' két rendbeli függelék, mint nyomozódásimból vont és történeti állitásunknak támogatására szolgáló bizonyitvány. A' nyelvi nyomozást I, a' helyekéit II-dik számu bizonyitvány' iménti soraiban találandja az olvasó.

Függesztettem ezeken kül még más két bizonyitványt uti naplómhoz; mellynek egyike a' magyarhoni besenyőkről szól terjedelmesb értekezésben. Kitűnik ebből, miszerint az árpádi magyarok Etelközét elfoglalta besenyő-kún népségből hazánkba időnkint és több ízben nagy sokaságu csapatok költöztek be, 's azok többi magyar véreinkkel együtt századoktól fogva maiglanig, már most névi megkülönböztetés nélkül élten élnek, kik' mienkétől különböző valamelly idegen nyelvének legkissebb nyomát 's maradványát sem mutathatja föl bár melly szorgalmas kutató: a' mi már magában ellenmondhatlan bizonyosságra emeli a' kúnokkal azonegy nyelvü hatalmas besenyő népségnek magyarokkali vérrokonságát, 's egy törzsökről szakadását. Ezen fölvilágositás a' III-dik számu bizonyitványban foglaltatik. Végre:

A' IV-dik bizonyitvány a' kún nyelvre vonatkozik, kimeritőleg előterjesztvén az úgy nevezett kúnszentmiklósi kúnmiatyánknak török-tatár nyelven készültét, és a' kúnokkal hazánkban együtt lakott tatároktoli elmaradását.

Mind ezen okmányok összeállitásából azon biztos eredmény foly, hogy a' besenyő-kún népség, habár dialectusi különbséggel, de mégis azonegy nyelvet beszélt a' magyarral, 's ennélfogva a' régi Cumaniában, vagyis Moldva- és Beszarábiában fönmaradt, némileg most is fönlevő számos magyarok, oda nem értve a' kimutatható székely és magyar beköltözőket, a' besenyők és kúnok' tagadhatatlan maradékai.

A' magyar történetbuvárok föladata.

Midőn kutatásim' végeredménye gyanánt a' besenyő, jász, kazar, kún és palócz nevű népségeket nyelvben azonos, a' magyarral egy tőről szakadt ágazatoknak vallom és bizonyitom: természetesen a' külföldi iróseregʼ megrögzött hiedelme ellen gördítek olly követ, mellyet nekik, ha utu-

Digitized by Google

kat simára, minden akadály nélkülire szándékoznak egyenliteni: vagy el kell helyéből mozditaniok, vagy anyagul fölhasználva arra kintelenek alapítani egy ujabb ösvényt, hogy igy a' világtörténet' hézagos szakainak elrejtett aknáihoz jutandók, benne föllelhessék azon igazságokat, mik eddigelő a' történetnyomozóktól nem ismertetvén, iránytű nélkülöztével ők kibontakozhatlan tömkelegben botorkálásra kárhoztatvák. Jól érti azt a' tudós külföld: mennyi fontossággal bir a' fönebb elsorolt népek' miféle fajú- és nyelvüségének valahai megoldása 's elhatározása; azért nem szűnik meg azokra jelenleg is tetemes nyomozó erőt forditani; és ha a' keleti irókból vagy más régi emlékekből bárminő parányi világositó adatot sikerül valakinek fölfödözhetnie, legott diadal és öröm' harsány kürtével lépnek elő. Illy élénk figyelmet szentöle e' tárgyra korunkban is a' franczia institutum academiaja (Academie des Inscriptions et Belles lettres), midőn 2000 frankot érő arany emlékpénz jutalmat tűzött ki 1841-diki april 1-só napjáig beküldendő olly munkára, mellyben megvizsgálva legyen a' III-dik századtól a' XI-dik végeig a' Fekete- és kaspiumi tenger' éjszaki részén lakott népek eredete, költözködése és egymásután megtelepedése; mellyben lehető legnagyobb bizonyossággal meghatároztatik mindenik nép által külön időszakban birt vidék kiterjedése; megfejtetik: valljon azok egészben vagycsak részletben az élő nemzetek' valamellyikével egybekapcsolhatják-e magukat? Végre megalapitatik Europába lett különböző rohanásaik korszakának rende [1]). Következő évben ismételtetett a' jutalomkérdés, minthogy nem adaték egyetlen felelet sem kitűzött időre. Elvégre Neuman Károly Frigyes vala szerencsés elnyerni 1845-ben a' jutalmat illy czimű 11 ívnyi munkájával: „*Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwickelung. Leipzig*, 1847. *in* 8.“ ámbár a' történettudomány' épen nem nagy nyereménye- 's bővülésére. Ő is, mint sok tudós társa mongolismus és turk-tatarismus eszméjével van elárasztva az érintett népségek irányában, 's az elharapódzott hangulat új modorával mindent a' chinai irók rovása után törekszik méregetni, nem sejtvén, hogy az értekezésileg tárgyalt számos népágazatok időszakonkint a' Magyarbirodalom határi közé vérrokonaikhoz költöztek; nem tudván, hogy közöttünk keresendő 's egyedül kinyomozható azok' nemzeti minősége. A' magyar tör-

[1]) Journal des Savants. 1841. Septemb. pag. 870.

Digitized by Google

ténetbuvárok föladata 's mulaszthatlan kötelessége marad tehát ennekutánna kimutatni a' külföld előtt: hogy a' besenyők, jászok, kúnok (húnok) kazarok, palóczok a' Magyarhazába költözve éltek sok százezer főre menő csapatokban, — sőt élnek ma is, — és éljenek örökkön örökké! Tisztükben áll iróinknak kimutatni a' nemzet' belső története' hű nyomain, hogy azon rokon népszakadékok nem fajultak el, 's távul sem veszték ősi nyelvüket, hanem a' magyarrali egynyelvüség olvasztá őket elkülönözhető billeg nélküli azonegyé. Kötelességük továbbá kitűntetni példákból, miszerint institutiónk, jellemünk- és életmódunknál fogva az idegen fajok, habár minő csekély számmal költöztek legyen is be régente országunkba, saját nemzetiségüket nem veszthették nem is vetkőzték le századok sorain át. Illy fölvilágositások, részletes bizonyitások után forditandja majd a' külföldi vizsgaszem e' rokon ágazatokra élesebb figyelmét; 's eljövend igy végre az idő, midőn a' világtörténet' homályainak roppant eredményű földeritésére 's a' tudományosság emelkedésével megismerve leendnek a' feketetenger-melléki hún, kazar, kún, besenyő, palócz, úz, csak nevezetben és politicai életphasisokban korszakonkint föltünedező hatalmas népek' történetei összefüggőleg. El lesznek űzve illy közremunkálattal a' bolygótüzek gömölyéi, mik eddigelő sok külföldit a' hypothesisek' kigázolhatlan fertőibe vezettek. Efféle működés vihatja ki hitem szerint a' magyar őstörténetek' földerültének diadalát is. Nem az fog akkor kérdeztetni: honnan származtak, hol laktak hajdankorban a' magyarok? hanem ekkép szólandunk: honnan vevé eredetét azon nagy nemzet, mellynek a' magyar csak egy ágazatát, felekezetét tevé? mikor működének együtt, minő körülmények közt hasonlának meg? mennyire folyt be e' nagy nemzet a' világ eseményeibe? 'stb.

Vannak azonban a' magyar történetvizsgálóknak szinte sajátságos phantomaik; azok is eleve, hogy értékük szerinti háttér-zugaikba szoritassanak, elmellőzhetlen kellékül tekintendő a' derűre vergődésnél.

Azt vélik sok jó urak, hogy magyar nevű és tisztán olly nyelvű népet kell a' föld' kerekségén felkutatnia annak, ki nemzetünk' származatát akarja voltakép megbizonyitani; olly hihás véleményt táplálván keblőkben, mikép egyedül „magyar“ név alatt létezhettek hajdankorban magyarok. Úgy vélekednek továbbá, hogy a' XIII-dik században a' Volga körül a' mai Baskiria vidékén Julianus magyar szerzetes által talált magyarul be-

Digitized by Google

szélt nép vala az ősöknek elhagyott egyetlen sarjadéka, 's azok lakhelye eleinknek szinte legrégibb hazája; mellyen kivül soha nem létezhetett magyar; annálfogva ellenállhatlanul hódolnak az éjszaki finn származást tanitó iskolának. — Az előbbire nézve megkellene arról győződniök, hogy Ázsiának népeket elsodró nagyszerű eseményei közepette a' kissebb népek neve és nyelve más alakba öntetett, mint minőben a' XII-dik század előtt föltűnik. Az utóbbi hiedelmet a' mi illeti: a' hatalmasb népek mozgalmai, különösen az arabok' VIII- és IX-dik századbeli éjszaki irányban duzzadt hatalomáradása által nyomaték a' magyar felekezet' egy része messzibb éjszakfelé a' Kaukasz fölötti videkekről; miáltal magyar nyelvű rokon népnek éjszaki Volgánál föltűnése épen nem bizonyithat ottani eredeti hazát, legkevesbé Árpád népének onnan származását. Honnan jöttek, 's hol vala eredeti fészkük? majd a' következő kötetben foglalt kutatások világositandják föl.

Digitized by Google

I. BIZONYITVÁNY.

A' moldvai oláh nyelvben találtató magyar szók' sorozata.

Abárlom: Opareszk.
Abrak: Obrok.
Ábrázat: Obrasz.
Aczél: Oczel, Uczel.
Aczélas: Oczelesu.
Aczélozom: Oczeleszk.
Adás, hozzáadás: Adausz.
Ág: Haku.
Agár: Ogar.
Ágy, nyoszola: Pát.
Akasztom: Ahacziu.
Akar, ámbár: Makár.
Akna (só): Okna.
Akó: Akou.
Akol: Okol.
Aklozás: Oklisu.
Áldás: Aldás.
Áldom: Aldueszk.
Áldomás: Odolmas.
Áldott, szerencsés: Alduit.
Alkotmány: Alkatuencza.
Alkotó: Alkotuitor.
Alkotom: Alkatueszk.
Ámitgató: Amigatoriu.
Apród: Aprod.
Árendás: Arendasu.
Armás, fegyveres: Armosu.
Árok: Eruga.
Asag, pemete: Ozsogu.
Áskálodom: Iszkodesk.
Áskálodás: Iszkodire.
Áskálódó: Iszkoadu.
Asztag: Stog.
Bába, szülész: Babá.
Bab: Bob.
Babos, tarka: Bobosn.
Babszem: Bobusu.
Babona: Babóne.
Bácsi, bátya: Bacsiu, bade.
Bádog: Bedig.
Baj: Baiu.
Bálvány, Bolovan.
Bánom: Bánueszk.
Bánás: Bánuire.
Bántom: Bantueszk.
Bántás: Bantuela.
Bánya: Báje.
Bányász: Bajesu.
Bár, bárcsak: Barem.
Barázda: Brázda.
Bárd: Bárda.
Bárdos, ács: Bardasu.

Digitized by Google

Barna, barnás: Barnacsiu.
Bársony: Barsonu.
Batka, babka, fillér: Batka.
Békasó: Bikasu.
Békó: Bikao.
Béllelem: Beletucszk.
Béllés: Belisu, Berlísu.
Bélleltetés: Beluire.
Berek: Berek.
Berek-őrző: Berkariu.
Bér, adó: Bir.
Bérlő, zsellér: Birelniku.
Bérfizető, adózó: Birnik.
Beteg: Betegu, Beteng.
Beteges: Betegosu.
Lebetegedett asszony: Betesita.
Betegség: Betesugu (ló nyavala).
Betegszem, betegedem: Beteszek.
Bika: Buha.
Birom, győzöm: Birueszk.
Birás, győzés: Biruincza-ire.
Biró, győző: Biruitoriu.
Birni, győzni: Birui.
Bíró: Birau.
Bíróné: Biraicza.
Bíróság: Biraire.
Bitang: Bitangu.
Bizom, megbizom, bizakodom: Bizueszk.
Bizás: Bizuire.
Bizodalom: Buzuela.
Bizgatom, piszkálom: Bazaeszk.
Bodza: Bozu.
Boglár: Boglariu.
Bojhos: Buhoszu.
Bolt, bolthajtás: Bolta.
Boltos, kereskedő: Boltas.
Boltocska: Bolticza.
Boltozás: Boltire.
Boltozom: Bolteszk.
Borona: Barna.
Boronálok: Barnaeszk.
Borzas: Borzosu.
Boszú: Butu, Passu.
Boszús: Boszunflatu.
Boszankodom: Boszumflu.
Bot: Bata.
Botozás: Batalesu.
Bő, bőes, bőséges: Biosu.
Börbencze: Berbenczia.
Börzenkedem: Burszuku.
Buja: Bueku.
Bujdosom: Buduszlueszk.
Bujdosó: Buduszlau.
Bunda: Bunda.
Bundácska: Bundueza.
Burján, burian: Buruena.
Burjános: Buruenoszu.
Burjánozom, gyomlálom: Burue-nezu.
Burkus, porosz: Burkusu.
Buta: Butaesu.
Buzgok, pezsgek: Busdeszk.
Buzogány: Buszdugan.
Csákány: Csokan.
Csalma, süveg: Salma.
Csalni: Insalare.
Csap: Csep, Csepu.

Digitized by Google

Csecs, emló: Czecza, czicza.
Cselő: Csala.
Csengek: Czinganeszk.
Cseperkegomba: Csuperka.
Csiga (gép): Csiga.
Csigabuga: Csigamiga.
Csiger, lőre: Csigeriu.
Czimer: Czimiriu.
Czinterem: Czintirim.
Csók: Csók.
Csókolok: Czuku.
Csomа, mirigy, dögvész. Cseime.
Csonka: Csungu, csontu.
Csonkitás, csonkulás: Csungarire.
Csonkitom: Csungareszk.
Csoport: Csopor.
Csorda: Csirada.
Cső v. csév: Czevie.
Csöbör: Csuber.
Csuda: Csuda.
Csuka (hal): Csiuka.
Csúfolás, gúny: Csufala.
Csúfolom: Csufuleszk.
Csumoszolt, vert: Csumasuit.
Dajka: Daika, Doika.
Darab: Drobu.
Dárda: Darda.
Dercze: Taracza.
Derczés: Taraczosu.
Dob: Doba.
Dobos: Dobas, Dobasu.
Dobom: Doboru.
Domb: Daemb.
Donga (hordo): Doga.
Ék (szög), Iku.
Ékelem: Ikueszk.
Emésztem: Amistueszk.
Emésztő: Amistuitor.
Engedek, bocsátok: Ingadueszk.
Engedelem: Ingeduire.
Engedés: Ingaduela.
Engedő: Engeduitor.
Erdély: Ardelu.
Fánk: Pankova.
Fátyol: Fakiol.
Fele, sok-különféle: Feliu.
Fiú: Fiiu.
Flastrom: Flastrum.
Fogadom, igérem: Fogadueszk.
Fogadás (vendég): Fogadariu, Fogadusaicza.
Fogadó (vendég): Fogadau.
Furuglyás: Flukrás.
Fürész: Fereszteu, Firezu.
Fürészmalom: Mora de Firezu.
Gágogás: Gagaire.
Ganéj: Gunoiu, Gonoj.
Garmada: Gremada.
Gát: Gatu.
Gazda: Gazda.
Gazdasszony: Gazdie.
Gerenda: Grinda.
Gomb: Bumb.
Gombostő: Bumbuska.
Gömbölyü: Bumbuliu.
Gond, gondolat terv: Gand, gondu, gaend.

Digitized by Google

Gondolás: Gandire.
Gondoló, gondolkodó: Gandi-toriu.
Gondolok, gondolkodok: gun-dueszk.
Görbe: Gurbovu.
Görbitem: Gurboveszk.
Görbeség: Gurbovina.
Görcs: Kaercseju.
Guba: Bubau.
Gucsma: Guds.
Guga: Gusa.
Gugás: Gusát.
Gutaütés: Guta.
Gúzs: Gunzsu.
Gyalú: Dzsalu, dzsilou.
Gyalulni: Dzsiloiu.
Gyeplő: Depleu.
Gyolcs: Dsolds, Zsolzsu.
Hadaró: Hederág.
Hadnagy: Hodnodzsiu, Hognodzsinu, Hotnods.
Hagyma. Hadzsma.
Hahota: Hohota.
Hahotázás: Hohotire.
Hahotázó: Hohotitor.
Hahotázok: Hohoteszk.
Hajsz: Hojsza.
Halastó: Helesztau.
Háló: Heleu.
Halom, domb: Hulmu.
Halmocska: Hulmuczu.
Halmos: Haelmosz.
Halmozom: Hulmueszk.
Hám: Hámu, Hám.
Harács: Haracsi.
Harcz: Harczu.
Hártya: Hartie.
Hatalom: Hatalmu.
Határ: Hotár.
Határos: Hatarisu.
Határozás: Hatarire.
Határzó: Hataritor.
Határzok: Hotareszk.
Héhelő (len és kender): Héhela.
Hiba: Hiba.
Hijjába, hasztalan: Dzsiaba.
Hintó: Hinteu.
Hintázom: Hintu.
Hitel, gondolás, vélemény: Kitela.
Hitelben vagyok, vélem, hi-szem: Kiteszk.
Hold (földé): Holda.
Hódos (állat): Hodoszu.
Hordó: Hurdau.
Hordozó kötél: Hurduzeu.
Horkanás: Horkuktura.
Hortyogás: Horaitura.
Hörcsög: Hörcsogu.
Húgy: Udu.
Hurczolom: Hurczeleszk.
Hurubás: Hurubosu.
Huszár: Huszáriu.
Ibrik: Ibrik.
Ikra (hal): Ikre.
Ír (kenőcs): Iru.
Irha: Erha.
Jobbágy: Jobas.

Digitized by Google

Jószág, birtok: Jozság.
Kaczér: Kacsoru.
Kaczérság: Kacsorie.
Kacsán: Kacsan.
Kád: Kada.
Kádacska: Kadisora, Kadulicza.
Kádár: Kadariu.
Kádárkodom: Kadareszk.
Kakas: Kokos.
Kalauz: Keleuz.
Kalyiba, kunyhó: Koliba.
Kalyibás: Kolibásu.
Kamarás: Kamaras.
Kamat: Kamata.
Kanna: Kana.
Kanta: Kanta.
Kantár: Kentárju.
Kapcsok: Koptsele.
Kapu: Kapu.
Karácsony: Krecsuna.
Karó: Paru, harak.
Karocska: Parucza.
Káromlás: Okara.
Káromlom: Okareszk.
Karton: Kartonu.
Kas, kaptár: Kosu.
Kása: Paszatu.
Kásás, puha: Paszatoszu.
Kasza: Koasza.
Kaszálás: Koszire.
Kaszálok: Koszeszk.
Kaszás: Koszásu.
Katona: Katana.
Kecsege: Kacsuga.
Kép, faragott, festett arczu: Kipu.
Képen, modón: Kipu.
Képes: Kipes.
Képezni, lerajzolni: Kipui.
Kert: Gardu.
Kezes: Kizes.
Kezesség: Kezesug.
Kila (mérték): Kila.
Kín: Kinu, Kin.
Kinzó: Kinuitor.
Kinzom, Kinlódom: Kinueszk.
Kocsi: Kocsie.
Konczolom: Hanczueszk.
Kofa: Kofaricza.
Kofákodom: Kofareszk.
Konyha: Kuhne, Kuchnea.
Konyt: Koncsiu.
Kopó: Kepeu.
Koporsó: Koperseu.
Korcsma: Kircsma, Kurcsme.
Korcsmároskodni: Kaercsmerit.
Kormány: Korma.
Kormányzás: Karmuire, Okarmuior.
Kormányzó: Karmuitor, karmaisu.
Kormányzok: Karmueszk.
Kosár: Kosárku.
Köles: Kolése.
Költés (pénzkiadás): Keltuela.
Költök: Keltueszk.
Köpönyeg: Kapenegu.
Kupár, pohárnok: Kupár, pohárnuk.
Kurva, parázna: Kurva, parva.

Digitized by Google

Kurvás: Kurvár.
Kurvaság: Kurvie.
Kutyapeczér: Peczeriu.
Külön: Kilinu.
Különösen: Kilinese.
Különözöm: Kilineszk.
Labda, lapta: Lapta.
Láda: Lada.
Lakat: Lakata, Loketu.
Lakatos: Lakatus, Loketariu.
Lakó, lakos: Lakuitor.
Lakás: Lakuire, Lokas.
Lakom: Lakueszk.
Láncz: Lánczu.
Lánczocska: Lanczogu.
Lanyha: Leanes.
Lapát: Lapota, Lopade.
Lapátos, evedző: Lopatariu.
Lárma: Lárma.
Lécz: Leczu.
Lepedő: Lepedeu.
Lepedöcske: Lepedeuczu.
Les, lesés: Alesu, alesi.
Leselkedem: Aleszueszk.
Libucz: Libucza.
Lopó, hévér: Lompou.
Lószerszám: Szerszám.
Lóvezető (kocsis): Vezeteu.
Lövött: Lovit.
Lőcs: Leuka.
Ludlábfű: Laba.
Máj: Maju.
Májashurka: Májeteku.
Majom: Maimuga, majmuk, maima.
Mák: Maku.
Maláta: Malata.
Mángorló: Mangarlau, mangalau.
Marokvas: Markoása.
Marokvásazom: Markoseszk.
Maszlag: Maszlagu, Miszliku.
Máz, mázoló: Manzola.
Mázolt: Manzalitu.
Mázsa: Mázse.
Mázsamester: Mázsemesteru.
Mázsálak: Mazseszk.
Melegágy: Melegariu.
Mente: Mentija.
Mentem (meg): Mantueszk, mantuiu.
Menteni: Mantui.
Mentés, menekvés: Mantuire.
Mentő, szabaditó: Mantuitoriu.
Merülök (gondolatba): Mereeszk.
Mesgye: Mezuina.
Mesgyés, tőszomszéd: Mezias.
Mester: Mesteru.
Mesterkedés: Mestesudzire.
Mesterség: Mestesugu, mesterség.
Mesterségeskedem: Mesteszuzesk.
Mézga: Mezga.
Mézgás: Mezgoszu.
Mocsár: Mocsirla.
Mocsározom: Mocsireszk.
Mocsáros: Mocsirloszu.
Mohar, Muhar: Mohoru.
Moly: Molie.
Mozgás: Miskare.
Mozgó: Miskacsoszu.

Digitized by Google

Mozgok, mozgatom: Misku.
Mozogni: Miska.
Mozsár: Mozseriu.
Munka, dolog: Munka.
Munkálkodom: Muncseszk.
Munkás: Muncsitoriu.
Murok: Murkovi.
Mustár: Mustariu.
Muzsikás: Muszikásu.
Nadrág: Nadradz.
Nem, nemzetség: Neam, Niamu.
Nemes: Nemes.
Nemesség: Nemessugu, Nemesime, Niamu.
Nemesitem: Nemeseszk.
Nemesnő: Nemestika.
Nyakravaló: Nakravalou.
Nyalka: Nélkosu.
Nyavala: Nevoe.
Nyavalás: Nevojesiu.
Nyomás (legelő): Imasu, Nomás.
Nyomorék: Nemurigu.
Nyugodalom: Ogoda.
Okos, okszerü: Okosu.
Okosság, okoskodás: Okságu.
Oltás (fába): Oltorie.
Oltó: Oltoitoriu.
Oltok: Oltoeszk.
Oltvány: Oltoe, Oltoju.
Orbáncz: Orbánczu.
Oriás: Uries, Urijás.
Oszlop: Sztaelp.
Ozsonna: Osina.
Ölyv: Uliu.
Őrlök: Hiorlueszk, Urlueszk.
Összevett, együtti: Öszebit.
Pálcza: Palicza.
Pallag, Parlag: Pologu.
Pallos: Palosu.
Pállott: Palitu.
Pántlika: Pantlika.
Paplan: Poplonu.
Papucs: Papuku.
Pára, gőz: Pára.
Parancs: Poroncsa.
Parancsolok: Poroncseszk.
Parancsoló: Poroncsitor.
Parancsolni: Porunczi.
Paraszt: Prosztu.
Paripa: Paripa.
Párkány: Parkanu.
Párkányozom: Parkanueszk.
Párna: Perina.
Párnácska: Perinucza.
Párta: Perta.
Pászma (Fonál): Pazma.
Paszománt: Paszomantu.
Pating, tézslagúzs: Patongu.
Patkó: Potkova.
Patkolok: Potkoveszk.
Patkoverő, kalapács: Potkoveriu.
Patkolt: Potkovitu.
Pázsit: Pazsestea.
Peczér, L. kutyapeczér.
Pecsét (iráson): Pecsete.
Pecsételem: Pecsetlueszk.
Pecsételő: Pecsetleu.
Példa (beszéd): Pilda.

Digitized by Google

Példázgatok: Pildeszk.
Pelyva: Pleva.
Pemetező: Pamatusu.
Pénzverőház: Pinzerie.
Piacz: Piacz.
Piczin: Puczin.
Pincze: Pivnicza, Pimnicze.
Pint: Pinta.
Pipás, pipázó: Pipasu.
Piritott, pirositott, pirókitott: Pirogitu.
Pitvar: Pridvor.
Pogácsa: Pogacse.
Pohár: Pohar.
Pohárnok: Paharnik.
Pohárszék: Parszeku.
Polcz: Policza.
Polgár: Pargar.
Porczfű: Porcsinu.
Porkoláb: Parkalab.
Poronty, gyermek: Prunk.
Porozó (irásé): Poroszeu.
Póstamester: Postamesteru.
Posztó: Posztavu.
Posztócsináló: Posztavariu.
Posztókereskedő: Posztazar.
Pozderja: Poszdarie.
Pör: Pera.
Pörös: Peresu.
Pörösködés: Peretura.
Pörösködöm: Pereszk.
Pörkölök: Pargalueszk.
Pörzsölök: Porzsoleszk.
Pörzsölés: Parsolu.
Pribék: Pribeág.
Puffadt, duzmadt: Pufaioszu.
Pufók, pöfeteg: Pufaiu.
Puszta: Pusztie.
Pusztitok: Pusztieszk.
Pusztitás: Pusztiite.
Pusztult: Pusztuit.
Pusztuló: Pusztula.
Rab: Robu.
Raboskodom: Robeszk.
Rabság: Robie.
Rabló: Robitor.
Raj: Roj, Roju.
Rák: Raku.
Rakláb: Labarakului.
Rakottya, rekettye: Rakita.
Rántás (ételbe): Rantasu.
Rántom (szét): Rantueszk.
Récze, rucza, kácsa: Racza.
Récze kanja, gádzsér: Raczoju.
Reczike, fiokrécze: Roczuika.
Rend (minden alakban és igeképen): Rend, orendu.
Rendelet: Renduela, orenduela 'stb.
Rendetlen: Neorenduitu.
Rendetlenség: Ne vagy Neorenduela.
Rendelni: Rendui.
Rendelet: Renduela.
Repcze: Rapicza.
Reszelek: Reszelueszk.
Reszelő: Reszelou, Rezetori.
Részes, közbirtokos: Rezes.

Digitized by Google

Rétecske: Ratuczu.
Retesz, rekesz: Retezu.
Rovás: Rovasu, Revás.
Röf: Refu.
Rih: Ria.
Rihes: Rioszu, Rijeszu.
Rihesedem: Riezk.
Riskása: Riskasa.
Rostély: Rostej.
Rúd: Ruda.
Rút: Uritu.
Sáfár: Sifariu.
Sajka: Seika.
Salavári: Solovariu.
Sánta, tántorgó: Sontorogu.
Saroglya: Siregla.
Sátor: (Setar), Setra.
Sereg: Siregu.
Sinor: Sinorul.
Sipitok: Csipoteszk.
Sipitás: Csipetu.
Sipka, sapka: Sipka, sapka.
Sogor: Sogoru.
Soltész: Soltuz.
Sorgyöngy: Sziru.
Sülló: Szüle.
Szabad: Szlobod.
Szabadság: Stobozsenie.
Szalad: Szlád.
Szekeres: Kereus.
Szolga: Szulga.
Szolgáló: Szlusnika.
Sugár: Sugaru.
Suta: Csutu, Sutu.
Súly: Suju.
Sütő, kenyérsütő: Suteu.
Sütőház: Sutehaza.
Szabó: Szabou.
Szaboskodom: Szabojeszk.
Szakács: Szokacsiju.
Szakácskodom: Szakacseszk.
Szakácsnő: Szokacsicza.
Szakácsság: Szokacsie.
Szállás, tanya: Szalas.
Tzallásocska: Szalaselu.
Szállásolok: Szasineszk.
Szálló, vendég: Szalau.
Szalonna: Szlanina.
Számolom: Szamueszk.
Számolás: Szamuire.
Számoló: Szamuitor.
Számtartó: Számtartan.
Szán, Szánkó: Szania.
Szánkozás: Szaniere, Szanietura.
Szappan: Szapon.
Szarka: Csürka.
Szerzem, megszerzem: Szurzueszk.
Szelló, szellőcske: Zselicza.
Szidalom: Szudalma.
Szidom: Szuduiu.
Szigorú: Zsigaritu.
Szita: Szeta, szita.
Szitás, szitakötő: Szetar, iu.
Szokmány, szoknya: Szukna, Szugna, Szukmau.
Szóló, szószóló, követ: Szolou.
Szomoritó: Poszomorítu.
Szomorú: Poszomorire.

Digitized by Google

Szorgos, sürgetős: Szorgosu.
Szorulok, megszorulok: Szurukluesk.
Szőlö: Suleu.
Szügyelő: Szigalou.
Szür: Sziriu.
Tábor: Tabera.
Táborozok: Tabereszk.
Tagadom: Tagadueszk.
Tagadás: Tagada, Tagadatu, Tagaduire.
Tagadó: Tagadau, Tagaduitor.
Tanács (Senatus), Tanasza.
Takács: Takacsiu.
Taliga: Tilega.
Talp, csizma-szántalp: Talpa.
Talpallom: Talpueszk.
Talpkészitő, timár: Talpariu.
Targoncza: Tiriboncza, Targontia.
Tarka: Tarkatu.
Tarkaló: Tarcse.
Tarkaság: Tarkatura.
Tárkony: Tarkonu.
Társ (hajdan táras): Tavaros.
Társaság: Ortácsie.
Tatárka: Tatarka.
Téglázom: Teglazueszk.
Téglázó (vas): Teglazou.
Tengely: Tangela.
Tengelicz (madár): Tengelicza.
Tepsi: Tipsie.
Tilinko: Tilinka.
Timár: Timariu.
Timsó; Timseu.
Tiszafa: Tisza.
Tiszt, hivatal: Tisztie.
Tiszviselő: Tisztu.
Tisztitott: Kititu.
Tó: Tau.
Tócsa, tavacska: Tauczu.
Tokhal: Toku.
Tolvaj: Talhar.
Tornácz: Tarnaczu.
Tömlöcz (régiesen Temnicz): Temnicza.
Ugar: Ogoru.
Ugarlás: Ogorire.
Ugarlok: Ogoreszk.
Utcza: Ulicza, Ulicze.
Utlevél (Ut-rovás): Ravas de drum.
Uzsonna: Ozsina.
Üllő (vas): Ileu.
Üveg: Uega.
Vágás (keréké): Ogasu.
Vajda: Vojvod.
Vakolás: Vakalasu.
Vakolok: Vakaleszk.
Vallatás: Uluita, Uluila, Valatasu.
Vallatok: Ulueszk.
Váltság (pénzbeli): Valcsegu.
Vályu: Valau.
Vám: Vama.
Vámolok: Vameszk.
Vámos: Vames.
Város: Oras, Tergu.
Városi: Orasen.
Városiasan: Orasenesu.
Városocska: Orasencza, Oraselu.

Digitized by Google

Veder: Vadra.
Védő, vajda: Voda.
Veréb: Vrabie.
Vésö: Viseu.
Vezető, kocsis: Vezeteu.
Vidra: Vidra.
Vitéz: Vitez, Viteasz.
Vitézkedem: Vitezeszk.
Vitézség: Vitezia, Viteziu.
Vitézül: Vitezeste.
Vizforrás: Izvora.
Vizforrásocska: Izvorásu.
Vőfény: Vifelu.
Zabla, zabola: Zabala.
Zabló: Zablou.
Zajlás (jégé): Zaju.
Zálog: Zalog, Szelog.
Zálogolok: Zalogeszk.
Zálogolás: Zalodzurie 'stb.
Zálogoló: Zalodzsitor.
Zamat: Zama.
Zamatos: Zamoszu.
Zár: Zaru.
Zománcz: Zsumalczu.
Zománczolok: Zsumalczueszk.
Zománczolt: Zsumalcziut.
Zörgetyű: Zurgalau.
Zsákmánylok: Zsekueszk.
Zsákmánylás: Zsekuire.
Zsakmányló: Zsekuitor.
Zubbony (ruha): Zabunu.
Zsellér: Zseleriu.
Zsellérség: Zselerie.
Zsendicze: Zsinticza.
Zsenge: zsengés: Zsingasu.
Zsilip: Zsilipu.
Zsinór: Sinoru.
Zsúp: Zsipu, Zsupu, Sznop.

Föltűnik e' sorozatban nehány olly szó is, melly a' szlávokkal közös használatu; de észreveheti mindenki az illyeneknél, hogy nem szláv, hanem magyar kiejtés és hajtogatás szerint használja az oláh; 's igy közvetlen magyar ajakból vétetett ki. Engedjük azonban a' szlávoknak azon hiu örömet, miszerint a' velük közös szavaink merő szláv eredetüek 's tőlük kölcsönöztettek, mit megczáfolni igen könnyü volna; mi tömérdek marad még hátra a' moldován nyelvben tiszta magyar? — E' nagy súlyú befolyást tehát a' történeti alapoknál fogva nem tulajdonithatni egyébnek: mintsem hogy e' tartomány' néptömege egykor magyarnyelvet beszélte kún elemből fejlödött és alakult át az oláhság' hatalomra vergődése és a' keleti vallás' elterjedése alkalmával.

Digitized by Google

II. BIZONYITVÁNY.

Magyar lakosokat biró, vagy nevüket nyelvünkből kölcsönözte moldvai helységek' sorozata.

(A' ⊙ parochiával ellátott helyet, ☾ fiókegyházat jelent. A' faluk' I- és II-dik osztálybeliségük a' népesség' arányához alkalmaxvák.)

ACZÉL. ☾

Most Oczel, falu a' román czinutban, szereti fölső okolban, Dzsifalva félegyháza, attól 1½ órányira túl a' Szereten; 30 kath. csangó magyar lakosi már nem tudnak magyarul.

ACZÉLFALVA. ☾

Most Oczelén II. osztálybeli falu a' román czinutban, szereti felső okolban, Fedeles és Halastó faluk meg Miklósfalva szomszédságában, túl a' Szereten, Dzsidafalva félegyháza, attól 1½ órányira, szent Anna tiszteletére épült templommal; Szkogihorn sajátja. 500 kath. csangó magyar lakosai nem tudnak magyarul. Kántoruk Császár Antal. Ide tartozik: Bohonka, Szaraczei, Makszinest, Balumirest, Oczel, Nistiut, Bogics. Lakói mindezeknek már oláhok, kivévén ez utóbbit. Túl a' Szereten. 2) Oczelén I. oszt. falu a' falcsii czinutban közép (mizsloka) okolban. 3) Ocselest I. oszt. falu a' tekucsi czinutban, berhesi (berkesi) okolban Lakatosfalva és Ütő mellett.

ADZSUD.

Kis város a' putnai vagyis foksáni czinutban, Foksán és Bákó között szeretmenti országutban, annak jobb partján, a' Tatros folyó' abbai ömlésétől éjszakra ½ órányira. Hajdan számos magyarok laktak itt, mint a' szájon forgó hagyómány bizonyitja, régi kath. magyar temetőjének helye most is ismeretes lévén. Találtatnak több csangó családok a' szeretmenti helyekben, kik eleiknek Adzsudról származását most is emlegetik. A' honunkbeli számos Aszód- vagy Acsádnak megfelelő név már maga hajdani magyar alapitványt árul el. Létez e' mellett Ó-Adzsud nevü I. oszt. falu (Adzsudul véhi) szinte a' putnai czinutban, rakacsuni okolban, amattól éjszakra.

Digitized by Google

AKNA. ☾

Oláhúl Okna, város sóaknákkal a' bákói kerületben Tatros folyónál, Tatros' fiókegyháza attól éjszakfelé egy órányi távolságra. Mostani 70 kath. lakosai székely eredetű magyarok, többnyire mesterségűzők, de oláh lakosi közől is tudnak sokan magyarul, régenten számos magyarok valának itt. Megjegyzendő, hogy 1637-ben e' város első birója magyar volt, maiglan is Biró (Birau) nevet visel a' városi elöljáró, ki egyébiránt máshelyeken Vornik néven ismeretes.

ALFALU.

Az 1693-diki kézirat Albalu, Timon Samu 1735-ben Alfalva néven jelöli e' magyar helyet. Alfalunak nevez szinte Bandin püspök 1647-ben egy magyar helységet következőt jegyezvén róla: „Hajdan nevezetes nagy telep most elhagyatott szállás.“ Hogy a' bákói czinutban helyzett Mojnest nevű városka alatt fekvő oláh rezesek birta Albutest térség' helyén feküdött légyen e' falu, nevének hasonlatossága eléggé bizonyitja. Ez utobbiról irja Petrás Incze: „Hol (Albutesen) mais mutogatják még az oláhok a' magyar elpusztult kőegyház' helyeit és temetőjét, ott találtak néhány évek előtt egy mais haszonra szolgáló igen hangos csengetyűt és kis feszületet, de egyiken sincs semmi irás; ezen helyet is szabadon birták a' magyarok, sőt vagyon ollyan, ki tudja azt is, mikor adták él az oklevelét 's micsoda kezekben létezik; magam is hallottam, hogy az e' táji embereknél magysr oklevelek is találtatnak, de igen nehéz hozzájok jutni. Ma is él Podurban egy 70 éves asszony, ki azt beszéli, hogy leány korában azt atyja házánál itták meg az áldomást (igy nevezik ők a' megtörtént alkalomkor [alkukor] inni szokott poharat) azon oklevél eladása után, mellyet a' kalugyeri csangók az albutesti jószágról 's határról szóllót egy ott nem messze lakó oláhnak holmi csekély pénzért eladtak, minthogy ők messze levén, nem folytathatták haszonnal kezelését. Ez az asszony elsorolja a' megvételi és eladási pénzmennyiséget, mellyet az oláhok fizettek. Ma is élnek azon vásárló oláhok utódjai, kiknél maig megvagyon az emlitett oklevél, de már azt látni sem engedik magyarnak. Úgy beszélik hogy már visszaváltani is akarták, de — — pénzzel sem érhették czéljukat a' valóságos birtokosak maradéki. Ugyan azon tájon egy prohozesti oláhnál, ki hír szerint magyarul is beszél, mondják hogy heverne egy nevezetes magyarul irtt oklevél, és pedig a' mint mondatik sz. László-

Digitized by Google

tól; ennél több magyar irománynyról még beszélni sem hallottam.“ — Mind meglehet, de hogy sz. Lászlótól kiadott magyar oklevél léteznék az ég alatt, erősen kétlem sőt tagadni merem. Moldvában latin ugy magyar oklevélnek többé nyomát sem találhatni.

ALMÁSI.

I. oszt. falu a' nyámczi czinutban, piatrai okolban most már oláh lakosokkal. Kövesd és Szűcs faluk környékén.

ANGELEST. ☾

I. oszt. falu a' putnai czinutban, rakacsuni okolban Foksán félegyháza, 5 óra távulságra. 38 kath. oláhos magyar lakost számit.

ANKUCZA.

Illy nevü hely ámbár most nem létez, még a' mult században magyaroktoli laktáról 1776-ban Zöld Péter teszen bizonyságot, ki Szabófalva félegyházának irja e' falut. Valljon nem az Ankucza nevü család birtokában levő Balosest II. oszt. falu-e a' románi czinutban, belső okolban? mellyről Balázsfalvánál alább szó lesz. Moldvában a' birtokos családtól néha újneve adatik a' birtoknak, valamint erről a' családok nyernek nevezetet.

ARADFALVA.

Most Horodiste, e' néven két falu, mind kettő II. oszt. a' dorohoi czinutban pruti alsó okolban Darab, Hód és Kozló faluk környékén.

ÁRPÁS.

Ma Horpázu II. oszt. falu, a' jászvásári czinutban, erdei (kodrulni) okolban, Ezerfalu mellett. Könnyen Horpaszra magyarosithatnók e' nevet, ha az oláh nyelv h (x) betűjét mint több más szavaknál, fölösleges adaléknak nem tartanók.

BABOS.

Ma Babusa I. oszt. falu a' románi czinutban belső okolban, oláh lakosokkal.

BABOSFALVA.

Most Babusén, e' néven két szomszéd falu a' botosáni czinutban, stefanesti okolban, mind kettő II. rendbeli, egyik a' moldvai köztudomás és önszájvallás szerint magyar származék Gergely nevü bóer család' másik Hereszku birtoka, mellyeknek lakosi már oláhok.

BÁCSFALVA.

Ma Bacsest I. oszt. falu a' románi czinutban belső okolban Babes falu mellett.

Digitized by Google

BAJA.

Ez Bogata faluval együtt I. osztálybeli a' szucsavai czin. moldvai okolban, Kantakuzeno Demeter herczeg' birtoka. Régente Moldova Bánya nevet viselt magyar és szász lakosokat birván. Itt tartózkodásom és nyomozódásomról utinaplóm september' végső és october' első napjaiban körülményes értesitést nyujt; most egyedül az 1410-dik év körül épült kath. templom' romjaiban talált sír- 's egyéb kőemlékek' föliratai előadandók.

A' legrégibb emlékirat, melly a' nagy oltár jobbján vala olvasható még 1647-ben, már ma nem létez, minthogy az oltárok is elpusztulván, részei apró kőhalmokká alakultak. Föntartotta azonban Bandin püspök ugyan azon évi egyházi látogatásáról adatt tudositásában, 's ekkép hangzik:

„ANNO 1410. HOC TEMPLUM IN HONOREM B. M. V. DEDICATAM AB ILLUSTRISSIMO PRINCIPE ALEXANDRO VOYDA AEDIFICATUM EST UNA CUM MONASTERIO MOLDAVIENSI. CUIUS PIAE MEMORIAE CONIUX MARGARETHA SUB FONTE BAPTISMATIS SEPULTA EST. REQUIESCAT IN VITAE AETERNAE RESURRECTIONEM. AMEN.“

1. Báthori A (András?) sírköve 1481. évről. Ez barnás gránitkő tábla szép simára vágva és párkányi ékességgel faragva; hosszában 5½, szélességében 2 láb. A' lapon egyszerű nagy kereszt, félkörű ivből emelkedik, mellynek fölötte ime két sor goth betűjü szavak:

azaz: „BATHORI Ā ANNO - 1481-mo“

Ki volt legyen ezen Báthori A.? nyomába nem jöhettem. Wagner Károly munkájában (Collectanea Genealogico-Historica illustrium Hungariae Familiarum quae jam interciderunt. Posonii, 1802. in 8. Dec. I.) az ecsedi és somlyói Báthoriak között ezen év körül és pedig Moldvában elhalálozott egy sem fordul elő. Talán az abaújmegyei Gágyi Báthori családnak volt tagja.

Digitized by Google

2. Bertalané 1498-dik évből szinte granitkő, magosságban 3, szélességben 1½ láb, kiálló goth betűkkel ime négy sor iratot viseli:

„hic iacet bar|tolomeus dei|serus ciuis|sacx. 1897.“

azaz: Hic iacet Bartolomeus Dei servus civis Sacx. 1497.

3. Vőn Györgyé, szinte azon évkörüli goth fölirással készült fejér mészkő tábla, mellynek hossza 5, szélessége 3 láb. Lapja közepén nagy kereszt liliomos csillagzattal környezve; a' kereszt tövénél jobbra hold, balra csillag; alul spanyol vértben agnus dei keresztes zászlóval. Négy fogásban levő kiálló betűs irata már töredezett levén csak ezt vehetém ki:

„Anno — — CCCC — Hic — Honestus vir. Georgius. Wuen — Benedictus — Orate — .“

4. Shacz Miklósé 1500-ból, fölső bal részén megtörött, hosszában 5½, széllességében 2½ lábnyi tábla, négy szakaszú fölirattal, belül zsoltári igékkel két sorban, mind bevésve, valamint a' tábla vastagsági oldalán két felül némi betűk. Közepét merő virágékességek böritják el. A' fölirás im ez a' nagy betűkbe belevésett apró betűk 's egyéb röviditések' kiegeszitésével:

„HIC IACET PRUDENS | AC CIRCVMSPECTVS VIR NICOLAVS| SHACZ: SEPVL|TVS EST ANNO M. D. DIE — INTELIGITE HEC QVI OBLIVISCIMINI DEVM: PS: XL. IX. 'stb.

5. Prokop Bálint szerzetése 1500-ból. Az 1 öl hosszu, és 2¼ láb széles tábla irata négy szakaszban kiálló goth betűjü, belül egyszerü keresztel ellátva. Néhány betű romladozottsága mellett ez olvasható rajta:

„HIC EST SEPVLTVS | VALENTINVS. PRO. COP. FRATER ORD — — |WERWS (?) | ORATE PRO EO. AN. D. MCCCCC.|“

6. Schacz Miklós erős atlétáé 1561-ből, fejér kőtábla, hosszaságban 5½, szélességben 2¼ láb, derékon ketté törve, fölirata négy szakaszban kiallólag; a' tábla közepén domboru szép kereszt, fürtös szőlőlombtól környezve; a' kereszt alatt diszes vért, mellyben kapa, alatta sarló, földmives' symbolumai. Irata im ez:

„QVIS. HAC. SVB | PETRA. QVIESCIT. FORTIS. ATLETA. NICOLAVS. | SCHACZ. EGO SVM | QVI. MORTIS. SOLVI. DEBITVM. AN. 1-5-61:“

7. Kirschner Gergelé 1572-ből, szép fejér kőtábla, hossz. 5, szél. 2 láb, kiálló négy szakasz körirattal, és külön két sorocskával, belül kereszt,

Digitized by Google

fölötte fodros csillag, kétfelül gerezdes szőlővenyige ékességgel. Aluli osztályban jobbra szaru alakból spanyol vért áll ki, minek fölső mezején G. K. alsón merő halpikkelyek, mind dombormű. Sok összevont betűkkel készült sorai im ezek:

„DAZV. IST CHRISTVS | GESTORBEN. AVFERSTANDEN. VND VIDER. LEBENDIG | VORDEN. DAS. ER. VB | ER. TODTEN. VND. LEBENDIGEN. HER. SEY. | GREGORIVS. KIRS | CHNER. A. D. 1. 5. 72."

8. Schneider Sófiaé 1602-ből, hossz. 4½ szél. 2 láb szép sima fénykőtábla, négy szakasz irattal és rózsás arabeszkekkel, mind kiállólag, következő német iratot visel:

„† HIE IST DAS | BEGRAEBNIS DER SOPHIA: DES PETER SCHNEI | DER SEIN EHE | WEIB: VND IST IM HERRN ENTSCLAFFEN: 1602. DIE. 20. MAY:"

9. Anna nevü asszonyé 1603-ból, kemény barnás kő, hossz. 3 széles. 1½ láb, irata négy szakasz és 3 sorocska, bevésve, közepén kiálló virág czifraságokkal; olvasmánya illyen:

„SEPVLTA EST | HOC SVB TVMVLO | HONESTA FEM | INA ANNA FILIA | ANTONY VXOR DNI GEORGY ANNO | AETATIS SVAE XX | ANNO DMI 1603 | MARTII I."

10. Kecskeméti Ambrus ferenczi szerzetesé, a' mennyire az egymásba csudálatosan szerkezett betűk és kigondolt számjelek' összerakásából kivehetni 1618-dik évről. A' tábla szép mészkő, már derékon ketté tört; négy felöli iratán kivül 12 sort visel, a' verskészitő' Oláhfalvi Péter neve fölül bevésetten áll. Alsóbb mezején kiállólag ügyessen faragott szerzetes képe, jobbjában keresztet, baljában könyvet tartva. Hosszasága 5, szélessége 2 láb.

„CARMEN PLIRI. (így) OLAFALVI PRAESBIT."

„KECZKEMETI AMBROS | IVS MAGNVS PATER ATQVE SACERDOS: DIVI FRANCISCI RELI | GIONIS ERAT. MANS | VETUS PIVS ET MITIS PVDENS FVIT IPSE: INGENITA DIVIS: | VIX BONITATE | MINOR: M. FERVNT | VT 600. QVE SALV | TIS 8< ANNI. 18 OCTOBRIS III FER: | QVE DIES. REDDIDIT | HIC ANIMAM DIIS | DVM PERCVRERET | ANNOS. V. 8< TE | RDENOS: HIC REQVI | ESCIT HVMO."

Digitized by Google

11. Delovichz Kristóf minorita szerzetesé 1634-ből, négy széli, azon kül hat sor mind bevésett irással. Hosszasága 4, szélessége 2 láb. Tartalma:

„† SVB HOC LAPI|DE IACET REVERENDVS PATER FRATER CHRISTHO|FIERVS DELO | VICHZ ORDINIS MINOR. CONVENTVALIVM SANCTI | FRANCISCI | OBIIT. A. D. 1634. IN. M. IANVA. 23.| DIE. REQVIES|CAT IN PACE.“

12. Wolff Jánosé 1652-dik évből, széleni négy és belül szintannyi sorocska kiálló irattal. A' mezőben fekvő szép keresztet két rózsa csillag ékesiti, két oldalánál gerezdes szőlővenyige ág függvén; és illy olvasmányt ad:

„HIC REPO|SITVS EST EGREGIVS VIR|DOMINVS| IOHANNES WOLFF DE BANIA.|OBD(ormivit): IN DO|NO: A 165|2. ME. NO 16.“

13. Csak fölső részben meglevő tábla rózsával dizesitett keresztet és 1652-dik évet mutat e' töredék irattal:

„SVB HOC LAP | IDE IACET AD — — — — BRIS DIE — — AN 165.2.“

14. Oros Miklósé 1665-ből, granitkő tábla, hossz. 4, szél. 1½ láb, négy szakaszú fölirattal és karikaalakú ékességekkel, nind domborulag vésve. Az év számok két szegletére helyezvék.

„† SVB HOC|LAPIDE REPOSITVS EST EGRE|GIVS VIR|DOVS NICOLAVS OROS OBVIT (obdormivit) IN DO. 16|65.“

A' falu' éjszaki részén úgy a' keleti oldalán, amott falaiban még fönlevő, emitt csak alapjaiban látható templomromoknál emlékkő nem találtatik.

Megjegyzi Bajáról Bandin püspök 1647-ben, hogy az elóidókben 6000, akkoriban már csak 256 kath. lakost számlált; egyháza, mellyet 50 lépés hosszu- és 25 szélesnek mond, 5 oltárral, négyszegü erős toronnyal birt, a' Nagyasszony tiszteletére volt épitve, 's hozzá hasonlitható egész Moldvában nem létezvén. Most már csak oláhok és czigányok lakják a' falut.

BÁKÓ. ⊙

A' hasonnevü czinut' fővárosa és az iszpravnik' szélhelye, 3000 és mintegy 200 lakossal, mellyek között 500 kath. magyar, nehány német és lengyel. 1845-ben emeltetett újolag parochiává. Temploma nehány évek előtt épült Miklós pápa tiszteletére. Ezelőtt húzamos ideig Kalugyernek volt fiókegyháza. Uti naplómban hosszasban elmondatnak a' hely' ismere-

Digitized by Google

tére vonatkozó tárgyak, itt csak némi régi emlékei lesznek előadandók. Többi között Bandin püsp. 1646-ban ekkép emlékezik róla: „Bákó városába november 29-dikén mentünk be, a' moldvai katholikusok' székesegyházát is meglátogatandók. Ezen város előidőkben, kivált magyar Margit István vajdáné korában, inkább virágzott 's fejdelmi lakkal birt: mellyet azonban az idő rommá tett. A' püspöki lak a' város' éjszaki részén fekszik és monostornak neveztetik. — Ez az erdélyi vajda leánya által sz. Ferencz szerzetes fiainak számára alapitaték, de ennek a' hajdankorbeli viszontagságát, levéltár és jegyzetek hiányában ki nem fürkészhetém; tehát hogy mégis valami bizonyost, legalább egy életszak óta, kitanulhatnék, 80—100 esztendös katholikusokat idéztem elé, kik hitökkel a' következendőket vallák: „Hetven év előtt, midőn gyengekoruak volnánk, emlékezünk, hogy azon teleken, hol most a' püspök tartózkodik, monostor létezett 's abban barátok laktak.“ A' többiközt a' legidösb három valló még azt is állitá: hogy a' monostorban, melly szebb és terjedelmesb épület volt a' püspök' mostani lakjánál, 12 magyar barát lakott 's utolsó guardianjok Ferencz barát nevezetü volt.“ — E' városra vonatkozó némi oklevelet is tartott fön Bandin, u. m. Vazul vajdának 1647-ben a' bakói magyar lelkész ügyében hozzáirott latin levelét. Magyar forditásban ekkép hangzik: „Basilius Dei gratia Princeps Terrarum Moldaviae. A' bákói polgárok panaszt nyujtottak főtiszt. atyaságod ellen, hogy rosszul bánnék a' bákói magyar pappal, és hogy őt ön házából akarná kihajtani. Minélfogva egész komolysággal parancsolom főtiszt. atyaságodnak: ezután az emlitettem magyar papot bolygatni ne merje, sem a' tisztes polgárokat becstelen 's megvető méltatlan szavakkal (a' mint értettem) ne illesse; mert ha még egyszer panaszt teendnek főtiszt. atyaságod ellen, tudja meg, hogy soha el nem felejthető neheztelésemet nem kerüli el: sőt tudja meg azt, hogy hamarább elmenend innét mint azon pap, ki tizenöt év óta sikerrel hirdeti az isten igejét, és mindenek' lelki épülésével felel meg hivatalának. Én azonban főtiszt. atyaságodnak jó egészséget kivánok. Jászv. Julius 15. 1647. — Reverendissimo Domino Marco Bandino Archiepiscopo Martianopolitano reddantur.“ — Ismét, két oklevél ide tartozó a' jászvásári metropolita levéltárában levő eredeti oláh irat után magyarra téve, egyik 1665- másik 1676-dik évből. I) „Én Duka vajda, Isten kegyelméből Moldva földének goszpodárja (ura). Adjuk ez uradalmi levelet könyörgő érsekünknek a' magyar püspökségből

Digitized by Google

Bákó városból, hogy legyenek hatalmasak és erősek, az én uradalmam irásával keresni és megtartani az én uradalmam' országában az ő szokásuk szerint, minden magyarok- és szászoknál, a' kik pápista hiten vannak, a' sógorságról, a' házasságról, és a' kik vérszerint vegyültek, kik összegyűleudnek, atyafiak levén, férj a' nővel, és a' sugubináról (?) hogy ne legyen bajuk a' sugubinaroknak, sem a' magyarok- sem a' szászokkal, hanem legyen dolga csupán az ő püspöküknek, kit fölül iránk, és más tartozásokról, a' mint irja az ő szokásuk régtől fogva egyesekről legyen kötelessége itélni, büntetni és keresni mindeniket a' maga hibája szerint, mint vagyon az ő szokásuk; és senki sem merészelje megfogni vagy megbüntetni az én uradalmam irásán túl. 7173 julius 7". (azaz 1665-dik év). II) „Én Ruszet Antonie vajda, Isten' kegyelméből Moldva földének goszpodárja. Adjuk tudomásul ezen irásával az én uradalmamnak minden szolgáinknak, kik fogtok járni egész szolgálataival az én uradalmamnak Bákó városában és azon czinutban, legyenek akarhol az én uradalmam tartományában: adjuk tudtára mindeneknek a' mi könyörgőn kért Szambatei Burkucze János (Szombathelyi Barkóczi?) Bákóvárosi magyar püspökért és az ő minden papjai- és czirkovnikjaiért (egyházfiak) kik vagynak az ő anyaszentegyházuk klerusából, legyenek akar hol az én uradalmam tartományában, akar mellyik templomnál az övékétől, ha megfogjátok látni irását az én uradalmamnak, és ti mindnyáján elfogjátok hagyni békében a' dazsdetól (?) a' zlocsoktól (?) a' leioktól (?) a' taléroktól, az aranyoktól, az illyesektől, a' vajtól, a' méztől, a' fagyutól, a' bőröktől, a' zsoldszekerektől, a' podvodáktól, és az oláh lovaktól, a' méhek deszetinajától, az artányok gostinajától és a' juhokétól, hogy legyen az ő püspökségük békében; és más angariákról mindenikről valahányak lennének másokon a' mi országunkban: senki semmiben ne terhelje: És te soltesz és te pergar a' Bákó várossából semmiben ne kötelőzködjetek, ne terheljétek se ne vegyitsétek őket a' városhoz, ugy a' mikép vannak leveleik e' kegyelemről még más uralkodóktól is, kik még sokkal (régebben) voltak mi előttünk, hasonlóan meg kegyelmeztünk mi is ő irántuk. Hasonlókép tiis porkolábok, ezen czinutból, ne avassátok magatokat az ő itéletükbe, melly lészen az ő részükről; azonkivül a' mi nagy vétség leszen lopásokban, legyen akkor kötelességtek megvizsgálni. 7184. decemb. 14. (azaz 1676. év)." (A' brassai „Gazeta de Transilvania" czimü oláh hírlap „Foaie" mellékletének 1845-dik

Digitized by Google

évi 4. számából, Petrás I. forditása szerint.) — A' régi egyház sirköveit, ha még volnának is a' föld gyomrában, napfényre deritenem nem sikerült; a' mostani templom körüli temetőben találtatnak nehány kőemlékek az ujabb korból 's magyar fölirással, közülök egynek tartalmát mutatóul közlöm.

„1840. Itt nyugszik AZ URBAN FEIES ROSALIA, KINEK BIZODALMA VALA SZ. MARIA J. F. J. (József fia Jézusban) FÉRJ KEZÉBŐL KISZÁLLA 1839. ÉLETE HOGY FOLYNA EMERE 37. ESZTENDŐ TSAK HOGY BOIÖLTED (?). E SIRALOM VÖLGY GYASZOS MEZEJE. HIVATIK AZ URTOL ÖROK DITSOSÉGBEN.“ (így) — Találtatnak némi márvány sírkő darabok is magyar irattal, mik az uj templom' épitésekor hányattak szét, 's most ajtóküszöb elötti lépcsőkül használtatvák.

BALUMIREST. ℭ

II. oszt. falu a' románi czinut. szereti fölső okolban, Dzsidafalva' fiókegyháza, attól egy órányi távulságra, 30 kath. gyülevész magyar lelket számlál, kik nyelvünket tudják. Túl a' Szereten.

BANKA.

I. oszt. falu a' tutovai czin. városi (tergnlui) okolban Horka és Karcsa faluk közelében. — „Bankaháza“ hely némi 1570- és 72-diki összeiratban Kiskúnsághoz számitatik; most Bankháza puszta, Pestvmben. Moldvából szivárgott át a' kúnokkal e' név, hihető valamelly jeles kún ember' emlékezetét viseli.

BARÁT. ℭ

Oláhul Barácz, II. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban a' mold. kath. püspök tulajdona, Kalugyer' fiókegyháza, attól 1 órányira. Mária' menybemenetelére szentelt templommal. 350 kath. lakosi csangó és székely magyarok, az előbbiek már oláhosodott nyelvűk. Régenten Terebes volt neve. Fekszik Bákótól éjszaknyugot felé Terebes patakán fölül, gyönyörű hegyoldalon, mellyen épült püspöki nyári lakból Bákóra fölséges a' kilátás. Szűk határa miatt szőlőművelésből tengődnek lakosi.

BARÁTOS vagy BRATOS.

Nagy tó a' Prúthnak Dunába ömlésénél, Galacz és Magyarkelő (Vádungur) mellett, mintegy ¾ mélföldnyi hosszuságra terjed. Most Szturdza Mihály vajda tulajdona. Neve kéttelenül a' „barát“ szótól származik, hihetőleg egykor a' milkói monostorhoz tartozásáért.

Digitized by Google

BÁRD.

Oláhossan Bradul, II. oszt. falu a' romániczinut. belső okolban. Máglya falu mellett.

BARLAD vagy BERLÁT. ☾

A' tutovai vagy is barládi kerület' fővárosa, Foksány' fiókegyháza, attól 8 órai távulságra, 40 kath. lakosi nagyrészben magyarok, mesterség üzés végett ujabb időkben oda származottak. Előbb Husz' fiókegyháza. 1646-ben Bandin püspök szerint 30 házban 150 magyar lakos volt, fatemplommal biró, pap helyett kántoruk magyarul énekelvén és magyar postillakat olvasván. E' város lakosi beszélik, hogy eleik mind magyarok valának régenten, sőt magyar neveiket is emlegetik. Fönvan még a' hajdani magyar temető' helye is, hová ó hitűek maiglan nem temetkeznek. Több csangó családok a' Szeretkörül, innen származatják le magukat. Berlad mellett ½ órányira a' hasonnevű folyónál régi Földvár omladék szemléltetik: *„Csetate de pomunt"* név alatt ismeretes. — E' régiségről Bandin ezeket jegyzé föl 1646-dikban: „Barládhoz közel, hasonnevü folyam' partján mutogatnak egy várdüledéket, hol a' tatárok, midőn sz. László magy. király a' scythákon 1236 (?) körül diadalmaskodott magokat befészkelték." Zsigmond és Ulászló közt 1412. mart. 15. Lublyóban kelt egyességilevélnek ime szavai: *„Forum vero seu villa Berlam in dextra parte sita manet Sigismundo."* (Engel. Gesch. der Moldau und Walachey. II. Th. S. 117.) bizonyára e' helyet illeti. Honunkban is előfordulván ismeretes a' Barlad név. IV. Béla kir. a' nitramegyei Baralad most már Boleraz Nagyszombat környéki falu iránt kelt 1256-dik adománylevelében, melly vidéken egykor besenyő székelyek laktak, irja: *„Secunda meta ad villam Baralath, tertia meta pertinent ad Siculos."* A' hely és mellette folydogáló viz nevet a' nyelv természeténél fogva Barlat, Berlat és Byrlat változó hangon ejti ki a' moldvai oláhság. Berládra és Szeretre látszik vonatkozni Const. Porphyr. a' besenyők birtokáról nyilvanitott ime szorai: *„Patzinacia autem Russiam universam et Bosporum complectitur usque Chersonem et usque Sarat Burat et triginta partes."* (De Adm. Imp. cap. 41).

BARTICSFALVA. ☾

Most Barticseszt, II. oszt. falu a' romániczinut. moldvai okolban. Halocsest fiókegyháza, attól ¼ órányira, kápolnával 's 500 kath. csangó magyar lakossal, kiknek öregei még tudnak magyarul.

Digitized by Google

BASO.

Basau, patak, mellyről a' dorohoi czinut' negyedik okolja neveztetik igy. Magyaroktól származását bizonyitja hangzata; millyenek Moldvában számosak, például Bakló, Csakló, Herló, Tazló 'stb. A' Basau patakon levő Balálanicza nevű malom Halasteu (Halastó) faluval együtt VII. Péter vajda által 7084=1576-ban a' voroneczi monostornak adatott Szekuly alpohárnok' hűtlenségből birtokvesztése után („kare acsel szat au foszt ai Szekujanului viv paharnik." Foaie. 1845. n. 4. p. 28).

BAZGA.

I. oszt. falu a' falcsii czin. podoleni okolban, Bohotin, Kasza és Kovászna faluk környékén. A' moldvai nyelvben ezen hely' semmit sem jelentő neve honunkban föltalálható a' kúnoknál. Zsigmond kir. 1423-dik sz. Mihály arkangyal napján Budán némelly kúnok részére kiadott védlevelében a' többi népes kúnhelyek között Buzgan szállása is emlitetik; most Pestvármegyében létez más név alatt Izsák körül.

BECSEFALVA.

Ma Becsest, II. oszt. falu a' dorohoi czinut. herczi okolban. Ismét Beczest, II. oszt. falu a' niámczi czinutban pietrai okolban Konczfalva mellett.

BÉKÁS.

Most Bikazul, I. oszt. falu a' niamczi czin. hegyi okolban. Kéttelenül Békás vagy Bikás volt eredeti neve, az ul szokott oláhnyelvi rag levén.

BELCSEST. ☾

I. oszt. falu a' jászvásári czinutban, bakhlui okolban, Halocsest félegyháza, 2¼ órányira, 1 kath. család, 6 lélekből álló tartózkodik itt.

BELCSFALVA. ☾

Ma Belcsest, I. oszt. falu a' jászvásári csinut. bakhlui okolban, Kotnár vidékén. 2) Belcsest, a' románi czinutban, a' Szeretnél. Péter vajda által a' XVI. században ajándékoztatott a' galatai monostornak Szadna patakoni malommal, és Tamásfalvával együtt.

BENE, BILA és TATÁRVÁR.

Hegyrészek' nevei a' klézsei határban, melly utóbbi mellett némi sánczolat nyomai látszanak.

BENEFALVA.

Ma Benest; I. oszt. falu a' tekucsi czinut. zeletni okolban Bikes, Bócsfalu és Reketyés körül.

Digitized by Google

BEPELNICS. ☾

Falu a' romániczinutban. Halocsest félegyháza 5½ orányira, 3 kath. lélekkel.

BERA.

II. osztálybeli falu a' romániczinut. szereti fölső okolban Bugacz és Bogicsa faluk mellett.

BERENDFALVA. ☾

Berendest, rezes falu a' bákóiczinut. beszterczei alsó okolban, Klézsével határos. Lakosi önvallásuk szerint magyar eredetüek. Léteznek ott 15 székely származásu magyarok is, kik a' ½ orányira fekvő Kormatura falubeliekhez csatlakoztak 's Klézse' anyatemplomához tartoznak.

BERKENYÉS.

Berkenest, I. osztálybeli falu Kendefalvával együttvéve, a' niámczi czinut. beszterczei okolban. Magyar jelentésü neve ollyan eredetét bizonyitja.

BERKES.

Most Berkhecsul, okol neve a' tekucsi czinutban. És póstaállomás, u. a. czin. zeletini okolban, Bikes és Reketyés faluk mellett.

BERKÓ.

Berku, II. oszt. falu a' niamczi czin. beszterczei okolban.

BERKÓFALVA. ☾

Bergovan, I. oszt. falu a' niamczi czin. közép okolban, Halocsest félegyháza attol 3½ órányira Már. Magdolna tiszteletére épült templommal. — 500 kath. csaugó és jövevény magyar lakosi még tudnak magyarul. Hamis és Lépfalva mellett.

BERLIEST. ☾

I. oszt. falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban, Horlest félegyháza, 3 órai távulságra, új templomal, 135 kath. lak. gyülevész jobbára csangó magyarok.

BERZONCZA. ☾

I. oszt. falu, az Athos hegyhez tartozó Berzunczról nevezett monostor birtoka, bákói czinut. tazlói alsó okolban, Pusztina' fiókegyháza. 5 órai távulságra. 37 ház, 160 kath. székely származásu magyar hívekkel. A' monostor' régi birtokleveleiben az adományzó 's legaló rezesek' nevei mind magyar hangzatuak, maga a' falu is magyarul Berzencznek ne-

Digitized by Google

veztetvén, magyar gyökszavat föltételez. E' falu' határaiból 's hegyei közől keletre lefolyó Puskás patak magyar elnevezőre mutat. Fekvése havasi, egy nagy fenyves hegy oldalában, mellynek forrásai a' Berzencz patakba szakadozva keletre sietnek és a' Tazlóba ömlenek. Van fiókszentegyháza nepomuki sz. János tiszteletére, kántorral és kehelyt kivéve minden egyházi öltözettel a' megboldogult Makari zárdai kalugyerelnök által ellátva. Itt oláhul, magyarul egyenlően beszélnek minyáján magyaraink. Számos az oláhokkali társalkodás miatt az elolláhosodás; vannak ma is több székely vérü oláhultak mind a' két nemből, mire a' házassági viszonyok 's a' lelkipásztor távulsága nyujtottak alkalmat: mivel az ut rosszasága mellett is jó négy óra járás Pusztinától; itt is pedig csak 14 éve hogy pap szálásol; azelőtt vagy Kalugyer- vagy Gorzafalváról jöhetének hozzájuk.

BESEFALVA.

Ma Besest I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói fölső okolban, oláhoktól lakott, a' besenyők' nevét tartá fön. Ismét Beszest, I. oszt. falu a' falcsii czin. közép okolban.

BESNYŐS.

Ma Beznoaszа, I. oszt. falu a' botosányi czin. miletini okolban.

BICZEGŐS.

Ma Bizigest, II. oszt. falu a' putnai czinut: biliesti okolban, Furó falu mellett.

BIKES.

Ma Bikest, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bocs, Karcsa és Reketyés faluk szomszédságában.

BIRIEST vagy BERJEST.

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Prezest félegyháza, attól 2½ órai távolságra. 50 kath. lakói székely eredetü magyarok; neveztetik Berestnek is.

BOCSFALVA.

Ma Bocsest, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bikes, Reketyés és Karcsa faluk közelében. Honunkban, Bócsa puszta, most Pestmegyében, hajdan a' kis kúnok' halási székéhez tartozott, melly Mátyás kir. 1475-diki, Budán kelt levelében Bocha zallásának iratik; az 1570—72-diki összeirásban „*Bochia*“ már mint puszta jő elő. Ugyan ab-

Digitized by Google

ban Bochia nagykúnsági falu most Kardszaghoz tartozó puszta. A' kúnoknál vala tehát közdivata e' névnek.

BODA.

Hegytető a' szucsavai czin. hegyi okolban, melly a' havasokból keletkezik szász Dorna falu közelében.

BODFALVA.

Bodest, I. oszt. falu a' niámczi czin. pietrai okolban, a' románi kolostor birtoka.

BOGÁT.

Bajával együttvéve I. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban, azon nevü folyó mellett. — Bogát vezér Anonymus szerint (Cap. XXXIX. XLI. LIII.) Bulsu vezér atyja emlékét találjuk e' hely nevében; ki Luitprandnál (Lib. II, cap. XVI.) Bugátnak neveztetik, 's Berengár mellett Olaszországban harczolt 921-dik évben.

BOGÁTA. ℭ

A' bákói czin. tazlói fölső okolban Kománfalva' vidékrésze, 's annak félegyháza. 15 kath. székely magyar lakosai Gyika Miklós' földbirtokán erdőszetből élnek.

BOGÁTA. ℭ

Másik falu ugyanott, Gorzafalva félegyháza, mint mondják, ez Tatroshoz tartozik.

BOGDÁN. ℭ

I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, a' metropolita birtoka, Gorczafalva félegyháza, attól 2 órányira. 120 kath. székely magyarokkal. Uj temploma még nincs fölszentelve. Magyar lakosi közől most mintegy 5 gazda reformatus, és 15 gazda. kath. Bandin püspök irata szerint az 1647-diki idők előtt csupán magyarok lakták, kik a' missionariusok' ott gyéren mutatkozása miatt vallásukat megváltoztatták.

BOGDANA.

Egykor magyar falu, mellyről Bandin püspök 1647-ben ezt jegyzé föl: „Régente csak magyarok lakták, most 6 kath. házban 18 lelket számlál. Vallásokat megváltoztatták, mert náluk is a' missionariusok gyéren mutatkoztak.“ Illy nevű hely van a' Tatros mellett bákói czin. tatrosi okolban, II. oszt. beli.

BOGDANEST. ℭ

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban 3 bojár birtoka,

Digitized by Google

Prezest fiókegyháza, attól ½ órányira. 350 kath. csangó és székelyeredetü lakosi tudnak magyarul.

BOGDÁNFALVA. ⊙

I. oszt. falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban, oláhul Váleszáka; előbb Palladi spanyol marquis birtoka neje után, Gorczafalvával egyetemben, ki most eladá Sturdza és Paskán családnak; a' beszterczei egyházmegyében, anyatemploma boldog szűz nevére szentelve, 1 félegyházzal. 1700 kath. csangó magyar lelket számlál, eredetiségükben megmaradottakat. Bandin' korában Bákó fiókegyháza volt. Fekszik azon várostól délnek 1 órányira, szinte a' bákói nagy országuttol, a' Szeret jobb oldalán ½ órányira, hegyoldalban és völgyben; jó fekete szántóföldekkel és kaszálókkal bir.

BOHÓCS. ☾

Prezest birtokrésze a' bákói czinut. beszterczei fölső okolban, Prezest félegyháza 1½ órai távulságra. 60 kath. lakosi kalugyeri eredetü csangók, tudnak magyarul. Túl a' Szereten.

BOHONKA. ☾

Falu a' romániczin. szereti fölső okolban, Dzsidafalva' félegyháza, egy órai távulságra. 150 kath. csangó lakosi oláhosodottak. Túl a' Szereten. Bogonczának is mondatik.

BOHOTIN REDUKANI. ⊙

I. oszt. falu a' falcsii czinut. podoleni okolban a' Pruth mellett, ennek a' magyaroktól lakott külön választott határa az örökösi birtokos Paskán Radukaniról Redukanennak hivatik; azelőtt Husz félegyháza, sz. Péter ap. tiszteletére épült templommal, attól 4½ óra távulságra. Oláhosodott és néhány magyarul tudó csangó kath. népe 600-ra mén. Ujabban a' birtokos magyar lakosokkal szaporitván, külön parochiává alakitaték; 1845-ben paplak is épitetett.

BORDA vagy BORDE.

Így neveztetik azon magos hegytető és rajta lévő falucska, melly Jászvásártól délnek mintegy 2 órányira fekszik, hol régenten póstaut vala Vázló felé, 1-ső állomással birván. Nem csak a' név magyar jelentésű, hanem több magos hegyek is hasonló névvel illettetnek, mint Székelyföldön Bordás, Magyarhonban Bordány 'stb. mik kéttelenné teszik magyaroktól nyert nevezetét.

Digitized by Google

BORKA.

Szöcsivel együtt I. oszt. falu a' szucsavai czin. hegyi (munteni) okolban a' karpáthokból folyó ásványos forrással, melly Moldvának leghiresebb gyógyvizes, regényes vidékű fördeje. E' név' valódi magyarsága megmutatására kevés szó szükséges, ha tudjuk, hogy Erdélyben az ásványos vizek borvizeknek hivatnak. Most oláhság lakja a' magyarok' e' hajdani fészkét. Farkas falu közelében.

BORZFALVA. ☾

Borzest, falu a' bákói czinutban e' néven három van. 1-sö e' tatrosi okolban Roszet István birtoka; Gorzafalva félegyháza, attól 7 órányira, 50 kath. lakosi székely magyarok. 2-dik Borzest, kettő van egymásmellet egyik rezes II. oszt. másik Roszet bóeré II. oszt. 3-dik u. a. czin. tazlói fölsö okolban Marisról nevezett II. oszt. falu. — Az oláh kőtemplom a' 2-dikban igen régi, magyaroktól elmaradott, mellynek tornya falazatában most födél alá jutott némi latin fölirásu kőemlék találtatik. Úgy szinte a' templomban két sirkő létez, hasonló irással, miket meg nem vizsgálhattam az oláhok' féltékenysége miatt.

BOTOSÁN. ⊙

Hasonló nevü kerület fővárosa a' jasszii egyházmegyében. Anyatemploma ker. sz. János tiszteletére szentelve, 3 félegyháza, 200 kath. lakosi különféle úgymint: magyar, német és lengyel nezetbeli jövevények. 1843-ban emeltetett parochiává, az előtt Kotnártól függött. Fekszik a' város gyönyörü és termékeny magos téren, jelentékeny kereskedéssel. Hajdan a' XVII-dik század előtt számtalan magyarok és szászok lakták e' várost, első eredetét is gyanithatókép magyaroktól nyeré, mint nevéből kitetszik, Botosfalvát adván a' szó értelme. Régi kath. temploma holvoltát ki nem nyomozhatám, véleményem szerint azonban az örmények foglalák el. Hiteles előadások szerint a' kotnári kis ezüst kehely egykor ezen egyházhoz tartozott a' rajta levő irás utmutatásánál fogva. Jegyzésre méltó, hogy 1601-ben itt tartozkodék a' kiüzetett erdélyi vajda Báthory András. Bővebb ismertetést naplóm ád.

BOZÓ.

Buzeo. Neve a' niámczi főmonostor' egyik leányzárdájának a' fenyves hegyek között, ugyanazon nevü czinut. fölsö okolban. — Így hivatik Oláhország egyik városa és alatta folyó vize, melly a' Dunába ömlik; neve magyar eredetet tanusitván.

Digitized by Google

BOZIA. ℭ

I. oszt. falu a' falcsii czin. pruti okolban, Husz' félegyháza. 4 kath. magyar családja 20 személyből áll.

BOZÓTFALVA. ℭ

Bosotén, I. oszt. falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban, Kamınár Roszet birtoka, de vannak rezesek is. Pusztina' félegyháza, 2½ óra távulságra 150 kath. székely magyar lakossal, kik Urszine változására szentelt vesszőből font kis szenthajlékban dicsérik istenüket. Fekszik Enyedes rezes falu mellett, melly Bosotén néven is neveztetik.

BRÁCZA. ℭ

Falu a' romániczin. Halocsest' félegyháza attól 2 óráuyira, 12 kath. csangó magyarral.

BRUSZTULÓZA. ℭ

Falu a' bakói czin. tázlói okolban, Gyika Miklos birtoka, Kománfalva filiálja 6 órányi távulságra. 100 kath. székely magyarral a' Tatros folyó mellett, Csügéstől egy óranegyed távulságra, oláhokkal vegyülten.

BUDA.

Illy nevü falu három létez egymás mellett a' dorohói czin. herczi ok. t. i. fölső, I. oszt. alsó II. oszt. és Alsó-Buda szabadja. 2) Egy Dolhaszkával együtt I. oszt. a' szucsavai czin. szereti okol. Gyula falu mellett. 3) Ismét, II. oszt. a' tekucsi czin. zeletini okolban. Végre: 4) I. oszt. a' tutovai czin. szimili okolban.

BUDAFALVA.

1) Ma Budest I. oszt. falu tutovai czinut. ugyan olly nevü okolban. 2) Ismét II. oszt. falu a' vazlói czinut. közép okolban. 3) I. oszt. falu a' falcsii czinut. krasznii okolban. 4) II. oszt. falu a' jászvásári czinut. sztavniki okolban Magosfalva mellett. E' magyar honi neveknek illy számos helyekben fönlétük hajdan rokonfaju lakosiról kéttelen bizonyságot nyujtanak.

BUGACZ. ℭ

Bogicse, I. oszt. falu a' romániczinut. szereti fölsőokolban, Dzsidafalva' félegyháza, attól 2 órányira. 90 kath. csangó magyar lakosága elolához sodott. Túl a' Szereten. Bugacz puszta most Pestvármegyében egykor a' kis kúnokhoz Halasszékhez tartozott, 's a' budai káptalan 1465-diki levelében Bugaczháza néven iratik (Horváth Pet. Commentatio de Init. Jaz. et Cuman. pag. 131, 253).

Digitized by Google

BURAFALVA.

Most Burén II. oszt. falu a' szucsavai czinut. szereti okolban. — Honunkban, Hevesmegyében, Tiszamentén ismeretes a' Bura helynév.

BURJÁNFALVA. ☾

Burjanest, Redulal együtt I. oszt. falu a' romániczin. szereti fölső okolban. Dzsidafalva' félegyháza, attól ½ óra távulságra, sz. József tiszteletére épült templommal. 600 kath. csangó magyar lakosi elolához sodottak. Túl a' Szereten. Ismét Burujenest, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. túri okolban.

BURSUN. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, a' metropolita birtoka, Gorzafalva' félegyháza, attól 2 órányira. 100 kath. lakosi székely magyarok voltak, de már onnan mint hallám elköltöztek. Kis Bucsuminak is mondatik e' hely.

BÜDÖSKŐ.

Ma Bidesku hegy és falu neve, Vazlui város vidékén; rontott magyar neve kézzel fogható.

CSAKLÓ.

Ma Csakleu, a' moldvai havasok legmagosabbika, melly a' tartomány' nyugoti részei jelesen niamczi czinutban a' Kárpátokból emelkedik; máskép Pionnak is mondatik. Magossága a' Feketetenger szinén fölül 9600 láb. Nevét magyar hangzataért ollyannak tarthatni.

CSALÁNOS.

Csolonest, I. oszt. falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban.

CSATÁRFALVA.

Ma Csatarest, I. oszt. falu a' romániczinut. belső okolban. A' csata gyökszóból alakult Csatár név honi helyeinkben is él.

CSER.

Oláhul Csernul vagy Cserhul, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói fölső okolban Boksafalva mellett.

CSIK máskép ANDRÁSFALVA. ☾

Klézse' fiókegyháza, attól 2 órányira, Andrásról, ki e' földbirtokot szerzé, igy nevezve; 160 kath. lakosi csangó magyarok, székely származásuakkal vegyülten; van kisded egyházuk Maria Magdolna tiszteletére szentelt.

Digitized by Google

CSUMÁS.

I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. beszterczei okolban. Igazi magyar neve és rezessége ollyan eredetet bizonyít.

CSURGÓ.

Ma Csurukul, I. oszt. falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban. Rákos és Visonta mellett.

CSÜGÉS. ℭ

Falu a' bákói czinut. tazlói fölső okolban, Gyika Miklós birtoka, Kománfalva félegyháza, attól 5 órai távulságra, havi Boldog asszony' tiszteletére épült templommal. 150 kath. székely magyarral, a' Tatros mellett egy déli völgyben a' gímesi passustól fél órányira, oláhokkal vegyülten.

DARABFALVA.

Most Darabán, I. oszt. falu a' dorohoi czinut. pruthi alsó okolban.

DÁVID vagy DÁZSID. ℭ

I. oszt. falu a' niamczi czinut. fölső okolban Halocsest félegyháza 2½ órányi távulságra, 95 kath. jövevény és csangó magyarokkal, kik mind tudnak magyarul. — A' Molván túl fekszik.

DEDES.

Ma Dedest, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhlui okolban Kotnár környékén. Borsodmegyében is létez illy nevű hely.

DELEN. ℭ

Több falu e' neven. Egyik Halocsest' félegyháza ½ órai távulságban, 5 kath. lélekkel.

DERECSKE.

Ma Dereczka, I. oszt. falu a' dorohói czinut. berhometi okolban. Szenes, Kendfalva és Talpa közelében.

DIÓSFALU. ℭ

Oláhul Dzsoszén, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban. Szturdza Tivador fő bojár birtoka, Valén' félegyháza, attól 1 órányi távulságra, templommal, 124 család, 531 lélek; kath. lakosi csangóknak tartják magukat, de különféle helyekről és a' magyar földről származott nép, kik mindnyájan beszélnek magyarul.

DIÓKESZI.

Most Diokeczi, I. oszt. rezes falu a' putnai czinut. zebreuczi okolban, rezes ós lakosi magyarok voltak, valamint a' mellette levő Eszpe-

Digitized by Google

riecz falué is. — Ismét: a' kovarlui (kővári) vagy galaczi czin. horencsi okolban. Borzzug és Gyöngyös szabadja körül.

DIÓSZEG. ☾

Falu a' bákói czinut. tatrosi okolban, Stefanesko Vázul birtoka, Tatros' félegyháza attól ½ órányira, 250 kath. lakosi székely magyarok.

DOBROVÉN vagy DUMBRAVÉN. ☾

I. oszt. falu a' botosáni czinut. szereti okolban Botosán' félegyháza, 3 órai távulságra, 20 kath. lakosi különféle nemzetbeliek.

DOFTIÁNA. ☾

Oláhul is Doftiana, I. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói fölső okolban. Gyika Miklós birtoka, Kománfalva' félegyháza, 2 órai távulságra. 200 kath. székely magyar lélekkel, a' hasonnevű patak' medrére kinyúló völgyben fekszik. Sz. Mihály arkangyal tiszteletére épült templommal.

DOFTOR. ☾

Falu a' bákói czinut. beszterczei okolban Prezest' félegyháza, attól 1½ órai távulságra; 54 kath. lakósi székely és csangó eredetü magyarok, nyelvünket is beszélik. Túl a' Szereten fekszik.

DOMAFALVA. ⊙ ☾

Oláhul Rekiten, I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, a' ászvárosi monostor birtoka, Dzsidafalva' félegyháza attól 1 órai távulságra. 700 merő kath. csangó magyar lakosi még valamennyire tudnak magyarul. Sz. Antal tiszteletére épült templommal. 1647-ben 389 lakosi tiszta magyarok valának. Fönebbi években többször külön parochia volt. Fekszik innen a' Szereten, közel mellette, lapályban, kőtemploma van, mellyet Kriska nő, szépvárosi, de csiki származásu magyar asszony' pénzalapitványán Kanyó József Kozma magyar lelkész épitetett 1833-ban. A' szereti fölső vidéken itt tudnak legjobban még magyarul. Ezen falut mint állitatik Dzsidafalva, Jugán, Kopó, Tamásfalva 'stb.vel együtt 1644-ben Vazul vajda az általa alapitott jászii iskolának ajándékozá; most a' 3 szentről nevezett ottani monostoré.

DOMNEST. ☾

I. oszt. falu a' putnai czinut. rakacsuni okolban, Foksán' félegyháza, 8 órai távulságra, 165 kath. oláhos és magyar lelket bir.

DOMNEST. ☾

Falu a' jasszii czinutban, Horlest' félegyháza 3 órai távulságra, oláhosult 30 kath. csangó magyar lakosokkal.

Digitized by Google

DORMÁNFALVA. ☾

Oláhul Dormanes, falu, Gyka Miklós birtoka, a' bákói czinut. tazlói fölső okolban, Pusztina' félegyháza 1 óra távulságra, 250 kath. székely magyar lélekkel. Van sz. hajléka, ker. sz. János tiszteletére szentelve, az Uz folyó mellett ennek a' Tátrosba folyásánál. Itt van a' Macskás nevű patak is délre Doftana és Dormán között. Ennek déli részén a' magyar telepnél van azon nagy hegy, mellyen sok régi cserép edény töredékek találtatnak; átellenben az Uz vizén túl ejszakra a' magos parton egy óriási nagyságu kúnhalom, Uliskó nevű. Hajdan időkben is laktak itt magyarok, kik elolához sodván, újakkal gyarapult a' hely. — Oláh lakosi közt a' Barna, Batka, Beszelte, Bogos 'stb. magyar eredetüek. A' régi cserépedényes hegy' neve most Kereboecz, talán Kérős. Méltán kérdezhetjük itt: valljon nem a' régiek' torozás helyeről nyeré-e Dormanest nevét, melly a' Tormán-ból könnyen alakulhatott.

DOROHÓI. ☾

Olly nevű kerület' fővárosa, Botosán' félegyháza attól 4 órai távulságra, 30 kath. lakosi közt magyarok is vannak. Összesen 560 adozó családot, 's mintegy 3000 lelket számlál a' város.

DZSIDAFALVA. ⊙

Oláhul Dzsudén, I. oszt. falu a' Szeret mellett, a' romániczinut. moldvai okolban, szereti egyházi megyében, sz. Lélek tiszteletére épült anyatemplommal; 16 fiókegyházat számit. 700 kalh. csaugó magyar lakosi már épen nem tudnak magyarul. Szegeditől Zsidófalvának iratik. Most a' jászvásári három főszentről nevezett metropolitának birtoka. Vazul vajda 1644-ben az általa alapitott jászii iskolának ajándékozá, Dumafalva, Jugán, Kopó, Tamásfalva 'stb. helyekkel együtt, mint állitatik. Gazeta de Transilvania. 1845. Nro 34, 38. pag. 152.

ÉLESKŐ.

Heuliska, I. oszt. falu a' putnai czinut. vrancsi okolban, a' magos hegyek közt, Vesszö és Eresztő faluk mellett.

EMYEDES.

II. oszt. rezes falu a' bákói czin. taszlói alsó okolban, Eszkorczén szinte rezes falu és Bosotén mellett, Turló és Tazló folyók között. Valódi magyar neve nem hágy kételkedni magyar eredetéről, mit rezes lakosi is igazolnak.

Digitized by Google

ERDÖFALVA.

Ma Ardeoan, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban. Az oláh ardélánnak mondja az erdélyit, melly szerint Ardeo = erdő. Enyedes és Észkorczén falvak mellett.

ERESZTŐ.

Ma Hereszteul, I. oszt. falá a' putnai czinut. vrancsi okolban, Éleskő és Vesszö faluk mellett a' magos hegyek között.

ESZKORCZEN.

I. oszt. nagy rezes falu a' bákói czinut. taszlói alsó okolban, Turló és Tazló folyó között, Enyedeshez közel. Ebben a' batrinok vagy ősök neve: Budesti (Budafalvi) Dinga (Dongó), Fató, Ferczigán, Gábor, Lázár, Móczai, Petraskó Verdes; némellyek magyar eredetükről beszélnek. Hivatik Szkorczennak is, valószinükép a' magyar korcz szótól ered. Lásd al. Pusztinánál.

ESZPERECZ.

Ma Speriecz, I. oszt. falu Odobest körül a' putnai czinut. zebreuczi okolban. Szegedi János jesuita a' mult században (Decreta et Vitae Reg. §. 4.) még magyar lakosokat tulajdonit e' helynek, minek már semmi nyoma. Hihetőleg hajdankorban a' milkói püspökséghez tartozott egyik esperestség' ott létéről nyeré nevét. Rezes oláh lakosi magukat magyar eredetüeknek tartják — Ismét: Szperiecz, II. oszt. falu, a' jászvásári czinut. sztavniki okolban.

FARKAS.

Mos Farkasa, II. oszt. falu a' szucsavai czinut. hegyi (muntelni) okolban, Besztercze' bal részén. Igaz magyar neve olly eredetét bizonyítja most oláh lakosinak. Fekszik a' Pipergő hegy oldalán.

FARKASFALVA. ℂ

Oláhosan Farkasén, I. oszt. falu a' romániczinut. szereti fölső okolban. Midőn Dumafalván parochia létezik mint most, annak filiálja, attól 2 órai távulságra; különben Dzsidafalvához tartozott. Fekszik túl a' Szereten a' hegyek közt. Mária menybemenetére szentelt templommal. 200 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul.

FEDELESFALVA.

Ma Fedelesén, I. oszt. falu a' romániczinut. szereti fölső okolban. Habos és Halastó faluk szomszédságában; lakosi már oláhok.

Digitized by Google

FEKETEFALVA.

Most Fikitest, I. oszt. falu a' tutovai czinut. pereszkivi okolban.

FEREDÓ.

Feredien, falu a' botosányi czin. kosului okolban Uszó falu mellett.

FOKSÁN. ⊙

Főváros a' putnai vagy foksányi kerületben, Milko vizénél, épen Oláhország szélin, a' jásszii egyházmegyében. 1838-ban emeltetett parochiává; anyatemploma szűz Maria' tiszteletére szentelve; 5 félegyházzal. 200 kath. lakosi nagyobb rést jövevény magyarok, mesterséget és kereskedést üzők. Van iskolája is.

FOLTICSÉN. ☾

A' szucsavai kerület' fővárosa, Botosán' félegyháza, attól 6 órányira. Mintegy 100 kath. lakosi közt magyarok is vagynak, mesterséget és kereskedést űzők. Hires az évenkint itt tartatni szokott Moldvában legnépesebb sokadalom. Hegyek között kies oldalon fekszik lapályra nyúlva, Lásd bővebben utinaplóm.

FORNIKÁR. ☾

Falu a' bákói kerület. beszterczei alsó okolban, Csuté középrendü boér birtoka. Valénnak Ketris vagy Váleszaka nevü I. oszt. faluhoz tartozó félegyháza, amattól 2¼ órányira. 14 család, 61 lélek kath. lakosi Bogdánfalváról származott csangók, ősi nyelvüket mindnyáján beszélők.

FORRÓFALVA. ⊙

Oláhul Foraoán vagy Faraon, I. oszt. falu a' bákói kerület. beszterczei alsó okolban, Roznovano Sándor birtoka; tartozik a' beszterczei egyházmegyéhez, pádvai sz. Antal tiszteletére épült templommal, fiókegyháza csak egy van. 1500, kizárólag kath. lakosi tiszta csangó magyarok, kiknek neik az oláh nyelvet is ritkán beszélik. Lélekszám 3000 összvesen. Fekszik Bákótól 2 órányira, dél nyugot felé, hegyoldalban és völgyben, gazdag gyümölcsösökkel; lakosi szőlőmüvelést űznek és hires kádárok. Régenten közelebb a' Szeret felé, azon domboson feküdt e' falu, hol most a' filialis nagypataki temető létez; egykor szabad birtok (rezes azaz részes vagy compossessoratus falu) volt, de némi fortéllyal a' radauczi most Bukovinában helyzett görög kolostor kezére jutván, annak Ausztriához csatoltatásakor árverés utján lőn ujabb időkben a' mostani birtokos családé.

Digitized by Google

FROMOZA. ☾

I. oszt. falu a' niámczi czinut. bisztriesi okolban, a' tazlói monostor birtoka Pusztina félegyháza, Mária Magdolna tiszteletére épült szentegyházzal, 2½ óra távulságra. Kath. székely magyar lakosi mintegy 300 lélekre számláltatvák.

GAIDÁR. ☾

Falu a' bákói czinut. Sztamotáki birtoka, tulajdonkép Szekatura falu része, Kalugyer' félegyháza, attól délfelé 3 órányira. 150 kath. lakosi csangó magyarok, Kalugyerből származtak 5 év előtt, miután rezességüktől megfosztattak.

GAICSÁNA. ☾

Új kis város a' tekucsi csinut. beszterczei okolban. Szturdza Aleko főrendü bojár birtoka, Valen' félegyháza sz. István tiszteletére szentelt templommal, attól 4 órányi távulságra. 115 család 524 lélek számu kath. lakosi, kivévén néhány csangó háznépet, kukovinai származásu magyarok, mindnyájan magyarul tudók.

GALACZ. ⊙

Glaczi vagy kovarlui kerület fővárosa, a' Duna mellett, nagy kereskedéséről hires. A' régi parochia 1837-ben restauraltatott, ker. sz. János tiszteletére ujan épült és 1845-ben fölszentelt díszes annyatemplommal. 307 kath. lakosi közt többen magyarok, kik mesterség üzés végett tartozkodnak itt. Bandin püspök 1647-dik azt jegyzé meg e' helyről: hogy jóllehet csak 70-en valának a' magyarok, mégis igen kérék őt, miszerint magyar papot adna nékik, illendő eltartást és illő paplak épitését igérvén. Bővebben leiratik naplómban.

GIRIEST. ☾

I. oszt. falu a' románi czinut. moldvai okolban, Szabófalva' félegyháza, attól 2 óra távulságra, Ur teste' tiszteletére épült templommal. 800 kath. csangó magyar lélekkel, kiknek csak öregei tudnak magyarul.

GODRA.

Illy nevű magyar falut emlit Timon Sámuel 1736 (Imago novae Hungariae, p. 56. és Addit. Epis. II. p. 15); az 1693-diki kézirat pedig (Ungr. Magazin. III. Th. S. 84.) Godrafalvának nevezi, melly már most nem találtatik. Gorzafalvát kell-e alatta érteni? állitani nem merem.

Digitized by Google

GLODUR. ☾

Falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban Szandolaki birtoka, Kománfalva' félegyháza ½ órányi távulságra. 150 kath. székely-magyar lakosa a' kománfalvi templomot járja. Kettő a' falu tulajdokép, alsó és fölső.

GORZAFALVA. ⊙

Oláhul Grozest, I. oszt. falu a' bákói kerületben tatrosi okolban. Balos család ős birtoka; a' tatrosi egyházmegyéhez tartozó sz. háromság tiszteletére szentelt templommal. Van 10 félegyháza. 1000 kath. lakosi székely eredetü magyarok, nyelvünket beszélők. Fekszik lapályban a' havasok alatt, Ojtos vizénél. Most Palladi spanyol őrgróf (marchio) tulajdona neje után Bogdánfalvával együtt. Kisebb harangján, melly hír szerint földben találtatott, ezen évszám: „1526." és körötte: „Spes mea Christus."

GURAVOI. ☾

Oláhul Guravei, II. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban Skarlati birtoka, Tatros' félegyháza, attól 1½ órányira. 150 kath. lakosi székely eredetü magyarok. Ez oláh név völgy torkát vagy száját jelenti.

GYULA.

Most Dzsulest, I. oszt. falu a' szucsavi czin. moldvai okolban Niamcz városon fölül. Már 1647-ben oláh lakosi valának a' hajdankorban magyar városnak, miről Bandin püspök többiközött igy ir: „Németvárosból éjszaknak irányozva Baja és Német között kies és termékeny helyen feküdt templomának, melly 3 oltárral ékeskedett, alaphelyét megszemléltük, köveit 1645-dikben egy hatalmas görög báró palotája épitésére használta. Ma sárga halászok lengenek ott, hol egykor pompás épületek emelkedtek." E' régenten nagy várost Gyula vezértől alapitottnak mondja Bandin; hasonló véleményt táplált Timon Sámuel, igy irván: „Fuit autem Jula (Gyula) Daciae et ripae Istri praefectus; qui non solum cuidam vico in Moldavia, verum etiam in penetissima Dacia, Transylvania, inquam, urbi nomen suum impertivit." (Imago antiquae Hungariae. Viennae, 1762 p. 175.) Ezen helyről olvashatni bővebben naplómban Bajánál.

GYULAFALVA.

Most Dzsulest, I. oszt. falu a' románi czin. szereti alsó okolban Székely és Örlő falvak (Szakujen, Horlest) közelében. Szinte a' Gyula magyar nevet állitja elönkbe, mi bizonyosan kún-magyar történetekre és egykoron olly népességére mutat.

Digitized by Google

HALAS vagy HALAUCSEST. ⊙

Régente Halasnak hivaték. I. oszt. falu a' romániczin. moldvai okolban, szereti vicariatusban, Boldog szűz születésére szentelt anyatemplommal, melly 26 fiókegyházat számit. 1300 kath. csangó és székely-magyar lakosi már nem tudnak magyarul. Martinotti József a' missio praefectusa Jászsiban, 1779-ben már olaszositva: „*Alautscheschty*" néven emliti.

HALASTÓ.

Ma Helestien, I. oszt. falu a' romániczin. szereti fölső okolban, mellynek lakosi többé nem magyarok. Ennek környékén vannak Aczél, Fedeles és Habos faluk. Helesteu úgy K(h)arcses, Belcsest és Szadua faluk a' szereteni malommal Péter vajda által XVI-dik században a' galatai monostornak ajándékoztattak (Foaie, 1845. Nr. 4. pag. 25). Tehát régenten Halasteu, azaz: Halastó magyar néven hivatott.

HALOM.

Holmu, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. karligaturi okolban, magyar jelentésen kivül történeti emléket is állit elő a' székely nemzet' egyik Halom nevű neméveli (Genus, Tribus) hasonlatossága által.

HANG.

Oláhul Hangul, I. oszt. falu és monostor a' niamczi czinut. hegyi okolban; magyar neve azon bires viszhangról eredett, mellyet a' Pion nevű hegyek e' vidék' völgyében adnak.

HÁRTYÁN.

Hartioana, I. oszt. rezes falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban, Kazal és Szűcs falvak mellett. A' magyarhoni hasonnevű számtalan faluk ujjal mutatnak magyar eredetére.

HASZNOSFALVA.

Ma Hasznosén, II. falu a' jászvásári czin. sztavniki okolban.

HELTA.

Most Helteu, II. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban. Az erdélyi Heltára emlékeztet.

HERLÓ. ☾

Város a' botosáni kerületben, Halocsest' félegyháza attól 5½ óránnyira, most 28 kath. lelket számlál magyarul nem tudókat. Hajdan mint Timon Samu följegyzé (Additam. ad Imag. antiq. et nov. Hung. Epis. II. p. 15) merőben magyarok laktak itt. Bandin püspök 1647-ben ekkép irá le: „Herló mezőváros régenten magyar polgárokkal, kik 500 házat laktak;

Digitized by Google

jelenleg csak 19 kath. lelket számlál; mert (noha Kotnártól I. magy. mf.) a' 80 esztendős emberek sem emlékeznek, hogy püspök látogatta volna meg őket. Innét a' 40 lépés hosszu és 16 lépés széles templom, födél nélkül, pusztuló félben van. Izmos falai még állnak, 3 oltára düledezett, sekrestyéje sértetlen, valamint a' pap' és tanitó' háza is. A' templom' ékszerei közt a' nagyobb ezüstkereszten: sz. István, Imre, László és Katalin ereklyéi följegyezvék. A' város házai közől még ma is azok a' szembetünőbbek, mellyeket 12 év előtt magyarok birtak, de kiknek elhunytok után maradékaik oláhokká fajultak." Martinotti jásszii praefectus korában, 1779-dikben még láthatók valának a' templom romjai, mellyet ő Despot vajda által épitettnek mond (Sulzer, III, S. 559). Mellyik volt ezen Despot vajda, valljon a' Despot Jakab Vazul-e? ki 1561—1563-ig ült a' kormányon: megmagyarázni nem tudom. Közhir szerint oláhok birják jelenen a' régi magyar templomot.

HERZSA. ☾

I. oszt. falu a' bákói czinut. tatrosi okolban. Gorzafalva' félegyháza, attól 3 órányira. 40 kath. lakosi székely magyarok. Közel az ojtosi kapuhoz, nagy hegyen, fenyvesek között.

HIDEGKUT.

Illy nevű falut emlit Bandin püspök 1647-ben 58 kath. magyar lakosokkal, kik a' bákói egyházhoz tartozának, de már többé nem létez; azoban hogy Bákón alól ½ órányira levő Izvora, forrásokat jelentő lapályos helyen a' Szeret mellett vala, hol maiglan néhány ház magyaroktól lakott találtatik, annál inkább elhihetni, mivel nemcsak hideg forrásokhanem némi régi templomomladékkal is bir, kétségkivül a' magyaroktól elmaradottal; mit a' bákói oláh pap is erősite hagyomány után.

HILIP vagy HILP.

Illy nevű magyar faluról teszen emlitést Bandin püspök 1647-ben Sztánfalva mellett, melly már nem létez. Hajdani magyar voltát neve is elárulja.

HODORA. ☾

I. oszt. falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban. Halocsest' félegyháza, attól 5 órányira, 20 kath. lélekkel.

HORGYEST. ☾

Falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban, Szturdza Tivador

Digitized by Google

főrendü bojár birtoka, Valen' fiókja, Maria Magd. tiszteletére szentelt templommal, attól ¾ órányira. 60 család 286 lélek kath. lakosi szeretmelléki fölsőbb falukból, különösen Girjestből származott csangók, kik már nem tudnak mindnyáján magyarul. Túl a' Szereten. 7 öles kistemploma téglából épitetett Kónya magyar lelkész által.

HORKA vagy HORGA.

II. oszt. falu a' tutovai vagy berládi czinut. városi okolban Banka falu mellett. E' helyben úgy látszik az Erdélyt elfoglaló Tuhutum vezér fiának Horkának, Gyula vezér' atyjának neve él; a' Tutova név is nem kis hasonlatosságu levén Tuhutuméval. Van Harka puszta Pestmegyében, melly hajdan Kiskúnsághoz tartozott némi 1465-diki oklevél szerint. (Horváth Pet. Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum. pag. 132).

HORLEST. ⊙

II. oszt. falu a' jászvásári czinut. sztavniki okolban a' jászvásári kath püspöki residentia' birtoka, mellyet a' magyarokat kedvelő Paroni püspök szerzett, Jásszitól nyugotfelé 2 órányira. 1841-ben emeltetett parochiává. Sz. József tiszteletére épült templommal; hozzá öt fiókegyház tartozik. Lakosi elolához sodott 250 kath. csangó magyarok 60 házban. Fekszik a' hegyek között, lelkésze Jássziban tart szállást a' püspöki épületben. Fiókegyházai: Szlobozia, Domnest, Laucsest vagy Urdest, mellyekben mindössze az anyaegyházéval együtt nem mén többre 400-nál a' lelkek száma.

HUSZ. ⊙

Tulajdonkép Magyar Korni, oláhul Korni-Unguri, I. osztálybeli falu, Husz' éjszakfelöli része, a' falcsii czin. pruti okolban, a' huszi püspök birtoka, közönségesen husszinak nevezett anyatemplommal, Boldog szűz tiszteletére épitve, melly kevés évek előtt kőből csinosan épitetett. 2000 kath. lakosi már nem tudnak magyarul. Lakik itt egy székely és két szabófalvi csangó család. A' régi husziak lakása és temploma ott vala, hol most a' moldvai püspöki templom és belváros áll. Bandin irja 1647-diki tudositásában: „Három dombon emelkedő mezőváros, regényes és termékeny környékkel. Nevezetét a' magyarországból számüzetett sopronyi és posonyi magyar husszitáktól 1460 körül nyerte. Ezek még most is anyanyelven éneklik a' misét és lytaniát: mit mi a' hivek' megegyezésével úgy

Digitized by Google

mérsékeltünk, hogy a' mise és hozzá tartozandók latin, a' mise elötti és utáni énekek pedig magyar nyelven mondassanak. A' katholikusok egyháza szép helyen épült, de olly alaktalan, hogy külsejét tekintvén paraszt kunyhónak véltük. Anyaga fa, sár és szalma. Papja Rapczon Mihály székely magyar. A' lakosok magyarok és oláhok, de sokkal számosabbak a' magyarok és mindenben elsők, különös tisztelkedő szokásuk borral megtölt 8—10 messzelyes kabakokat ajándékozni. Illyenekkel tisztelének meg minket is. A' kath. száma 682, kikhez P. Beke mindennap magyar egyházi beszédeket tartott. Bérmáltunk 124-et, sokkal többet, ha a' fejedelmi szolgálat némellyeket nem foglalatoskodtata. Itt ez előtt még csak nevét sem hallották ezen szentségnek. (Gegő E. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 130. lap). Bővebb tudositást naplóm ad; itt csak azt jegyezem meg, hogy Reichersdorffer György 1550 körül e' várost „Huztwaras" névvel illeti (Chorographia Moldaviae, ed. cit. pag. 807).

HUSZ vagy HUSI.

II. oszt. falu a' szucsavai czin. szomosi okolban Zoltán falva mellett. A' magyar Husszal azonos eredetre mutat neve.

HUSZÁRFALVA.

Zöld Péter által 1776-ban Szabófalva félegyházának jelentett illy nevű falu nem létez most már.

IZVORA. ☾

A' bákói határban Szeret mellett délnek fekvő malomházak öszvege, Bákó' félegyháza attól ½ órányira. 18 kath. lakosi székelyek, kik között többen tudják nyelvünket. Izvora oláhban vizforrást jelent: miből, úgy fekvéséből hozzávethetni a' régi Hidegkuttal egy voltát. L. előbb illy név alatt.

JAKABFALVA.

Jakubest, rezes falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban. Nádas és Erdő falvak közelében. Wolf Andr. (Beiträge, I. Th. S. 166) 1796-ról az akkori 13 magyar kath. parochiák között Jakobestet is emeliti, melly már ma nem létez, 's mind oláhosodottak az ottaniak. Valamivel előbb Martinotti missioi elnök' 1779-diki tudósitásában hasonnevű annyatemplom emlitetik (Sulzer, Gesch. III. Band, S. 556). Igy fogynak szemlátomást még ujabb korban is a' magyarok.

JANÓK. ☾

Falu a' bákói czinut. Sztrugár és Reketéssel együtt Pusztina'

Digitized by Google

félegyházá attól 3 órányira. 24 székely-magyar lélekkel. L. Rekétes és Sztrugárt.

JÁNOSFALVA.

Ma Janosén, II. oszt. falu a' botosányi czin. miletini okolban. Szölöske és Zoltánfalva mellett.

JÁSZVÁSÁR. ⊙

Moldva' fővárosának régiségeiről és jelen állapotáról eléggé értesit utinaplóm: itt csak némi archaeologiai tárgyakat teendek szőnyegre; nevezetesen a' kath. templom falába földszint berakott nehány sirkő föliratát. Nem a' fönebbi század maradványai ugyan azok, de még is némi világositást nyujthatnak, ha nem is a' magyarok, de általában a' kath. felekezet állapotára. A' templom éjszak felöli faltövénél berakottak közt találtatik:

1. D' Olry Mária herczeg Maurocordato Sándor nejének sirköve 1776-dik évből, illyetén fölirással:

„HOC | MEMORIALE PERENN— | MAGNIFICAE DOMINAE | D' OLRY | AN. CIRCITER VIGIN | TI QVINQVE E VIV— | SUBLATA | DIE NONA OCTOB | AN. 1776 | PIETAS CHRISTIA— | MARITALIS AFFECTUS | ALEXANDRI | MAUROCORDATO | PRINC. CELSISSI — | POS — — | DIEBU — — "

2. Zuccaroli Péter nejeé, 1706-ból.

„D. O. M. | ANNO DOMINI MDCCVI DIE — | PIE MEMQRIE | — UXOR DOMINI PETRI | SUCCAROLI ANNO AETATIS SUAE —| ANIMAM DEO REDDIDIT | CUIUS P — CORPUS SUB HAC CRUCE | TUMULATUM FUIT PRO MEMORIA | AMANTISSIMAE UXORIS HUNC | LAPIDEM VIR EIUS PONI | CURAVIT."

3. Comoi Zucaroli Péteré, 1728-ból.

„OMNES MORIMUR, QUASI AMAT — | DIE AB — — IN TERRAM, QUAE NON | REVERTUNTUR | O MORS! QUAM AMARA EST MEMO | RIA TUA | HIC IACENT OSSA PETRI ZUCAROLI | COMENSIS QUI ANNIMAM REDDIDIT | DEO | IASSI. D. 6. — 1728. AETATIS SUAE | — — "

4. Pisar Sándor neje Lucza asszonyé 1775-ból.

Kereszt és „INRI. | SUB HOC LAPIDE IACET SERVA DEI LUCIA CONIUNX 2-da ALEXANDRI FILII PISAR NICOLAI CUM FILIO SUO CONSTANTINO. AN. DNI 1775."

Digitized by Google

Van ezen kül mind a' két odalfal' tövénél 7 darab sírkő, mellyek idő-koruk- úgy irattartalmukra nézve semmi nevezetességgel nem birnak. Ben a' 60 év előtt épült templomban Landi és Berardi missioi elöljároknak cenotaphiumai láthatók befalazva.

JERONOMOSFALVA.

Most illy nevű falu nem létez. Zöld Péter idejében még fönvala, és szerinte prágai Jeronomos tiszteletére alapiták Husz körül a' magyar husziták.

JÓZSEFFALVA. ☾

Ma Jozepest, II. oszt. falu a' jászvásári czinut. bakhlui okolban, Halocsest' félegyháza 5 órányira. 50 kath. csangó lakosi magyarul nem tudók, kik közhiedelem szerint István (a' nagy) vajda XV-dik század végéről oklevelénél fogva birják rezes szabad javaikat.

JUGÁN. ☾

II. oszt. falu a' román czinut. moldvai okolban a' jászvásári monostor' birtoka, Szabófalva' félegyháza ¾ órányira. 400 kath. csangó lakosinak csak öregei tudnak magyarul.

KAKASFALVA.

Most Kakacsén, I. oszt. falu a' dorohói czinut. kosui okolban Kárász, Máté és Miklosfalva szomszédságában. Zöld Péter korában 1776-ban, magyarok lakták 's Szabófalva' félegyháza volt Kokosest név alatt. Kokotény, Martinottinál (Sulzer, III. 556) még 1779-ben anyatemplommal birt, ha csakugyan azonegy a' Kakacsénnel, mit egyedül a' név hasonlatosságából gyanithatni.

KÁLMÁNFALVA.

Most Kalimanest, II. oszt. falu a' putnai czin. gerlilei okolban. Martinotti missioi főnök' Jászvásárban kelt 1779-ki tudositásában e' helyről mondatik (Klimonesty), hogy még akkoron a' kath. hajdani kőtemplom romladéki káthatók voltak (Sulzer, III, 558). Ismét: I. oszt. falu a' tutovai czin. azon nevű okolb. Lelfalva mellett.

KALUGURÉN. ☾

I. oszt. falu a' vazlói czin. sztemniki okolban, Hermezin' birtoka, Prezest' félegyháza, attól 4 órányira, Urszine változására szentelt templommal. 400 kath. lakosi Bukovinából eredett és székely magyarok.

KALUGYERPATAKA. ⊙

Oláhul Kalugyera mare, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei belső okolban; birtokosai a' kalugyerek, Roszet és Prunkul. A' beszter-

Digitized by Google

czei egyházmegyéhez számitatik; anyatemploma sz. András' tiszteletére szentelve, 10 félegyházzal. 1300 kath. lakosi eredeti csangó magyarok, még magyarul tudók, van iskolája is. Fekszik Bákótől ½ órányira, kies hegy oldalban. Régebben rezes szabad birtok vala, most Prunk' boér elpörlött jószága a' mi csak magyaroké volt. Kalugyer oláh és magyar részre osztatik. Kalugyer a' régiebb időkben Bákó határának a' hegyekre nyuló erdős részét és határát tevé, de XVII-dik században a' bákói magyar lakosok a' török- rablások- és dúlásoktóli menekvés miatt luzódának azon részekre, és később rezes falut alkottak. Ezért van, hogy még Bandinnál 1647-ben e' falunak emlitésére nem találunk. A' magyar Kalugyertől a' másik oláh Kalugyer olly nevű patak által választatik el. Határában van Újhegy nevű telepitvény szinte magyar csangóktól lakott.

KARÁCSONKŐ. ☾

Most Piatra nevet visel, és fővárosa a' niámczi czinutnak a' kormányzó iszpravnik székhelyével és nyilvános iskolával. „Hajdan egészen magyar lakosokat (igy ir róla Bandin püspök 1646-ben) ma 3 magyar házat 16 lélekkel számlál, kik közől csak az öreg János tud anyanyelven beszélni. A' kath. egyház romjában fekszik, a' papi és tanitói telek elfoglaltatott.“ (Gegő, A' moldvai magyar telepekről. 136 lap.) E' helynek magyar lakosoktól eredetét eléggé bizonyitja régi magyar neve is. Most 60 kath. lélek találtatik benne kik jobbára mesteremberek. Tartozik a' halocsesti anyaegyházhoz, mellytől 4 órai távulságra van.

KÁSZON.

Ma Kasinul, I. oszt. falu és monostor, a' bókói czin. tatrosi okolban, hasonnevű pataknál, már lakosi oláhok. Folticsén után leghiresebb vásárokkal bir. Zöld Péter szerint 1776-ban Kászon Gorzafalvának volt fiókegyháza, most már végkép elfogytak itt a' magyarok.

KETRIS. ☾

Oláhul Ketrisu, I. oszt. falu a' bókói czin. beszterczei alsó okolban, neveztetik Valeszákának is; Pavalaki középrendű bojér birtoka; Valén' fiókja, attól 2½ árányira, sz. Mihály tiszteletére szentelt templommal. 64 család 298 lélek kath. lakosi többnyire Bukovinából költözött magyar ivadékok, ősi nyelvüket tisztán beszélők. Hihetőleg Gödrös-szőből származott a' Ketris, mivel másik neve (Valeszáka) oláhban száraz patakot 's völgyet jelent, a' mi árkos és gödrös helyet föltételez.

Digitized by Google

KISKU-RUSZULUI. ☾

Falu a' románi czinutban, Dzsidafalva' félegyháza, attól 4½ órányira. 70 kath. gyülevész magyar lakosi közöl többen tudnak magyarul. Túl a' Szereten.

KLÉZSE. ⊙

Oláhul Klezsa de dzsosz, azaz alsó; I. oszt. közbirtokos szabad (rezes) falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, beszterczei egyházmegyében, sz. Ferencz tiszteletére szentelt anyatemplommal és 7 fiókegyházzal. 1000 kath. lakosi tősgyökeres csangó magyarok, az oláh nyelvtól főleg a' nőnembeliek szerencsésen megóvottak. Fekszik Bákótól délnek 2½ órányira, az országuttól szinte félre Klézse pataknál, magában a' völgyben, gyönyörü gyümölcsös kertekkel, mik házai körül ültetvék, az egész pedig szőlőhegyekkel köritve. Ennek a' Klézse pataknál éjszakra fekvő resze, melly Roznován Roszet család birtoka, Fölső-Klézsének hivatik, különben a' klézsei pap- és szentegyházhoz tartozván: innen délre a' szentegyház kis erdejének omlásos oldalától kihágva a' hegyek' tetejének hajlatos medrében fekszik Somoska a' magyar klézsei birtoknak igen jeles ujabb telepje, 120 családdal, mintegy 600 tiszta csangó-magyarnyelven beszélő lélekkel. Ezen falu inkább gyümölcsöst mint falut képez, minthogy az itt rendkivül nagyra növő gyümölcsfáktól a' házak alig ismerhetők, mig az ember hozzájok nem közelit. Körtvéiről, almáiról, igen termékeny diófáiról hires, azért a' moldvai főbb nemesektől gyümölcsoltásra távulba is elparancsoltatik illynemü szorgalomas munkája miatt lakossága. Nincs sem egyháza sem kántora, a' lelkiekben Klézséből láttatik el, mitől egy óra negyednyire távolitja a' két falu közt fekvő jó magos hegy, mellynek a' falut egészen békeritő oldalai igen jó bort teremő szőllővel diszlenek. Lakosi föld- és szőlőmiveléssel, hordók' készitésével foglalkoznak, nőneme szövés- és varrással tünteti ki magát. Nevét Klézsének egyedül a' Clissa, Clusa, Clissura, zárt völgyet jelentő görög-római szóból lehet származtatni.

KOMÁN.

Így neveztetik egy terjedelmes völgység a' bákói kerületben, Bogdánfalva- és Forrófalvától nyugotra, azoktól a' hegy által választatik el. Buja füvet teremvén, csak szénakaszálásra használják. Birtokosi több bojérek és rezesek, kik részeiket vagy a' szomszédfalubelieknek ad-

Digitized by Google

ják bérben széna takaritásra, vagy maguk használván, télre marháiknak telelő aklokat ütnek itt.

KOMÁNFALVA. ℭ

Oláhul Komanest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Gyika Miklós főnemes birtoka, uj templnmmal, 100 kath. lélekkel; fekszik a' Tatrosfolyam' bal partján, hasonnevű oláh falu' alsó végén, ezektől elkülönözve. A' Csikból Moldvába jövőknek itt nyilik először tér a' Tatros melletti uton. E' helyen Ardoini Ráfael püspök parochiat szándékozott alapitani a' földes urtól telekkel megajándékozottat, föl is készült a' paplak fenyő fából, de födele 's többi részei papjával együtt hiányoznak ekkorig. Pusztinából láttatnak el hivei, honnan 3 órányira fekszik. Ha valahol, valóban itt igen nagy szükség van magyar lelkészre, mert a' csiki vidékből bevándorló nem kis számu egyesült oláhok nemzeti véreikhez vegyülnek vallásukban is. A' szegénység továbbá, mellyel e' havasi vidéken küzdenek, magyarainkból is sokat elolához itott. A' példák élők. Az ide 's tova meszi távulságban lakott erdők közé legnagyobb buzgóság mellett sem hatolhatott el mindenkor a' lelkipásztor, mikor végső vigaszra vala szükség: épen ez az oka, hogy sok elolához sodást láthatni itt ma is. A' határos régi Komanest kún-magyar eredetű rezesség vala, most oláhfalu, a' főnnevezett Gyikáé. Hihetőleg e' helyre illik Martinotti jászvásári missio praefectusának 1779-ból kelt levelében találtató azon jegyzés, melly szerint Tatrostól keletre vagy alább létez Klimonesti nevű falu, hol egykor a' katholikusokhoz tartozott kőtemplom' nyomai láthatók. (Sulzer, III, 550) minthogy illy nevű falu nem létez e' környéken, talánt Komanestból rontaték el ha nem Kalmánfalvát illeti, miről szinte megjegyeztetett. A' falu' déli részén a' kath. templom' közelében, melly a' tatrosi utra néz, annak bal oldalán a' Tatros' völgyében látható egy nagy kúnhalom. E' Jászvásárban 1842-ben Gusti által kiadott Geografiaban (Dzseografia Nou) is feljegyeztetik e' helyről, hogy a' kúnok (komanilor) székhelye vala, kiktől Moldva egykor Cumaniának hivaték. — Létez továbbá szinte Komanest néven két falu, a' dorohói czinut. pruthi fölső okolban egymás mellett, egyik Mikleszkué I, másik Menk' birtoka II. oszt. Végre: Komanest I. oszt. falu a' kovarlui (kővári) czinut. horencsi okolban, Szép falu mellett. Mindezek a' kún nép' itt laktát hirdetik.

Digitized by Google

KOMÁNTÉB.

Most Komanderest, II. oszt. falu a' botosáni czin. zsizsioi okolban.

KORÁN vagy KORDEN. ℭ

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Szabófalva' félegyháza, attól 1 órányira. 200 kath. magyarul tudó csangó magyar lélekkel.

KORBÁSZKA. ℭ

Falu a' bákói cziu. beszterczei alsó okolban, a' jászvásári metropolita' birtoka Valén' Gajcsána faluhoz csatolt félegyháza, attól 4 órányira. Jobbára Forrófalváról származott 35 lélekből álló kath. csangó lakosi tudnak magyarul.

KORDÉN. ℭ

II. oszt. falu a' falcsi czin. kraszni okolban Huss' félegyháza, 2 órányira dél fele; 15 kath. csangó oláhos magyar lélekkel.

KORMATURA. ℭ

Aráp' földbirtoka a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Klezse' félegyháza, attól 2½ órányira. 25 kath. lakosi csangó magyarok. Az itt találtató oláh rezes családok magyar eredetüek.

KORÓD.

Korodúl, I. oszt. falu a' tekucsi czin. berládi okolban. Koród vize mellett, Matka falu szomszédságában. Ismét egész okol' neve a' tutovai vagy berládi czinutban, melly is a' tutovai czin. helyzett Korodest falutól hordja nevét. A' Koród nevek ismeretesek honunkban, jelesen az Eszék körül, Verőcze és Szerém vármegyében, besenyő és izmaelita ivadéku berenczóknak nevezett tős magyarok által lakott több helységekegyikében, a' Korógy nevüben, mellynek régi várromladéka maiglan szemlélhető. A' Korod viz nevének is megfelel a' Tiszába folyó Korógy. Mindezek bizonyára nem véletlen találkozások.

KOSZTÉN. ℭ

Falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban. Prezest' félegyháza, ½ órányira. 50 kath. lakosi jövevény magyarok, tudnak még nyelvünkön. Innen a' Szereten fekszik.

KOTNÁR. ℭ

Régente, Szegedi szerint Kádnár nevet viselt, és a' moldvai városok sorában állt, most falu a' jászvásári czin. bakhlui okolban, Halocsest' fiókegyháza. 150 kath. lakossal, régi temploma sz. kereszt tiszteletére szen-

Digitized by Google

telve. Némi, a' szákuli monostor részére tett örökeládásról szóló 7117= 1611-dik évi levélben ekkép irja magát e' város: „*Tanasza, soltuzi si* 12 *pargari din taergul Kotnarului*" 'stb (Foaie, 1845. n. 9. pag 76.) azaz: Kotnár városának tanácsa, soltésza és 12 polgára. Bandin püspök ezt jegyzi meg róla 1647-ben: „Kutnár mv. Nevéről a' vélemények különbözők. Fekvése kellemetlen. Lakosai szászok, magyarok és oláhok. Legszámosbak a' magyarok, tehetősbek a' szászok. A' katholikusoknak, ámbár összesen csak 276-an vannak, három kőtemplomuk van, mellyekhez több hold szőlők tartoznak. A' magyarok a' szamár hegyieket mivelik." A' régi sírkövek, miket e' templomban és kivüle találván hiven lemásoltam october 9-diki ottlétem alkalmával (L. Utinaplóm), im illy korácsi renddel következnek:

1. Veindrig András és Vietoris Sófiaé 1619-ből, rózsa 's egyéb dísz faragványokkal ékeskedő, hosszában 4½ szélességében 2½ lábnyi kőtábla, a' szentely padolatán, négy szélén és belül 7 sorban imez irás:

„SVB HOC | LAPiDE TEGUNTUR OSSA SEPULTA HONESTI QVONDAM | VIRI ANDRAE (igy) VEINDRIG ET SOPHIAE PIAE ME| MORIAE FILIAE DNI MARTINI | VIETORIS COT|NARIENSIS | OBYT 4. SEP | ANN— | 1619."

2. Jokosé 1631-ből, szinte a' szentely padolatán jobbra, hossz. 5, szél. 2 lábnyi kőtábla, belől virág- és csillagékességekkel. Föiirása 4 szakaszban és középen 5 sorban imillyen:

„HUNC LAPIDE | M PROCURAVIT FIERI DNS IACOBUS FILIUS DOMINICI|TRISSUI DNI|IOKOSCH QUI|OBYT. A. D. | 1631. DIE| 18. DECEMB."

3. Vidéki Mátéé 1633-ból, szinte a' szentely padolatán az epistola részen fekvő, hossz. 5, szél. 2½ lábnyi kőtábla, 4 szélinél és belől 2 sorba foglalt irással, közepén kör, abban kereszt, czifraságai lefolyó három leveles ágacskák:

„SUB HOC LABPIDE IACENT OSSA DNI MATTHEI | VIDEKI QVI | OBYT ANNO DNI 1633. 14. DIE|IANVARII RE|QVIESCAT IN PACE."

4. Alstner Bálinté 1647-ből. Ez majd az oltár előtt fekszik. Hossza 4½, szélessége 2 lábnyi; széliratán és belöl még egy sor, im ezeket foglalja:

„PATER SAC | ERDOTVM PATRONVS ECCLESIARVM FID | CA-

Digitized by Google

THOLI|CAE SPECVLVM. D. VALENTINVS ALSTNER OBIIT. 4 JAN| A. D. 1647.“

5. N. Szucsavaié, 1638-ból, melly a' templomajtó' belső lépcsőeül levén alkalmazva, csak ez olvasható rajta:

„— — —SVCSAVIENSIS OBIIT A. 1648 14 MAR|FID — — “

6. Ursui Jakabé 1650-ből. Ketté törött és az ajtó mellett kivül padgyanánt fekvő, föliratában romladozott tábla, hosszasága 4½ szélessége 2 láb. Lapján ez áll:

„IACOBUS | VRSVI IO | ACHIMI ET|CHRISTIANI| — — MARIE| — — FILII | — — — | FATE MOR (um) | INTEGRITATE | INSIGNIS HIC | REQVIEVIT | A. D. 1650 — 20.“

7. Flescher N-né 1652-ből, romlott föliratú tábla, hossz. 5, széles. 2½. Kivül a' templomkerités' omladékai közt áll.

„— — LAPIDE|IACET EGREGIVS VIR DNS —|VS FLESCH|ER OBYT. A. 1652. 18. IAN. REQVIESCAT| — NOAM — | — — RVLD — | VRITAN — | — ARESN — | — AVE DICERE | — HER-IC|REQVIESCATIS IN P. 'stb.“

8. András jezsuitaé 1654-ből. Ez a' torony alatti czinteremben fekvő kő, hossz. 4, szélességben 2 lábnyi. Lapján illy fölirás:

„ANDREAS | VIR|ZELO FIDEI | OBSERVANTIA | CATHOLICAE |LEGIS|PIETATE IN|SOCIETATE | IESV | MEMORABILIS | HIC | REQVIEVIT | — — — | ANNO DN | 1654.“

9. Drotler Gábor lelkészé év nélkül, a' szontelyben, több sorok és összefont betűkből álló irattal ellátott tábla; hossz. 4½ szélességben 2¼ lábnyi.

„IACET SVB HOC LAPIDE PIE MEMORIE A. R. P. GABRI|EL DROTLERVS. O. E. B.|PERACTIS QVINQVE LVSTRIS IN GVBERNATIONE ISTIVS ECCLESIAE | PIE LECTOR NON SIT TIBI GRAVE DICEBE REQVIESCAT IN PACE.“

10. Darvas Balint ifjué, 16--évből, kivül a' templom' déli oldalanáli kőhalmok közt, hossz. 4, széless. 2 lábnyi kőtábla, e' c:orbitott irattal:

„SVB — — | — — VLTVS IACET HO | NESTVS | IVUENIS VALENTINVS DARUASCH | — IIT A. 16--DIE 26--“

11. Kotnári — Miklosé bizonytalan korból. Ez a' templom belső lépcsöjének fölső kövéül szolgál, töredezett és kopott kiálló betükkel, hossz. 4, széless. 2 lábnyi.

Digitized by Google

„NICOLAUS G — | — COTNA VITAM SVAM TERMINAVIT | — — | — FAMA — VIRI DOMINI | — — "

12. Erdélyi Wér Dániclé, kivül a' temetőben heverő kődarabban:

„DANIFL WER | TRANS — | — — | AN — "

13. Udvardi Máté lelkészé, bizonytalan évből. Ez a' másik templomtól a' haszonbérlő lakához vitetett kőtábla darabja, lapján keresztet és kelyhet viselve, szélein:

„ — R — IMVS MATHAEVS | VDWARDI | OLIM PASTOR AN — — | A' kőhalom rakásában találtatnak még több darabok irással, de belölök értelmet kihozni lehetlen volt.

KOVÁSZNA.

I. oszt. falu a' falcsii czin. podolini okolban, Bazga' szomszédságában, hajdani lakosi magyarok voltak szájon forgó hagyomány szerint.

KOZLÓ.

Oláhul Kozlou, II. oszt. falu a' dorohói czinutban, pruruthi alsó okolban, magyar hangzása ollyan eredetre mutat.

KOZMEST. ℭ

I. oszt. falu a' romániczinut. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, attól ¾ órányira. 80 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul.

KŐVÁR.

Kovarlui vagy Kohurlui, alsó Moldvában a' Szeret és Pruth között Dunáig terjedő kerület neve, mellynek fővárosa Galacz. A' rontott kavarlui név, hogy azon régi kővártól eredett, minek a' Szeret mellett Gertina falunál fönlétéről már naplónkban bőven szólottunk. kétséget nem szenved; valamint az is tagadhatlan, hogy azon régi árok vagy sáncz, melly a' nép által Trajánénak hivatik 's a' Pruthon túl is szemlélhető, ezen kőerősséggel összeköttetésben állott. Épen e' helyre látszanak vonatkozni Jornandes és Procopius' VI-dik századi irók tanutétele, midőn a' húnok védhelyéről és ó-váráról Hunnivár név alatt emlékeznek. Az első irja Attila fiairól: *„Contigit ergo, ut Altilae filii contra Gothos, quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes, venirent, ignarisque aliis fratribus, super Valamir solum irruerent. Quos tamen ille, quamvis cum paucis, excepit, diuque fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas Danubii amnis fluenta praetermeant, atque lingua sua Hunnivar appellant.*"

Digitized by Google

(De rebus Geticis, cap. 52.) Procopius az Al-Duna' részein Justinian császár által megerősitett várak között emliti: „*Ad oram fluvii Hunnorum, ut vocant, castro veteri, cum alia providit, tum muros accuravit. Non procul ab hoc Hunnorum castro, geminis hinc inde praesidiis munitus Ister fuerat.*" (De Aedificiis, Lib. IV. cap. 6.) Ezen régi kővárat megvizsgálta, lerajzolta és irta Szeuleszku jászvásári tanár 1837-ben, kiadván róla munkáját illy czim alatt: „Deskriere istoriko-geographike a csetacei Caputbovis (Gertina)." Később az Albina Romaneska hirlap' Archiva czimű mellékletében. Assaky által kivonatban közölteték rajzokkal ime folyóiratban: „Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. 8-vo. N. I. pag. 44—51."

KÖVESD.

Ma Kujesdu, II. oszt. falu a' niamczi czin. piatrai okolban. Almásihoz közel. Ismét Kauest, II. oszt. falu a' jászvásári czin. túri okolban.

KRECZEST. ☾

I. oszt. falu a' falcsii czin. krasznai okolban Huss' félegyháza, egy órányira dél felé. 9 kath. oláhos magyar lélekkel.

KURTÉN. ☾

I. oszt. falu a' falcsii czin. kraszni okolban, Huss' félegyháza, 2 órányira. 5 kath. csangó, de oláhos magyar lélekkel.

KÜS-BIKK. ☾

Kis és nagy. Falu a' bákói czinutban Redukáné birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 1 órányira. 70 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket kevesen tudók.

LAKOSFALVA. ☾

Oláhul Likosen, I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban Szabófalva' félegyháza attól ¼ órányira. 200 kath. magyarul tudó csangó lakosokkal.

LÁPOS.

Ma Lápus, II. oszt. falu és monostorhely (Szkitul Lapus) a' bákói czin. tazlói fölső okolban, magyar lakosok nélkül.

LARGA. ☾

I. oszt. falu a' bákói cziu. tazlói fölső okoban, Abram Sándor birtoka Pusztina' félegyháza, kereszt-fölmagasztaltatására szentelt templommal, attól 2 órányira. 75 kath. székely magyar lelket tart keblében.

Digitized by Google

LÉCZFALVA.

Most Leczest, illy néven két falu a' tutovai czinut. városi (tergului) okolban, egyik szabad közbirtokú (rezes) falu, másik bojári, Szerecsen falu mellett; ez II. amaz I. osztálybeli.

LÉLFALVA.

Ma Lelest, I. oszt. falu a' tutovai czin. szinte azon nevű okolban. Kálmánfalva mellett. Lél (Lehel) magyar verzérnek nevét allitja elő híven, mint honunkban több Lél nevű helyek.

LEONTINFALVA.

Leontinest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazloi fölső okolban rezes oláh lakosokkal, Magyarfalu közelében. Const. Porphyr. Árpádnak egyik fiát, ki a' bolgárok elleni Etelközből inditott hadvitelben 894-ben dicsően vezérkedék, Liuntina-nak nevezi (Cap. 40.), melly név ezen faluéval meglepőn egybe vág. Arszlánka vagy Leventa jelentéssel bir-e e' név? határozatton állitni nem lehet; úgy látszik a' Leventa szó (pugil) inkább a' leo (arszlán, oroszlán bátorságu bajnok) nevezetből, mint sem némellyek szerint török Levente szóból kölcsönözteték, vagy talán a' törökökhöz is ezen forrásból folyt által. A' Pruthon túl Beszarábiaban is van illy nevű hely. Ismét: Leontenest, II. oszt. falu a' vazlói czin. sztemniki okolban.

LESZPECZ. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban Paskán birtoka, azelőtt Kalugyer' félegyháza attól 3 órányira sz. Anna tiszteletére szentelt templommal. 400 kath. lakosi székely eredetü magyarok. Most 1845 óta Bákó fiókja, attól 2 órányira.

LÉVA.

Nehány házból álló falucska a' Prut' szélin a' falcsii czinutban, moldován harminczaddal, mellynek átellenében a' beszarábiai veszteglőintézettel és vámmal biró orosz Léva vagy más kimondással Leova fekszik. E' név hazánkban is imeretes, 's magyar eredetre mutat.

LUDAS.

Ludása, I. oszt. rezes falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, mint neve mutatja, valóságos magyar eredetű, rezes lakosi is azt bizonyitván, kiknek batrinjai vagy ósei közt illy nevűk találtatnak: Barkán, Germán.

LUKÁCSFALVA.

Most Lukacsest nevet visel, I. oszt. falu és merőben rezes oláhok

Digitized by Google

lakják Mojnest kis város mellett a' bákói czin. tazlói fölső okolban a' hegyek között. Régenten mint Bandin püspök irá 1647-ben 100 magyar családot, akkor pedig már alig 80 lelket számlála. Most csak 3 magyar létez, kik a' mojnesti templomhoz számitatnak a' sóstázlói malmokkal együtt.

LUKÁN.

Martinotti József Mária a' moldvai missio' elnöke 1779-diki tudositásában következőket ír e' helyről: „A' Pruth vizén innen fekszik egy régi falu omladéka, melly Lukány nevet visele, és magyaroktól lakaték, most is látszanak temetőhelyén a' sírkövek" (Sulzer. III, 560). Jelenben illy nevű falu nem létez, és hihetőkép Lunka, az imént nevezendő hely lappang alatta.

LUNKA. ☾

II. oszt. falu a' falcsii czin. pruthi okolban. Husz' fiókja, 2 órányira, 8 kath. oláhosult magyar lélekkel.

LUNKÁN. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban. Morzon birtoka, Pusztina' félegyháza, pádvai sz. Antal tiszteletére épült templommal, attól 2 óra távulságra. 40 családból álló 200 kath. székely-magyar lelket számit.

MACSKÁS.

Így neveztetik az oláhoktól is egy patakocska Dormanestől délre, róna hegy alatt folydógáló 's a' Tatrosba ömlő, melly hegyen sok régi vastag cserép- és apró kőmaradványok találtatnak, hihetőleg pogány toredények- és temetkezési hamvvedrekből elmaradottak; számosakat szemléltem az esstől kimosattakat.

MADARAS.

Ma Madaraest, II. oszt. falu a' jászvásári czin. karligaturi okolban.

MADARASKA.

Most Madaraeska, két falu ugyan azon czin. és okolban Güzü és Szarka faluk környékén, mind II. osztálybeli. — Némi 1690-diki moldován oklevélben olvasom: „Din hotorul Maedaerzsacsilor" melly a' madarasiak' határát jelenti.

MÁGLYA.

I. oszt. falu a' románi czin. belső okolban. Bárd falu mellett.

Digitized by Google

MAGOSFALVA ☾

Magosest, I. oszt. falu a' román czinut. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, ½ órányira. 100 kath. lakosi csangó magyarok, már magyarul nem tudók. Helyzete megfelel a' helység magyar nevének, mert magos hegyen fekszik, honnan Jászvásár felé messzi szabad kilátás nyilik a' szemnek. Rezesek is laknak benne, de már oláhok, kik között „Ungur" nevű családok, mi e' hely' eredetikép törzsökös magyar voltára mutat. 2) Ismét Magosest I. oszt. falu a' dorohói czinut. herczi okolban Budafalva mellett. 3) I. oszt. falu a' jászvásári czin. sztavniki okolban Budafalva mellett.

MAGOSFALU-SZABADJA.

Szlobozia Mogosest, II. oszt. falu a' vazlói czin. belső okolban.

MAGYARFALU.

Most Ungurén, I. oszt. falu a' tekucsi czin. és berhecsi okolban.

MAGYARFALU. ☾

Oláhul Ungurén, kis falucska Puruncsel falu határán épült a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, némelly görögök birtoka. Valénnak Puruncsel faluhoz kapcsolt fiókja, ½ órányira. Dzsida- Szabó- és Tamásfalváról származott 8 család 46 lélekből álló kath. csangó lakosi egy két gazdát kivéve tudnak magyarul.

MAGYARFALVA.

Most Madzsirest vagy Magyarest, közbirtokos nagy de most oláh I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, a' Sós-Tazló mellett; mellynek hogy „Magyar" neve és ollyan lakosi valának hajdanában, csepet sem kételkedhetni, annál is inkább mivel lakosi rezesek, kik szabad magyar eredetet árulnak el, szerte egész Moldvában.

MAGYARI.

Most Unguri, igy hivatik három falu egy végteben fekvő, a' botosányi czin. zsizsioi okolban; az egyik Románénak mondatik, másik Kucscsurian nevű birtokosárul neveztetik, harmadik szabad birtokosság (rezes) miért is „Unguri rezes" név alatt ismeretesek; de mindezeknek lakosi már többé nem magyarok. A' két elsőbbi II. ez utóbbi I. osztálybeli.

MAGYARKELŐ.

Oláhul Vád-Ungur és Vád-Ungurlui, falucska Galacz határában vagy is inkább annak része éjszakfelé ½ órányira a' Barátos tó mellett. Kétségkivül a' legrégibb korból maradt fön e' nevezet, midön Árpád ma-

Digitized by Google

gyarai itt Etelközben lakván a' Dunán gyakorta átkeltek, bulgarok ellen harczolók.

MAGYARKERÜLET.

Oláhul „CzinutUngurlui". Így hivaték régenten nem csak a' köznéptől hanem irásokban is a' bákói kerület szóhagyományi hiteles előadások szerint; kétségkivül azért, mivel e' legjelesebb és kiterjedtebb kerületben leginkább magyarok laktak, most is ott van legnépesebb fészkük, maga Bákó város is magyar eredetü 's jelentésü levén.

MAGYAR-MARDZSINEN. ☾

I. oszt. falu, a' bákói czin. beszterczei fölső okolban a' hegyek oldalában, szabad rezes birtokaság; Kalugyer' félegyháza attól 1 kis órányira. 400 kath. lakosi csangó magyarok, némellyek tudnak közölök magyarul. Létez mellette oláh (muntén) Mardzsinén is. Mardzsineni Unguri nevet visel amaz közönségesen.

MAGYAROK-SZABADJA.

Ma Szlobozia Ungurén, I. oszt. falu azonnevü czinut. berládi okolban.

MAJSA.

Most Mojsa, II. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban. A' magyarhoni több, jelesen kis kúnsági helyneveknek megfelelése olly eredetet árul el.

MAKSZINEST. ☾

II. oszt. falu a' romániczin. szereti fölső okolban, Dzsidafalva' félegyháza 1 órányira. 160 kath. csangó lakosi oláhosak. Túl a' Szereten.

MÁNFALVA.

Bandin püspök 1647-ben ekként nevez egy falut 9 magyar családdal birót, melly Godzafalva, Völcsör (Völcsök) és Újfaluval együtt alkota egy megyét. Most illy nevü hely nem létez. Kétségkivül Mojnest vala ezen hely, előbb Manest, azután Monest 's Mojnestre változtatott által. Lásd Mojnest.

MÁTÉFALVA.

Most Matien, e' néven két falu a' dorohoi czin. kosui (kosului) okolban. Kakasfalva és Kárász szomszédságában, egyik Kogolnicsán, másik Varlám' birtoka, mindegyik II. osztálybeli.

Digitized by Google

MÁTKA.

I. oszt. falu a' tekucsi czin. barládi okolban, Korod falu mellett. — Matkó puszta egykor Kiskúnságban, 1760-ban csere utján került az egri káptalan kezére, most Pestmegyében fekszik.

MEDELÉN. ☾

I. oszt. falu a' tekucsi czin. berhecsi okolban Valen' fiókja, attól 2 órányira. 130 kath. magyar lakosi tudják nyelvünket, több helyekről oda gyűlvén.

MÉRA.

I. oszt. falu a' putnai czin. gerlilei okolban Élesfalva mellett. Mira, szinte kolostor. Itt volt hajdan a' milkói püspökség, melly maiglan nagyszerü omladékhalmaiban észrevehető. A' milkói, kéttelenül a' Milkóvizinél hajdankorban virágzott cumániai püspökségről, melly már a' XV-dik században elpusztult, kimeritő értekezést irt Benkő József (Milkovia. Tom. I, II), itt csak fekvése helyéről leend rövid ismertetés. Hogy valójában a' mai Méra falu és kolostornál létezett, Scheffler Ráfael moldvai missionariusnak a' helyszínén tett nyomozásából világos, ki 1770-dik evben Gál Mátyás szerzeteshez irott levelében ekkép értesit a' Milkó patakról és Méra faluról: Fön van a' Milkó folyócska, melly Moldvát Oláhországtól választja, Foksán várost ketté hasitja; ered a' moldvai hegyekből, ott, hol Stánn Venator öt vagy hat házból álló falucska létez. A' moldvai részen volt egykor Milkó város, mert nyoma omladékaiban most is fön van, 's hagyomány szerint ott a' magyaroknak egykor nagy városuk és erősségük vala; jelennen gazdag monostor létez, megerősitve, mellybe a' moldovánok magukat a' tatárok elöl vonták. A' monostor körül moldován házak épitvék. A' helység Méra és Milkován vagy milkováni monostornak (la Monastrire Milkovanului) hivatik. — És hogy ott város feküdt, a' romok mutatják; maga a' moldvai nép, egykoron magyarokhoz tartozását hirdeti. Az egyház és konvent ott létéről senki sem kételkedik. Az országuttól vagy is Foksány várostól a' hegyek felé négy órányira fekszik, nem utban, hanem azonkivül, és most csak hires monostora áll; ettől lefelé a' Dunának menvén, Milkován vagy Méra mellett a' Milkó patak. — Semmi kétség a' hajdani Milkó város- és püspökség' e' helyen léte iránt, még ma is élvén a' moldován népnél egykoron ungurokhoz tartozásának emléke, sőt azt is beszélik, miszerint a' moldován monostor a' régi magyar egyház köveiből épitetett. Hivatik Mira néven is.

Digitized by Google

MÉREFALVA.

Oláhul Merest, I. oszt. rezes falu a' bákói kerületben, beszterczei fölső okolban, a' Szereten túl, Bákótól 4 órányira. Hajdani magyar voltát a' rezesek' saját vallomásuk kétségenkivül teszi, de a' falutól délre fekvő régi magyar templom alapromjai is azt bizonyitják.

MÉRGYEST. ☾

Falu a' román czin. moldvai okolban Halocsest félegyháza, ½ órányira. 200 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul. Magosfalu mellett; hivatik Merdzsestnek is. Mérges, puszta jelennen Kis-kúnságban.

MIKLÓSFALVA. ☾

Oláhul Miklusén, I. oszt. falu a' román czin. szereti fölső okolban, Szturdza Sándor müvelt fő bojér birtoka, Dzsidafalva' félegyháza, attól 1¼ órányira, sz. Háromság tiszteletére épült templommal. 850 kath. csangó lakosi már nem tudnak magyarul, néhány azonban még ért. Túl a' Szereten.

MILKÓ.

Egykor város a' kúnok részére állitott püspökséggel a' Milkó vizinél, melly a' török becsapások által még a' XV-dik században elpusztulván, helyén most Méra nevű falu és monostor áll, miről az imént vala szó. A' Milkó név bizonyára Miklóstól származik, hihetőkép olly nevű szentnek tiszteletére emelt egykori templomáról. A' csangók Milkóvizet maiglan Nilkónak mondják, mi „Nicolaus" névre vezet.

MOJNEST. ☾

Város a' bákói czin. tazlói fölső okolban Maurokordát' birtoka, Kománfalva' fiókja, ur' menybemenetére szentelt egyházzal, 1 órányira. 60 kath. székely-magyar lélekkel. (Régente Mánfalva nevet viselt; lásd Mánfalvát). Itt egy hegyfokban van a' régi temető, mellyet a' mostani magyarok ide költözésekor, nem levén hova temetkezzenek, mutatá ki egy 90 éves oláh, esküvel erősitvén, hogy századok előtt ott temetkeztek a' nagy számmal e' vidéken lakó magyarok, mi be is bizonyult a' számos emberi tetem kihányatásával; e' temető allatti tér neveztetik „Albotest"-nek, hol az elrombolt templom alapjait és temetőt ma a' Sós-Tazló mossa; itt találtatott néhány év előtt egy kereszt és egy csengetyű.

MOJNESTPATAKA. ☾

Amannak vidék-része, 43 kath. székely-magyar lélekkel, kik ama-

Digitized by Google

zokkal együtt Kománfalvához, ott parochus nem létében tulajdonkép Pusztinához tartoznak.

MORA PRAEFECTURA. ℭ

Falu a' jászvásári czin. bachlui okolban. Tulajdonkép a' Bachlui melletti malmok; a' kath. püspök birtoka, Kotmártól keletre, hol a' kotnári püspöki haszonbérlő lakik. 1845-dik óta Dumafalva fiókja, attól 5 órányira. 30 kath. csangó lakosa már nem tud magyarul.

MOVILLA. ℭ

II. oszt. falu a' jászvásári czin. kopui okolban. Husz' félegyháza, attól 3 órányira. 16 csangó kath. lakosi már oláh nyelvüek.

MUNCSELLU. ℭ

Falu a' romániczin. belső okolban. Halocsest' félegyháza, ¼ órányira. 50 kath. csangó magyar lakossal. Két falu e' nevén egymás mellett, egyik belső II. másik alsó I. osztálybeli.

NÁDAS.

Most Nadisa, I. oszt. rezes falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban, hasonnevü patak mellett, melly valóban sásos és nádas medréről nyeré nevét, 's magyar eredeteért kezeskedik, valamint a' szóhagyományok is ollyannak bizonyitják. Bákóból Pusztinába menve ezen patakon keresztül viszen az ut, a' falu jobbra maradván.

NAGYPATAK. ℭ

Oláhul Valemare, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Roznovano birtoka, 's Forrófalva' félegyháza, keletfelé ¼ órányira. 1500 mind kath. lakosi tiszta csangó magyarok. Sz. lélek tiszteletére szentelt egyházzal, és régi temetőjében létező sz. Mártonnak szentelt kápolnával. Fekszik a' Szeretre néző hegy' oldalában az abban folyó Nagypatak nevű csermelynél. Határa rokontermészetü a' Forrófalviéval, régi joga is hasonló módon enyészett el. Az itteni régi temetőben történt kutatás következtében fölmerült régi kőemlékekről utinaplom bőven szól, azok némellyikének fölirását szükség itt közlenem. Az olvashatlan betűkkel vagy jegyekkel biró gula kődarabot a' magyar academiához beküldvén, annak jegyei hasonmásban közzé tétettek a' „Magyar academiai értesitő" 1844. évi VI. sz. 2-dik tábláján, hol a' 196. lapon fölöttüki véleményem is közöltetett. A' számosb szikladarabokra vésett föliratok nem gazdag tartalmuak, hanem valamint a' betűk, úgy a' foglalat is szegény, rövid és egy-

Digitized by Google

szerü. Egyikén áll: „— — | AZ BA — — T | DEME | TER I — I MARIA“ és „(I) Z“ Ezen évszámot, ha 1502-át nem jelent, meghatározni nem tudom. Másikon: „IT NUSIK AZ UR | BA NUGZIK | MATE JONSNAK FIA ANTAL | A — — 1592“ Az 5-dik számjegy hasonlit a' 7-hez, de azon évre itt gondolni nem lehet a' lakosok előadása után, minthogy emlékezetet meghaladó idők óta nem temetkeznek már e' temetőbe; a' hetes számalak tehát a' régi irásmód-szerint 5-ös erejével bir. Ismét egy kövön, fölül 1540, vagy 1580 minthogy a' harmadik szám ollyan nyolczashoz hasonló, minő a' régibb, különösen XV- és XVI-dik századokban használtatott 4 szám helyett. Alatta: „Uc-rás Mi-fele — — “ 'stb.

NÉMETVÁROS. ☾

Most közönségesen Niamcz és Nyamcz-nak nevezik; a' hasonnevű kerület' fővárosa, mellynek ismeretését utinaplom adja. Az itt tartózkodó mintegy 12 kath. egyént Halocsest anyaegyházhoz számitják. Bandin irja 1647-ben e' városról: „Mondják, hogy hajdan csak szászok lakták 's öt templommal ékesitették; mostanában egyet találtunk, mellyet kőalapra Sophia nevű szász asszonyság 1629-dikben épitetett, 's körülbelöl 100 kath. l. gyakorol.“ Váráról, melly jelenben pusztán áll, XV-dik századi iratok, mint Moldva' legerősb helyéről tesznek bizonyságot.

NIKOREST ☾

I. oszt. falu a' tekucsi czin. nikoresti okolban. Ezen Nikorest fölső, Foksán' félegyháza, attól 3 órányira, 15 kath. magyar jövevény lelket számlál. Boráról hires.

NISTIUTA. ☾

Falu a' románi czin. szereti fölső okolban Dzsidafalva' félegyháza attól 1 órányira. 80 kath. csangó magyar lakosai oláhosodottak. Túl a' Szereten.

NÖVÉR.

Így neveztetik azon patakocska, melly Bákótól nyugora fekvő hegyekből csergedezvén a' város alatt éjszak-nyugoti szélén a' Besztercze folyóba szakad. Magyar hangzata bizonyitja az itt eredetikép mind magyar lakosoktól nyert régi nevezetét. Etymologiai értelme úgy látszik inkább a' nő vagy növő-tül veszi eredetét, nem pedig nőtől (feleség); mintha mondanók növő, növekedő vagy mostani szólás szerint dagadó-ér. És valóban tavaszi hó olvadás- és esőzésben igen megszokott e' patak növekedni, valamint száraz nyárban kiászik ere.

Digitized by Google

NYÁRAS.

Most Nyeruzsa vagy Naruzsa, I. oszt. falu a' putnai czin. vrancsi okolban. Nyeruzsa (Nyáras) pataknak Putnába folyásánál.

NYIRES.

Ma Nerezsul vagy Neriazsa, I. oszt. falu a' putnai czin. vrancsi okolban, amattól délnek Putna folyó mellett.

ÓCSA.

Ma Ócse, II. oszt. falu a' niamczi czin. fölső okolban. A' pestmegyeiek jól ismerik e' nevet.

ÓNFALVA. ℭ

Onest, I. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban Aszlán főbóér' birtoka Tatros' fiókja. Ennekelőtte két évvel költöztek ide a' mellék Kót nevű határról 350 lélekből álló, vagy 2 csangó családot kivévén mind székely származásu, nyelvünket jól beszélő kath. magyarok, kik szép rendben épitett házakban laknak.

ONICSÉN. ℭ

Két falu a' románi czin. belső okolban, egyik rezes, másik Neuma birtoka, Halocsest' félegyháza attól 2½ órányira. 100 kath. csangó magyar lakosi nem tudnak magyarul. A' rezes I., amaz II. osztálybeli.

ORBÉNY. ℭ

I. oszt. falu a' putnai czin. rakacsuni okolban, Rekecsintől egy órai távulságra, ahhoz kapcsolva Klézse' fiókegyháza. Buzdugán nevű bojár földbirtokán. 10 magyar család részint csangó részint székely eredetü. A' hasonnevű rezes falunak, ezzel épen mellékest határosnak szerzői magyarok voltak közhiedelem szerint, de ma oláhok. Ismét egy másik, ugyanazon czin. gerlilei olkolban I. osztálybeli.

ORCSEST vagy ORSEST.

Közbirtokos (rezes) falu a' szucsavai czin. moldvai okolban. Folticsen és Niamcz város közti utban, mind kettőtől 2½ órányira, partos hegyoldalon terül el Terzi falu szomszédságában. Itt öletett meg 1451-ben Roza János bákói kath. püspök, melly tárgyról utinaplóm a' niamczi kirándulásnál bőven tudósit. Méltán hihetni vagy csak ebből is, ezen, valamint más többi rezes faluknak eredetikép kath. magyarok által biratását, kik később viharos és lelkipáztorokkal szükölködő időkben tértek át az ó hitre, általa egyszersmind magyar nemzetiségüket elvesztvén.

Digitized by Google

ÓRIÁSOK' HALMA.

Oláhul Modzilla oriasilor. Valóban óriási nagyságu, emberi kezek által épült halom a' hegyes vidéken, Halocsest és Szépváros között az uthoz nem messzire.

ORTYEST. ☾

Máskép Urdest, I. oszt. falu a' falcsii czinut. közép okolban, Horlest' félegyháza, 2½ órányira. 12 csangó magyar lakosi már nem tudják nyelvüuket.

PASKÁN.

I. oszt. falu a' szucsavai czin. szereti okolban, Jaszi és Folticsén közötti pósta utban, a' Szeret völgyének keleti partján, kies helyen, Roznovano birtokos kastélyával. Bandin püspök irása szerint hajdanta lakosi mind magyarok valának, de már 1647-ben csak 30 lélek létezék; most egy sem találtató. — E' helynél a' Szeret' balpartján még látszanak a' régi magyar templom kőfalai egész magosságukban.

PÁVAFALVA. ☾

Pavanest vagy Peunest, I. oszt. rezes falu a' putnai czin. zebreuczi okolban, mondatik Pavonestnak is. Foksán' félegyháza, attól 4½ órányira. 16 kath. magyar lakosi jövevények, újabb korból. Szperiecz és Diokeczi faluk közeldében, mellyeknek rezes lakosi magukat mind magyar eredetüeknek vallják.

PELGYEST. ☾

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban Szabófalva' félegyháza, attól nyugotfelé 1½ órányira, Mária' mennybemenetére szentelt új templommal 's 500 még magyarul tudó csangó lakossal. Mondatik Felgyest- és Pildestnek is.

PLOSKUCZEN. ☾

I. oszt. falu a' tekucsi czin. nikoresti okolban, Bálos Elek első rendü bójér birtoka, Foksán' fiókja, attól 7 órányira, sz. kereszt tiszteletére szentelt templommal. 81 családú 390 kath. lakosi régebben Szabófalváról származott, magyarul most is tudó csangók. Fekszik a' Szeret' bal partján elszigetelve a' többi magyaroktól, és épen az okozá, hogy az olasz papok üldözésétől mentve levén, a' csupamerő oláhok között is föntarták nyelvüket.

Digitized by Google

PODUR. ℭ

Oláhul Poudurile, I. oszt. falu, rezesek birtoka, Komanfalva' félegyháza, 2 órányira. 20 kath. székely magyar lélek imitt amott a' rezesek közt lakik. Kománfalván most még parochus nem levén, Pusztinát tartja anyatemplomának, attól 1 órányira esvén.

PODURASOK. ℭ

Amannak vidékrésze, 42 kath. lélek a' Tericze hegyoldalán levő erdőket őrzik és Pusztinához tartoznak hasonlóul.

POGONEST. ℭ

I. oszt. falu a' falcsii czin. podoleni okolban. Husz' félegyháza, 1 órányira. 20 kath. jövevény magyar lélekkel.

POJÁNA. ℭ

I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, Roszeť birtoka Pusztina' félegyháza attól 4 órányira. 20 családu 100 kath. székely-magyar lélekkel; új temploma van ker. sz. János' tiszteletére.

POJÁNA. ℭ

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Juraskó' birtoka Prezesť félegyháza, 1 órányira. Sz. Márton tiszt. szentelt templommal. 550 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket tudók, jobbadán Szabófalváról származottak.

POJÁNA-KORNULUI. ℭ

I. oszt. falu a' vaszlui czin. kraszni okolban Jasszi és Vazlui közötti országutban, ezelőtt Husz' félegyháza, 1845. óta P. Radukaniban emelt parochiahoz tartozik, attól 2½ órányir; Szűzanya tiszteletére épült templommal. 125 kath. lakosi oláhosodott csangó és jövevény székely-magyarok.

POKOLPATAK. ℭ

Oláhul Valeare, II. oszt. falu, szabad (rezes) birtokosság a' bákói czin. beszterczei okolban, Klezse' félegyháza, attól ¼ órányira. 250 kath. lakosi tiszta csangó magyarok. Vannak köztük székely családok is.

PONCSEST.

I. oszt. falu a' putnai czinutban, Százkuttól ¼ órányira. Ma oláhok lakják, kiknek eleik magyar rezesek valának. Fönálló temploma még azon időkböli. Vélhetőkép Boncz falva nevet visele a' magyar időkben.

Digitized by Google

PONCSEST. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban az áthoshegyi kalugyerek monostorának birtoka, mellyet az aknavárosi görög monostor' hegumenje kormányoz, Valénnak Vladnik nevű faluhoz kapcsolt félegyháza, amattól 2 órányira. 5 család, 25 lélekből álló kath. lakosi mind tudnak magyarul. Mondatik Pencsestnek is.

PORINCSEL. ☾

Oláhul Porincsa, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, némelly görögök' Szturdza családtól vásárlott birtoka, Valén' fiókja, ½ órányira, Bold. szűz tiszteletére szentelt templommal. 28 család, 124 lélekből álló kath. lakosi Bukovinából és magyar földről (Székelyhonból) származott nyelvünket beszélő magyarok.

PRAJLA. ☾

Falu a'bákói czin. tatrosi okolban, Gorzafalva' félegyháza, attól 6 órányira, Mária tiszteletére szentelt templommal, 120 kath. lakosi székely magyarok, kikhez 30 lélek refor. székely járul.

PRELUCS. ☾

Falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Gyika Miklos birtoka, Kománfalva' félegyháza, attól 2 órányira; templommal. 50 kath. székelymagyar lélekkel. Fekszik közepén a' Kománfalvától Csügésre vivő utnak. Most Pusztinához számitatik.

PREZEST. ⊙

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban az athos hegyi görög monostor' aknai hegumen-kormányzó' birtoka, a' beszterczei egyházmegyében, sz. háromság tiszteletére szentelt anyatemplommal, melly 1823-ban emeltetett parochiává, 12 fiókegyházzal. 1300 kath. lakosi csangó magyarok, nyelvünket is tudók.

PUSZTINA. ⊙

Oláhul Pusztian, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban az agapiai görög apátság birtoka. Egész parochia magyar nyelven végzi az Isten dicséretét. Anyatemploma fából sz. István tiszteletére épitve, a' tatrosi egyház megyében. 1830-ban lőn parochia. 100 székely eredetű magyar családdal 's 500 lélekkel. Van 23 fiók egyháza, mellyekben összesen 3400 lélek. E' mostani falu eredete a' székelység fölfegyverzésével egykoru, midőn a' fegyver alul menekülni akarók maguknak moldvai határok kőzt választá-

Digitized by Google

nak sokkal több teherrel járó életet a' katonáénál, és a' puszta helyről, mellyen megtelepedtek, az első megszállók így nevezék, melly nevezet mainapig mind oláh mind magyar nyelven fönmaradt. Régibb egyházi adatok ugyan e' helyen emlékeznek Kempén nevű magyarok lakta faluról. Földbirtoka magyar eredetű magtalanoktól volt véghagyományban a' varatiki kalugyernők zárdájának ajándékozva, később cserében vevé által az agapiai. A' hagyományzó oklevelekben a' mostani pusztinaiak előtt számtalanszor fölolvastattak a' két magtalan testvér Andriska és Mariska neveik, kik a' szomszéd szkorczényi, vallomások szerint szintén magyar eredetű rezesek közől valának, alkalmasint a' hagyományzat előtt már elolához hosodva; különben a' hagyomány alig történhetett volna. Fekszik a' nagy Tazló igen szép folyam mellett, egy fertálnyira keletre eltávolitott, nyugotra nyiló kerek völgyben. Magyarai az oláhokkali szomszédság viszonyainak ellenére is tiszta székely-csikiasan akarkivel és örömest beszélnek magyarul. Szorgalmas földmivelők. Egyetlen, zsidóból keresztelt oláh lakja e' falut, ennek is felesége pusztinai magyar asszony volt. Szkorczén nem ok nélkül vehette nevét a' magyar korcz vagy gorcz szótól, minthogy e' falu egész fekvése tökéletes gorczot képez, egy sik hegy' élén levén a' Terpe nevű patak' medre felé lejtősen épitve.

RADUKÁN. ⊙

Birtokosaról ekkép nevezett falu a' Pruth mellekén. Az előtt a' huszi egyháznak volt fiókja, 1845-ben attól elszakitatván, parochiává emeltetett, Pojáno-kornului és Movilla azelőtt szinte husszi fiókegyházak' hozzákapcsoltatásával. Számlál 560 kath. lakost, csangó és egyéb jövevény magyarokból állót, kik közől kevesen tudják nyelvünket. Temploma Péter ap. tiszteletére szentelve. Fekszik Husztól éjszaknak 4 órai távulságra.

RÁKOVA. ☾

II. oszt. falu a' bákói kerületben beszterczei alsó okolban. Koroj nevű középrendü bojér' birtoka, Valénnak Ketris faluhoz mellékelt fiókja, amattól 2½ órányira. 20 család 76 lélek kath. lakosi Bogdán- és Forrófalváról származott mindnyájan magyarul beszélő csangók.

RÉCSE. ☾

II. oszt. falu a' vazlui czin. belső okolban, Gorove birtoka, Prezest' félegyháza, sz. Alajos tiszteletére szentelt templommal. 150 kath. lakosi magyarul tudó csangók és székelyek, Szabófalváról származván amazok.

Digitized by Google

REKECSIN. ℭ

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Sturdza Vazul birtoka, Klézse' félegyháza, attól 2 órányira. 14 kath. lakosi székely-magyarok, nem rég ide vándorlottak. Mondatik Rakacsunnak is.

REKETT-TÓ. ℭ

Oláhul Rakatau, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban különféle bojerek birtokáin lakó néppel, Valénnak félegyháza, Horgyest faluhoz mellékelve, amattól 2 órányira. 33 család 135 lélek széjjel szórt kath. lakosi többféle nagyobb falukról származottak és magyarul-tudók.

REKETYÉS. ℭ

Oláhul Rikitest, II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, a' berzonczi monostor földbirtoka, Pusztina' félegyháza 3 órai távulságra, 2 éves uj szálitmány. 20 család- 200 lélek, kik Kalugyerből költözött csangók, és 2 székely család, mind magyarul beszélők. A' közel szomszédságokban ismét 10 háznyi magyar, kik mindnyájan a' kalugyéri inségre jutás után a' szörnyű igát könnyitendők, ide menekültek, egy délre nyiló völgyben a' rekettye bokrokról igy nevezve. Egy éltes kántor Benő István nevű csik sz. miklósi fi, ki Somlyón 6 iskolát végzett, 's egykor a' székelyhuszár ezrednél szolgálván, Francziaországban is járt, magán házban viszi végbe az imádságokat vasár- és ünnepnapokon.

REKETYÉS.

Most Rekitosza, I. oszt. falu a' tekucsi czin. zeletini okolban Bócs és Bikes faluk mellett.

REKICZE. ℭ

Falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Legán nevű bójér öszvegyének birtoka, Valénnak Poruncselhez mellékelt fiókja, amattól ½ órányira. 7 család, 31 lélek kath. lakosi Bogdánfalváról és Kalugyerből két év előtt oda származottak, mindnyájan magyarul beszélők.

RIPA. ℭ

Falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban Szakara' birtoka Pusztina' félegyháza. 35 kath. székely-magyar lélek, 1 óra járásnyira az anyamegyétől.

ROMÁN. ℭ

Hasonnevű czinut fővárosa, Besztercze folyónak a' Szeretbe ömlésénél, hajdan Románvásár nevet viselt. Már a' XV-dik században magyarok lakták. Némi 1585-diki oklevél is bizonyitja magyar népességét, melly

Digitized by Google

nevezetes iratot az eredetiből másoltan Lugossy József barátomtól nyervén, egész terjedelmében közlöm. Ekkép szól: „Mÿ Zÿgethj fewBiro Zÿūs, az en eskwt Biraimal Teöreök Janos, Hatuanj Pál, Attÿaj Janos, es Cziszar Balassal egietemben: Adgiuk tudtara es emlekezetire mindeneknek az kiknek Illik: hogj az 1585 esztendeőbē 23 Septembris: Jeöve mÿ eleönkbe az mÿ Attiankfia Igiartho Mathe, es szolla mÿ nekúnk, miuel hogÿ az eö lakasat Istē Moldua orszaghban Romā vasarth mutatta uolna, megh ugÿ mint, Jygiarto Mihalÿ, es Jÿgiartho Estan kepibē. ez feleöl hogj engednēk egj leuelet Irattatnj az ewNemzetsegenek eredetireöl es allapattiarol. Mÿ azert az ewNemzetsegeknek allapattiokrol niluā Irhatūk es tanü bizonsagot tehetunk, ki Ez Igiartho Mathenak az Eossÿ hiuatatot keözöttūnk Kalamar Peteőnek, es az Attia pedigh Kalamar Imrenek, kik tekentetes es tisztesseghbeli emberek uoltanak, Az añiarol az eosÿ hivattatot Zani Tamasnak kÿ keözeöttūk egj nehanzor birosagot tistessegesen uiselt, az edes Aña hiuattatik Sophi Assonnak, ki most Igiarto Peternek ki keözöttūnk eskút tanaczibeli semelj, Istēn szerent hazas tarsa). Iÿgiartho Mihalÿnak esmet az össj Hoszumeczej Veres Janos uolth, az Attia uolth Zigethj Zjgiarto Giorgj. az Añiarwl ualo Eössi Kosa Balaz uolth. Az Anianak neue Martha uolth. Eszek pedigh mind Jeles beöczületes tistesseges szemeliek es varasnak eleÿ uoltak.) Ez Jÿgiartho Estuañak is Eössj Teörök Mathe uolth. az Attia Teörök Marthon uolth, Az Aña rul esmet Hatuani Imre uolt Eösÿ, az Ania Hatuani Katalin uolth. Mind ezek is azert tistesseges Jambor, szemeliek uoltanak. Mind ezeknek azert az felliúl megh irathat dolgoknak bizonsagara, mÿes tanaczibeli szemeliek, tudnj illik pongoracz Janos, Kalmar Ferencz, Jÿgiartho Mihalj poncz Gaspar Niskos Miklos paisos Janos Zaz Giorgj Astalos Peter es egez tanaczj." (P H). — Bandin püspök irá 1646-dikban e' városról: „Ezelőtt két temploma volt az itteni katholikusoknak; egyik magyar, másik német; ma az elfoglalt teleken romjait mutatják. Ahhoz Lukácshegyen 2, ehhez 6 szőlő tartozott; mellyek részint eladattak, részint miveletlen hevernek; mert a' 800 cath. lakos 36 személyre leolvadott, kik közül bérmálkoztak huszonketten." A' régi kath. templom egyike mais fön van a' város ejszaknyugoti részén, melly moldovánoktól használtatván „Bezerika alba" néven ismertetik. Derék egy épület, a' XVI-dik század művének tartom. E' templomban és körüle régi sírkövek iránt hasztalanul nyomozódtam. A' most itt tartozkodó katholikusok száma 142-re mén, kik

Digitized by Google

a' Szabófalvi anyaegyházhoz tartoznak. Már kezdetben e' városnak magyaroktoli laktát kétségen kivül helyzi az is, hogy Reychersdorffer György 1550-ben magyar nevéről nevezi e' várost Moldva' leirásában imigyen: „*Celebriora autem loca, arces nempe et oppida — sunt, Swczowa, Chotiina, Nempzs* (*Nemcz*) *Romaniwiwar* (*Romanújvár*) *Bahloiiazwar* (*Bachlui-Jászvár*) *Wazlo, Zoruca, et Orhe; item Huztwaras, Tataros, Barlat, ac Romanwasar.*“ Ismét alább: „*Sunt praeterea duae arces validis exstructae muris, utpote Romaniuywar, quam planities quaedam ad flumen Zered, quod in Danubium flectitur, sustinet; alteri vero Romaniwasar nomen est. Haec, utrinque duo occupant latera.*“ Ebből észreveheti kiki e' városnak és várnak magyaroktól alapitatását: mert ugyan mit keresne különben magyar neve; kitetszik az is, hogy volt Romanújvár és külön Románvásár; amaz a' Szereten túl, némi romjaiban most is lakható. Uti naplóm e' tárgyakat bővebben is fejtegeti

ROTUNDA. ℂ

I. oszt. falu a' romániczin. szereti fölső okolban Dzidafalva' félegyháza, ½ órányira. 300 kath. csangó magyar lakosi elolához sodottak. Fekszik túl a' Szereten, Dzsidafalva irányában.

RUSZVLADIKA. ℂ

I. oszt. falu a' rómani czin. belső okolban, a' romániczin. püspök birtoka. Prezest' félegyháza, attól 1½ órányira. 70 kath. lakosi székely származásu magyarok.

SEHES. ℂ

Malmok, különféle rezesek' birtoka a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Kománfalva' félegyháza 2 orai távulságra. 60 kath. székely-magyar lélek, mindnyájan a' Sós-Tazlón levő malmokban laknak. L. Sós-Tazló.

SERBEST. ℂ

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban Prezest' fiókja ½ órai távulságban, 18 kath. magyar jövevény lakosokkal.

SÓFALVA.

Így nevez Szegedi és Timon egy magyar falut a' mult században, milly nevü most nem találtatik. Helyzetéről mondja emez a' székelyföld leirásában: „*Infuso in Tatrum rivo Uzo in eodem latere Villa Lucae, et villa Salinaria.*“ (Imago Nov. Hung. edit. Vien. 1762. in 4. pag. 55.) E' szerint Dormanest körül, hol az Uz patak a' Tátrosba ömlik, kellett lennie.

Digitized by Google

SOLYMÁR.

Oláhul Sojmarest, II. oszt. falu a' szucsavai czin. moldvai okolban Gyula hajdani város közeldében. Tehát valamint a' magyarhon' fejedelmi városának Budának, úgy a' besenyő-kúnok földén Gyula városnak létezett szomszédságában a' sólyomvadászatról nevezett Solymárja.

SOMLYÓ.

Havasokból eredő patak a' niámczi czin. melly a' Bratezel patakkal egyesülten Tarkó falunál elhaladván, Karácsonkő (Piatra) városán fölül a' Besztęrczébe foly.

SÓSKUT. ☾

Paskán birtoka, Pusztina' fiókja 2½ órai távulságra. 7 családu 30 székely-magyar lakossal. Lungának tartozmánya.

SÓSPATAK vagy ÚJHEGY. ☾

Oláhul Sarata vagy Djalu nou, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Prunkul birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 1 órányira. 100 kath. lakosi csangó magyarok, Kalugyerből valók. Ismét Sohodolul rezes falu u. a. czin. beszterczei fölső okolban, Kalugyer mellett, tehát nem egy a' Sóspatakkal.

SÓS-TAZLÓ. ☾

Azon nevű pataknál majorok, a' bákói czin. tazlói okolban, Kománfalva' fiókja, attól 3 órányira. 23 kath. székely-magyar családok a' mojnesti templomhoz kapcsolvák, ide a' Lukácsestiek is hárman. Most Pusztinához tartozik.

SÓVIZ.

Most Szoveza, I. oszt. falu a' putnai czin. zebreuczi okolban Visontán és Kászonfalván alul. Nevét a' határában létező sóskutakról nyeré. Közhir szerint ez hajdan magyaroktól lakott hely. Erre czélzott-e Timon Samu a' Salina névvel midőn irá (Im. Nov. Hung. pag. 56) „In latere boreali fluminis Tatri infra Velcium (Völcsök) Comani vicus (Kománfalva) et villa Salinaria (Só falva) infra quas Salina (Akna) et Tatrum, vel Tatroschum," vagy a' már elsorolt Sófalvára? meghatározni nem tudom.

SZABÓCS.

Ma Szabosza, I. oszt. falu a' szucsavai czin. hegyi okolban, Borka és Farkas falu mellett Besztercze' bal partján. Neve eléggé hirdeti magyar eredetét.

Digitized by Google

SZABÓFALVA. ⊙

Oláhul Szaboán, falu a' romániai kerületben moldvai okolban, a' szereti egyházmegyében, sz. Mihály arkangyal tiszteletére szentelt kő épitményü annyatemplommal. 7 félegyházat számlál. 2000 kath. lakosi eredeti csangó magyarok. Van iskolája is. Fekszik Románon fölül 1 órányira, az országuttól ¼ órányira, szép térségen. Régente közelebb a' Szeret' völgyénél állott egy dombos helyen, melly most Román Berengyesnek neveztetik. Régi temetőjének helye még most is keresztel jelölve. Viszontagságairól eleget olvashatni naplóm' egyik czikkében.

SZÁGNA. ☾

I. oszt. falu a' romániai czin. szereti fölső okolban, Dzsidafalva' félegyháza 2 órai távulságra. 400 kath. csangó magyar lakosi elolláhosodottak. Túl a' Szereten.

SZALANCZ. ☾

Oláhul Eszlenek, falu a' bákói czin. tatrosi okolban, vajdai kamarabirtok, Gorzafalva' félegyháza attól 4 órányira. 400 kath. lakosi székely-magyarok. Sz. Anna tiszteletére emelt templommal.

SZALONCZA. ☾

Oláhul Szalancz (kis) falu, Teczkán' birtoka, Pusztina' félegyháza Nagy-Szaloncza mellett. Kath. székely-magyar család 25, 160 lélek. Új temploma sz. Imre magyar herczeg tiszteletére szentelendő a' hivek kivánsága szerint. Ismét Szalancz, oláhul Szalaczul (nagy) falu hason nevü pataknál a' Tazló keleti részén, bákói czin. tazlói fölső okolban, Prunkul birtoka, Pusztina félegyháza 2 óra távulságra. Kath. székely-magyar család 22, 120 lélek. Itt a' hajdani templom helyén kezdett épülni egy újabb, fenyőfából, melly helyről, egy 102 éves oláh' ezelőtt 16 évveli jelöletéből tudjuk, hogy magyar templomul szolgált. Kétségkivül ezen falu az, mellyről Szaloncza név alatt Bandin püspök 1647-ben igy ir: „Egészen magyar falu, mellyben 105 személyt bérmáltunk. A' Krisztusnak ezen szőlőjét is soha püspök és missionariusok nem mivelék, csak diákja van, ki ünnepeket és böjtöket hirdet és magyar énekeket zeng el a' hiveknek.“ Tehát oláh lakosiban keresendők a' régi magyarok maradéki. E' két Szaloncza együtt I. osztálybeli.

SZAMOS.

Oláhul Szomuz. Két folyó, nagy és kis Szamos, a' szucsavai czin.

Digitized by Google

folticséni okolban, mellyek a' Szeretbe ömlenek. Neve tagadhatlanul magyar eredetet bizonyit.

SZÁSZ.

Ma Szászul, I. oszt. falu a' putnai czin. biliesti okolban. Erdélyi szász eredetet bizonyit.

SZÁSZFALU.

Ma Szászova vagy Petrest, II. oszt. falu a' vazlói czinut. közép okolban.

SZÁSZKA.

I. oszt. oláh falu a' szucsavai czin. moldvai okolban hrg. Kantakuzeno birtoka. Hajdani szász lakositól nyeré a' Baja melletti falucska e' nevét, kik a' vidék hegyeiben magyarokkal együtt hajdan bányászságot üzének. Jelennen többé semmi nyomuk.

SZÁZKÚT. ☾

Oláhul Szaszkutul, I. oszt. falu a' putnai czin. rakacsini okolban Aszlán birtoka Klézse' félegyháza, attól 4 órányira, ur' szine vált. szentelt templommal. 130 kath. székely és egyéb eredetü magyar lélekkel. Van itt a' reformatus atyafiaknak is oratoriumuk pappal, ezek 20 gazda 's 123 lélekből állnak, mind erdélyi háromszéki származásu székely-magyarok. Nevét a' számtalan patakforrásokról nyeré, mellyek e' keskeny völgyben elnyuló falu határában erednek.

SZEKATURA. ☾

Falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban Paskán' birtoka, Kalugyer' felegyháza, attól egy órányira, Mária Magdolna tiszt. szentelt templommal. 200 kath. lakosi csangó magyarok, kiknek egy része tud magyarul. Régente rezesek valának.

SZÉKEL.

Oláhul Szekul. A' niamczi monostortól függő hires zárda, attól délre 2 órányira, a' magos hegyek között; hivatik Szakulnak is.

SZÉKELYFALVA.

Ma Szakujén, I. oszt. falu a' romániczin. szereti alsó okolban a' kisebb Gyula falu mellett, oláh lakosokkal.

SZÉKELY-PATAK.

Oláhul Szekulyáska, havasokból eredő kis patak a' szucsavai czin. hegyi okolban, melly Hold és Borostyánfalu átellenében a' Besztercze folyóba ömlik annak nyugoti oldalán.

Digitized by Google

SZEKUJÁN.

Ma Baja és Bogata, I. oszt. oláh falu a' szucsavai czinut. moldvai okolban, Bajának átellenében, hegyen a' Moldva folyó nyugoti részén, melly hogy hajdani bányamivelést üző székely lakositól nevezteték igy, kételkedni nem lehet. Most oláhság lakja. Herczeg Kantakuzeno család birtokához tartozik.

SZÉPVÁROS. ☾

Oláhul Tyrgulfromosz, város a' jasszii czinut. karligaturi okolban, Bars' birtoka, Halocsest' félegyháza, attól 3½ órányi távulságra. 25 kath. lakosi magyarul nem tudó jövevények. Hajdani nevezetességét mutatja a' még 1780- és 1797-ben vastag falaibau fön volt vajdai palotának maradványa e' város keleti részén, miről Wolf András (Beiträge, I. Th. S. 74) teszen emlitést. Uti naplomban bővebben is leiratik.

SZERBEK. ☾

Máskép Alsó Szerbi, II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban. Roszet birtoka, Pusztina' félegyháza, 1 órai távulságra. 25 székely családot számlál 117 lélekkel. Sz. Ferencz bélyegzése' napjára szentelt kis templommak. A' földesur 300 moldvai forintot ajándékozott harang vételre magyarainak. Erdős vidéken a' Tazlóra nyuló hegyoldalon fekszik.

SZERECZEI. ☾

Falu a' románi czinut. szereti fölső okolban, Dzsidafalva' filiálja, 1 órai távulságra. 40 kath. csangó magyar lakosi elolához sodottak. Túl a' Szereten.

SZEREDVÁSÁR vagy SZERET.

Város, régente Moldvában, ma 1777-dik óta Austriához tartozó, Bukovinában Szeret folyónál. A' hajdani moldvai püspökségnek 1401 előtt, midőn azt Bákóba tették át, székhelye. Már Roger igy emlékezék róla a' mongolok' berohanásáról szóltában: „*Bochetor autem* (mongol hadvezér neve) *cum aliis regibus, fluvium, qui Zerech dicitur, transeuntes, pervenerunt ad terram Episcopi Cumanorum*“ (Rogerii Miserabile Carmen Cap. XX). Az őskorban magyaroktól laktát vagy csak nevénél fogva is kétleni nem lehet, mellyet az allatta folyó, és Moldvát keresztül hasitó viztől nyert. Mihály milkói püspök' Tatrosun 1518-ban kiadott Synodust hirdető levelében „*Srethiensis archipresbiter atque Decanus*“ jó elő. Bandin püspök ezeket jegyzé meg 1647-ben e' városról: „Hajdan jeles kolostora csudákról és bu-

Digitized by Google

csujárásról hires temploma volt, ma csak puszta helyét mutogatják. Az üldözött kath. nép részint görög vallásra ment által, részint Kutnárra és Bajára bujdosott. Az emlitett kath. kolostor' könyvtárát a' radauczi görög püspöki monostor, és Moldva' főcancellárja, egymás közt elosztották. Ez történt az egyházi javakkal is. — A' Nitra- és Posonyvármegyében lévő Szered mezőváros és számosb helységek magyar ősöktől származását tanusitják e' helynek. A' Szeret folyó neve Arpád kora előtt sehol elő nem fordul.

SZEUCSEST. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban, Prezest' félegyháza, ½ órai távulságban. 40 kath. lakosi magyar jövevények, innen a' Szereten, Bákótól egy órányira.

SZIKLA.

Így neveztetik a' niamczi főmonostor környékén annak egyik leányzárdája a' fenyves hegyek közt, azon nevű czin. fölső okolban. Ez is csak magyaroktól neveztethetett el az őskorban.

SZKEJA. ☾

Vagy Szkei, I. oszt. falu a' románi czin. beszterczei fölső okolban. Midőn Dumafalván parochia létezett, annak félegyháza, attól 1½ órányira, kereszt fölmagasztaltatásáról szentelt templommal. 220 kath. csangó magyar lakosi már nem tudják nyelvünket. Fekszik a' Szeret' átkelőjén túl, mélyen a' Szeretvölgyében, 's e' helyről neveztetik a' rév is. E' tájékon ütközött meg Mátyás kir. István vajda' hadával.

SZKINEN. ☾

Falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban. Bákónak 1845-től fogva filialja, attól ½ órányira, sz. György' tirzteletére szentelt templommal. 150 kath. lakosi magyarok, székely eredetüek.

SZLOBOZÉN. ☾

Falu, Horlest' félegyháza, attól 2½ órányira, oláhosodott 30 kath. csangó magyar lélekkel, úgy látszik a' jasszii czinut. kodrui okolában. Mondatik Szloboziának is.

SZLOBOZIA-MILULUI. ☾

I. oszt. falu a' bákói czin. tutovai okolban, Krupenszki család birtoka, Tatros' félegyháza attól ½ órányira. 70 kath. lakosi székely-magyarok.

SZÓCSA. ☾

Falu a' niamczi czin. Halocsest' félegyháza, Megváltó tiszteletére

Digitized by Google

épült egyházzal. 150 kath. Bukovinából származott magyar lakosi tudnak magyarul. Sok méltatlanságot szenvednek az olaszoktól, minthogy egyetlen tiszta magyar hely a' megyében. Kettő van egymás mellett, fölső és alsó, mind II. osztálybeli.

SZŐCSI.

Most Szocsi, II. oszt. falu a' szucsavai czin. szereti okolban. Veresfalva mellett. Ismét: Szoci, II. osz. falu a' niamczi czin. pietri okolban, Almási falu vidékén.

SZÖLŐHEGY. ☾

Oláhul Tiszest, II. oszt. falu a' bákói czin. tatrosi okolban, Tatrosból Ojtoshoz vezető uttól jobbra, Gorzafalva' félegyháza, attól 1 órányira, sz. István kir. tiszteletére szentelt templommal. 200 kath. lakosi székely eredetű magyarok.

SZTÁNFAVA.

Oláhul Stanest, I. oszt. falu a' bákói czin. tazlói fölső okolban, Magyar falu mellett, melly Bandin püspök szerint 150 magyar lakost számlált és Hilp (most már nem letező) helység felé, sz. Kozma és Demény' tiszteletére épült kápolnával birt, hová Moldvából és Erdélyből a' pünkösti ünnepek' alkalmával több ezeren gyülekezének össze búcsúra. Rezeses lakói magyar eredetükre jelenig emlékeznek.

SZTRUGÁR. ☾

II. oszt. falu a' bákói czin. tazlói alsó okolban, Pusztina' félegyháza, attól 1 órányira. 100 kath. lakosi székely eredetü magyarok.

SZUCSAVA.

A' XV- és XVI-dik században Moldvának fővárosa 's fejdelmi lakhelye, most 1777. óta Bukovinában ostrák birtok. Bandin szerint magyar, szász és olasz polgárok is lakták 1647-ben e' várost, hol egy 1638-ban megujitott kath. templom létezék, mellynek nagy oltára balján következő fölirás vala olvasható: „DEO TER OPTIMO MAXIMO ET DEIPARAE VIRGINIS MARIAE IN LAVDEM HOC ALTARE FIERI FECIT ILLVSTRISSIMVS PRINCEPS JEREMIAS MOGILLA IN SVAM TOTIVSQVE PROLIS MEMORIAM.“ Jeremias Mogilla a' moldvai történetek szerint fejdelem 1595—1607-ig; neje Ciamartowna (?) Ersébet némi erdélyi magnás' leánya (Engel, Neuere Gesch. von Moldau. S. 243 ff.) hihetőleg katholika. Jeremias vajda' széke Szucsaván volt. Ezen fölirás megczáfolja Engel' azon

Digitized by Google

állitását (S. 268,) miszerint Basilius Lupul vajda engedte légyen meg Szucsaván a' kath. templom épitesét, miután már ott létczék 1600 év körül. Engel szerint a' magyar szűcsöktől nyeré nevét.

SZÜCS. ℭ

Falu a' piatrai czin. Szkarlati birtoka, Pusztina' félegyháza, 3 órai távulságra. 80 kath. székely-magyar lélekkel, egy igen nagy és szoros, mindenfelül erdő környezte völgyben fekvő valóságos farkaslak, sem kántoruk sem harangjok. Nevét vevé a' szomszéd nagy falutól, mellynek neve Szöcs, lakói rezesek, kiktől a' most magyarok lakta birtokot Szkarlat Roszet boér vásárolá. E' nevezet hihetőkép egy eredetü Szucsaváéval, melly Engel szerint hajdan ott lakó számos szücsöktől hivatik. Illy nevű falu van még a' Moldva folyó mentén, a' mostan uralkodó vajda földbirtokán.

TAKUCZ vagy TEKUCS. ℭ

Hasonnevű czinut' fővárosa Barlád pataknál némelly csangó családok a' Szeret' mellékén inneni származtukat emlitik. Foksán' félegyháza, 3 órai távulságra, most 70 kath. magyar és más jövevény lakosokkal. Hajdan 200 család birt, templommal pappal és tanitóval, mint Bandin irja, de már az ő korában (1647) nem valának ott magyarok.

TALPA. ℭ

II. oszt. falu a' dorohoi czin. berhometi okolban, Bals család birtoka, Halocsest' félegyháza, attól 2 órányira, sz. Péter tiszteletére épült templommal. 180 kath. lakosi csangó magyarok és székelyek, még tudnak magyarul. Baromvásáriról hires és havasi sajtjáról, esik az bucsúkor, melly kath. szokásra mutat. 1841-ben anyatemplommá emeltetett, de csak 2 évig vala papja; hozzá tartoztanak: Borgován, David, Nyamcz, Piatra, 'stb. mellyek most mind Halocsesthez tartoznak.

TALPAS vagy TALPIS.

Ma Talpiczi, I. oszt. falu a' tekucsi czin. berládi okolban, hasonnevű szabaddal (szlobozia), Borcsa falu szomszédságában.

TAMÁSFAVA. ℭ

Oláhul Tamasén, I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban a' galatai monostor' birtoka, Dzidafalva' félegyháza, attól ¼ órányira, ker. sz. János tiszteletére szentelt templommal. 800 kath. csangó magyar lakosi már nem tudják anyanyelvüket. Fekszik innen a' Szereten, Dzsidafalva alatt. Minthogy egykor elüzék az olasz papot, e' szörnyü vétkeikért (?) la-

Digitized by Google

kolók, maiglan nem nyerhettek lelkészt, ámbár kőlakást is épitettek elfogadására saját költségükön. Péter vajda alatt a' XVI-dik században ajándékoztatott e' falu Lucsna patakon lévő malommal, úgy Plopi, Helesteu (Halastó) Kercsest, meg Belcsest, és Szadna falukkal együtt a' galatai monostornak. (Foaie. 1845. N. 4 p. 25.) Ezen falu állitólag 1644 körül Vazul vajda által a' jásszi saját alapitványi iskoláknak adatott Dumafalva, Dzsidafalva, Jugán, Kopo 'stb. falukkal együt. (Gazeta de Transilvania. 1845. Nr. 38 p. 152).

TARKÓ.

Falu a' niamczi czin. hegyi okolban. Nemcsak magyar hangzata, hanem végbetüje, melly több helyekben mint: Bákó, Basó, Bozó, Csakló, Herló, Kosuló, Kozló, Milkó, Somló, Tazló, Turló, Vazló 'stb. mutatkozik, magyar eredetet mutat.

TATROS. ⊙

Egykor város saját porkolábjával, mellytől a' vidék tátrosi porkolábságnak hivatott, most I. oszt. falu a' bákói kerületben tatrosi okolban, a' tatrosi egyházkerülethez számitatik. Ur' szine tiszteletére szentelt anyatemplommal, 5 fiókegyházzal. 400 kath. lakosi székely 's egyéb származásu magyarok, kik a' többi lakosokkal együtt az aknai sóbányánál tartoznak szolgálatott tenni. 1831-ben állitatott vissza régi parochiája. Hajdan csupán magyarok lakták és inkább keletfelé 1 mélföldnyire feküdt. Régi, sz. Miklós tiszteletére szentelt 40 láb hosszú 14 láb széles kőtemplomát Margit, Sándor vajda neje épiteté 1400 körül, mellynek 17 ölnyi alaphelyén nyugszik a' mostani 10 ölnyi fatemplom. Még 1647-ben vonakodtak buzgó magyar lakosi olasz missionáriust elfogadni. Örökemlékét hirdeti a' magyar bibliának müncheni codexe, melly e' helyen másoltaték 1466-ban következő tartalmu befejezése szerint: „*E' könyv megvégeztetett Németi Györgynek Hensel Emre fiának keze miatt, Moldvában Tathros városában Ur születésének Ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében.*“ Templomszerei közt találtatik egy ezüst feszület, kereszt és kehely, mellynek talapzatán fejthetlen monogrammák, mint Petrás Incze állitá, de ollyannak én már nyomára nem jöhettem. A' régi paplak' és keritése alapjának romjain most a' nagy országut viszen keresztül. Tatrostól ½ óránylra a' Tatros folyó balpartján fönállnak még két ölnyi magosságra némi hajdani magyar templom összedült falai. 1518-ban II. Mihály milkói püspök itt egyházi zsinatot tar-

Digitized by Google

tott a' Bold. szűz templomában, mellyben a' 17 decanushoz intézett körlevele szerint a' milkói püspökséget 1441—42-ben a' török által földultat, vissza akará állitani, de 1525 körül közbejött halála a' tervet sikeretlenül hagyá. 1600-diki május hónapban, midőn Mihály oláhországi vajda Moldvára ütött, Mogila Jeremias moldvai fejedelem Tatroson vala lakodalomban, honnan a' hír hallattára Szucsavába ment „*Czinutul Trotusului*" azaz: tatrosi czinut emlitetik (Foaie, 1845, Nro 4. pag. 29) némi 7198-iki = 1690 évi oklevélben. „Tataros" néven fordul elő Moldva' városai között 1550 körül Reychersdorffer György I. Ferdinand követe irta Moldva' Chorographiajában, 's úgy látszik a' tatároktól vevé nevét, kik a' kúnokkal itt is, mint Magyarországban együtt laktak.

TAZLÓ.

Oláhul Tazloul, II. oszt. falu a' bákói czin. tazloi fölső okolban. Hasonnevet visel a' monostor és folyóviz, mellynek egyike Sós-Tazló. Különösen: Tazlói monostor, I. oszt. falu (monestira Tazloul) a' nyamczi czin. beszterczei okolban hol a' falu is van.

TECZKÓFALVA. ☾

Teczkán, II. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Bogdán' birtoka, Szabófalva' félegyháza, attól 2 órai távulságra. 250 kath. magyarul is tudó csangó lelket számlál. 1647-ben 160 magyarok valának lakosi, Steczkőfalvának hivaték. 1776-ban Tuzkofalvának jelölé Zöld Péter.

TEREBES.

Most ugyan nem létez illy nevű falu Moldvában, de még a' XVI- és XVII-dik században fön vala, 's ezeket irá róla Bandin püspök: „A' bákói püspökséghez tartozó falu, 155 lakossal. Sokszor elsajátitatott, és ismét a' püspökök' gyakori változása miatt visszaadatott. Az egyházi telekbő András dalmát barát egy paripáért nagy részt eladott." Ismét: „Terebes helység ugyan a' bákói püspökség jószága volt, de jövedelmét a' fejedelem huzza, 's igy a' püspöknek csak a' haszna van belöle, hogy neki minden héten egy két napot szolgálnak, midőn a' fejedelem nem foglalatoskodtatja lakosit, máskép nem robotolnak. Sőt a' falut is Ureki Miklos ur tulajdonának mondja lenni, 's erről némely iratokkal birván, nem tudjuk a' napot, mellyen elfoglalandja." Ez nagy részben meg is történt. Birunk némi 1662-diki oklevéllel, magától a' moldvai vajda Dabisa Eustach által kiadottal, melly-

Digitized by Google

ben világosan városnak és a' bákói barátokénak mondatik Terebes; így hangozván az oláhnyelven irott 's Petrás Incze által magyarositott krizof: „Én Dabisa Istratie vajda, Isten kegyelméből Moldvaföldének goszpodárja (ura). Irjuk az én uradalmam minden szolgáihoz, kik fogtok járni egész szolgálatokkal a' bákói czinutban, nektek adjuk tudtotokra Terebes városáért, melly a' Bákó városi barátoké, nekik eddig nem volt kötelességük semmi szekerezésre, sem podovdákra, sem fát nem hoztak mint hoz a' többi falusi nép. Azért uradalmam is megkönyörül és elengedtem, hogy legyenek békességben; épen azért, ha látni fogjátok az én uradalmamnak irását, ismét ti mindnyáján elfogjátok hagyni jó békességben, hogy ne terheljétek, és ti porkolábok azon czinutból és bruniszterek, nekik hagyjatok békét: csupán az ő uraiknak legyen velük bajok, valamint irják nekik még a' más uralkodó vajdáktól levő leveleik. Még is ha valaki őket terhelné, az kereset alatt leend. 7170." azaz 1662-dik év. (A' brassoi „Gazeta de Transilvania" czimű román hírlap „Foaie" tudományos mellékletében 1845. 4 számában 3-dik helyen, közölve a' jászvásári oláhpüspökség levéltárából). Kételkedni nem lehet, miszerint e' név feledékenységbe menvén „Barát" keletkezett helyébe, és ez épen Terebes falu, csakhogy szűkebb határok között. Az elidegenitett földeken több falucskák épülvén mai nap Barát' szomszédságában levők mint: Fontanell, Küsbikk, Mardzsinen 'stb. 1740-ben is előfordul Terebes falu neve. A' Terebes nevet azonban most egy patak viseli, melly Bákótól éjszaknyugot feléi hegyekből eredvén, Barát felé délnek kanyarodik iszonyú mély árkával és azután keletnek fordulva Bákó fölött a' Beszterczébe szakad. Valódi magyar neve tanusitja a' magyarok' itteni régi lakhelyét.

TOCSILÓSZA. ☾

Falucska a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Poruncsel falu határára szállitva, 's annak birtokosihoz tartozó és Valénnak szinte Poruncselhez mellékelt fiókja, amattól ½ órányira. 4 családból álló 20 kath. lakosi tudnak magyarul.

TOLVAJPATAK. ☾

Oláhul Petricsik, II. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban, Radukáni birtoka, Kalugyer' félegyháza, attól 2½ órányira. 250 kath. lakosi székely eredetü magyarok. Jelennen temploma épült fából.

Digitized by Google

TÖRTELFALVA.

Oláhul Turtujest, II. oszt. falu a' niamczi czin. pietri okolban, Tatáros falu mellett. Kún László kir. egyik orgyilkosa Törtel (Turtule) kún fő ember, kitől a' régente Kúnsághoz, most Pestmegyéhez tartozó Törtel helység nyeré nevét, a' moldvai Cumaniában is hagya emléket e' faluban.

TRANDASILA. ℭ

Falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban, az előtt Prezest, 1845 óta Bákó' félegyháza, attól ½ órányira, (372) most 23 kath. lakosi magyar keverékek.

TRUNK. ℭ

Falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban Bogdánfalva' birtok-tartozmánya, 's annak félegyháza, tőle ½ órányira, kápolnával. 350 kath. lakosi csangó és székely-magyarok. Fekszik a' Szeret' völgyében Bogdánfalvától keletfelé, a' bákói póstaut levén a' kettő között; termékeny földel bir.

TUPILÁCZ. ℭ

I. oszt. falu a' románi czin. moldvai okolban, Halocsest' félegyháza, 2½ órányira. 15 kath. lakosi székely eredetüek.

TURLÓ.

Oláhul Turlui, kis folyó a' bákói czin. tazlói fölső okolban, melly a' Tatrosba szakad. Valódi magyar hangzata ollyan ős nevezőire mutat.

TURLUJÁN. ℭ

Moldován nevű boér birtokán 12 magyar család, kik Kalugyerből menekültek, ezen mindenfelől erdő környezte kies patak völgyében. Sem kántoruk, sem harangjuk. Vidráskától 2 órányira esik, Pusztinának ehhez számitott félegyháza, a' bákói czin. tazlói alsó okolban.

ÚJFALU. ℭ

I. oszt. falu, Szturdza Vazul birtoka a' putnai czin. zebreuczi okolban Klezse' filiálja, attól 2 órányira. 20 kath. lakosi székely 's egyéb eredetü magyarok. Bandin püspök 1647-ben 10 magyar házat emlit legföllebb és Mánfalva-, Gorzafalva- meg Völcsökkel együtt tőn egész parochiát, ha csakugyan egy vala ezzel. Van ismét:

ÚJFALU. ℭ

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban Gorzafalva' félegyháza attól ½ órányira. 250 kath. lakosi székely-magyarok. Tatrosból Gorzafalván át az ojtosi kapuhoz vezető utban.

Digitized by Google

UZ.

Illy nevet visel egy kis folyó a' bákói czin. melly Kászon székely székből eredvén, Dormanestnál a' Tatrosba foly. A' kúnok' egy felekezetének Uz nevére vezet. Cedrenus irja: „*Uzi, gens Unnica est.*“

ÜLÉSKŐ.

Oláhul Iliszkó. Az utóbbi elrontott néven hivatik azon oriási kőhalom a' bákói czin. tazlói fölső okolban, melly Dormánfalvának átellenében ejszakfelé, Uz vizén túl a' hegyhátán látható, emberkéz alkotta csuda nagysága miatt. Akár éles akár ülés-köre magyarázzuk, a' kó rontott rag kezeskedik magyar eredetéről.

ÜRMÉNYES.

Ma Urminisul, rezes oláh falu Mojnest körül, a' bákói czin. tazlói fölső okolban; neve és rezessége után itélve szinte magyar eredetü.

VALÉN. ⊙

II. oszt. falu a' bákói kerületben, beszterczei alsó okolban Jenuez kisebb rangú bojér birtoka, a' beszterczei egyházmegyéhez tartozó, nepom. sz. János tiszteletére szentelt anyatemplommal, és paplakkal, melly 1840-ben emeltetett parochiává. 11 fiókegyházat számlál. 39 család és 202 lélekből álló kath. lakosi Szabófalváról származott csángó magyarok, mindnyájan tudnak magyarul. Lelkésze Kónya József Kornél minorita, egri hazánkfia, ki az 1845-dik év tavaszán a' magyar hivek' fájdalmára kijött Moldvából. Hivek száma összesen a' félegyházakéval együtt 3300. Fekszik hegyoldalban.

VALÉN. ☾

I. oszt. falu a' romániczin. moldovai okolban, Halocsest' félegyháza, attól 1 órányira. 50 lelket számlál kath. magyarokat, kik már nem tudják nyelvünket.

VALLE-ALBA. ☾

Falu a' rómániczin., Halucsest' fiókegyháza attól 2¼ órányira. 40 kath. lélekkel.

VALESZÁKA. ☾

Falu a' bákói czin. tatrosi okolban Redian' I. oszt. falu határán, Redianban lakó Donis Jordáké birtoka, Gorzafalva' félegyháza attól 2 órányira. 200 kath. lakosi székely eredetü magyarok. Sz. lélek tiszteletére szentelt templommal. Ezen Redianihoz 5 falu tartozik, de csak ebben vannak magyarok.

Digitized by Google

VARANCS vagy VRANCS.

Szabad rezes vidék mintegy 40 faluból álló a' putnai vagy foksányi czin. hegyi okolban. 1518-ban Mihály milkói püspök Synodust hirdető levelében mint esperestség vagy decánság emlitetik, tehát kétségkivül kath. és pedig magyar lakosai valának; most mind oláhok. Van saját különös birája (Vornik). Hajdan Barancs vagy Berencs nevet viselhete e' vidék, minthogy az oláh a' *b* betűt *v*-vel, a' *v*-t *b*-vel szokta fölcserélni. Kérdés lehet az is, valljon nincs-e összefüggésben e' név Veröczével, vagy az Eszék melléki berenczók' nevével?

VAZLÓ vagy VAZLUI.

Azon nevű czinutnak, mellyben legtöbb rezesek laknak, fővárosa, Vázló folyónak a' Berládba ömlésénél. Hajdan magyarok lakták mind Bandin 1646-diki jegyzete mind az 1693-diki kézirat, úgy Timon Samu 1735-diki levele szreint e' helyet; most már hirök sincs többé. Bandin nevezetes tudositása következő: „Vaslu Husztól 4 magyar mértföldnyi távulságra eső mváros. Hajdan több mint 300 családból álló magyarok lakták, szentegyházzal, pappal és tanitóval ellátvák, ma a' boldogabb multra romok emlékeztetnek. A' templom elpusztult, a' temetkező helyre tehénólak épitettek, a' kath. nép dögmirigy áldozatja, tatárok rabszolgája, vagy részint nemegyesült görög hitü lett. Hat év előtt még 30, ma 4 kath. házat 16 lélekkel számlál. Ámbár Jászvásártól nincs igen messze, soha missionariusok meg nem látogatták." A' név a' besenyő kúnok' Osul, vagy mint a' budai krónika irja: Oslu nevű vezérére emlékeztet, kit sz. László 1070 körül legyőzött. (Thurocz. Chron. P. II. cap. 49).

VEZSIA. ☾

Falu a' romániczin. Dzidafalva' félegyháza attól 4 órányira. 70 kath. gyülevész magyar lakosa oláhosodott. Túl a' Szereten.

VIDRÁSKA. ☾

I. oszt. falu a' bákói czinut. tazlói alsó okolban, Szekara birtoka és rezes, Pusztina' félegyháza, attól 3 órányira. 160 kath. székely-magyar lakossal. Vagyon temploma, b. szűz anya nevére szentelve; a' Tazlóra kinyíló völgyben helyezve.

VISONTA. ☾

Most Vizantia, két falu e' néven, egyik nagy, másik rezes, a' putnai czin. zebrenczi okolban, mind kettő I. osztálybeli. Amaz Foksán' fiókja

Digitized by Google

attól 7 órányira. Sz. László tiszteletére épült templommal. 400 kath. székely eredetü magyar lakossal. Visonta régi magyar lakosi most oláh rezesek.

VLÁDNIK. ☾

Oláhul Vladnikul, I. oszt. falu a' bákói czin. beszterczei alsó okolban Negruez bojer' özvegyének birtoka és Valén filiálja, sz. Anna tiszteletére szentelt templommal, ½ órányi távulságban. 109 család, 469 kath. lakosi Háromszékből, Csikból 's Gyergyóból származott székelyek, ős magyar nyelvükön beszélők. 1844-ben Kónya magyar lelkész idejében a' földesur kőtemplomot épitetett számukra, melly jelen időben a' *hilenczedih* kőegyháza a' katholikusoknak Moldvában.

VÖLCSÖK.

Oláhul Belcsugul, I. oszt. falu a' putnai vagy foksányi czin. biliesti okolban, most merő oláh lakosokkal, és csak az elrontott oláh néven ismerve, de az 1693-diki kézirat szerint (Ungr. Magaz. III Th.), mind Timon által 1735-ben tiszta magyar falunak jelöltetik Völczök és Völcsök nevezettel; az 1647-ki irásban Völcsör-nek hibásan olvastatván. Itt is észre vegyük, miként az ul nem egyéb nemi ragnál. A' völczök vagy völcsök szó mint madár neve minden magyar előtt ismeretes. Timon (Ing. novae Hung. p. 56). Völcsök' fekvését Komán falun fölül teszi: „*In latere boreali fluminis Tatri infra Velcium* (Völcsök) *Comani vicus*" mi a' Belcsuguléval össze nem vág ugyan, ez jóval alább esvén, de a' név' hasonlatossága még is azonegyre mutat.

ZAPOLD. ☾

Falu a' románi czin. Halocsest' félegyháza, attól ¾ órányira, templommal. 500 kath. csangó jövevény lakosi nem tudnak magyarul. Sz. kereszt tiszteletére épült templommal.

ZSEVREN. ☾

Rezes falu a' bákói czin. tatrosi okolban, Gorzafalva' félegyháza attól 5 órányira. 25 kath. lakosi székely-magyarok, Lupakó birtokán lakók. Hebrennek is mondatik.

ZSIVOREN.

I. oszt. rezes falu a' bákói czin. beszterczei fölső okolban, Morest mellett a' Szereten túl. Oláh lakosi magukat magyar eredetüeknek hiszik, a' régi magyar templom' romhelyét is ismerik.

Bezárom a' hosszú névsort olly nyilatkozattal, hogy valamint a' fölhor-

Digitized by Google

dottak közt lehetnek talán számosbak is, mik valódilag nem nyelvünkből fejlődtek; úgy még nagyobb számmal átezhetnek abból eredők, reájuk ismernem azonban, minthogy oláh philolog nem vagyok, egy könnyen nem sikerülhetett. De habár csalna is az itt állóknak tegyük fele része: mégis a' többi nagy szám méltán azon biztos hiedelemre von mindenkit, mellyet a' tisztán látó roppant tudományu Pray György nyilvánitott: hogy ki kellett volna ürülnie egész Erdélynek, ha a' Moldvában létező magyar helyek lakosi mind onnan költöztek vala; minek folytán elmondom befejezőleg vele: „*Quam obrem id restat denique, ut has Hungarorum in Moldavia et Valachia reliquias, maximam partem ex Pacinacitis, Uzis et Cumanis, quos in unum corpus coaluisse supra narratum est, ortas fuisse dicamus*“ [1]). A' népszámra végül megjegyzendő, hogy csak a' katholikusok vétettek figyelembe ezen elsorolt helyeknél.

Visszapillantás. Az elsoroltakon kivül vannak Moldvában számtalan helységek, nevükre nézve az oláh nyelvből épen nem, magyarból ellenben könnyüszerrel értelmezhetők; miknek azonban itteni elszámitgatása végtelen tért foglalna. Ezeknek további nyomozását 's a' még egykor fölmerülendő régiségekkeli összeillesztését a' jövő kornak adom át. Több mint ötven számra menőt szoriték ki e' lajstromból, mellyekben a' név' magyar hangzata és jelentésénél egyéb, figyelmet nem gerjeszte. Bővebb vizsgálat könnyitése végett ki kell jelentenem azt is, miszerint az oláh nyelv hangzóinak ingadozása 's egymással gyakortai fölcserélése az összehasonlitásnál tetemes nehézséget, alig legyőzhető kétséget okoz kivált e' nyelv' nem ismerőjében. Az *a*, *e*, *i*, meg *o* és *u* hangok elegyes, fölváltott, 's mintegy közép- vagy kettőshang gyanánt homályosan kiejtése ugyanis tömérdek helyneveket elferdit eredeti hangzatukból. Így például: Jászváros neve a' moldován ajkon: Jasch és Jesch; Rákóé: Bakau, Bakeu, Bakuu; Barládé: Berlad és Birlat; Vazlóé: Vazlau, Vazlu, Vazlui, Vazluj; 'stb. Illy változat elannyira divatos, hogy egy helység neve majd minden szájból máskép hangzik. De a' mássalhangzókkal sincs különben a' dolog. Gyakran hallottam Piatra város (Karácsonkő) nevét moldovántól Tyiátra-nak mondatni, Zsizsio patakét Gyigyio-nak. Eszkorczén és Eszperiecz közönségesen Szkorczén és Szperiecznek hivatik. Mindezen nyelvi sajátságokból származó különösségek

[1]) Pray G. Dissertationes in Annales Vet. Hunnorum Avar. et Hung. Vindobonae, 1775. fol. Dissert. IV. pag 124.

Digitized by Google

tehát figyelembe veendők a' helynevek nyomozásánál. Azon akadályok, mik a' régi neveknek háttérbe szoritása- és gyakorta ujabb birtokosaikról elnevezéséből keletkeznek, a' régi iratok- és emlékek' utmutatásánál fogva oszlattatnak el; valamint az ujabbkori formák és változatok ugyanazok' segedelmével határoztatnak meg. Maga Jászvásár (Jasch, Jesch) még a' XVII-dik századi moldován oklevelekben Jászok városának „Taergul Jaszilor" a' kerület pedig Jászok kerületének „La czinutul Jaszilor" hivatott, mint némi 1674- és 1690-diki oklevél tartalmazza (Foaie, 1945. n. 4. pag. 29; n. 5. pag. 40) melly nevezet tisztán és világosan jász népre utal. Eltérve immár az efféle vizsgálódási szabályoktól, még csak azt nyilvánitom, hogy számtalan helynevekkel gazdagithattam volna e' sorozatot az Etelköz' szinte egyik részét alkotta Havasalföldről vagy is a' tulajdonképi Oláhországból. Pezsegnek e' tartományban is a' magyar, besenyő, jász, kún, székely nevű hely- és folyónevek, Ungur, Ungerián, Bezen, Bicsina, Bozsany, Jászva (Tó?), Komán vagy Kumán, Kumanest, Kumanka, Kunest, Szekuján, Szekul, 'stb. kitétellel. Tömérdekek ott is a' magyar jelentésü 's értelmü helységek. Sőt az aldunai déli részeken a' mai Bulgáriában is ötlenek föl magyar hangzatú és értelmü helyek, mikközől csak az egykor Somlyó várnak hivatott Sumla várost emlitem. Mind ezek eleven bizonságául szolgálnak a' XI- és XII-dik században a' keresztes hadvezetésről szóló történeti emlékek tanusága szerint a' Balkánhegy (Haemus) vidékein tartozkodott turkopulok' (magyarok), cumaniták' (kúnok) és picenariusok' (besenyők) azonegy törzökfajhoz tartozó népszakadékainak magyar nyelvüségére. Ansbertus szemtanu irja Fridrik német császár' 1189-diki keresztes hadviteléről, mikép a' Balkánhegyen túl, az Adrianopoltól éjszakra 5½ mélföldnyire fekvő Dimotika (Timotikon) várost kúnok birták: „*Urbs* (úgymond) *munitissima, a fortioribus et animosioribus Cumanis et Graecis possessa*" [1]). Számosak hazánkban a' Balkány és Valkány nevü helységek, mik hogy a' Balkán hegyről vétettek és a' besenyő-kúnok által onnan hozattak be, kétleni nem lehet. Jelentsen vulcan-t vagy más egyebet e' név: fürkészni nem akarom; annyi bizonyos, miszerint a' híres hegység neve a' régi classicus, sőt byzanti irónál egyedül Aemus, Haemus iratással fordul elő, 's amannak legelső föltü-

[1]) Historia de expeditione Friderici Imp. ab Ansberto scripta. Ed. Dobrowsky, Pragae, 1827. in 8. Cf. Jahrbücher der Liter. Wien, 1828, Bd. XLII. S. 55.

Digitized by Google

nése a' scytha-magyar népfelekezetek ottani szállongása korára esik. Még a' vezérek alatt ez volt egyik határa a' Magyarbirodalomnak. II. Béla kir. névtelen jegyzője irja: „*Dux vero Zulta, post revisionem militum suorum, fixit metas regni Hungariae, ex parte Graecorum usque ad portam Wazil et usque ad terram Racy.*“ (Cap. LVII.) Hol volt ezen, magyar történetbuvárok által keresve keresett, de mindeddig föl nem talált Vazulkapu, szépen megfejti az imént emlitett Ansbert, midőn Fridik keresztes hadának bulgáriai haladásáról irtában többször ekkép emlékezik: „*Claustra S. Basilii*“ — „*Clausae ultimae et firmissimae Bulgariae.*“ — „*Antiquae clausurae vetustate collapsae, robur et munimentum totius Bulgariae.*“ A' Vazul kapu ezekből érthetőleg a' Balkán hegyszorosának vala závár-erőssége, és sz. Vazultól nyeré nevezetét. Maiglan „Vazilitza“ néven hivatik a' bolgárok által. Azon maszarok- vagy mazaretoknak nevezett, körül-belől 20,000-re menő népség is, mellyet oláhosodott nyelve miatt a' makedooláhokhoz (ano- kuzzo- koczo- valachi, czintiari), sorolnak az ujabb utazók, a' történetek' szövétnekénél besenyő-kún eredetűnek bizonyitható. Mennyi jeles és érdekes tárgy fekszik előttünk fölvilágositatlanul őseink régi lakhelyeit illetőleg, mellyeknek egybegyüjtése 's tisztába hozatala származásunkat és a' többi rokonfelekezetekkeli viszonyainkat a' külföldiekkel is megismértetnék; már csak az elsorolt eredményekből mindenki láthatja.

Hún emlékek. Még egy észrevétel a' moldvai régiségekről. Több óságbuvárok igyekeztek Atilla udvarhelyét, mellyben őt Priscus, Theodosius császár követe megtalálá, Moldvába helyezni. Ezen nézet szerintem hibás hozzávetésen alapszik, miután másfelé vezetnek a' követség uta' közben esett folyamok és a' pannoniai szomszédság, honnan Attilla fördejéhez a' kőanyagok vitettek; 's inkább a' Tisza-Duna közti vidéket állitják a' körülmények előnkbe. Egyébiránt e' helyütt nyilvánitnom szükség, mikép a' moldovánok közt húnokra vagy Atillára viszonyló emlékeknek helynevekben úgy, valamint szóhagyományokban bár minő csekély nyomára nem találhatni. A' Kővár czikk alatt érintett Hunivár' emlékezete egyedül irott adatok egybevetéséből földerithető. A' fölső Moldvával majd csaknem határos Beszterczeváros' környékebeli Kuszma pusztára vonatkozó azon régi oklevél, mellyet Cornides Dániel Pray Györgyhöz irott 1778-diki levelében ime töredék előadásával emlit: „*Incipit predium Kusma ex possessione Regia parva Bistricia in amne sursum versus eundo a PORTA sic dicta ATTILLE, cuius*

Digitized by Google

rudera nunc eraneseunt." — „*Qui cumulus a PORTA supradicta ATTILLE sexaginta ulnis regalibus distat*". (Tud. Gyűjt. 1835. VIII. köt. 112. lap), legkevesb gyámokot sem nyujt Atilla' moldvai székhelye iránt; más oknál fogva nyerhette 's tarthatta fön nevének emlékezetét ezen Atilla kapuja. Az Erdélyből Moldvába vezető závárutak jelenben Tölgyes, Gímes és Ojtos nevet viselnek; ez utóbbi, mint már emlitők „ajtós" értelemmel birván.

Moldvának régiebb földképét nem ismerek annál, mit Reychersdorffer György 1540 körül Moldva' leirása mellett kiadván, később Bongarsi és Schwandtner gyűjteményében közölteték. Hozzávetésem szerint ezt ő nem készité 's kevesbé javitá, hanem némelly régibbről másolva használta, mert néhány nevezetesb helyek, mikről munkájában emlitést teszen, e' táblán elő nem fordulnak; ellenben a' táblán látható több jelesekről értekezésében halgat; 's igy a' földkép és leirása közti öszhangzás hiányzik. Nem használhatám azt a' régi helyek' nevének kinyomozásánál a' metsző' hibás kitételei miatt: tanulságos mindazáltal reánk nézve már csak azért is, mivel a' benne bárminő hibásan följegyzett helyeknek a' XVI-dik században léteztüket kéttelené teszik; méltó ugyanazért minden helyeit betűrendbe szedve ezennel meghatározni. Moldva' legrégibb földképe.

Folyamai az akkor még Dneszterig terjedt és Bukovinát is magában foglalta Moldvának kelet-nyugoti irányban haladva igy jelentvék: Tyras fl. hodie Nyester, Pruth, Barlath, Serethus, Bistricia, Myscona; ez utóbbi Milkóból rontaték. A' helyek ekkép jelöltetnek: Aczud: most Adzsud; Bachono: Bákó; Badeorcze: Radaucz; Barlath: ismeretes; Bialogrod: most Akkerman, Neszterfejérvár; Braila: hibásan tétetik a' Szeret' tulsó részére; Ceruouecz: Csernovicz; Choczim: ismeretes; Crolou: Herló; Cutuar: Kotnár; Falczyn: Falcsi; Galacz: ismeretes; Husz: ismeretes; Jaszi: ismeretes; Lasti: (Leczeni?); Lapuzna: Lapuszna Beszarábiában; Lucania: Lunka falu a' Prutnál, itt túlra tétetik; Margosest: Magosest; Mayak (?): Bialogrod fölött a' Neszternél; Moldania: Moldavabánya, most Baja; Nyemecz: Niamcz vagy Nyemcz; Oblucice (?): a' Dunánál Beszarábiába helyezve; Oryhow: Orhey; Pudna: kettő, a' Barlád és Szeret' mentin, most róla a' putnai kerület neveztetik; Reu: Reni, Beszarábiaban; Serech: Szeret, Bukovinában; Skea: Szkei falu a' Szeret kelőinél; Soczaua: Szucsava,

Digitized by Google

Bukovinában; Sroka: Szoroka, Beszarábiában; Stepanicze: Stepanest, a' Prut' mellékin, mellyet némi régi geographusok, mint Bonbardi is, hibásan egynek tartottak Jaszival; Tarasoucze: Tarnovcze, Bukovinában; Targorod: t. Románvásár régibb neve; Taristo (?): Beszarábiában; Techis: Tekucs; Tehynie: Tekina vagy Bender; Tiras (?): Beszarábiában; Tiraspo (?): ugyanoda helyezve; Totros: Tatros; Tubarcza: a' magyarok lakta Csöbörcsök vagy most Csuburcsi; melly forma azonos a' fejérmegyei Tuburzsuk vagy Töbörzsök egykor besenyó faluéval; Turecz-kybroth: (?) a' Szeret' torkolata felé talán a' Vádul Turkului, azaz Török kelő; Vasluy: Vazló; Vastni: Visonta? Vidouo lacus: az akkermani limán; Viduiza: (?) Beszarábiában; Vsczya: (?) ugyanott. Megemlitendő Mercatori XVI-dik századi földképe is. Ennek 4-dik, Hond általi 1611-ben lett kiadását (*Gerardi Mercatoris Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. Editio quarta, sumptibus et typis aenei Jodoci Hondij Amsterodami A. D.* 1611. *fol. atl.*) birván, szinte összehasonlitám a'helyeket. Moldva itt külön táblán nem adatik ugyan, hanem Oláhország, Servia, Bulgaria és Romania' egyesitett képén nagyrészben látható. A' nevek ezen is hibásan irvák, azonban előszámlálnunk nem leszen érdeknélküli annál is inkább, minthogy egykét pontra nézve másutt föl nem találtt világositást nyujtanak. Im ezek helyei: Aczud; Bachono (Bákó); Bardalach (Barlád folyó); Barlach (Barlád); Bardooutze (Radaucz); Brady (?); Cowacz, ez épen oda helyeztetik a' Szeretnél, hóvá én a' Kővárt tűzöm, 's igy nem kételkedhetni a' Cowacznak Kovárbóli elrontásán; Falxin (Falcsi); Galacz; Husz; Jaszi; Lukania (Lunka); Margosest; Moldadania (Moldva-bánya, Baja); Mugez (?); Muzliez (?); Niemecz; Perzim(?); Prouxa (?); Pudna (Putna); Schia (Szkeia); Senazentz (?); Sereth; Soczava; Targorod (?); Totros; Turetzkyboroth (?); Vasluy. A' beszarábiai Mayak, Tekina vagy Bender és Csöbörcsök szinte ismertetik Mercatorinál: Maiak, Tehynie és Tubarcza néven.

Digitized by Google

III. BIZONYITVÁNY.

A' MAGYARORSZÁGI BESENYŐKRŐL.

1. §. Tömérdek gyülevész népeket 's vendég lakosokat keblébe fogadó édes magyar honunk' határi közt már alapitása' első századaiban egy, a' többi nemzetekétől különböző névvel jelölt, saját polgári belső szerkezettel biró népség tűnik föl, mellyről, ámbár krónikáinkban, okleveleinkben és törvénykönyvünkben fontos tanutételre akathatni: iróink mindazáltal a' tárgy' fontosságához képest kielégitő nyomozást nem tevén, eddigelő a' tudós világgal kellően meg nem ismertették. Ezen népség' neve nyelvünkön BESENYŐ, latin nyelvü honi iróinknál „*Besseni, Bessi, Bisseni, Picenati*" néven említetik. Ugyan is: Hartvik sz. István kir. életirójánál „*Bessi*" a' mülki készirat szerint „*Bissen*". Béla kir. névtelen irójánál „*Bisseni* és *Picenati*". A' temetkezési két magyar beszédet magában foglaló miseköny-ben följegyzett krónika szerint: „*Bessem*" Kézai Simonnál „*Bessi*" nevet olvasunk. A' XIV. századi bécsi képes krónikában Turóczinál majd „*Bessi*" majd „*Bissen*", a' II. Rész L. fejezetében fölváltva amaz háromszor, emez hatszor jő elő. A' budai krónika' irója mindig „*Bessen*" nevet használ. Bonfinnál, végre, hogy többeket elhallgassunk, „*Bessen*" áll. Ez irja az ő idejében még külön felekezetben virágzott besenyőkről: „*Besseni — quos olim Bessos appellabant*". (Dec. II. Lib. IV.) Okleveleinkben: „*Biceni, Bisseni, Ebes, Pincinati, Vosciani, Wosseravii*" néven ismeretes. Egy 1260-i külföldi oklevélben „*Bezzeni*" foglaltatik. Törvénykönyvünk Zsigmond kir. II. Decr. 1405. a' bevezetés' 4. §-b. „*Bissen*" néven jeleli. Illy kevés különbségű nevezettel ugyanazon egy népségnek billegzését minden kétségen kivül teszik a' róla ugyan egy dolgot 's tettet előterjesztő iratok. Besenyők' neve.

2. §. E' népség' honunkba több ízben, és különböző korszukként költözött be, mire nyomós bizonyságot nyujtanak a' történet-könyvek. Besenyők' Magyarországba költözése.

Első, és a' honfoglaló magyarokkali bevándorlásukról, vagy is Pannoniának azoktóli meghóditásakor már az aldunai vidékeken, a' mai Oláh-

Digitized by Google

országban tartózkodásukról, mást mondva elég tanuságot tesz Béla kir. névtelen jegyzője, ki a' meghódolt oláh és tót népekről emlekezvén mondja: „Mert oláhok és tótok valának, mert a' kúnoktól és besenyőktől sok méltatlanságot szenvedének". (Cap. XV.) Mint frigyesek a' magyarokkal egyesülve, csak e' felekezetbeliek lehettek azon besenyők, kiket a' mondott névtelen jegyző Zoltán fejedelem által Fertő taván túl a' német határszélekre végőrök gyanánt telepítetteknek ir, minthogy külön beköltözésökről, összeszövetkezésökről mélyen hallgat. Imígy adja elő e' hiteles iró a' besenyők' első letelepitését: „Zoltán vezér pedig, az ő katonáinak visszatérte után megállapitá Magyarország' határait, és a' németek felé, Moson (Fertő) tón túl, nem kevés besenyőket is helyze lakóúl, országa' védelmére, hogy a' dühöngő németek a' vett méltatlanságokért a' magyarok' határszéleit valaha meg ne támadhassák". (Cap. LVII). — Mi számos családokból, 's tömérdek fegyveres csoportból állott a' félelmes szomszéd ellen végőrül telepitett besenyő népség, könnyen elgondolhatni. Újjal mutat arra egyszersmind névtelen irónk, hogy nem minden besenyők szállítattak a' véghelyekre. — Engel Kerestely ezeket Zoltán vezér által Bitzena' vizétől, a' Vaskapu' környékéről behozott gyarmatnak állítja, de kellő bizonyítás nélkül.

Második beköltözése' nyomára akadni ugyan Béla kir. névtelen jegyzőjénél, ki Takson vezér alatt a' besenyők' földéről Thonuz oba vezérnek bejöttét igy említi: „Hallván Takson vezérnek kegyességét, sok idegenek (vendégek) gyülekezének hozzá sokféle nemzetek közől. — — És azon időben a' besenyők földéről jött egy fejdelmi vérből való katona, kinek neve Thonuz oba vala, az Urkund atyja, kitől a' Thomoy nemzetség származik le, kinek Takson a' Kemey részeken levő földet a' Tiszáig, hol most az abádi rév van, adá lakóúl." (Cap. LVII.) — Hogy nem magányosan vonultak egy tartományból másikba az illy szerencsekereső fejdelmi kalandorok, hanem családostól, hív alattvalóiktól 's fegyveres néptől környezve, bizonyitja a' középkor' története; igy számos besenyő követőinek megszállitása vegett nyerheté csak e' lovag a' Tisza melletti nagy kiterjedésű földet. Szokott modora különben is névtelen irónknak vezéreket rajzolni nemzet és nép helyett.

3. §. Harmadik bevándorlásunkat hirdeti Kézai Simon, 's vele egy szájjal a' bécsi képes krónika' irója Turóczinál, Géza vezér és későbbi ural-

Digitized by Google

kodók' idejére tűzve. Az első irja: „Úgy Geisa vezér mint más királyok' idejében is jöttek be csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények, és az ég alatti majd minden idegen nemzetbeliek, kik a' királyoknak, vagy egyéb országurainak szolgálván, tőlök hübéri jószágokat szerezvén, idő' haladtával nemességet nyerének." (Append. §. 1.) A' másiknál olvassuk: „Azon fölül jöttek be Magyarországba ugy Géysa kir. és István sz. király' idejében csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, ismaeliták vagy is szerecsenek, besenyők, örmények, szászok, turingok, misniaik és rénusiak, kúnok és olaszok, kik a' honban több ideig tartózkodván, ámbár az ő nemeik nemtudatnék, többféle házassági kötések által, magyarok közé elegyedve, nemességet ugy szinte szállást nyertek." (Part. II. cap. XXII.) Nem egy két szerencsevadászó lovagra, hanem tetemes népfelekezetre czéloz a' két krónikairó az előszámlált népekben, kik oklevéli tanúság' nyomán külön szerkezetű testületeket 's közönségeket alkottak, vagy népes helységekben nagy terjedelmű vidékeken laktak későbbi időkig.

Negyedik különös beköltözés' emlékét föntartotta Hartvik püspök sz. István kir. életirásában, hol imez olvasható: „Hatvan besenyők — minden készületekkel, arany és ezüst bőséggel, sokféle ékességekkel szekereket terhelten a' bolgár részekről kikelvén, a' királyhoz jőni akarának. Midőn azonban Pannonia' szélére értek, sokan a' szolgák közől — eleikbe mentek, és néhányat kardra hányván, minden javaikat elvevék, 's őket pusztán és félholtan hagyák. — De ők, utjokat folytaták, szenvedéseiket a' király eleibe terjesztendők, 's midőn annak szine eleibe jöttenek, lábaihoz borulának." (Ed. Podhradczky, p. 78.)

Itt is a' fölkerekedett hatvan besenyő férfiak' öszves készülete alatt a' családjokhoz tartozó szolgákat 's fegyveres népeket kell érteni. Annyi kincscsel költöző fő személyek bizonyára nem kis számú népet vőnek követőül honkereső vándor utjokban.

Nem önkényes beköltözésnek ugyan, de mégis a' honi besenyők' tetemes gyarapultának tarthatni azon történetet, minélfogva Salamon kir. alatt 1072. Nándor-Fehérvárnál Kazar nevű vezérükkel az ellenséges görög tábornak segédkezet nyujtó több ezernyi fegyveres besenyők, Jan soproni főispán által legyőzetvén, fogságra vitettek, mint a' bécsi képes krónika körülményesen előadja (Tur. P. II. c. I.), kiknek a' Sopron táji besenyők közé jutásokat vagy csak győzőjökről méltán vélhetni. Valljon nem ezek

Digitized by Google

harczoltak-e szabadság' reménye' fejében két évvel később a' Fertő tavánál Salamon ellen?

4. §. Kéttelenné válván az előhordottakból több időszakonként feles számu besenyőknek honunkba letelepedése: az lesz már fő czélomhoz képest kimutatandó: melly vidéken, minő helyeken laktak, 's valljon figyelembe vehető-e az általuk birt földmennyiség, miből népességi súlyokra 's politicai életökre következést vonni legbiztosbban lehet?

E' részben krónikáinkkal összehangzó okleveleink, 's azokból meritett régi geographiánk' ismereténél, úgy mostani helyeink' névlajstromának utmutatásánál fogva két rendbeli besenyőket ismertetnek meg; ollyakat t. i., kik nagyobb felekezettel számosb helyekben egy vagy más vidéken elterjedve laktak; ismét ollyakat, kik szétszórva honunk' különböző megyéiben némi egyes helyeknek voltak lakosi's tulajdonosi; amazok közé tartoznak a' Moson, Sopron, Vas, Győr, Csanád, úgy a' Fejér vármegyeiek; kisebb csapatban élőknek fészkei voltak: Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Liptó, Nyitra, Pest-Pilis és Solt, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Szala, Szerem, Temes, Torontál és Verőcze vármegyék.

5. §. A' nagyobb felekezetű besenyőkről elég világosan szól II. Béla király' névtelen jegyzője már fönebb idézett soraiban, midőn Zoltán vezér által a' Fertő taván túli részekre nem kevés besenyőket telepitetteknek állit: „*Ex parte Teutonicorum*, (ugy mond) *ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos.*“ (Cap. LVII.) Ezen, Árpáddal együtt vívó besenyők valának ősei a' Moson, Sopron, Szala, Vas és egyéb végszéli vármegyékben későbbi időkben is nyomozható, sok hadi tettekben részt vevő, 's a' hon' határszéleit híven őrző maradékoknak. Ezek' unokáiról, mint ügyes nyilazókról beszéli a' XIV. századi bécsi képes krónika Turóczinál, Péter kir. halála után 1052-dik évben, III. Henrik német császár' magyarok ellen vezetett táborának vérteshegyi pusztitását leirtában: „A' császár annakokáért élelembeli segedelem' reményétől, mellyet a' hajókról várt, megfosztatván, halálra kezdett szűkölködni. Hasonlóan az ő minden katonasága, a' lovakkal és fuvarozókkal éhségtől sanyaruan veszélyeztettek. Ezenfölül a' magyarok és besenyők is, minden éjjel, nekik erősen alkalmatlankodának, mérges nyilakkal öldösvén őket, és köteleket hányván sátoraik közé, azokkal több szolgálaton levőket elragadtak. A' nyilak'

Digitized by Google

záporától félelemből, mellyekkel a' németek elboritattak és fölemésztettek, árkokat ásának maguknak, és reájok vérteket boritván, az élők sírba fekvének, mert a' sírba, melly holtak' számára ásaték nappal, éjjel eleven fekvék, és melly az élőnek ásaték éjjelre, holtnak szolgált napközben." (Pars II. cap. XLIII.) Ezek' utódait illeti az I. Geyza kir. és Salamon közti 1074-ben történt következő megjegyzésre méltó eset is: „Akkoron a' besenyők egyes akarattal kérék Geyza királyt, hogy ha őket szabadsággal megajándékozná, Salamon kir. ingerkedéseit minden bizonynyal megzaboláznák, elannyira, hogy Mosonból és Pozsonyból sem merne kijőni Magyarország' háborgatására. Geyza kir. pedig megigéré kérelmök' teljesitését, ha ők igéretöket betöltenék. Ugyan azért a' besenyők az ő Zoltan nevű fejdelmökkel (Princeps) Salamon kir. ellen lovagoltak. Salamon kir. pedig pénzt igérvén, a' németek' őrgrófját segédül vette. Midőn tehát a' besenyők ellen indulna az őrgróf, látván borzasztó és ijesztő tekintetöket, megfélemlett; legfőkép, mivel eszébe juta, minő sanyaruan vesztek el Willermos és Poth meg Marchart vezérek. Mondá pedig tettetőkép a' királynak, hogy nagy böjt' idején harczot nem kezdene, hanem ha a' király akarna, üiköznék meg; és ha a' besenyők győzni kezdenének, akkoron ő a' királynak bizonyára segitségére menne. És igy táborával a' Bachy hegyre fölment, és onnan szemlélé a' harczolók' összeütközését. Midőn pedig az ütközethez kezdének, a' besenyők úgy futottak Salamon' tekintetétől, mint viasz olvad a' tűztól; és sokan közülök megöletvén, mások Fertő tavába elmerülvén, kevesen Zoltánnal futva menekedhettek meg." (P. II. cap. LXV.) Ki nem venné észre e' harcz' leirásából, hogy mi nevezetes néptömeget alkottak az egész egy támadó hadsereget kiállitani képes, saját vezérök alatt a' Geyzával viszálkodó Salamon' táborával fövényre kelni merészlő határvidéki besenyők? Fontos osztályát tették ők a' haza' védelmekor a' magyar hadseregnek. Ugyancsak I. Geyza kir. alatt a' görög csöszár ellen mint a' dalmaták' segédtársai a' kalézokkal (Chalisii) együtt viaskodtak a' honi besenyők, Cinnamus azidei görög iró' tanutétele szerint (Hist. Lib. III.) „Patzinaca" névvel illetvén őket görög szokás szerint. II. István kir. a' csehekkel viselt 1123-dik év táji háborujában is nem kis részt vőnek a' besenyők mint nyilakkal vivó előseregek ugyanazon bécsi képes krónika' tanútétele szerint Turóczinál (P. II. c. LXIII.) mindenkor kitüntető „Bissenus" névvel illettetvén e' harczos népfaj. Ottokár cseh kir. II. Bélávali háborujáról,

Digitized by Google

's reá következett békekötésről a' római pápát tudositván, Béla' hadában számos besenyőket harczoltaknak irja 1260-ban „Bezzenni" néven ekkép: *„Gravis belli, quod adversus Belam, et natum eiusdem Stephanum, Vngarie reges illustres, et Danielem, Regem Posse* (Russie) *et filios eius, et ceteros Ruthenos et Tartaros qui in auxilium venerant, et Boleslaum Cracoviensem, et Lazkonem* (Leskonem) *iuuenem Lansatie* (Lusatie) *duces, et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Vngarorum et diuersorum Sclauorum, Siculorum quoque et Valachorum, Bezzenninorum, et Ismaelitarum, Schismaticorum etiam, vtpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium, et Bosnensium haereticorum auctore Deo gessimus, et victorie, nobis date celitus, et post victoriam inter nos exparte una, et dictos reges ab altera, concordie reformate processum non ab re duximus P. V. preuio veritate presentibus declarandum."* (Dobner, Tom. III. pag. 228.)

Mosonvidéki besenyők.

6. §. A' besenyő nagyobb felekezet' némi egyes lak- és birtok-helyeiről több rendbeli, jelesen XIII-dik századi oklevelek nyujtanak tanúbizonyságot, mellyekben Besenyő, Besenyőföld, Legintő, Árpás, Besenyőhegy, Besenyősziget, Tét, Rábamellék 'stb. fordul elő. Hiteles kútfőkből rendre kimutatni mind ezeket, rövid nyomozásom' legczélszerűbb föladása.

1203-ban Imre kir. a' cistercita rendhez tartozó szentkereszti apátságnak a' Mosonvidéki besenyők által egykoron lakott földet Sárvizénél (Lajtha) ajándékozván, mondja: *„Praedium, quod Bysseni quondam possidebant, de iure Musuniensis castri exceptum, praememorato Coenobio S. Crucis ita, vt Bysseni illud habuerunt, integrum cum omnibus pertinentiis suis, regia ac potestativa manu in regno nostro perpetuo iure contulimus possidendum."*

1217-ben II. András kir. u. a. sz. kereszti apátságnak némi birtokot és szabadságokat ajándékozó levelében Leginthő, mint előbb besenyők által birt föld, és besenyők földe emlitetik ekképen: *„Nos itaque — — terram quamdam, nomine Legingthov, quam Bissenii prius incolebant, Abbatiae Sanctae Crucis de Austria contulimus in perpetuum possidendam; — — cuius terrae metae sic incipiunt: Prima meta incipit a metis villae Balus* (Galus) *iuxta Fertew lacum sitae, et protenditur contra orientem iuxta possessionem Petlen vocatam, et transit vltra terram Bissenorum vsque ad colliculum, Gesheleuhalm vocatum."*

Digitized by Google

1222-ben u. a. kir. a' mondott apátságnak Legentő fölött némi szabadságokat adó levelében áll: „*Abbati Ecclessiae S. Crucis in Austria, super terram Byssenorum, nomine Legenteu, quam eidem per priuilegium contulimus, talem concessimus libertatem.*“

1230-ban IV. Béla, mint ifj. kir. ugyanazon apátságtól elvett némi jószágokat visszaadó levelében szinte azon Legentő besenyők' földének neveztetik így: „*Terras quasdam et possessiones eius dimisimus, quarum nomina sunt haec: terram, quae vocatur Curia regis iuxta aquam Saar, et medietatem terrae Byssenorum, quae dicitur Leguentou, quam terram eis metauit cum vineis Comes Hoholdus ex nostro praecepto.*“

II. András kir. a' Moson- és Sopronvármegyei őrökhöz intézett, a' szkereszti monostorhoz tartozó besenyők' földének védelmezését parancsoló' év nélkül kelt levele tartja: „*Vt dicitur, res eorum indebite accipientes, praedium Byssenorum maiori ex parte ab eis tulistis fratribus, quibus praesidio esse debuistis. Vnde vobis — praecipimus, quatenus omnes terminos Byssenorum ipsis fratribus defendatis.*“

Sopronvidéki besenyők.

7. §. Sopronmegyében kebelezett rábamelléki Árpás helységnek, melly már sz. István kir. a' bákónybeli apátság' részére kiadott adománylevelében így emlitetik: „Villa Arpas“ és „Tributum de portu Arpas in Raba,“ besenyők általi lakásáról és birásáról fontos emlék marada fön Gyula nádor' azon 1222-diki oklevelében, minél fogva az ottani besenyők' megsértett szabadságát visszaállitja. Így hangzik egész terjedelmében a' most Pannonhalmán őriztetett eredeti levél: „*Iula Palatinus, et Comes Supruniensis, vniuersis tam posteris quam modernis presens scriptum nostrum inspecturis, salutem et omne bonum. Ad vniuersorum volumus notitiam peruenire, quod Bisseni de Arpas, ad nos videlicet ad Palatinum pertinentes, ad nostram accedentes presenciam, conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta, per Lucam eorum Comitem, a nobis constitutum, fuisset in plurimis diminuta. Nos igitur, cum iudicium et iusticiam super hoc facere intendissemus, placuit tam eisdem Bissenis, quam dicto Luce Comiti eorum, vt Martinum de Pók, iudicem eis super hoc constitueremus vice nostri; ne post nos cum tanto populo laborarent, quod et fecimus. Constitutis itaque partibus coram eo praedicti Bisseni, Luce Comiti eorum destructionem libertatis suae imposuerunt. E contra Lucas haec verba respondit: quod nichil ex se ipso contra libertatem eorum fecisset, sed in omni iuxta*

Digitized by Google

quod Mika Jobbagio eorum, qui eum preibat in debitis exigendis, et in alliis instruxisset, eo modo processisset; et Lucas se habuit excusatum. Mika vero citatus in causam, nulla se ratione valuit defendere; ita quod ad vltimum in verbis deficiens, ore proprio se reum fuisse confessus est. Quamobrem idem Mika, tanquam destructor libertatis fuisset iudicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam; ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci, et sic causa ordinationem sortita est inter partes: Pristaldo nostro Joachim filio Rouz, de villa Bobut existente. Saepedicti vero Bisseni timentes, ne in posterum Jobbagiones, vel Comites eorum praedicti, iniqua vestigia sequentes, libertati eorum denuo contradicerent in aliquo, nos instanter rogauerunt, vt libertatem eorum scriptis redigeremus; nos igitur petitiones eorum iustas esse cognoscentes, libertatem eorum, sicut veridica relatione cognouimus, in presentem paginam adnotari fecimus in hunc modum: Quod reuoluto semper tertio anno Comiti eorum debent dare pro nouitate sex pensas denariorum de mantua, de duobus equis. Qui vero in expeditioem ire non potuerint, de quolibet equo sex pensas persoluent; Comes eorum non debet ire inter eos, nisi semel, quando fit de nouo. Curialis Comes debet saepe per annum circuire, et causas, quae referuntur, iudicare. Cum Comite eorum non debent ire, sed vnus ex Jobbagionibus debet eum precedere, et iura eius ostendere; super Jobbagiones eorum, qui per se possunt ire in exercitum, Curialis Comes non potest descendere. Vt autem huius causae discusio legitima, seu libertatis reformatio, nullis valeat temporibus reuocari, rei seriem in presentem paginulam fecimus adnotari, eandemque duplicis nostri sigilli munimine fecimus roborari. Anno Dominicae Incar. MCCXXII.“

8. §. Mosonvármegyei Dunánk’ jobb partján, a’ mai farkasvölgyi váromladék körül egykoron besenyők’ tartozkodásáról elég bizonyságot nyujt II. András kir. a’ Bors biró által alapitott hegyi, vagyis borsmonostori apátság’ részére 1225-ről kelt, a’ kir. kamarai levéltárban őriztetett megerősitő levele, mellyben besenyőktől lakott hegyek és besenyősziget fordulnak elő. „*Praeterea dederunt* (ezek a’ kir. levél’ szavai) *in confinio Austriae iuxta Posonium praedium nomine Flencendorf, cum omnibus pertinentiis, cuius meta prima incipit ab oriente ad vadum Danubii, vbi finem habet insula nomine Niasciget iuxta viam, quae venit de Musunio; inde vadit per eandem viam directo cursu versus meridiem, ad duas metas, vbi termini sunt Iwagi*

Digitized by Google

et Heteser: deinde pergit per plures metas versus occidentem ad metam, quae vocatur copulus iuxta paludem, et ab hinc festinat ad Ecclesiam Dersu, cuius sanctuarium pertinet ad Flencendorf, inde descendit versus aquilonem ad magnam lapidem iuxta viam, quae tendit ad Neyn; deinde recto tramite currit ad duos monticulos, vbi quondam Bisseni habitabant; inde vadit in Danubium ad caput insulae, quae vocatur Mogorsciget, ab hinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas, quamuis modicas, Mogorsciget, Bessensciget, Nassciget; et sic redit ad metam priorem.“ E' megyében keblező Bezenye falu, valamint Sopronvármegyében Austria' szélén fekvő Pecsenyed, egykor Besenyőd nevű helység, melly némi 1223-, 1232- és 1265-diki oklevelekben „Villa Beseneu, Besseneu, Besenev“ néven előforduló faluval hihetőleg ugyanegy, mutathat-e másra mint hajdan besenyők' lakára? A' Vasvármegyében létezett hodászi besenyők (Bisseni de Huduotz) és ugyan ottani Besenye helység e' határszéli felekezetről tesz tanuságot.

Győrvidéki besenyők.

9. §. Győrvármegyében, Téten, 's általában a' Rába körül nagy sokasággal tenyészett besenyőkről szólnak ezen oklevelek:

1251-ben Móricz mester, királyné udvarnoka, a' móriczhidi praemonstrátiak' Rába melletti zárdáját alapitó levelében imigy értesit: „*Item contulimus terram villae Thet, commetaneam terrae villae Pok, cuius terra — vadit ad fossatum, per locum villae veteris Thet, fossatumque dimittendo, ad dextram reflectitur ad primam metam, tenens ubique metam cum Bissenis de Thet.*“

1269-ben IV. Béla kir. ugyan e' Téth nevű, egykor besenyők' földét Puki Tamás ajtónálló mrnek ajándékozván, mondja: „*Magister Thomas de Puk, Janitor noster, —— petiit a nobis, vt quamdam terram, quae olim fuit Bissenorum Théth vocatam sufficientem culturae trium aratrorum, vel paulo plus, cum omnibus vtilitatibus suis ad ipsam Terram pertinentibus — sibi conferre — dignaremur.*“

1270-ben V. István kir. azon Puki Tamás' részére kiadott újadományában így fejezi ki magát a' téti besenyőkről: „*Magister Thomas de genere Puk, Janitor Domini regis, karissimi Patris nostri, felicis recordationis, ad nos accedens, a nobis postulavit, vt possessiones Kus, videlicet terram Castri Musuniensis, et Terram Thet, terram Bysseno-rum . vicinam terre ipsius de Puk in Comitatu Jaurinensi existentes; —*

Digitized by Google

quas Dominus rex, karissimus Pater noster sibi contulit et donauit, suis priuilegiis confirmando, eidem relinquimus pacifice possidendas."

1267-ben. A' győri káptalan' némi oklevelében olvastatik: „*Comes Oliuerius de Pock Judex Bissenorum circa Rabam*" győrmegyei főispán levén egyszersmind ezen Oliver. *Bezi* nevű falu e' megyében méltán tartathatik besenyők' lakának.

Fejérvárvidéki besenyők.

10. §. A' Fejérvármegyében létezett besenyőket egy külön nagyobb csapatnak tartani elegendő okunk van hiteles emlékek' nyomán. Számosb, mint Alsó- és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Töbörzsök, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, Örs, általok birt és lakott helyről, sőt köztök élt saját birájokról értesítenek a' XIII. és XIV. századi oklevelek ime renddel:

1269-ben. IV. Béla kir. Mátyás és Chutur nevű töbörzsöki besenyőknek (*Bissenis de villa Tuburchuk*) Menik (t. Menyőd) és Fancs között fekvő szinte Fancs nevű két ekényi pusztaföldet ajándékozá, besenyő szabadsággal birandót („*in libertate Bissenorum possidendam*").

1326-ben. A' fejérvári keresztesek' conventje, egy részről a' fecsei megnevezett hat besenyők (*Bisseni de Feshe*), más részről egy más felekezetüek köztt vérengzés miatt eredett pör' dolgában barátságos egyességet bizonyít végbe mentnek.

1344-ben. A' szegszárdi convent előtt Ilona, Ladányi Jánosfi Gergely besenyő' hitese (consors *Gregorii Bisseny* filii *Ioannis de Ladan*) és több testvérei, thabani, Tolnavármegyében keblezett részjószáguk iránt Tengulithi Ogh Andrásfi Miklóssal rendelkeznek.

1345-ben. A' fejérvári káptalan előtt Farkas Jakab, Lőrincz' sági besenyő' fia (*filius Laurenttii Bisseni de Saag*) az ő leányának Helenának, és Andrásfi Ferencz tulgei besenyőnek (*Bisseno de Tulge*) saját örüksége felét oda ajándékozá.

1347-ben. Gergely mr. besenyők' birája (*Magister Gregorius Comes Bissenorum*) Gyula-Örs helységnek, Miklós, György örsi besenyő fia (*filius Georgii Bisseni de Vrs*) és András meg Antal' fiai, nemkülönben megnevezett hat rokonai között, mint ősi jószáguknak három ágon lett fölosztását bizonyitja.

1351-ben. Miklós nádor, Tolnavármegye' közgyülésén kelt, Gergely mr. besenyők' birája által elfoglalt Görbő nevű helységet az abrahámi apát-

Digitized by Google

nak visszaitélő leveléből, mellyben mondatik: „*Magister Gregorius Byssenus, Comes Byssenorum personaliter exurgendo*“ nyilvánságra jő, hogy ezen Gergely mr. besenyő vérből származott; könnyen következik tehát már az is, miként sz. Márton falu (villa sz. Márton) hol ezen Gergely mr. által 1346- és 1347-ben az örsi besenyők' részére kiadott oklevelek keltek, 's mellyet a' Fejérvármegyében levő Szered sz. Márton, most pusztával egynek itélek, nem csak az ő birtok és lakhelye, hanem még más besenyők' fészke is vala.

Ide tartozik azon adományzás is, mi szerint 1338-ban I. Károly királytól Sadani Jánosfi György besenyő (*Georgius Bissenus*) az ő besenyő elődei által birt Besseneő, Egres, és Hatvan falukat visszanyeré; minthogy Egres falu és Hatvan puszta a' Sárviz mellett, Örshöz és Fancshoz közel, úgy Alsó- és Fölső-Besenyő pusztákat e' megyében föltalálom. Különben ott létezik Ság és Töbörzsök puszta is.

Csanádvidéki besenyők.

11. §. Torontálvármegyében nagy kiterjedésü földeket birtak és laktak számtalan besenyő családok; már Károly király idétt hozzájuk tartoztak nevezetesen Besenyő, Sáp, Domevár, Veres Dob, Kocha, Tompa Valkány, Hegyes Valkány és Vég Valkány nevű faluk az Aranka vagy Haranga nevű viz mentin; melly falvak a' török uralom alatt elpusztulván, ma csak némellyeknek él nevezete; illyen Ó-Besenyő mezőváros, Valkány falu és Kocsovát puszta. Ezen besenyők kérelmére:

1369-ben Lajos kir. ótalomlevelet adván ki, világosan mondja abban néhai atyja Károly kir. által a' mondott faluknak besenyők részére lett örök adományoztatását. Ekkép szól a' nevezetes oklevél: „*Nos — (Ludovicus) Dei gratia Rex Hungarie, significamus tenore presentium quibus expedit universis: quod quia fideles nostri Bisseni nobiles de Bessenew, in possessionibus Saap Domevár, Weres Dob, Kocha, Thompa Valkán, Heges Valhán et Veg Valkán vocatis, iuxta Harongoch in Comitatu Chanadiensi habitis et existent — Excellentissimum Principem Dominum Karolum Regem Hungarie Patrem nostrum charissimum ipsis perpetuo collatis, ac in earum Dominio tam eiusdem patris nostri, quam etiam nostro tempore, cuius etiam temporis initij in contrarium memoria minime existat, semper pacifice perstiterunt, et easdem indemniter — — — averunt, et possederunt, et conservarunt, servitiaque debita, sumpmeque necessaria possessionibus de eisdem nostre impendere adstricti sunt Maiestati;*

Digitized by Google

ideo eosdem Bissenos nostros fideles et devotos adinstar dicti Domini Karoli patris nostri charissimi in causis quibuslibet, occasione dictarum possessionum contra eos promo — — promittimus, policemur, et spopondimus protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire. Vobis itaque Palatino Regni nostri, et Judici Curie nostre, vestrisque vices gerentibus, presentibus videlicet et futuris, constitutisque et constituendis; item comiti vel vicecomiti et Judlium dicti Comitatus Chanadiensis quos presens tangit — — — tangere poterit in futurum, firmo regio edicto precipien. mandamus, quatenus a modo deinceps predictos nobiles Bissenos nostros in factis prenominatar. possessionum contra neminem hominem judicari, vel vestro astare Judicatui compellere audeatis: Si qui autem quicque Juris in eisdem possessionibus, vel earum pertinentiis se habere allegaverint — — attraxerint, vel questiones moverint adversus eosdem moverint, extunc tales ad nostram Regiam presentiam transmittatis, quibus nos pretextu possessionum prememoratarum respondebimus, prout Juris et Justitie conveniens fore videbitur, et oportunum, secus igitur sub pena nostre Regie indignationis non facturi in premissis. Datum — feria tertia proxima ante Festum Beati Laurentii Martyris, anno Domini Millesimo Trecentesimo Sexagesimo nono."

1390-ben Zsigmond kir. Jakabfi Pál és Bekefi János' úgy más minden nagy-besenyői nemes besenyők részére Lajos kir. fönebbi levelét ezekkel erősité meg: „*Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, ac Marchio Brandeburgen. S. R. Imperii Archi Camerarius, necnon Bohemie et Lucemburgensis Heres. Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris, presentium notitiam habituris salutem in omnium Salvatore. Ad regie celsitudinis pertinet pietatem, ut in ipsis providentia reperiatur, casus iniquitatis emendetur, ne tractu temporum libertas seu conditio aliquorum detrimentum patiatur; Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod Paulus filius Jacobi, et Johannes filius Beke, fideles nostri Besseni — — Nagh Bessenew, suis ac universorum nobilium nostrorum de eadem Nagh Bessenew in personis, in nostre maiestatis accedentes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam literas olim Illustris Principis Domini Lodovici dicti Regni Hungarie Regis, patris, et soceri nostri charissimi patentes — — sigillo authentico consignatas, quibus mediantibus eosdem Bessenos in causis quibuslibet occasione possessio-*

Digitized by Google

num ipsorum infrascriptarum contra eos per quospiam motis vel movendis promisit protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire, Tenoris infrascripti, supplicantes exinde nostre — — nominibus quibus supra humiliter et devote, ut easdem Literas ratas, gratas, et acceptas habendo, nostrisque literis privilegialibus verbotenus inseri faciendo, pro ipsis, et eorum heredibus innovantes, perpetue valituras dignaremur confirmare: quarum tenor per omnia sequitur in hec verba:" — „Nos itaque humillimis, et devotis dictorum Pauli et Johannis Nobilium Bissenorum nostrorum de dicta Nagh Bessenew supplicationibus antefatas nostre Maiestati per eosdem suis, et dictorum universorum aliorum Bissenorum nostrorum de eadem nominibus, ut est prehabitum, humillime porrectis regia pietate exauditis favorabiliter et admissis, prefatas Litteras ipsius olim Domini Lodovici Regis patentes, omni prorsus caliginis vitio carentes, presentibusque de verbo ad verbum, sine diminutione, et augmento aliquali insertas, quoad omnia — — clausulas acceptamus, approbamus, et ratificamus, et eas requirentibus ipsorum Bissenorum nostrorum fidelibus servitiis per ipsos exhibitis: de consensu nihilominus, et beneplacita voluntate Serenissime Principis Domine Marie, premissa Dei gratia Regine Hungarie, consortis nostre, Prelatorumque, et Baronum consilio prematuro, mera auctoritate, et ex certa nostre Maiestatis scientia, pro dictis universis Bissenis nostris de ipsa Nagh Bessenew, eorumque heredibus et posteritatibus universis innovando perpetuo valituras confirmamus, presentis scripti nostri patrocinio mediante. Salvo jure alieno. In cuius rei memoriam — — perpetuam, presentes concessimus eisdem Literas nostras privilegiales, pendentis et authentici sigilli nostri dupplicis munimine roboratas. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris, et Domini Domini Johannis Archi Episcopi Ecclesie Strigoniensis, Locique eiusdem Comitis perpetui, ac Aule nostre et ipsius Reginalis Maiestatum eximi; Cancellarii — — anno Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo. Duodecimo Calendas mensis Augusti, Regni autem nostri anno quarto. Venerabilibus etc. etc."

1392-ben. A' budai káptalan Jakabfi Pál, Jánosfi Benedek, Péterfi Gergel és a' többi nagybesenyői nemes besenyők' részére átirja ezen levelét Zsigmond királynak, ekkép: *„Nos Capitulum Ecclesie Budensis, memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit universis: quod Paulus filius Jacobi, ac Benedictus filius Johannis, et Gre-*

Digitized by Google

goriusfilius Petri, Besseni Nobiles de Nagh Bessenew, suius, ac universorum aliorum Bessenorum Nobilium de eadem Nagh Bessenew in personis, nostram accedentes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam Literas Illustris Principis, Domini nostri Domini Sigismundi, Dei gratia Regis Hungarie, Dalmatie, Croatie, etc. Privilegiales, suo sigillo maiori, et authentico consignatas, petentes cum instantia, ut easdem literas nostris inseri, transumpi, et transcribi faceremus pro eisdem, majori pro cautela. quarum tenor per omnia talis est: — (Nos) itaque justis, et juri consonis petitionibus prelibatorum Pauli, Benedicti et Gregorii nominibus quibus supra, nobis porrectis, et exhibitis diligenter annuentes, pretactas Literas annotati Domini nostri Domini Sigismundi Regis, de verbo ad verbum, nihil addendo, nihilque demendo, presentibus Literis nostris inseri, transumpi, et transcribi fecimus — — prenotatis maiori pro cautela. Datum feria quarta proxima ante festum Purificationis Beate Virginis, anno Domini Millesimo Trecentesimo nonagesimo secundo.“

1405-ben. Zsigmond kir. Antalfi Benedek, Jánosfi Tamás, Jakabfi Balázs és Miklósfi Péter' úgy a' nagybesenyői közönség' részére a' budai káptalan' előbbi levelét örökös alakba öntvén, megerősiti igyen: „*Sigismundus Dei gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie, Bulgarieque Rex, ac Marchio Brandeburgen. S. R. Imperii Archi Camerarius, nec non Bohemie, et Lucenburgensis Heres. Omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris presentium notitiam habituris salutem in salutis largitore. Dum benemeritis favor debitus impenditur, et sinus dilectionis panditur, fideliterque obsequentibus digna merces redditur, Deus placare creditur, et fideles ad fidelitatis opera exercenda ferventius animantur. Proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: quod Benedictus filius Anthonii, et Thomas filius Johannis, ac Blasiusfilius Jacobi, nec non Petrus filius Nicolai fideles nostri Besseni Nobiles de Nagh Bessenew, suis, ac universorum aliorum Nobilium Bessenorum nostrorum de eadem Nagh Bessenew in personis, in nostre Maiestatis venientes presentiam, exhibuerunt nobis quasdam Literas Capituli Ecclesie Budensis privilegiales, Tenorem aliarum Litterarum nostrarum privilegialium, super quibusdam ipsorum Immunitatibus et prerogativis, in continentiis Literarum olim Excelsi Principis Domini Lodorici Regis Hungarie, patris, et soceri nostri charissimi, felicis re-*

Digitized by Google

miniscentie, in eidem Literis — ris privilegialibus insertis limpidius et seriosius expressis, in se verbaliter habentes, pro eisdem rite factas, confectas Tenoris infrascripti, supplicantes exinde Maiestati nostre humiliter, et devote, ut easdem ratas, gratas, et acceptos habendo, nostrisque literis privilegialibus verbotenus inseri faciendo, pro ipsis et eorum heredibus innovando, perpetue valituras dignaremur confirmare; quarum Tenor talis est:" — „*Nos igitur humillimis et devotis eorundem Benedicti, Thome, Blasii et Petri fidelium nostrorum Bissenorum supplicationibus, nostre per ipsos subjective oblatis Maiestati — — exauditis et clementer admissis, prefatas Literas pretaxati Capituli Ecclesie Budensis privilegiales non abrasas, non cancellatus, nec in aliqra sui parte viciatus, sed prorsus omni suspicionis vicio destitutas, presentibusque de verbo ad verbum insertas, quoad omnes earum continentias, articulos et clausulas — — approbamus, et ratificamus, eas nihilominus requirentibus fidelitatibus, et fidelium obsequiorum meritis eorundem fidelium Bissenorum nostrorum, quibus ipsi nobis, et sacro nostro diademati temporibus et locis opportunis, cum diligenti fidelitatis constantia studuerunt complacere, simul cum — — — modo quo supra factis, et in earundem literarum tenoribus superius limpidius et seriosius expressatis, auctoritate Regia, et potestatis plenitudine, ex certaque nosre Maiestatis scientia, Prelatorum etiam et Baronum nostrorum consilio prematuro, ac uniformi Decreto eorundem, pro eisdem fidelibus nostris Bissenis — — — — successoribus, et posteritatibus universis innovando perpetuo valituras, confirmamus, presenti scripti nostri patrocinio mediante, salvo solummodo jure alieno. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes concessimus Literas nostras privilegiales, pendentis et autentici dupplicis — — — roboratos. Datum per manus Reverendissimi in Christo patris, et Domini Domini Eberhardi; premissa Dei, et Apostolice Sedis gratia Episcopi Ecclesie Zagrabiensis, Aule nostre regie sumpmi cancellarii, dilecti nostri et fidelis, anno Domini Millesimo quadringentesimo quinto. Qaarto Calend. mensis — — — — etc.*"

1495-ben. Ulaszló kir. Literati Tamás Bakó Péter, Ravazdy Jakab, Fejér Gergel és a' többi nagy-besenyői nemes besenyők részére az elöbbi király' levelét egész terjedelmében átirván, megerösiti: „*Wladislaus Dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex, nec non Silesie, et Lucemburgensis Dux, Marchioque Morawie, et Lusatie etc. Omnibus — — — — notitiam*

Digitized by Google

habituris salatem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: qucd fideles nostri nobiles: Thomas Litteratus, Petrus Bakó, Jacobus Rowazdy, Gregorius Feyer de Nagh Bessenew — — — de eadem Nagh Bessenew nominibus et in personis, nostre Maiestatis veniendo in conspectum, exhibuerunt nobis, et presentaverunt quasdam Litteras Serenissimi Principis condam Domini Sigismundi Imperatoris, et Regis Romanorum, ac similiter Hungarie — — — — in pargameno sub dupplici et autentico sigillo suo emanatas, Quibus mediantibus idem condam Dominus Sigismundus Rex quasdam Literas Capituli Ecclesie Budensis privlegiales, habentes in se transumptive tenores aliarum Literarum eiusdem condam — — — — tenorem literarum olim Excellentissimi Principis Domini Lodovici Regis in se confirmative continentes: quibus mediantibus idem condam Dominus Lodovicus Rex, eosdem universos nobiles, in quibuslibet causis contra ipsos occasione, et pretextu possessionum — — — — Thompa Valkán, Heges Valkán, et Veg Valkán vocatarum, iuxta Harongoch, in Comitatu Chanadiensi existentium habitarum, eisdem nobilibus per condam Dominum Karolum similiter Regem, patrem videlicet eiusdem condam Domini Lodovici Regis donatarum — — — — protegere, conservare, tueri, et per omnia expedire promisit, confirmasse dinoscebatur, tenorum infrascriptorum. Supplicantes Maiestati nostre humillime, ut easdem Literas, et omnia in eisdem contenta, ratas, gratas, et acceptas habere, Literisque nostris similiter privilegialibus — — — et inscribi facere, ac pro prefatis universis nobilibus de dicta Nagh Bessenew, ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis innovando, perpetuo valituras confirmare dignaremur; quarum quidem Litterarum tenor is est:“ — „Nos igitur premissa supplicatione prefatorum Thome, Petri, Jacobi, et Gregorii, per eos nostre nominibus quibus supra porrecta Maiestati — — prescriptas Literas dicti condam Domini Sigismundi regis non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio, et suspicione carentes, presentibusque Literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione — earundem continentias, clausulas, et articulos, eatenus, quatenus eedem rite, et legitime existunt emanate viribusque earundem veritas suffragatur, acceptamus, approbamus, et ratificamus, easque nihilominus, et omnia in eisdem contenta, pro pre — — ipsorumque heredibus, et posteritatibus universis innovantes perpetuo valituras confirmamus, presentis scripti

Digitized by Google

nostri patrocinio mediante; Salvo jure alieno. Im cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes Literas nostras privilegiales, pendentis — — nostri munimine roboratas Eisdem duximus concedendas. Datum per manus Reverendi in Christo patris Domini Thome postulati Ecclesie Agriensis, Aule nostre summi et secretarii Cancellarii fidelis nostri sincere dilecti, quinta decima die mensis Novembris, Anno — — nonagesimo quinto. Regnorum nostrorum Hungarie etc. decimo sexto, Bohemie vero vigesimo quinto. Illustrissimo et venerabilibus etc. Ad relationem Magistri Georgii de Cassovia."

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az emlitett helységek Csanádvármegyében a' Harangoch vizinél mondatnak lenni. Ez nem egyéb mint a' most Arankának hivott száraz patak. A' török becsapás előtt Torontál megyének a' Tisza és Maros folyók közti különösen az Arankán inneni része Csanádnak volt alkatrésze. Ez kétséget nem szenvedő dolog, is így minden nehézségen kivüli. Maga Csanád város a' püspök és káptalan székhelye a' Maros' déli oldalán feküdt, hol most Új-Csanád és a' nagyszerű omladék dombok láthatók.

Az itteni, vagy tulajdonkép régi csanádvármegyei besenyők' emlékezete az elsorolt, jelenleg a' jászói convent' levéltárában létczö okleveli tanútételeken kivül már régebben előfordul. Ugyanis András kir. némi 1203-diki levelében Besenyő falu emlitetik, melly nem vala más az imént emlegetett, besenyők lakta Nagy-Besenyőnél. Hogy mindezek lakói a' török foglaláskor leölettek volna: gondolni is képtelenség. Az alvidéki magyar népek azon szomoru időkben vagy a' népesb helységekbe, úgymint: Makóra és Szegedre, vagy a' fölsőbb megyékbe vonultak nagyobb bátorságokáért, a' rokon magyaroktól semmi különböztető jellel meg nem ismerve maiglan élten élnek közös név alatt. A' három Valkányra is meg kell jegyeznünk, hogy e' nevet kéttelenül a' Balkán hegyről hozák magukkal ezen hajdani besenyők, hol XI- és XII-dik századok alatt nagy sokaságban tartózkodtak.

12. §. A' honszerző magyarokkal egykorú nagyobb felekezeti besenyők közöl szórattak és ágaztak-e el, vagy pedig a' későbbi beköltözöttekből alakultak az ország' egyéb vidékein kisebb csapatokban, 's néha egyenként is találtatók? egyenesen állitani nem merem; úgy amazókból, mint ezekből kerekedésöket, imitt amott, idő' haladtával ujabb helységekbe, kisebb csoportokba vonulásukat mindazáltal könnyen föltehetni. Akármint

Kissebb csoporti besenyők.

Digitized by Google

legyen azonban a' dolog, fölvett tárgyunkra nézve annyi bizonyos, hogy csakugyan voltak a' haza' több részén, már a' megnevezett vármegyékben feles számu besenyők. Kétféle ut vezet azok fölkeresésére. Egyik okleveli tanútétel; másik honunk' coro- és topographiai lajstroma, vagy is a' helységek és tájak' névsora, támogatva amaz által, vagy annak hiával. Az első csalhatatlan; a' másik geographiai bizonyosság marad, mig más körülmények mellette nem szólnak. Eredménye a' geographiai utmutatásnak következő:

„Minden hely-elnevezés' valamelly történeti inditó okból. származása, vagy természeti tulajdontól kölcsönözése bizonyos." Ezen okfőnél fogvást: „a' minő helyek Bese, Besen, Besencze, Beseny, Besenyő rév, Besenyő sziget, Besnye, Besnyő, 'stb. efféle rokon hangú 's értelmű nevet viselnek mai nap honunkban, azok' alapitói és egykori lakosi, hahár rövid ideig is, de minden bizonynyal besenyők valának, elnevezésök merő ethnographiai."

Ha e' rövid nyomozás' szűk határa a' besenyő nemzet' régi történetének bővebb fejtegetését megengedné, hiteles emlékek' nyomos összevetéséből azt is meg lehetne mutatni, hogy a' Bosány és Vársany nevű (régi oklevelekben Bassan, Bosian, Vosian, Vuosian) számosb helyeink besenyőktől kölcsönözték elnevezésöket. Nem mást, mint besenyőket ért I. Geyza király „Vocsiani" név alatt a' sz. benedeki apátság' részére 1075-ben kiadott alapitó-levelében, némi határ' leirásánál, mindőn ezeket mondja: *„Item super Aruch, cum illis qui Vosciani dicuntur, propter divisionem fovea facta est. Circuit enim idem Aruch totam partem terrae ex parte Voscianorum, et venitur usque ad terram Zunde."* Illy szempontból indulva, vizsgáljuk már imezen vármegyéket:

Aradvármegyében.

13. §. Aradvármegyében. Nem létezik ugyan most Besenyő nevű helység, de hajdanta ollyannak fönvoltáról, következésképp besenyők' ottani lakásáról elég bizonyságot tesz a' váradi registrom, mellynek 1235-dikre tartozó 158-dik czikkelye igy szól: *„Ioubadiones Orodinensis castri, scilicet: Basu Hodnogio, Nuhu, Bayr, Belche, Kelenin, centuriones, et omnes alii ioubagiones, cum castrensibus, impetierunt Geruasium, de genere Chenad, pro terra castri nomine Beseneu, iudice Nicolao Palatino Comite, Pristaldo Gonga, de genere Hudus, vnus de castrensibus, portato ferro, pro terra iam dicta, iustificatus est."* (Ed. Bel. 229.) VI. Károly király'

Digitized by Google

Rajnald mutinai herczeg' részére 1727-ben kiadott adománylevelében az ajándékozott jószágok' szorában még emlitetik „Besseny e" mint akkor Zarandvármegyéhez számitott puszta.

Bács-Bodrogvármegyében.

14. §. Bács-Bodrogvármegyében kiirtotta a' besenyők' emlékét föntartó helységet a' viszályos idő' vas foga, minek mindazáltal hajdankorban léteztét oklevelek támogatják. Geyza király' a' Garam-melléki sz. benedeki apátságot alapitó 1075-diki levelében áll: *„Terram, quae sita est super aquam Fizegy, dedi cum propriis terminis; qui termini ita diuiduntur: primus in monte Gelhu fouea facta est; in parte Sancti Benedicti, inter Zila; deinde per ortum Besseny usqun ad piscationem Fige, puteus in ipsa aqua Fizegy."* Hogy e' megye' Dunára nyuló részén volt a' Fizegh hely, következéskép Besseny is, magyarázza sz. László kir. a' pannonhalmi apátság' részére 1095-ben kelt adománya, mellyben mondatik: *„Decimum praedium est, quod vocatur Fizegh super ripam Danubii, in condescensu ipsius fluminis in Danubium, a quo locus suum sumsit vocabulum."* Úgy látszik, Bezdán mezőváros e' népségtől nyeré nevét.

Baranyavármegyében.

15. §. Baranya vármegyében. Bese, úgy Bezencze nevű Okur vize melletti falu nem másra, mint egykor besenyők által lakott helyre mutat. Besen és Vosian nevű faluknak Pécs körül hajdanta virágzását tanusitja III. Béla király' a' zelesi birtok' örök eladását 1181-ben megerősitő levele, így emlitvén annak határát: *„Ab orientali parte incipit a villa, quae vocatur Becen, — deinde per flumen, quod descendit a villa Vosian."* Béla sclavoniai vezér, IV. Béla király' fia 1266-ban e' Bezen földet Siklósi Gyulafi Miklósnak ajándékozván mondja: *„Quamdam terram nostri Ducatus, Bezim vocatam in Comitatu Borona existentem, in commetaneitate monasterii Sancte Trinitatis sitam, — — eidem conferimus — — ab omnibus condicionalibus Ducatus nostri, reuocando, eximentes"*; — alább: *„terra Bezen."* Egy 1269-diki oklevélben továbbá ugyanazon sz. Háromsági monostorral határos Bezen nevű föld (*terra Bezen*) kerül szóba. Világosabban szól az itteni besenyőkről IV. Béla király' a' fejérvári keresztesek' részére 1230-ban kelt adománylevele, így emlitvén őket: *„Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito, et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum seruituros."* Hogy ezen Narag Baranyában volt, tanitja a' pécsváradi convent' e' megyét illető némi 1294—1296-ki

Digitized by Google

levele, mellyben előfordul: *„Peturke de Naragy.“* Ma Nagy- és Kis-Nyárad, Mohács körül. XV- és XVI-dik századi oklevelek' nyomán Tolnában létezett Nyaragh vagy Nyaradfalu. Szinte okleveli hitelesség tartja e' megye' 1329-dik évben volt főispánjáról, Benedekről, hogy az besenyő vérből származék; már pedig nem lehet vagy csak ennélfogva föltenni megyéjében birtokának, lakhelyének, ugy rokon felekezetű népnek is nem létét. Különben, ide tartoznak azon besenyők, kiket a' pécsváradi convent némi tanuvallásról 1294—1296-ban kelt oklevele ekkép emlit: *„Ioanka filius Opsa, Oliverius frater suus, Beke filius Lochk, Itee filius Itemer, et Isaak, Bisseni.“*

Bars-vármegyében. 16. §. Bars vármegyében. Föntartotta az ott honos besenyők' emlékét Besenyő nevű falu, melly III. Incze római pápa a' sz. benedeki apátság' részére 1209-ben kiadott védlevelében igy fordul elő: *„Villa Beschene.“* Határos evvel Udvard komáromvármegyei helység, hol oklevelek tanúitétele szerint, mint alább látni fogjuk, szinte besenyők laktak. Erre mutat a' Bese nevű helység is, amattól nem nagyon távul.

Bihar-vármegyében. 17. §. Bihar vármegyében. Hajdan besenyők' keblezését kéttelené teszi a' most puszta, de múlt időben népes hely Besenyő név alatt, hová egy régenten virágzott apátság (*Abbatia de Beseneu*) némellyek szerint legalkalmasban illeszthető. A' váradi registromban emlitetik e' helyre tllóleg *„Ecclesia de Beseneu“* (§. 341.) ismét *„villa Beseneud.“* (§. 298.) A' Beznye nevet viselő falu is állitásunkat támogatja.

Borsod-vármegyében. 18. §. Borsod vármegyében. Nem csekély emlékére találni a' a' besenyőknek két, t. i. Lád és Szirma vagy Kelecseny Besenyő nevű falukban, habár a' róluk tanuságot tehető okleveleket szemünk elől örökre elzárta volna is a' mostoha sors.

Heves-vármegyében. 19. §. Heves vármegyében. Besenyő és Bessenszög nevű falu hajdani besenyő lakosit árulja el. A' Tomoy nembeli besenyő nemzetség' elterjedt ága e' megyének tiszamelletti vidékein még a' XIV-dik században számos jószágokat birt. Horton, Hatvan mellett, besenyők laktáról elég bizonyságot tesz I. Mária királynő 1386-ki azon kiváltságlevele, mi szerint István horti besenyőt az ő udvarnokát a' körösszegi szőlő-kilenczed alól e' szavakkal menti föl: *„Ad supplicationem Stephani Bisseni de Hord, fidelis aule nostre familiaris — — concessimus, vt ipse et sui heredes et posteritates vniuersi a solutione none partis vinorum in tribus vineis eiusdem Stephani in territorio ville nostre Keuresszegh vocate — —*

Digitized by Google

exempti et absoluti in perpetuum habeantur.“ Az itt előforduló Körösszeg a' Hevesben folyó Körös viz melletti valamelly falu legyen-e, vagy dunántúli részekre tartozzék ez oklevél, meghatározni egész bizonyossággal nem lehet, minthogy Fejérvármegyében a' besenyő birtokok körül is találtatik Hord nevű hely.

20. §. Komáromvármegyében: Udvard nevű, a' megye' éjszaki szélén eső helységben már alkotmányunk' első századában besenyők laktak I. Geyza király' oklevele szerint, ki a' Garam-melléki sz. benedeki apátságot alapitó 1075-ki adományában így fejezi ki magát: „*Insuper vero dedi aliam villam Hudvordiensium Byssenorum ad arandum; super eandem aquam Sitoua cum terra septuaginta duorum aratrorum.*“ Ezen faluval határos a' Barsvármegyében kebelezett Besenyő nevű helység, mint fölebb láttuk. Komárom-vármegyében.

21. §. Liptó vármegyében: Besenyőfalva, tótok nyelvén Besenova, Vág vize mellett Rozemberghez közel fekvő falu tagadhatlan bizonysága az egykor ott székelt besenyőknek. Talán eljő az idő, midőn oklevelek is támogatandják ezen állitás' valóságát. Liptó-vármegyében.

22. §. Nyitra vármegyében: Teszér faluban, a' XI-dik században laktát csalhatatlanná teszi I. Geyza királynak a' sz. benedeki apátságot alapitó már emlitett levele 1075-dik évről, hol mondatik: „*Dedi etiam villam Byssenorum, ad arandum, nomine Tazzar, super Sitoua, cum terris viginti aratrorum.*“ III. Incze pápa' ugyanazon apátság' részére 1209-dikben kiadott védlevelében „*Paedium Teszar*“ jó elő. De ezen fölül Besenyő nevű falu és határ emlitetik V. István király' az ő atyja IV. Béla által alapitott csuti vagy is csalóközi sz. Lőkösről (Eustach) czimzett prépostság' részére 1272-ben kiadott megerősitő levelében, minélfogva több faluk ajándékoztattak Nyitravármegyében; ott mondatik: „*Item in Turmaskuz, incipit meta a fluuio Nytra, — — et vadit versus Besseneu inter pratum et terram arabilem, et exit ad viam, quae ducit ad Besseneu*“, — alább: „*Et in praedistinctione cuiusdam fossati vsque ad magnum flumen Saar, iuxta quamdam pyrum, stant duae metae; quarum vna est Besseneu, et alia Kemej.*“ Ide tartozik II. András király' Sebus biró részére Zeuleus föld iránt 1217-ben kiadott adományában Nyitra' vize körül határkép érdeklett „*villa Besseneu.*“ — Úgy látszik ezekből, hogy a' Nyitra és Sitva viz környéki besenyők Bars, Komárom és Nyitra vármegyékben Nyitra-vármegyében.

Digitized by Google

elszórva egy külön nagyobb csapatot alkottak a' hajdani századok alatt, kapcsolatban levén velök a' csalóköziek is. Különben, most is fön van e' megyében Pecsened nevű falu Kosztolántól és Vág folyamtól nem messze, ugy Besenyő népes puszta Recsény filiája Nyitra és Galgócz között: ismét: Besznyákfalva.

Pest-vármegyében. 23. §. Pest, Pilis és Solt vármegyékben: Hogy hajdan besenyők tartózkodtak, hirdeti a' Hatvantól nem nagy táválsági Besenyő vagy Besnyő népesitett puszta, ugy szinte más két hasonló nevű puszta, mellynek egyike Sári falu, másik Nagy-Körös mezőváros filiája. Buda körül is volt Besenyő, II. András királynak a' leleszi prépostság' alapitását megerősitő 1214-diki levele' ime sorai szerint: „*Praedium etiam contulit* (Boleslav váczi püspökről mondatik), *quod est circa Budam, Beseneu nomine.*“ — I. Leopold király' Szelepcsényi György kalocsai érsek' részére 1665-ben kiadott védlevelében „Besenyő“ mint Solt vármegyei népes felu jő elő. — E' megyéhez tartozottnak látszik azon Besenyő falu is, mellyben Otto kir. Henrik bán' levelénél fogva Valterfi Endre budai polgárt mint ősi birtokában megerősiti, igy hangozván az 1306-diki levél: „*Possessiones — in magna insula existentes, videlicet Besseneö, et Eörsziget vocatas, — — reddidimus et restitui fecimus eidem Magistro Endre.*“

Posony-vármegyében. 24. §. Pozsony vármegyében: Nagy és Kis Padány nevű két falu reájok emlékeztet. IV. Béla király' néhány padányiaknak mint tárnokainak, kik besenyők' fiainak neveztettek, nemességet adó 1265-diki levelében foglaltatik: „*Saul et Paulus, filii Salamonis de villa Padan, Theber, Elias, et Harcus, filii Joka de eadem, Tauernici nostri, qui filii Bissenorum dicuntur.*“

Somogy-vármegyében. 25. §. Somogy vármegyében: Két hely van mai nap, mint ellenmondhatlan tanúságra vezető emlék a' besenyők' ott honozásáról, egyik Besen puszta, másik Besenye vagy Besenyőfalu. Ez utóbbikról irja III. Béla király a' fejérvári keresztesek' álapitását megerősitő 1193-diki levelében Zuluc (Szulok) falu' határát elszámláltánál: „*Inde ad villam Gurguteg* (Görgeteg), *inde ad villam Bissenorum.*“ Kételenül ezen „*villa Bissenorum*“ neveztetik sz. László király' a' somogyi apátságot alapitó 1199-diki levelében „*Pincinaticorum villa*“ néven, az ajándékozott faluk' sorában, igy fejezvén ki magát a' sz. király: „*Pincinaticiorum villa, cum seruis et territorio suo.*“ Ezeken kivül II. András király a' pannonhalmi apát-

Digitized by Google

ság' némi szerzemény-birtokait megerősitő 1221-diki levelében nagyhalmi besenyőket emleget, kiknek, széjjel e' megyében, mint kivenni lehet, szőlő birtokaik valának, így irván: „*Item confirmamus etiam sententiam definitivam nostri Palatini, Nicolai, filii Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, vt cum dicti Bysseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellantur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simeghiensi emtitie acquisitis, vel vinis emtitie congregatis dare teneantur.*“ Ugyanazon apátságnak a' mondott király által a' somogyvármegyei szőlő-dézsmák fölött 1229-ben kiadott itélő levélben áll: „*In villa S. Nicolai de Zoulat quadraginta mansiones, exceptis paruulis et iuuenibus, terram ad decem aratra, foenetum viginti quinque iugerum, vineas centum viginti cultas; et habent vnum locum aptum ad vineas, et arandum, qui vocatur Besenewmal.*“ Ha a' szoládi határban létezett besenyőkről nevet viselő hegy szőlővel és szántófölddel, szükségképen kellett nekik ott lakniok is. Kún László király a' nyulszigeti apáczák' somogyvármegyei némi birtokai fölött határlevelet adván ki 1279-ben, mondja: „*Item cursus metarum praedictae terrae Eche hoc ordine distinguuntur: Prima meta incipit a parte meridionali in magna via, quae procedit per pontem in fluuio Kopus, tendit vsque ad viam, quae vocatur Beseneuvta.*“ Tehát nem csak faluk neveztettek a' besenyőkről, hanem hegyek és utak, emlékezzünk Mosonvármegyére, hol sziget nyert tőlök nevet; Tolnavármegyénél majd révre fogunk találni. Kiviláglik az imént idézett XII-dik századi két rendbeli oklevelekből az is: hogy a' „Besenyő“ nevű helyeket általánfogva „*villa Bissenorum*“ névvel illeték latin nyelvű okleveleink. E' megyében létezett egykor Besenyő sz. György nevű hely is, mellyről VI. László kir. gordowai Fanchy Imrefi Frank' részére 1455-ben kelt adománylevele így emlékezik: „*Portionem possessionariam in possessione Besenewzenthgewrgh eodem Comitatu Simigiensi existenti habita, que condam Johannis Nemes dicti de eadem Besenewzenthgewrgh prefuisse perhibetur.*“

26. §. Szabolcs vármegyében: Besenyőd nevű falu eléggé bizonyitja lakosainak eredetikép besenyő vérből származásukat, mit reménylhetően még majd oklevelekkel is bizonyithatunk, miután I. Károly kir. némi 1326-dik oklevelében előfordul e' hely. Valószinükép ide tartozik a' váradi registrum' ime sora 1216-dik évről: „*Kelian, de villa Be-* Szabolcsvármegyében.

Digitized by Google

seneud, impetiit Budam, Petrum, Vendec, Borozlou, Poucam, et Buntam, de villa Vosian, praedio Simonis.“ (§. 298.) Bezdéd falu’ neve is hihetőkép e’ népségtől származék.

Szala-vármegyében. 27. §. Szala vármegyében: Szinte Besenyő nevű falu nem hagy kételkedni eredeti lakosainak besenyő voltokról, hihetőleg ezen falu az, melly sz. István kir. a’ szalavári apátsápot alapitó 1010-diki levelében mint ajándék „Bessynew“ néven előfordúl.

Szerem-vármegyében. 28. §. Szerem vármegyében: Besenyő, a’ tótoknál Bessenevo, ráczoknál Beshenevo, falu, hogy nem más, mint a’ Dráva-Száva közt több helyen, úgy itt is tanyázó besenyőktől vette nevezetét, kiki elhiheti. Ezen helyre tartozik IV. Béla kir. 1253-diki azon levele is, miszerint Lőrincz’ bésenyői birónak hamis pénz’ készitéseért elkobzott, és Iván mesternek adott javait örökképen megerősiti: „*Cum Laurentius villicus de Besenev, quae ad Ecclesiam S. Gregorii pertinet, nec non filius ipsius Demetrius nomine, ac Iohannes, gener Gregorii de eadem villa Besenev per Camerarios nostros Sirmienses, Leopoldum scilicet, et socios eiusdem in manifesto crimine fabricationis falsae monete deprehensi, coram ven. P. Benedicto Archi-Episcopo Colocensi, aulae nostre Cancellario, — — qui per totam Sirmiam non solum honore Comitatus, sed etiam vice et auctoritate nostra ex delegatione nostra fungebatur, exigente iustitia, in ipso opere deprehensi, fuissent convicti.*“

Temes-vármegyében. 29. §. Temes vármegyében: Új Besenyő vagy Besenova nevű falu örök emléke marad az egykor ott megszállt, hihetőképen a’ török időkben kiirtott besenyőknek.

Tolna-vármegyében. 30. §. Tolna vármegyében. Hogy voltak besenyők, kétségen kivül teszi II. András kir. a’ fejérvári keresztesek részére Földvár és Fadd nevű birtokuk iránt 1211-ben kiadott privilegiuma, mellyben az elsőbbik határa’ leirásánál „Besenerev“ és „Besenető“ fordul elő. Továbbá, a’ már fönebb Fejérvármegyénél olvasható, Miklós nádor által Tolna vármegye’ közgyülésén 1352-ben hozott itélet’ rendiben Gergely mr. besenyők’ birája által elfoglalt Görbő nevű falunak (most puszta) az abrahámi apát’ részére lett visszaadása, és a’ besenyők’ mondott birájának e’ megye’ közgyülésén jelen volta, nem másra mint besenyők’ ott keblezésére mutat.

Torontál-vármegyében. 31. §. Torontál vármegyében. A’ most uj szállitványi bolgár lakosokat magában foglaló Ó Besenyő vagy Besenova mezőváros hajdan-

Digitized by Google

korban hogy besenyő eredetű lakosoktól vette nevezetét: kételkedni senki sem fog; erről azonban, mint hajdan Csanádvármegyéhez tartozóról a' nagyobb csoportoknál szóltunk.

32. §. Veröczevármegyében. Eszék' környékén már a' XII-dik században számos besenyő népség' laktát eléggé bizonyitja Imre kir. 1196-ban a' székudvari (czikadori) apátság' részére kiadott oklevele, miszerint az eszéki vásár' helyén, és azon apátság' minden révein vámfizetésre szoritattak a' környékbeli besenyők ím ezekkel: „*Statuimus etiam, vt Hysmaelitae, vel Bysseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint, in foro Ezek, et in omnibus portubus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant.*“ Veröcze-vármegyében.

33. §. Honunk' határán túl, a' testvér magyar hazában, Erdélyben is laktak nem kevés számu besenyők, kiknek emlékezetöket mai napig föntartotta a' Besenyő (Heidendorf, villa Pagania) néven ismeretes négy helység Alsó-Fejér és Küköllő vármegyében, Besztercze- meg Háromszékben, úgy Besennyő patak, a' Szepsi és Kézdi-Szézken által folyó, meg Bese falu Fölső-Fejérvármegyében. Nyomós bizonyságot tesznek róluk ezenfölül az oklevelek' saját szavai. II. András kir. az erdélyi szászoknak (Hospites Teutonici Vltrasiluani) különös szabadságokat ajándékozó 1224-diki levele szerint némelly besenyők erdejükkel együtt azokhoz csatoltatván, a' nyert szabadságokban egyenlően részesitetnek. „*Praeter supradicta* (igy hangzik a' kiváltság) *siluam Blacorum et Bissenorum cum aquis, usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis, et Bissenis, eisdem contulimus; vt praefata gaudeant libertate, nulli inde seruire teneantur.*“ — Ott is tehát, valamint a' magyar honban, némi kitünő szabadságokkal birtak; tanú erre Tamás erdélyi vajdának a' fejérvári káptalanhoz Apor nemzetség' osztályos ügyében intézett 1324-diki parancsa, 's annak következésében a' káptalan által tett tudósitás, miszerint az illető felek megosztozván, Opour, Sándor és Egyed a' szárazpataki fölső Fejérvármegyében beblezett jószágokban nyolczvanöt szabad besenyő lakhelyeket „*Octaginta quinque mansiones liberorum Bicenorum*“ kaptak. Erdélyben.

34. §. Miután a' nagyobb felekezeti és kisebb csapatu besenyőket krónikáink' és okleveleink', úgy régi és jelenkori geographiánk' utmutatásánál fogva helyenként mintegy huszonnégy vármegyében föltaláltatóknak kitelhetően bebizonyitottam: még más biztos kalauzunk is létezik a' messzi

Digitized by Google

régiségből azok' bővebb kinyomozására. Ha történetkönyveinket az oklevelekkel gondos figyelmü olvasás után egybevetjük, meggyőződünk arról, hogy a' besenyők „*Eurí*" vagy „*Confiniorum custodes*" — „*Speculatores*" és „*Spiculatores*" — „*Siculi*" végre „*Sagittarii*" néven is emlitetnek. Mind ezen neveknek egyenként reájok tartozásáról elég bizonyságot nyjtanak a' következő hiteles adatok.

Besenyők mint végőrök.

35. §. I. Besenyők mint végőrök. Világosan mondja Béla kir. névtelen jegyzője már fönebb is emlitett soraiban: „*Dux vero Zulta, — ex parte Theothonicorum ultra lutum Musun, collocavit etiam Bissenos non paucos habitare, pro defensione regni sui.*" Ezen határszéli besenyőket sz. László' törvénye már őröknek nevezi, illy kifejezéssel: „*Custodes confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur.*" Valamint tehát a' hadseregnél elülálló, kémkedve vigyázó csapatok őröknek hivattak atyáinknál, úgy a' hon' határszélin a' szomszéd ellenséges népekre ügyelni tartozók is olly nevet viseltek; amazokról mondja IV. Béla kir. egy 1246-diki oklevelében: „*Custodes exercituum, — qui vulgo Eur dicuntur.*" De lássuk közelebbről, mit tart sz. László törvénye a' besenyőkről? A' törvény' szavai ím ezek: „*Comites confiniorum, si equos, vel boves ultra fines hujus patriae, sine licentia Regis, vendere praesumserint; Comitatus honore priventur. Custodes ergo confiniorum, qui vulgo Ewrii vocantur, si absque licentia Comitum tale quid commiserint; libertatem amittant, si pauperes fuerint. Illis vero Custodibus, qui praesunt, si in culpa eadem rei inventi fuerint, cum omnibus quae habuerint, pereant: Soli filii, et filiae in libertate permaneant.*" (Lib. II. cap. 17.) Saját biráik- (őrgrófjaik) és különös szabadságaikról eléggé értesitenek e' sorok; de azt is tanulhatjuk ezekből, hogy nem más, mint a' hon' határaira nyuló Pozsony, Moson, Sopron, Vas és Szalavármegyékben egykor elterjedt végőröket illeti, kik, besenyőkből szerkesztettek. E' végőrök közől a' vasvármegyeiek most is viselik nevüket az úgynevezett Őrségi kerületben; ezekről azonban, mint valóságos besenyő népről, különösen lesz emlités.

Besenyők mint Speculatorok.

36. §. II. Besenyők mint Speculatorok. Maga a' „*Speculator*" szó megfejti jelentését, az oklevelek is „Őr" értelemre magyarázzák. V. István kir. némi 1272-diki oklevelében áll: „*Terra speculatorum nostrorum Eur vulgo dictorum.*" Ugyanazért, nem mást, mint a' véghelyi besenyőket illeti II. András kir. a' sz. kereszti monostor' besenyők lakta birtokának

Digitized by Google

védelmét parancsoló év nélkül kelt levele, midőn mondja: „*Omnibus Speculatoribbus — Musuniensis et Supruniensis castri pacem et Salutem.*“ Szinte csak a' sopronmegyei besenyőkre alkalmazható ugyanazon kir. a' soproni nyilazókat szőlló-vám alól fölmentő 1270-diki levele, a' speculatorokról így emlékezvén: „*Ceterum vobis omnibus tributariis in Comitatu Sproniensi, et specialiter in Bobut, in Ferteufeu, et inter Speculatores constitutis, praecipimus.*“ A' szalavármegyei besenyő végőrök is illy néven jeleltetnek Zsigmond kir. alatt ellenök hozatott némi 1392-diki itéletlevélben, ekképen: „*Nos Sigismundus — vna cum Praelatis, et Baronibus nostris — in Kismarton existentibus, certi Speculatores vulgariter Zalaeur vocati, vice et nomine uniuersitatis ipsorum, Celsitudinis nostrae adeuntes conspectum; aduersus cirum Magnificum Ladislaum, filium Petri de Sarov, tunc Comitem Temesiensem, proposuerunt eomodo, vt ipse dictus Ladislaus ipsos a nostra Maiestate subreptitie impetrasset, et iniuste et indebite obtinuisset, cum nusquam cuipiam hominum per Regiam Maiestatem actenus perpetuo donati extitissent, forentque liberi, et tantummodo ad speculationis officium deputati; ob hoc ipsi eundem Ladislaum filium Petri tempore statutionis eorum sibi faciendae legitime prohibuissent.*“

37. §. Fölváltva a' „*Speculator*“ névvel, „*Spiculator*“-oknak is hivattak a' végőrök, melly, ha nem hibás csere, bizonyára a' „*Spicula*“- azaz: lándzsa szótól kölcsönöztetett; lándzsával őrt állásokért neveztetvén spiculatoroknak, valamint a' nyilazástól „*Sagittarius*“-oknak. V. István mint ifjabb király' Gosztuni Miklósfiak' részére 1269-ben kiadott nemesitő levelében Rába melletti, Vasvármegyében keblezett királyi spiculator népet emlit ekképen: „*Ipsos — eximendo de numero populorum nostrorum Spiculatorum — cum terra Kuerszorum vocata — quae iacet inter villam Chakon, et villam Gosztun, in numerum seruientium nostrorum duximus transferendos.*“ Csakány és Gasztony, magyar helységek mainap a' Rába mellett, az úgynevezett őrségi vidéknek tő szomszédságában. Hasonló néven nevezi a' mondott vármegyében Borostyánkő és Németujvár közt szép kiterjedésű földön települt besenyő végőröket I. Károly király' 1327-ben kelt ime nevezetes oklevele: „*Nos Carolus, Dei gratia, Rex Hungariae, tenore praesentium significamus quibas expedit vniuersis: quod nos volentes, vt Spiculatores nostri, qui inter castra Vyuar et Borostyan vocata, residentias et possessiones haberent, vel habere dignoscerentur, illis*

Digitized by Google

libertatibus et Seruitiis, quibus tempore Dominorum Belae, Stephani, et Ladislai olim illustrium regum Hungariae, felicium recordationum nostrorum Praedecessorum vsi extiterunt et permanserunt, nostris temporibus, quibus Dei clementia regno huic feliciter praesidemus, permaneant et existant pacifice et quiete. Qui autem ex eis, tempore impacato de propriis eorum residentiis, libertatibus et seruitiis, alio se transtulissent, ad debita ipsorum loca et obsequia reuertantur, Comiti Nicolao, filio Petri, de Superiori Eör, quondam eiusdem spiculatori condiximus, sed nunc per nos meritis suis requirentibus, in numerum et collegium nobilium seruientium regalium perpetuo translato; quem Capitaneum ipsorum Spiculatorum quem scilicet vulgariter Eörnagyságh dicunt, constituimus esse et existere, commisimu; Quod idem Nicolaus Comes eosdem Spiculatores nostros quocunque sint dispersi, requirat et reducat ad eorum loca propria et possessiones, terminos earumdem possessionum, et metas ab omnibus commetaneis suis et vicinis distinguendo, seruetque nobis eosdem in debitis eorum libertatibus et seruitiis nobis impendendis. Itaque vobis vniuersis cuiusuis status et dignitatis hominibus praecipientes firmiter per praesentes mandamus, quatenus in quorumcunque vestrorum locis, villis et terminis dicti spiculatores nostri existerent, vel aliqui ex iisdem per dictum Comitem Nicolaum apud vos, vel vestrum quoslibet reperirentur, absque omni difficultate pacifice remittatis, aliud facere nullatenus praesummentes. Datum in alto castro, in octauis Natiuitatis beati Ioanni Baptistae. Anno MCCCXVII.“ Végre azon végőrök’ „Spiculator“ nevéről meggyőz bennünket ismét Károly király’ a’ Mosonvármegyében virágzott kathai őrök’ részére 1339-ben kiadott következő privilegiuma: *„Nos Karolus, Dei gratia, Rex Hungariae, significamus tenore praesentium quibus expedit, vniversis, memoriae commendantes; quod nos Laureutio, Ioanni et Nicolao, Spiculatoribus nostri de Katha de Comitatu Mosoniensi; ipsorum et totius generationis eorumdem de eodem, vice et nomine humiliter supplicantibus, et exinde nostram Maiestatem flagitantibus, gratiose annuentes concedimus et promittimus, quod eosdem et eorum totam generationem de praedicta villa Katha, in eorum primaeva libertate, quam in exercitio seruitii spiculationis infinibus Teutoniae continue residentes temporibus priorum regum, piorum prcgenitorum nostrorum, felicium recordationum habebant, et habere dignoscebantur, deinceps semper conseruabimus, et faciemus conseruari immunes; ita tamen, quod iidem nostri*

Digitized by Google

Spiculatores eorum seruitia et officia spiculationis, vt quemadmodum eorum progenitores antiquitus exercebant, facere et exercere teneantur, more consueto, absque cuiusuis temporis intervallo, equis bonis, velocibus, sepe conservatis, armati decenter incedentes; Comiti Mosoniensi praesenti ac futuro, virtute litterarum praesentium firmiter praecipientes committimus, quatenus eosdem regni nostri Spiculatores in eorum libertate non praesumat molestare. Datum Posonii tertio die festi nativitatis beati Ioannis Baptistae. Anno Domini MCCCXXXIX." Azonban, hogy a' Spiculator név csak önkényes fölváltása volt a' Speculatornak, eléggé kitünteti Károly kir. a' vasvármegyei órök' részére 1327-ben kelt levelének Eöri Mihály és Benedek kérésére 1436-ban a' vásári káptalan által jeles alkatban készitett általirása, mellyben *Speculator* találtatik a' Spiculator helyett; úgy srinte azon káptalan' 1610-diki ujabb transumtumában is.

Besenyők mint Siculusok.

38. §. III. Besenyők mint Siculusok. A' „*Siculus*" vagy székel nevezet is egy jelentésü a' végőrrel, speculatorral, és szinte azon besenyőkre ruháztatott őseinknél, kiknek tisztök 's kötelességök vala az orszag' határszélin vigyázni. Sötét homályban botorkálnak ugyanazért némelly iróink, kik a' bécsi képes krónika' ime sorait: „*Bisseni atqua Siculi villissimi usque ad castrum regis, absque vulnere fugerunt.*" (Tur. P. II. c. LXIII.); ismétt: „*Bisseni vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt.*" (Ibid. c. LXV.) az erdélyi székelekre tartozónak vélik. Miként teremhettek volna az elbeszélt két rendbeli esetnél, t. i. II. István király' 1123-dik év körül a' csehek ellen, és II. Geyza király' 1164-beu az austriaiakkal viselt véres hadában mint társak messzi távulban élő erdélyi székelek? úgy vélem, senki meg nem fejti. Csak besenyő székelek vehettek részt e' két csatában. Fontos oklevelet tartott fön a' Sopron vármegyében kebelezett vági besenyőszékelekről, kiket eddig történetvizsgálóink Vág' vize mellé hibásan helyeztek, Bonfin Antal' honi dolgainkról irott könyvének frankfurti 1581-diki és kölni 1690-diki kiadásához mellékelt királyok' Decretumának Bécsben, 1580-ben nyomatott példánya, melly szerint IV. Béla kir. a' vági székeleknek némi kitüntető szabadságokat ad, különösen hadi szolgálattételök' dolgában. Igy hangzik az évszám nélküli levél egész kiterjedésben: „*Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaeque Rex. Omnibus tam praesentibus quam futuris, praesentes litteras inspecturis, salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum,*

Digitized by Google

tam praesentium, quam futurorum noticiam harum serie volumus peruenire: Quod cum Siculi de Wagh, olim per Comitem suum fuissent plurimum aggrauati, nobisque super grauamine ipsorum huiusmodi ex parte eorum frequentius fuisset supplicatum: Nos qui ex officio suscepti regiminis nostri condolescere debemus cum moderatione petitionibus subditorum, eosdem Siculos, a grauamine suo praedicto eximendos ordinaueramus, vt sub certo numero hominum, videlicet centum armatorum, nobis et regno nostro in omni expeditione nostra seruire teneantur, super gratia, seu misericordia nostrum priuilegium concedendo; sperantes, vt iidem ad seruitium nobis et regno nostro impedendum, utiles et idonei habeantur. Verum quia praedicti Siculi in libertate persistentes praenotata, nobis in omnibus expeditionibus nostris, quas secundum temporis diuersitatem, et negociorum nostrorum qualitatem habere nos oportuit, vltra ipsam ordinationem nostram, quasi de virtute in virtutem gradatim ascendentes, adeo gratum et laudabile seruitium impenderunt, vt noster Regius animus frequentius in seruitiis quieuisset eorundem. Nos huiusmodi fidelitatibus et seruitiis eorum laudabilibus, ex benignitate Regia, grato recompensationis munere occurrentes, satisfacere cupientes, vt eo splendidius nobis seruire valeant, quo specialius eos amplectimur Regio cum fauore, talem eis gratiam duximus faciendam, quod non sub certo numero, sed eo modo, sicut seruientes Regales per se et personaliter armati nobiscum exercituare teneantur. Vt igitur haec a nobis concessa gratia robur obtineat perpetuae firmitatis, nec per quempiam processu temporis retractari valeat, aut in irritum reuocari, praesentes concessimus literas.“ Mai nap fönvan Sopronvármegyében Rába’ vize mellett, Árpástól nem messzire, hol, mint fölebb láttuk, a’ besenyők’ fészke volt, a’ Vág nevű magyar falu, mellynek lakosai más régi oklevelekben besenyőknek, majd nyilazóknak „Sagittarii“ mondatnak.

Laktak Siculusok Pozsony és Nyitravármegyében is Nagy-Szombaton fölül Korompa, Boleraz és Klucsován’ határától kezdve a’ Vág és Tirna vize között Morva’ vizéig, kik a’ csehek ellen őrködtek. Miután már Liptó vármegyénél elmondatott, hogy annak vágmenti részén honoztak besenyők, ez éjszak-határszéli Siculusokat tőlök különböző népsépnek tartani okunk nincs. IV. Béla király a’ nagyszombati apáczák’ részére Baralad (most Boleraz) falu fölött kelt adománylevele’ 1256-beni megerősitésében a’ határ’ leirásánál mondja: *„Inde per riuum tendit ad magnam Syluam versus Si-*

Digitized by Google

culos; et ibi sunt tres mete, versus occidentem: vna meta pertinet ad villam Baralath, tertia meta ad Siculos." I. Lajos király' 1364-diki levelében továbbá: „*Ipsam metam transeundo per eandem silvam magnam curreret ad vnam viam, et perueniret ad tres metas terreas antiquas, quarum vna separaret terrae Syculorum, alia villae Gyos nunc vocatae, olim vero Solumus nuncupatae.*" Csalhatatlan emlékére találunk maiglan Pozsonyvármegye' most leirt vidékén, a' Morva' vizénél, hol Austriával és Moráviával ütközik honunk, e' Siculosoknak a' Székelfalva nevű helységben, melly a' németektől „*Sekeln*" a' tótoktól pedig „*Szecula*" néven hivatik. Könnyen kiviláglik ezekből, hogy a' székel nevet viselő helyek is, mint Székely, Szabolcs-, Kis- és Nagy-Székely, Tolna-, Székelyhid vagy Székelyvám (németűl Zichelhid) Biharvármegyében, besenyő székelektől nyerék nevöket. A' váradi registrumban emlitetik 1219-dik évre 17. §. „*Villa Zekul.*" 1217-re 208. §. „*Bichorienses de centurionatu Szeculszaz.*" 1216-ra „*Villa Szecul.*" Biharvárának e' szerint egy század osztály-vidéke (járása) székel névvel jelelteték, hihetőleg az ott lakó besenyő-székel népségtől.

Méltán kételkedhetni már ezek után, hogy azon népség, mellyet Béla király' névtelen jegyzője „*Siculi*" és „*Sycli*" néven (cap. L. LVI.) Árpád eleibe a' Korogy vizéig vezet, valljon erdélyi, vagy pedig a' magyarhoni már Árpád előtt itt létezett besenyő-székel volt-e? Amazoknak tartani vagy csak azért sem biztos, mivel a' történet' fonala szerint Árpád' meghóditott tartománya és a' székel hon közt nagy távulságra kiterjedő Erdélyország később foglaltatott el a' magyarok által, ezt maga a' hitelre méltó névtelen iró is világositván.

Besenyők mint Sagittariusok.

39. §. IV. Besenyők mint Sagittariusok. Valamint végőrködési kötelességükről őröknek, Speculatoroknak és Siculusoknak is hivattak, úgy hadakozás módjok- 's fegyverviselésökről nyilazóknak, azaz jászoknak „*Sagittarii*" neveztettek a' besenyők. Sopron-, Somogy- és Szala vármegyében, mint már tudjuk, a' besenyők' fészkében laktukról csalhatatlan bizonyságot tesznek az eddig ismert oklevelek. — II. András király' a' borsmonostori zárda részére Bors biró által tett ajándékot megerősitő 1225-diki levelében olvashatni: „*Dederunt etiam terram, qui vocatur Dag, cuius prima meta incipit iuxta viam, quae venit de Suprun, inter duo Dag, — — et abhinc per plures metas versus orientem properat, per vallem pluuialem ad duas metas iuxta terram Sagittariorum.*" Ezen

Digitized by Google

sopronmegyei besenyő jászokat V. István király 1270-diki levele által minden szőlővámok alól fölmentvén, mondja: „*Sagittarios nostros de Comitatu Soproniensi, quos in consuetis libertatibus ipsorum conseruantes, fauore et gratia prosequi intendimus.*“ Még világosabban fejezi ki magát e' tárgyra Kún László király a' besenyő jász felekezet' lueri (most Lewer Sopronváros határában) részének Sopronvára' polgáraihoz csatlásáról szóló 1277-ki levelében: „*Cum villicus* (úgymond) *et ciues de castro nostro Soproniensi propter eorum paucitatem commode non suffecissent ad conseruationem Castri memorati, ei medietatem Sagittariorum de villa Luer, circa dictum castrum existentium, in ipsorum ciuium numeri augmentationem Dominus Bela, auus noster, et Stephanus Pater noster, karissimi, clararum recordationum transtulissent, libertatem ipsorum Ciuium eisdem, concedendo. Nos, — — concessimus eisdem, vt et alia medietas Sagittariorum de villa ante dicta ad conseruationem praedicti castri, et ad augmentationem ipsorum ciuium computentur, et illa et eadem per omnia gaudent libertate qua ciues praefati gratulantur.*“ A' soproni polgárok tehát a' szomszéd Sagittariusokból nyerék szaporulásukat; mit ugyanazon király' hason tárgyú 1282-diki megerősitő levele továbbá is bizonyit mondván: „*Hospites de Supronio, et ex iis nominatim, Iacobus de Sagittariis nostris circa Supronium constitutis.*“

A' már Siculus néven előállitott sopronvármegyei vági besenyők közől most emlitett V. István király nehányakat nemesek' sorába emelvén 1272-diki levele által, Sagittariusoknak nevezi őket: „*Attendeutes fidelitates et seruitia Demetrii, Abraam, Mathey, Deme, Galli et Mikus, Sagittariorum nostrorum de Wagh.*“ Épen e' vági Sagittariusok tünnek föl a' baranyavármegyei besenyők közt Kún László' 1279-diki oklevele' nyomán, minélfogva ugyanis ezen V. István által megnemesitetteknek Baranyavármegyében Okur vize mellett fekvő Zeguedi földüket a' többi ottani Sagittariusok' földétől elkülönözvén, azok' sorsa 's nemzetségi állapotja alól kivévén, valóságos nemesi vagyonná teszi, igy rendelvén: „*Iohannes filius Deme, Abram, filius Tywanus, Paulus, filius Zegey, et omnes alii cognati eorum de Zegued, qui de condicione Sagittariorum de Wagh originem duxerant, ad nosram accedentes presenciam: nobis humiliter supplicarunt, vt nos eosdem propter merita seruiciorum, cum terra eorum Zegued vocata, iuxta fluuium Okur, in Comitatu*

Digitized by Google

Barana existenti, a terris aliorum certis vndique metis separata, a nexu sagittarie condicionis eximere, eripere, et liberare, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium, qui vulgariter Seruientes vocantur, transferre de benignitate dignaremur. Nos igitur predictorum Iohannis, Abrahe et Pauli ac omnium aliorum cognatorum suorum, piis precibus et sollicitis supplicationibus, ex premissis causis misericorditer iuclinati, consideratis nihilominus fidelitatibus et seruitiis eorumdem, nobis et reguo nostro impensis fideliter ac deuote: prehabita diligenti deliberacione, de communi consilio et consensu Baronum nostrorum, dictos Iohannem, Abram, Paulum, et omnes alios cognatos eorundem cum terra ipsorum, Zegued vocata, a nexu sagittarie condicionis exeminus, eripuimus, et liberauimus, ac ad numerum et dignitatem Nobilium transtulimus regni nostri; ita quod tam memorati Iohannes, Abram, Paulus et omnes alii cognati eorundem, quam filii eorum; et filiorum filii, ac ceteri posteri ipsorum, ab ipsis descendentes, ab omni nexu et seruicio sagittarie condicionis, cum praedicta terra eorum Zegued, vocata, exempti, erepti, et liberati, et plene absoluti, ac in numerum et dignitatem regni nostri Nobilium aggregati, cum priuilegio, praerogatiua, eminentia et honestate aliorum regni nostri Nobilium cum plenitudine gracie regie de cetero gratulentur; quemadmodum id per Dominum Stephanum, illustrem Regem Hungariae, patrem nostrum karissimum, pie memorie, dignoscitur eisdem indultum exstitisse.“ Mi fontos tanuság arra: hogy a’ vági jászok vérségi és birtoki kapcsolatban állottak a’ baranyai már fönebb kijelentett Okur melléki besenyő népekkel?

A’ szalavármegyei besenyők Sagittarius nevezetéről végre, többeket elmellőzvén, elég bizonyságul szolgál Csák bán szalai főispán, mint királytól kinevezett birónak a’ bucsai, ugyanazon megyében lakó nemesek részére 1268-ban kelt itélő levele, mellyben hazugdi nyilazók fordulnak elő imígy: „*Terra — Nobilium de Bocha — per Castrenses de Bocha, et Sagittarios de Hazugd, indebite occupata — — per eandem aquam Plysg separatur a Sagittariis de Hazugd.*“

40. §, Már, hogy ezen besenyő jászokról értesitenek a’ történetkönyvek „*Sagittarius*“ név alatt, annál is inkább elhihetjük, mivel a’ bécsi képes krónika szerint Péter király’ halála után a’ német császár táborának Vértes hegy körüli 1048-ban lett öldöklésénél mint mérges nyilakkal har-

Digitized by Google

czolók állitatnak elő: „*Insuper etiam Hungari et Bisseni, singulis noctibus, acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos interficiendo.*“ (Turócz. P. II. c. XLIII.) Minden kétségünk elhárul e' részben, ha a' most idézett krónika' II. István király' 1123-dik év körül a' csehekkel viselt háborújának leirását figyelemmel olvassuk, hol ez mondatik: „*Et alium nuncium misit* (Soll) *ad regem* (Stephanum), *dicens: mittat rex Sagittarios circa castra Ducis* (Bohemorum), *ne cito ad castra sua equitare praevaleant. Rex autem, vt fuit impetuosus, fecit sicut Solth dixerat, sine suorum consilio. Bohemi uidentes Sagittarios venire, sine dubio sciverunt veritatem esse, quod audiuerant. Qui impetum super Sagittarios fecerunt.* (P. II. c. LXIII.) Íme, Sagittariusok küldettek 's rohantak a' csehekre, mégis besenyőknek és siculosoknak mondatik a' tőlök megfutamló sereg! Ha már itt sem veszszük egynek a' „Bissenust, Siculust és Sagittariust“, úgy soha el nem igazodunk régiségeink' magyarázatában.

A' besenyők' e' fölváltva használt részletes nevénél fogva egyeztethetjük meg csak, mit az egykorú Otto freisingi püspök és a' bécsi képes krónika II. Geyza király' Henrik austriai vezérreli 1146-ban Pozsony körül viselt háborujáról mond, amaz Sagittariusokat, ez Bissenus-Siculusokat emlegetvén. Az elsőbbik irja: „*Igitur Rex Ungariae superveniens, castraque ponens, Oppidum* (Pozsonyt érti) *cinxit, diversis instrumentis, tormentorumque generibus adhibitis, ac Sagittariis Oppido circumfusis.*“ — Ismét: „*Positis in capite duabus praecedentibus alis, in quibus Sagittarii, quatenus, vim hostium eminus repellerent, erant.*“ Továbbá: „*Sgittariorum impetu, qui in duabus praecedentibus alis positi erant, praevenit, et illas cum duobus Comitibus, qui eidem praeerant, ferme funditus deleuit.*“ (De Gest. Frid. I. Imp. L. I. c. 30. 32.) A' másiknál olvassuk: „*Duxit enim rex exercitum contra furorem Theutonicorum insultantium et Hungariae fines devastantium.*“ Alább: „*Hungari vero, ex adverso appropinquaverunt ad praelium, et intonuerunt buccinis, et clanxerunt classicis, et clamaverunt ad Deum. Et clamor vociferantium, ascendit in coelum; et commissum est praelium. Bisseni vero pessimi, et Siculi vilissimi, omnes pariter fugerunt, sicut oves a lupis; qui more solito, praeibant agmina Hungarorum. Tunc etiam, priusquam Hungari confligere coepissent, quaedam agmina Hungarorum, perterrita sunt, a furore Theutonicorum. Praevaluerunt Theutonici Hungaris in initio belli conflictus.*“ (P. II. c. LXV.)

Digitized by Google

41. §. Valahányszor történetiróink a' Sagittariusokat szóba hozzák, mindannyiszor olly esetet rajzolnak, melly a' nagyobb csapatu besenyők' fölebb kimutatott honában, vagy ahhoz közel történt. Így, a' Henrik német császárnak az elüzött Péter' védelmére Aba Sámuel ellen 1044-dik évben kiállitott serege a' Rába' vidékén Győr és Sopron között öldökültetett a' nyilas vagy jász nép által, mint a' bécsi képes krónika ezekben előadja Turóczinál: „*Concitato itaque cursu* (Caesar) *invasit fines Hungariae, intrans per Supronium. — — Occurit autem ei, Aba rex, in Menfeu, juxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum. — — Comisso itaque praelio, inter utrumque, diu et acriter pugnatum est; sed tandem Caesar, — felicem obtinuit victoriam. — Ex Theutonicis, illo die, in loco ipso, infinita corruit multitudo. — — Sagittarii enim occiderunt eos.*“ (P. II. c. XXXVII.) Ugyancsak azon krónika szerint Péternek 1047-ben történt legyőzetése és elfogatása szintazon részeken Fejérvármegyében, Zamur falunál ment végbe a' jászok által, így adatván elő az eset: „*Petrus autem rex — cum suis Theutonicis, fugam iniit versus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret: sed evadere non potuit. — Et volebat reverti festinanter in Albam. Qui dum revertisset in villam Zamur — — collegit se in quandam curiam, et per triduum, viriliter dimicando, semetipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a Sagittariis sunt interfecti; ipse vero vivus captus, et obcoecatus.*“ (P. II. c. XLI.)

Nem merném állitani, hogy a' jász nevet viselő helységek honunk' éjszaknyugati számosb megyéiben a' besenyő Sagittariusoktól nyerték nevezetüket, ha ugyanazon helyeken 's vidékeken besenyők' lakára nem akadnék. Így, a' Komáromvármegyei Udvarddal, mit besenyőkének oklevél bizonyit, határos a' szintazon megyében kebelezett Jászfalu, mind kettővel szomszédságos levén a' barsmegyei Besenyő helység. Pozsonyvármegyében Nagyszombaton fölül, hol oklevél szerint a' Siculusok földe vala, mai nap Jász-Lócz létezik. Nyitravármegyében Nagy és Kis Jácz (helyesebben Jász) a' nyilazó besenyőkre mutat.

Besenyők' kormánytisztei.

42. §. Hiteles oklevelek győznek meg arról bennünket, hogy a' nagyobb felekezetben együtt élő besenyők különös, saját kebelbeli tisztviselőiktől kormányoztattak, millyenek valának:

I. A' Főispán (*Comes, Iudex*). Rendszerint az ország' nádora viselé e' méltóságot, találni azonban nyomára más fő hivatalban tündöklő hatal-

Digitized by Google

mas férfiaknak e' tisztben, így 1216-ban Ochus országbiró, 1329-ben Mikch slavoniai bán, 1306-ban Maróthi János machói bán vala a' besenyők' főbirája vagy ispánja.

II. Alispán, (*Comes*) a' főispánnak mintegy helyettese, hasonlóan „Comes" nevet viselvén, annak nevében igazgatott; illyen volt 1222-ben Lukács, a' Gyula nádorhoz tartozó árpási besenyők fölött. Ugy látszik, ez vala a' hadba szálló besenyők vezére. Most emlitett Gyula nádor által az árpási besenyők részére 1222-ben kiadott szabadságositó levélben mondatik ezen Comesről, hogy minden három év' fordultával ujságképen tartozzanak neki adni a' besenyők minden két lótól hat pensa mantuai denárt, a' táborba nem mehetők pedig minden lótól szinte hatot; továbbá, hogy csak egyszer tartozzék közébök menni a' Comes, midőn t. i. ujra választatik.

III. Udvarbiró (*Curialis Comes*). A' törvénykezés és igazság' kiszolgáltatására ügyelő tiszt vala ez. Az árpási besenyők' idézett szabadságlevele rendeli, hogy az udvarbiró évenként gyakrabban közöttök járjon keljen, és az előterjesztendő panaszokat megvizsgálja. Hasonló hivatalt viselt a' fejérvármegyei besenyőknél Gergely mester, ki magát majd „*Rector*" majd „*Comes Bissenorum*" czimmel nevezé. Ugyan is sz. Mártonban 1346-ban pörhalasztó-levelet ada ki némelly őrsi besenyők' dolgában, mellyből birás-kodási köre eléggé napfényre jő.

IV. Jobbágyok (*Jobbagiones*). Valamint magyar eleinknél első eredeti tiszta értelemben főbb, előkelő, jobb-ág vagy nemzetségbeli embert jelentett e' nevezet, úgy a' besenyőknél is a' jobbágyság tisztelet-'s rangosztályul véteték. Békeidőben a' közbirák, törvényszolgák, hadban a' századosak és tizedesek hivatalával ruháztattak föl; rendesen ez vala a' fegyverviselő, mindig talpon álló rész, miként a' főispánok mellett a' várjobbágyi rend; ugyanazért több javadalmakban 's kedvezésekben is részesültek; kitetszőbb jogaikat a' többi köz besenyők fölött bizonyitja az árpási szabadságlevél, melly azt tartja rólok, hogy az alispán (Comes) közébök jöttével ne köz besenyők menjenek vele, hanem egy a' jobbágyok közől menjen előtte, és az jelelje ki annak jogait; továbbá, bogy a' jobbágyokhoz, kik személyesen hadba mehetnek, az udvarbiró be ne szálljon. Ugyanazon oklevél szerint Mika, az árpási besenyők' egyik jobbágya azért, mivel, mint Lukács birót vezető, az őt illető tartozások' beszedésében roszul értesitvén, némi zsarolásokra, és így jogsértésre nyujtott okot, minden

Digitized by Google

javai' elvesztésében marasztaltatott el, olly módon, hogy sem ő, sem maradékai közől valaki jóbbágyi tisztséget a' besenyőknél ne viselhessen. „*Quamobrem* (ezek a' privilegium szavai) *idem Mika, tamquam destructor libertatis fuisset judicatus, remansit ad perdendam totam substantiam suam, ita quod nec ipse, nec aliquis successorum honorem Jobbagionum possit adipisci.*"

Besenyők' birái.

43. §. A' mennyire kinyomozható vala oklevelekből a' besenyők' fő- és albiráinak, ispánjainak névsora, ime renddel következik két századra terjedve.

1216. Ochus, II. András király alatt országbiró és besenyők birája. („*Ochus Curialis Comes et Comes Bissenorum.*")

1222. Gyula nádor, besenyők' főbirája.

1222. Lnkács, besenyők' birája. („*Lucas, Comes Bissenorum.*")

1267. Poky Oliver, Rába körülti besenyők' birája („*Oliverius de Pock, Comes Jauriensis, et Judex Bissenorum circa Rabam.*")

1324. Fülöp nádor, kúnok és besenyők' birája. („*Philippus Palatinus, Comes Scepusiensis et de Vjvar, ac Iudex Cumanorum nec non Byssenorum.*")

1329. Mikch mester slavoniai bán és besenyők' birája. („*Magister Mikch, Banus totius Slauoniae et Comes Bissenorum.*")

1346. Gergely mr. besenyők' igazgatója. („*Magister Gregorius, Rector Bissenorum.*")

1347. u. a. Gergely mr. benyők' birája. („*Comes Bessenorum.*")

1351. u. a. besenyő, besenyők' birája. („*Magister Gregorius Byssenus, Comes Bissenorum.*")

1406. Maróthi János, macsói bán és besenyők' birája. („*Ioannes de Maroth, Banus Machoviensis et Comes Bissenorum.*")

Besenyő jeles férfiak.

44. §. Előszámlált biráikon kivül besenyő származásu több nevezetes férfiaknak maradt fön emléke, kik ezek:

970—100. Thomoy nembeli Thonuzoba, fejdelmi vérből származott besenyő.

1000. körül. Thonuzobafi Urkund.

1074. Zultan vagy Zolta, besenyők' vezére. (*Princeps Bissenorum.*)

1192. Mog, Mogh vagy Moch, nádor és bácsi főispán, besenyő. (*Bissenus.*)

Digitized by Google

1225. körül. II. András király alatt Aba, besenyő, királyi ember. (*Aba Bissenus, homo regius.*)

1265. Padányi Salamonfi Saul és Saulus, úgy szinte padányi Jokafi Theber, Illés, és Harcus, királyi tárnokok, és besenyő fiak (*filii bissenorum*), meg Pyrimus, Jeke, Chenken, Jakou és Kopesh, az ő rokonaik, ország' nemesei' sorába emeltetnek IV. Béla király által.

1294—96. Opsafi Joanka, és Oliver, Lochkfi Beke, Itemerfi Itee és Isak, besenyők.

1326. Fanchi Nothyr Máté, Zulfi Dominik, Kozmafi Balás, Ompudfi István, és Pál, Ipochfi Beze és Bernalthfi András, fecsei besenyők (*Bisseni*).

1329. Benedek Baranyavármegye' főispánja, besenyő (*Bisseneus*).

1335. Nothyr Máté biró, besenyő, és fancsi nemes, — Miklós, János és Balázs, fiai.

1338. Sadányi Jánosfi Gergely besenyő, I. Károly királytól Besseneő, Egres és Hatvan, besenyő elei által birt falukat visszanyeri.

1342. Beke, besenyő (*Bissenus*) Dunasziget' birája. (*Comes Insulae maioris.*)

1344. Ladányi Jánosfi Gergely besenyő (*Bissenus*).

1345. Lőrinczfi Farkas Jakab, sági besenyő és Andrásfi Ferencz tulgei besenyő.

1346—7. Györgyfi Miklós, és fiai Genepse, Dominik, István, András, Antal, — Péterfi Bielke, és János, — Jakab és File, gyula-örsi besenyők.

1349. János, besenyő, I. Lajos király' allovászmestere. (*Joannes dictus Bessenyew vice agazo domini Ludowici Regis.*)

1351. Gergely mr. besenyő, ki besenyők' birája.

1381. Mátyás nezdei (t. nezetei, Nyitrában) besenyő, I. Mária királynő' udvarnoka.

1386. István hordi besenyő, ismét Mária királyné' udvarnoka. („*Stephanus Bissenus de Hord aulae regin. M. familiaris.*)

1387. Gacelfalvi Andrásfi Tamás besenyő (*dictus Bessenew*), Zsigmond királytól Zaskalicza falut nyeri ajándékul Árvában.

1390. Jakabfi Pál és Bekefi János nagybesenyői nemes besenyők.

1392. Jakabfi Pál, Jánosfi Benedek és Péterfi Gergely nagybesenyői nemes besenyők.

Digitized by Google

1404, 1406. Eorghedei Pál besenyő Dalmát, Horvát és Slavonia országok bánja („*Magnificus Paulus Byssenus de Eorghede, Dalmatiae et Croatiae ac Slavoniae Reg. Banus*“).

1405. Antalfi Benedek, Jánosfi Tamás, Jakabfi Balázs és Miklósfi Péter nagybesenyői nemes besenyők.

1411. István besenyő („*Stephanus Bissenús Dispensator Regiae Maj*“).

1495. Literati Tamás, Bakó Péter, Ravazdy Jakab és Feyér Gergel nagybesenyői nemes besenyők.

Hadi rendezetük.

45. §. Országos intézménynél fogva a' hon' németek feléi határszélei' védelmére rendeltetvén a' besenyők nagy részben, már ez által is valóságos hadi szerkezetű katonatelepeket alkottak, kik szüntelen fegyverbe öltözve őrködének az ellenséges szomszédok' kártékony becsapásai ellen. De ezen fölül más hivatások is volt. Köz háboru és fölkelés' idején a' magyar táborhoz csatoltatván, saját főispánjok' zászlója alatt a' harczoló sereg' előjáró, szaguldó osztályát képezék. Világosan irja a' bécsi képes krónika Turóczinál: „*Bisseni — et Siculi, — qui more solito praeibant agmina Hungarorum.*“ (P. II. c. LXV.) — Nemcsak hadviselésök' módjáról, hanem fegyverkezésök és öltözködésökről is elég értesitést nyujtanak történetkönyveink, mik szerint könnyű bő ruházatban, lóháton szálltak hadba. Bonfin Antal, kinek időkorában a' besenyők' ősi szerkezete még eredetiségben levén, őket jól ismerheté, szokásukról el nem mulatta följegyezni, hogy zászlos lándzsákat használva, nagy szakállt és bajuszt, taréjos forgókkal ékesitett csákót, vagyis hosszú farku süveget, persák' módjára selyemből készült bő öltözetet viselének, és a' lovak' szilajságában leginkább gyönyörködtek: „*Illis mos est* (ezek szavai) *vexillationibus uti, demissas ferre barbas, et labri vel maxime superioris nutrire pilos caudata cristatave secum ferre pilea, fluitantibus quoque vestibus indui, iisdemque sericeis, in Persarum morem, et equorum pernicitate admodum delectari.*“ (Dec. II. Lib. IV.) Bonfin' e' soraihoz Liszti János veszprémi püspök 1568-dik körül saját kezével következő észrevételt tűzé: „Innen van most huszáraink' öltözete; mellyből látható, valamint igaz is, hajdan más, mint most, öltözet' viselése a' magyarnak.“ (Kovachich, Script. RR. HH. min. T. I. 333.) Ezeket tudva, könnyen érthető már, hová czéloz a' bécsi képes krónika Turóczinál e' szavakkal: „*Vilissimi Bissenі*“ (c, 55.) „*Bisseni atque Siculi vilissimi*“ (c. 63.) „*Bisseni pes-*

Digitized by Google

simi, et Siculi vilissimi." (c. 65.) Távul sem legrosszabbat, leggyávábbat jelent, mint Horvát István egy helyen magyarázá, hanem csekély hadi szerű 's készületü lenge bajnokot. A' magyar, bölcs Leo görög cs. hiteles tanusitása szerint már a' IX. század' végén (ur. 886. † 911.) vasba, erős fegyverneműbe szeretett öltözni: „*Armantur vero* (úgymond) *frameis, loricis, arcubus, hastis; quare complures eorum duplicia in praeliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur, at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso centunculo muniunt.*" (Tactic. c. XVIII.) Illy fegyveres hadi néphez képest bizonyára csekély 's alábbvaló tekintetű vala a' könnyü ruhás, pongyola öltényü, főleg csak nyillal ellátott besenyő. A' selyem öltény (ing és gatya) hihetőleg csak a' főbbeknek 's gazdagabbaknak volt tulajdona, a' közrendű, vászonnal is megelégedvén, valamint időnkben a' fölkelő önkénytes magyar seregnél a' közvitéznek kék vászonból állott fölső ruházata. Ezeknél fogva könnyen érthető az is, mit a' torzonborz besenyőkről beszél ugyan csak a' bécsi krónikás: „*Cumque obviam ageret Bissenis marchio, videns horribiles aspectu et terribiles, timuit.*" (P. II. c. LIII.) Nem arczvonal, hanem a' megnövesztett szőr tette őket iszonyu tekintetűekké.

Besenyő szabadság.

46. §. Az őrök, Speculatorok, Siculusok és Sagittariusok, mindannyi besenyő vérségű népek' többször érdeklett kitünő szabádságaikat számba nem is véve. nyomós oklevelek emlékeznek besenyő szabadságról: „*Libertas Bissenorum.*" E' kitétel már magában szabad, szolgaságon kivüli állapotukról ád eszmét; miből könnyen következtethetni nem fegyverrel lett meghóditatásokat, hanem polgári szerződés mellett a' magyar honba fogadtatásukat. Gyula nádor, az árpási besenyők' részére 1222-ben kiadott fönebb látható levelében áll: „*Bisseni de Arpas — conquesti sunt, quod eorum libertas ab antiquo instituta — fuisset in plurimis diminuta.*" IV. Béla király a' fejérvári keresztesek' számára 1233-ban kelt adománylevele mondja: „*Item concessimus eidem Domui terram, quam habebant Bisseni in terra de Narag, ipsosque Bissenos, de beneplacito et voluntate sua, eidem domui dimisimus, iuxta libertatem ipsorum servituros.*" Ugyancsak IV. Béla 1269-ben Fanch nevű földet besenyő szabadsággal birandókép „*in libertate Bissenorum possidendam*" ajándékozta

Digitized by Google

Máté és Chutur töbözsöki besenyőknek. Millyen jogok és szabadságok lehettek tehát ezek? közelebbről tekinteni ide illő. Tudván tudjuk a' fönebb mondottakból, miként a' nagyobb felekezetű besenyők különös saját tisztviselőktől, nagy tekintető biráiktól kormányoztattak, mind béke, mind háboru' idején; igen természetes e' szerint, hogy nem más, mint azok' törvényhatósága alá tartozván, egyedül csak azok által itéltethettek 's biráltathattak meg; a' mi személyes szabadságuk' fő ágazatát alkotá. A' fegyverviselés 's katonáskodás' kötelességének eszméje ős alkotmányunk szerint több századig föld- és vagyonsajátsági, vagy hűbérszerződési jogot foglalván magában, minden földtulajdonos a' hazavédelme' terhét arányosan tartozott viselni. A' besenyők tehát úgyis mint a' haza' határőrei, veszély' idején fölkelni tartozók, igenis részesültek a' hon' intézetének javadalmában, földeiket saját örökségképen birván, minden más földesuri hatalom befolyása, vagy adózás és szolgaság' terhe nélkül. Olly igaz arányu volt köztök e' kiváltsági jog, hogy még azon besenyők, kik harczra keltek, saját köz terheik' viselésében is több szabadékkal éltek, mint az othon maradók. Ez okfőből igen szépen rendeli Gyula nádor' szabadságlevele a' birák' három évenkénti fizetését a' hadba menő besenyők által hat mantuai denárral, két lótól számitva, az oda nem mehetők által pedig ugyan annyival egy lótól teljesitetni, 's így a' hadviselők felében járultak e' teherviseléshez. Vagyonbeli joguk fő ágazata ugyanazért a' földbirtok' sajátságában, 's önkényes használatában állott.

47. §. Ezen fölül más szabadságokban is részesültek a' besenyők. Némi oklevelek' nyomán a' tized, vám, és rév-adóktól ugyanis menteknek látszanak. Imre király az eszéki vámjognak II. Geyza király által a' székudvari (czikadori) apátság' részére lett adományát megerősitő 1196-diki levelében olvashatni: „*Statuimus etiam, vt Hysmaelitae, vel Bysseny, vel cuiuscunque conditionis homines sint in foro Ezek, et in omnibus portubus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persolvant.*“ Ezen privilegium' értelme oda mutat, hogy általában szabadok voltak a' besenyők a' vámfizetéstől; különben, mi szükség vala különös rendelet által olly nyilvános kitétellel ez esetre nézve őket arra szorítani? III. Incze pápa a' veszprémi püspök és pannonhegyi apát közt fönforgó villongások' elintézését tárgyazó 1212-diki levelében mint föladott panaszt mondja amarról: „*Cogens insuper regis Sagittarios et Bisse-*

Digitized by Google

nos ad decimas integre persoluendas." Ha sérelem volt a' besenyők' egész tizedfizetésre szoritása, valamint annak vétetik, nem volt-e e' részben valamelly csonkitható kiváltsági joguk azoknak? Borsfi Miklós nádor csak törvényes itélet által szorithatta a' nagyhalmi besenyőket arra, hogy örökségeiktől, úgy a' Somogyvármegyében szerzett szőleiktől és vásárlott boraiktól a' pannonhegyi apátnak tizedet fizessenek, valamint II. András király' azon apátság' részére 1221-ben kiadott levele' ime soraiból kitetszik: „*Item confirmamus etiam sententiam definitiuam nostri Palatini, Nicolai filii Borz, quam fecit contra Byssenos de Nagyhalom, et Albenses Latinos; ita quidem, vt cum dicti Bysseni de patrimonialibus suis decimam dare non repudient, imo inuiti compellentur, multo magis de vineis suis in Comitatu Simighiensi emtitie acquisitis, vel vinis emtitie congregatis dare teneantur.*" Ide nem értvén a' kitünő érdemek' tekintetéből királyi adománynál fogva nemesi örök birtokot és szabadságot fölkérő besenyőket, e' népség' szabadsági állapota egyenlő volt azokéval, kiket régiségeink „*Conditionales, Conditionarii*" néven ismernek, 's majdnem hasonló karba lehet illeszteni a' várjobbágyok' három első századi szerkezetével, ezek' hanyatlása után pedig a' jász és kún népével. Legközelebb állottak ugyan a' nemesi rendhez, de valamint amazok, úgy ők sem birtak fejenkint nemesi arany szabadsággal. Árpádi, sőt vegyes házbeli királyaink érdemes várjobbágyokat nem gyéren emeltek nemesi polczra különös szabadságlevél által; szint akkép a' besenyők közől is, kik magukat kitünteték hadi érdemmel, a' nemesek' sorába tétettek által; így nemesite IV. Béla király néhány padányi besenyő fiakat 1265-diki levelében, irván: „*Talem eisdem gratiam duximus faciendam: vt quandocunque nos habere exercitum continget, iidem — — ac eorum haeredes, nec non posteri, inter regni nostri nobiles perpetuo computentur, et nobiscum, et non cum aliquo exercituare teneantur.*" Hasonló nemesi szabadsággal valának fölruházva, a' nagybesenyőiek, mint a' csanádvidékieknél olvastuk.

Vérségük és nyelvük.

48. §. Láttuk immár az előterjesztvényből a' besenyőknek négy egész századon keresztül a' magyar nemzet' cselekvényeibe befolyólag e' hazában virágzását, miből eléggé meggyőződhetünk az iránt, hogy e' népség külön nevezett kiváltság, és saját szerkezetével tünt ki a' többi jövevény népek fölött. Illy kitünő népségnek nem lehetett elsodortatni a' magyar föld' színéről annélkül, hogy nyelvének 's nemzeti sajátságának parányi nyoma sem maradjon e' hazában. Minthogy pedig illyes maradványokat senki föl

Digitized by Google

nem mutathat, azon következtetésnek kell szükségkép be állnia, miszerint e' népség nyelvben mindig azonos volt a' magyarral. Uti naplómban már kifejtvék a' besenyők' magyar nyelvűségét támogató okok; elmondatott az is, hogy Anna Comnena tanutétele szerint a' besenyők azonegy nyelvüek voltak a' kúnokkal. Nem szükség itt a' kún nép' magyarországi életének mélyebb kutatásába bocsátkozni. Tömérdek munkák ismertették már meg ezeket a' világgal; tudja azt minden magyar, hogy maiglan a' jászokkal együtt mintegy 200,000 főnyi nép lakik a' hon' szivében elterült Nagy- és Kiskún kerület határai közt. Ha már számba nem akarjuk is venni az Árpád vezérlete alatt magyarokkal itt letelepült és most több megyékben messzi elágazva élő palócz név alatt ismeretes magyar nyelvü kazar-kún ivadékokat; ha figyelmünket nem forditjuk is azon számos kún népcsoportozatokra, mellyek oklevelek utmutatásánál fogva több, jelesen, Bács-Bodrog, Heves, Nitra, Pest, Poson, Temes és Torontál vármegyékben, a' fönebbi századok alatt virágzottak; ha mellőzni akarjuk is azon jelentékeny vidéket Fejérvármegyében, hol Szápolyai János királynak Sulyok György pécsi püspök' részére 1537-ben kelt adománylevele szerint több, nevezetesen Hontorszék, Előszállás, Karácsonszállás, Ujszállás, Jakabszállás, Sárosd, Kajthor és Perkát, kúnoktól lakott helységek valának: (*„Totales possessiones nostras Cumanicales, Honthorzek appellatas, videlicet Elewzallas, Karathonza las, Wjzallas, Jokabzallas, Sarosd, Kaythor et Perkath nominatas, in Comitatu Alibensi sedis Solth existentes*"); egyedül maga a' két Kúnság és e' bizonyitványban fölhordott besenyő vidékek ellenmondhatlanul meggyőznek arról, hogy illy nagy terjedelmü népség eredeti nyelvét el nem veszthette a' magyarok között; 's nem is vesztette, hanem mindig egy nyelvü levén a' többi magyarokkal, mind azon a' magyar nemzet' belső életét 's viszontagságait nem ismerő külföldi irók zajgása mellett, kik a' kúnok' nyelvét ki holtnak és őket már most meg magyarosodottaknak szánandó tudatlansággal hirdetik: e' tömérdek népség' a' magyarétól különböző nyelvének mégcsak szikráját sem állithatja elő soha az ellenkező rész. Török-tatár nyelvüségöket, miről az újabb korban Klaproth és többen olly könnyelmüleg álmodoztak, megczáfolják a' történeti adatok; meg az imént következő IV-dik Bizonyitvány: ekkép nyilatkozik maga a' külföld' oraculuma Schlözer is midön irja: *„Wie Macedonier von Griechen, wie Schweden von Dänen, wie Ungern von Slaven, so sind Türken ver-*

Digitized by Google

schieden von Petschenegern und Komanern oder Polovczern. Nicht ein Beweis ist vorhanden, dass diese Wilde zum türkischen Völkerstamm gehört haben. Ein Rudbeck hatte das Unglück, Comani in Turcomani zu erblicken.“ (Origines Osmanicae. V. Abschn. §. 2. In Schlözer's Kritisch-Historische Nebenstunden. Göttingen, 1797. in 8. S. 106.) Valóban, csak csudálni lehet, hogy még korunkban is találtatik iró, és pedig magát történettudósnak tartatni szerető magyar iró, ki a' besenyő és kún népet, következőkép a' palóczokat is a' magyartól különböző nyelvünek hirdetni elég konoksággal, mondjuk inkább, rövidlátással birván a' történet tudomány szellemébe be nem hat.

Digitized by Google

IV. BIZONYITVÁNY.

A' MAGYARORSZÁGI TATÁROKRÓL.

1. §. Körültekintve e' honban, a' régi királyoktól befogadott idegen nyelvű népek között találunk ollyanokra, kik a' magyaroktól ma is elkülönözötten élnek mint idegen ajkuak; mások ellenben, mint például a' franczia (belga), olasz, örmény hajdani szállitványok, a' hoza szinéről eltűnvén, magyar elemmel olvadtak egybe. Ez utóbbiak sorába helyzendők e' honban huzamos ideig nem csekély szerepet vivó TATÁROK is, kiknek még a' XV-dik században álladalmi fönlétükről törvény rendeletei tesznek bizonyságot. Árván született László kir. 1454-ben kelt II. Decretuma' 9-dik czikkében olvassuk ugyanis: *„Item, omnes Liberae Civitates, tam nostrae Regales, et Reginales, quam Dominorum Despoti, et Comitis Ciliae, aut aliorum Magnatum; Nec non totum Regnum nostrum Sclavoniae, de quibus lucrum Camerae nostrae solvi non consevisset, modo praemisso, connumerari debeant. Et similiter Philistaei, Comani, Valachi et Tartari connumerati, debeant exercituare.“* [1]) Továbbá: I. Mátyás királynak a' szegedi gyülésen hozott törvényeket megerősitő 1459-diki Decretuma 3-dik czikkében áll: *„Item quia quam plurimi Walachi, Rutheni, et Slavi, fidem Walachorum tenentes rustici, qui alias ad lucrum Camere Regie numerari assueti non fuissent, tales tam Regales, quam aliorum ad praesentem exercitum connumerari debeant, et insuper, prout et quemadmodum alias exercituare consueti sunt, exercituare teneantur. Excipiuntur tamen Comani, Philisteiet Tartari, qui juxta antiquam consuetudinem exercituabunt, secundum quod Saxones.“* [2]) Hasonlóan Mátyás kir. Budán 1467-ben kelt Decretuma' 2-dik czik. mondja: *„Nobiles autem Regni intelliguntur, qui habent meram Nobilitatem a Regibus, seu Privilegium Nobilitatis Hungariae, sive tales sub — — Regis, sive sub Ecclesiis, sive sub quorumque alia Jurisdictione degant,*

Magyarországban laktak tatárok.

[1]) Corpus Juris Hungar. Budae, 1779. Tom. I. pag. 211.

[2]) Kaprinay Steph. Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. Vindobonae, 1771. 4-to. II. pag. 231.

Digitized by Google

alii autem omnes solvant, utique sive sint Nobiles Ecclesiarum, qui non habent privilegium Nobilitatis a Regibus, sive Cives liberarum Civitatum, sive Cumani, sive Philistaei, Rutheni, Tartari, Walachi, sive cujuscunque alterius conditionis.“ [1]) Ennyi hiteles tanutételek után, senki sem kételkedhetik a' tatár népségnek honunkban laktáról; nem is szükség bövebb bizonyításokkal támogatni ezen állitást; egyedül az már czélomhoz képest kimutatandó: I. Hol és melly részeken laktak? II. Mikor költöztek honunkba? III. Maradt-e fön tőlük és minő emlék közöttünk?

I. A' TATÁROK' MAGYARORSZÁGI LAKHELYEIRŐL.

2. §. Ha szem előtt tartjuk az imént idézett törvényeket, jelesen Mátyás kir. 1459-diki rendeletét, hol a' kúnokkal és jászokkal együtt 's egyenlő jogba helyezve említetnek a' tatárok, méltán keletkezik bennünk ollyan gyanu, miként aligha nem határosak vagy épen azonegy tartományrész' lakói valának amazokkal. És e' gyanitást több hiteles adatok a' történeti valóság' polczára emelik; mellyek szerint ugyanis a' mai Nagy- és Kiskúnságban laktuk megbizonyul. E' hiteles adatokat fölhordandó, először a' nagy- aztán a' kiskúnságiakat mutatom be.

A) Nagykúnságban.

A) Nagy-kúnsági tatárokról. Magyarországnak a' mohácsi veszteség után török kézre jutott részei olly politicai fölosztást nyertek, minő a' török birodalom' egyéb alkotó részeiben vala divatos: pasaságok vagy beglerbegségek, és ezeknek alájok vetett szandzsákságok állitattak t. i. pasák és begek által kormányzottak. Beglerbegség vagy pasaság Levenklau János német tudós szerint 1588-ban kettő vala, u. m. a' budai és tömösvári [2]); az előbbinek szerinte tizenöt, Hadzsi Khalfa török iró szerint pedig 1650-ben tizenhét szandzsákságok vagy kerületek voltak kormánya alatt [3]). A' budai pasaság' illy egyik kerületét mind a' két iró nyomán a' szolnoki szandzsákság tevé, minek egykori ura Halulbeg a' fényes kapu' rendeletéből török és magyar nyelven, igen derék lajstromot készite az alája vetett helyekről, mellyet a' Transsilvania' halhatatlan irója Benkő József az örök feledékenységtől megmentett. E' lajstromban olvassuk im' ezeket is:

---

[1]) Kovachich Mart. Supplementum ad Vestigia Comitiorum. Budae, 1800. 8-vo. Tom. II. pag. 182.

[2]) Levnclavii Joan. Annales Sultanorum Othomanidarum. Francofurdi, 1588. 4-to In Pandectis Historiae Turcicae, pag. 481, 482.

[3]) Gévay Antal. A' budai pasák. Bécs, 1841. 8-r. A' földabroszon.

Digitized by Google

„Immár következnek az Kúnság tartománybéli Faluk: „TATÁRYA VIDÉKE, Karzag vizállás, Kolbasz, Kunhegyes, Leoche, Han Ban, Azzonzállás, Kopolbaz, Chyorpa, Mesterzállás, Kakan, Maryalaka, Chyoyzállás, Kystorgogya, Geodzállás, Moronch, Eorgende, Magyarzállás, Pocha, Zamazkyn, Nagyharangh, Madarász, Uifalu, Zyme, Zylehegyeron, Kesterend, Ceok, Varnos, Naglas, Zeltekház, Myrilház, Dada, Toth, Chyop, Kyraltelke“ [1]).

Láthatni e' jegyzékből, hogy a' nagykúnsági helyek között vala egy, melly Tatárvidéknek hivaték, 's hihetőkép' e' nevezetnél fogva több helységet is magában foglaló. Még jobban fölvilágositja e' dolgot Eger végés Szarvaskő várakhoz tartozó, úgy a' jász-kún helyeknek 1572-ben készült kamarai összeirása, mellynek eredetie gyüjteményembem találtatik [2]). Az összeirási könyv' 30-dik lapján ezek olvashatók:

„Cvmani maiores Sedis Koolbaaz.“

	„Coloni sessionati.	Inquilini.		„Coloni sessionati.	Inquilini.
Chiorba	39.	5.	Pohamara	17.	—
Mooricz	18.	2.	Maryalaka	40.	8.
Kyswyszallas . . .	8.	1.	Kysthurgon	19.	6.
Nagithwrgon . . .	29.	5.	Kolbaaz	55.	6.
Bolchia	30.	10.	Magiarszallaas . . .	15.	19.
Karczagwyzallas . .	44.	12.	Azzonzallaas	30.	7.
Orgonda Szent Myklos	19.	7.	Keódszallaas	25.	5.
Fabian Sebestien . .	12.	3.	Madaras	29.	5.
Kapolnaas	27.	7.			

Faciunt Colonos 456. Inquilinos 108.“

[1]) Ungarisches Magazin. Pressburg, 1782. 8-vo II. Band, 2. St. S. 308. A' hibásan irott nevek más régi lajstromokból könnyen kijavithatók, mik között szembetünők: Kopolbaz, Kápolnás; Chyorpa, Csorba; Kakan, Kakat; Kystorgogya, Kisturgon; Geodzállás, Ködszállás; Moronch, Moricz; Eorgende, Orgonda; Pocha, Bolcsa; Zamazkyn, Sebestyén; Zyma, Sima 'stb. Valóban, török tollat árul el az irásmód.

[2]) Teljes czíme a' lajstromnak ez: „Summarius extractus Possessionum, colonorum, censuum, Muneralium, et aliorum prouentuum, pertinentiarum, Arcium Agriensis, et Zarwaskew, ac Jazigum, Cumanorum maiorum et minorum, oppidique Nagy-Zeghed, vnius integri anni 1570. Et eorundem prouentuum limitata taxatio. Per Egregios Petrum Faygelium, Consiliarium Camerae Scepusiensis, Joannem Freydenreych, Magistrum Lustrationum, ac Joannem Swkan, Sacrae Caesareae Regiae que Maiestatis Commissarios, Anno Domini 1572. conscriptus.“ Félrétialaku, 's 12-ívnyi.

Digitized by Google

„Mesterszallaas, Antea ad Giuliam possessa nunc ad Agriam pertinet. Auulsae a Sede. THATAARSZALLAASA, Baaboczka, Homokszaallas, Echegh, Kwnzenth Márton, Thelekzaalaas. In Kwnhegies. Kyskaba, Kakath."

Nem jó ugyan többé elő Tatárszállása a' nagykúusági helyek között, sem Pázmán Péter' 1629-diki Synodalis lajstromában [1]), sem a' német rend' részére 1702-ben kiadott adománylevélben; de hogy valójában a' nagykúnsági Kolbászszékhez tartozott, az elmondottakból világos; valamint az sem szenved kétséget, hogy épen azon hely legyen, melly általam olvasott némi 1714-diki oklevélben Tatarjteleknek hivatik, most pedig Tatárszállás néven ismeretes puszta Békésvármegyében a' három Körös összefolyásánál Ócsöd és Mesterszállás nagykún puszta között. Haruckern János György' részére 1736-ban kelt újadományi levélben is előfordul e' Tatárszállása Öcsöd, Szarvas, Baboczka 's több szomszéd helyekkel együtt [2]). A' név maga eléggé bizonyitja eredetikép tatároktóli megszállását, az 1572-diki összeirás pedig még akkoriban népes voltát. Ennyit nyomozhaték ki mohos régiségeinkből a' nagykúnsági tatárokról; jóval több- és fontosbak azok, miket előhordandok a'

B) Kiskúnságban.

B) Kiskúnsági tatárokról. Őshagyomány után mai napig uralkodik a' kún-sz.-miklósiaknál azon vélemény, miszerint hajdan Tatár szent Miklósnak hivaték lakhelyök; és ezen hagyomány biztos alapon nyugszik, mert a' kiskún helyek' XVI-dik századi jegyzeteiben mindig így fordul elő. Az 1557-diki összeirásban ekként számitatnak elő a' kiskúnsági helyek „Tatár-Szent-Miklós, Ferencz-Szállása, Kis-Szállás, Pálka, Kara, Törtel, Lajos, Mizse és Kocsér," mint a' kecskeméti székhez tartozók [3]). 1567-ben ismét: „Füllöpp-Szállás, Szabad-Szállás, Tatár-Szent-Miklós, Bankháza, Kocsér, Kara, Pálka, Kis-Szállás, Laczháza és Törtel." A' fönebb érdeklett 1572-diki lajstrom' 33- és 34-dik lapján pedig ezek állnak:

---

[1]) Acta et Decreta Synodi Dioecesanae Strigoniensis Petri Pazmány Archi Ep. Strigoniensis celebratae Tyrnaviae, Anno 1629. In Peterffy Car. Sacra Concilia Eccl. R. C. in R. Hung. celebrata. Posonii, 1742. fol. Part. II. pag. 270.

[2]) Tudományos Gyüjtemény. Pest, 1822. XI. köt. 11. lap.

[3]) Horváth Péter, Értekezés a' kúnoknak és jászoknak eredetekről, azoknak régi és mostani állapotjokról. Pest, 1823. 8-rét. 62. lap.

Digitized by Google

„Cumani Minores.“ „Possessiones Cumanicales Sedium Myse, Kyszallaas, Layos, Szabadzallaas.“

	„Coloni sessionati.	Inquilini.		„Coloni sessionatj.	Inquilini.
Myse . . .	30.	7.	Ferenczallaasa .	33.	3.
THATAR SZ. MYKLOS	22.	1.	Kyszaallas .	16.	—
Kerekegyhaz . .	47.	3.	Layos . . .	10.	5.
Paalka . . .	23.	8.	Koche . . .	18.	—
Phylepzallas et Kisbalas	28.	3.	Szabadzallaas .	37.	6.
Theórtel . . .	22.	6.	Karah . . .	16.	3.
Lachkahaaza . .	9.	2.			

Facit colonos, 311. Inquilinos, 47.“

„Bankahaza non comparuit.“ „Relatum est haec infrascripta septem praedia ad dictas sedes cumanicales pertinuisse, quae nunc Rascianos conseddisse et inhabitare dicuntur.“ „Predia Septem.“ „Altekhaaza, Thoshaza, Kozwkhaaza, Azzonzallaasa, Keleby, Borsod, Matiushaaza. Item: Bezter, Orgowan, Feyertho, Moysa, Zank, Jacabzallasa, Peder, Thompa, Cholos, Thayo, Juanka, Meelkwth, Lwdas, Szomoktarcha, Mattko, Keónchegh, Bolchia, Karapal, Thazlaar, Konthoghzaallaasa, Chengelie, Jenke.“ Ismét a' 35-ik lapon: „THATAAR SZENTMYKLOS *pro decimis Anno* 1571. *soluit in paratis . . fl.* 16. *d.* —“

Hogy az ottani tatároktól nyerte legyen melléknevét Szent Miklós, ezek' nyomán már kiki meggyőződhetik. Megjegyzendő egyébiránt e' helyről, miként későbbi összeirások' utmutatásánál fogva a' török uradalom alatt soha el nem pusztult, következésképp lakosinak, legalább egy részét valóságos tatár ivadéknak tarthatni.

3. §. Mindezen adatok, mondhatja valaki, keveset nyomnak a' critica mérlegében, miután egyedül tatár melléknevet, nem pedig olly faju 's nyelvü népséget is állitnak elő Szent Miklóson. Az ellenvetést meghiusitandók, történetkönyvekből nagy fontosságu tanutételt is hozhatunk elő: olly tanutételt, melly a' fönebb előszámlált törvényczikkekkel és a' két kúnsági tatár melléknevü helyekkel egybevetve, minden kétkedőt megnyugtathat nemcsak, hanem a' történeti hitelesség' biztos fokára emelendi állításomat. Scheich Aly ozman török iró, ki hazánk' Törökbirodalomhoz tartozó részeiben, jelesen Buda környékén is járt, irja 1588-ban többekközt a' magyarokról: „*Madzsar név alatt ismeretes nemzet, kik között* Tatár eredetűek.

Digitized by Google

Budun (Buda) *városa' vidékén elszórt falvakban sokan találtatnak, kik ruházatban és szokásban tatárok, 's egyrészök a' tatárnyelvet beszéli.*" [1]). — Olly tanu teszen itt bizonyítást tatáraink ról, ki saját vallása szerint köztök járt, és anyanyelve' segedelmével azokét, mint a' töröktől csak dialectusban különbözöt, érthette is; és így, kellőkép megkülönböztetheté őket a' más, magyar nyelvű kún néptől. A' törökiró' abbeli előadása, hogy elszórt, és így több falvakban Budaváros' határán laktak a' tatárok : bővebb fejtegetésre nyujt alkalmat. Ámbár nem tulajdoníthatunk adatók' hiánya miatt a' kiskúnok között tatároknak több helységet Tatár-Szent-Miklósnál, azonban, távol sem tehetjük föl, hogy olly népség, melly egy egész század alatt a' törvényhozás figyelmét magára vonva, politicai és népiségi helyzeténél fogva külön, és a' jász-kún terjedelmes népséggel egyenlő osztályzatot nyert, csak egy pontra lett volna szorítva. Sokkal kiterjedtebb vala a' fönebbi századokban a' kúnok' földe Tisza-Duna között a' mainál, 's tágas pusztáik egykoron virágzó népes helyektől borítattak; miről a' régi oklevelek és most is látható templom romok eléggé kezeskednek. Mennyi tatár népség elférhetett a' termékeny sikságon? Ha a' véletlen eset minden tatárlakta helység' nevéhez a' tatár mellékletet ragasztotta volna, most fölakadás nélkül jelelhetnők ki fészkeiket; de a' mellék név csak olly helyekre szorítkozék, mellyek' neve honbeli többekével hasonló levén, megkülönböztetni csak ezáltal lehetett. E' hiányt kipótolja Scheich Aly tudosítása, bennünket meggyőző több és számos helyek' tatárok lakta felől; mit most Pest vmegyében keblezett, de a' kún föld határi körül, jelesen Kún-Sz.-Miklós, és Mizse puszta, egykor hason nevü kún szék közt fekvő Tatár-Szent-György nevü falu igazol; miszerint már két helységet állíthatunk határozottan tatárok' birtokának a' kis kúnok között. Régi irományok' figyelmes olvasgatásával reménylhetőkép többek is napfényre derülendnek még, miután köznépi hagyományból állíthatom, hogy a' Tatár-Szent-György' szomszédságában levő *Örkényt* is tatárok lakták hajdanában. A' kiskúnsági és körülte elszórt helyek 's puszták im' ezen

[1]) Veteres Memoriae Chasarorum ex Ibn Fosslano, Ibn Haucale et Schemshedino. A. C. M. Fraehnio. Memoires de l' Académie imp. des Sciences de St. Pétersbourg. Tom. VIII. 1822. — Conf. De Chasaris excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Interprete C. M. Fraehnio. Petropoli, 1822. 4-to Part. I. pag. 44. „*Natio — nota sub nomine Madschar, interquos in pagis dispersis territorii urbis Budun multi reperiuntur, qui habitu cultuque Tatarorum sunt, et pars lingva eorum loquitur.*"

Digitized by Google

épen nem magyar hangzatu és jelentésü nevei, mint Bábony, Balota, Belker-Horkán, Bodoglár, Bösztör, Bugacz, Buzgán, Gengel, Kara, Kederhanka, Kocsér, Lamitha, Szank, Ürbő, Vetenek, Zsana 'stb. 'stb. nyilván elárulják tatár eredetöket.

A' tatárlakhelyek' török irónk által Buda' határába tételinél (Fraehn fordítása szerint „*in pagis dispersis territorii urbis Budun*"), a' minemü nehézség elönkbe gördül, könnyen elhárítható magukból az ozman irókból. Előadánk fönebb a' török-magyar birodalomnak pasaságok- és szandzsákságokra fölosztását; említők azt is, hogy a' pasaságok' egyikét a' budai alkotá. Már ha az 1650-ben Hadzsi Khalfa török irótól elszámított és le is rajzolt tartományok' fekvése közől a' budai pasaság' földabroszát szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy az ottani pasaság' szint' olly nevü szandzsáksága a' Duna' kétfelén Esztergomtól és Vácztól kezdve, Érdet, úgy a' ráczkevi szigetet is magában foglalva, lenyúlt Szalk-Szent-Mártony irányában; következéskép mind Tatár-Szent-Miklós, mind Tatár-Szent-György a' budai szandzsáksághoz, vagyis kerülethez tartozott [1]); minélfogva Scheich Aly méltán mondá a' budai határban vagyis megyében létezőknek a' tatárok' elszórt falvait, ismeretlen levén előtte azon vidéknek magyar jog szerint Pestvármegyéhez tartozása. Könnyen megfejthető már ezeket tudva, miért nevezé 1480-ban a' római pápa' l. Mátyás kir. udvaránál volt követe kúnoknak a' magyarhoni tatárokat következő soraiban: „*Laknak az ország birodalmának valamelly részében tatárok, kik sajât vallásukat követik, és kúnoknak hivatnak, és az ő tartományukban maradván, minden évben bizonyos helypénzt fizetnek a' királynak.*" [2]). Mi természetesb, minthogy *a potiori* kúnoknak nevezze az azok közt élő kevesebb számu tatárokat, a' nemzet' belszerkezetével nem leghűbben ismeretes olasz pap? — Mátyás halála után, ámbár gyakorta rendelkezék a' magyar törvényhozó test a' jász-kún népről, soha többé elő nem fordul nyilvános iratainkban a' tatár nevezet; minek helyesb okát nem adhatjuk, mintsem ha az idő jártával kúnokká vált, polgárilag azokkal egybeolvadott, és így megis magyarosodott tatárok' kún nevezet alatti lappangását föltesszük. Ezen összeolvadást már csak maga a' Tatár-Szent-Miklósnak,

[1]) Gévay, A' budai pasák. Földabroszon.

[2]) Kovachich Mart Georg Scriptores rerum Hungaricarum minores. Budae, 1798, 8-vo Tom. II. pag. 16.

Digitized by Google

Kún-Szent-Miklóssá változása is kétségen kivül helyezi. Lehettek ezen kivül más vidéken is tatár szállítványok, mire a' Tatárfalva meg Tatáros nevü helyek Bihar- és Szathmárvármegyében látszanak mutatni; valamint egyes családok elszórva a' hazában. Emezekről többi közt följegyzé a' Pető Gergel' neve alatt ismeretes XVII-ik század elején készült magyar krónika' irója: „*A' tatárokban* (úgy mond) *sokan maradának Tótországban, és ott megházasodván, jószágos főemberek valának: úgymint a' Bradacz familia, Berzei, kiknek nem régen mi időnkben szakadott magvok: Zaboki familiának is Mislin tatár vala gyökere. Továbbá Mirkoczi, és Pohakoczi* (*ez mind egy familia*) *Kadarkaux tatártúl valók. Budor familia e' Burdúr tatártúl való, és többen is sokan.*“ [1]); de a' terjedelmesb értekezés czélon kivül levén, ez és illyesek' további vizsgálatát mellőzöm. Úgy vélem, az előadottak tételünk' elsőbbikét, melly szerint a' tatárok' minő vidéken laktát kimutatni kellett, elég hitelre méltóan bebizonyíták.

II. A' TATÁROK' BEKÖLTÖZÉSE ÉS LETELEPEDÉSE' KORÁRÓL.

Beköltözésük' kora.

4. §. A' IV. Béla kir. idétti mongol-tatár berohanáskor tanulák közelebbről ismerni eleink a' tatárokat. E' véres időszak után gyakori érintkezésben találjuk őket illy faju népekkel, majd mint ellenséges, majd mint frigyes és a' nyugoti szomszédok ellen velük együtt harczoló hadcsoportot állítván elő a' hajdankor' emlékei. — A' számos történeti emlékek közől azokra függesztjük itt különösen figyelmünket, mellyek a' tatároknak honunkban laktát, majd közelebb, majd távolabb bizonyítják; főtekintettel levén a' velük együtt megneveztetni szokott kúnokra és jászokra; hogy a' vezérfonáltól, mellyet lakhelyök' kimutatásánál fölfogánk, továbbá is utasítva, annál biztosban haladhassunk. Beköltözésüket meghatározandóúl legtermészetesbnek látszik úgy intézni a' nyomozást, hogy a' törvényekben gyökerezett tanutételek' ideje előtt fölfelé lépdeljünk mind addig, migcsak puhatolhatónak látszik honunkbeliségök; annál inkább, mivel hozzávetésekből, egybevágó körülményekből vont adatok szerint határozható csak meg beköltözésük' időpontja.

1410-dik évi levelében irja IX. Gergel pápa honunkat illetőleg: „*Va-*

[1]) Magyar Krónika. Kassai kiadás. 1729. 4-r. 43. lap.

Digitized by Google

lamint hallottuk bizonyos részeken a' mondott ország határin alól és körülte újolag a' keresztyén hitre térített kúnok, jászok és tatárok lennének.“ [1]).

1399-diki némelly levelében olvasható IX. Bonifacius papának; „— *Régebben hallottuk — hogy kúnok, jászok, tatárok, pateranusok és más kitetlen 's eretnek nemzetek' nagy sokasága a' pogányok' különféle tartományaikból kiforrván, Magyarországban telepedének le*“ [2]).

1356-ban Olaszországba vitt hadairól I. Lajos királynak följegyzék az egykori történetirók: „*Nagy sokaságu a' király' hadserege magyarokban, kúnokban, németekben, tatárokban, és más hitetlenekben*“ [3]).

1301-évre Róbert Károlyról a' cseh Venczel' vetélytársáról találtatik megirva: „*Részén levén azon tartomány'* (Magyarország) *némelly nagyai, és a' kúnok, meg a' tatárok' sokasága*“ [4]).

Eljutottunk immár azon időponthoz, mellyben belföldi tatároknak kúnokkal együtt megemlítése iránt legrégibb tanutételre találhatni. A' vegyes házi uralkodók' föltünés kora, vagyis XIV-dik század első éve az; miből önként következik, hogy még előbb, az Árpád családi uralkodók alatt, a' XIII-dik század másod felében költöztek hazánkba, mihezképest ezen időszakban keresendő a' bejövetel' esztendeje.

Vessünk csak egy pillanatot azon időbeli történetekre, látni fogjuk, miként a' kérdéses beköltözés nem sokára azután történt, midőn a' kúnok hét nemzetsége kún László kir. által 1279-ben kiadott eléggé ismeretes oklevél értelmében a' Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes folyamok körül letelepítetett.

Elég világosan értesítnek krónikáink arról, hogy a' mongolokkal egyesült tatárok' 1241-diki becsapásuk után az előre beköltözött negyvenezer főre menő kúnok Kötöny (Cuthenus) nevü fejedelmök' megöletésén elkeseredve a' tatárokhoz csatlakozván, nagy részben velök visszamentek, az úgy nevezett „Cumania“ tartomány részeket, mit jelennen Moldvának és Beszarabiának hivunk, foglalák el; 's onnan tevék később is gyakori becsapásaikat a' tatárokkal együtt; onnan hullongtak a' magyar földre László kir. alatt.

---

[1]) Raynaldi Od. Annales Ecclesiastici. Coloniae Agr. 1692. fol. Tom. XVII. pag. 408.
[2]) Waddingi L. Annales Minorum. Romae, 1733; fol. Tom. IX. pag. 153.
[3]) Muratorii Lud. Ant. Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tom. XII. col. 948.
[4]) Muratorii, Rerum Ital. Script. Mediol. 1727. fol. Tom. XI. col. 1304.

Digitized by Google

A' kúnok, 1279-diki letelepítés után itt sem maradtak nyugalomban, hanem a' tatárok hatalma alatt Cumaniában elmaradt rokonaikkal titkon egyetértve, a' magyarok ellen újra szövetkeztek, sőt többen közölök amazokhoz szökvén, együtt harczoltak Oldamur vezér alatt a' Hódtónál 1282-dikben [1]). Ezen pártosokat László király megzaboláznı, 's az elszökötteket visszahozni el nem mulatván, fegyveres erővel egész a' tatár részekig utánok nyomula, miiránt igy fejezi ki magát némi 1286-diki levelében: *„Midőn országunkból alattomban elfutott kúnoknak a' tatárrégek- és határokroli visszahozatala végett, mellyeket senki elődink közől, be nem járt, országunk' zászlósai és nemesei sokasága' egybegyüjtésével a' havasokon túl mentünk volna“* [2]). Nehéz volt azonban féken tartani a' mongol-tatár hatalom alatt élő külföldi kúnokat; mert amazok honnunk' egykori zsákmányzására visszaemlékezve, 's az örjöngő kúnoktól is izgatva és elősegítetve 1285-ben újra beütöttek, villogó fegyvereikkel Pestig pusztitván [3]). E' rabló harcz után nemcsak békében élni olvassuk Lászlót a' tatárokkal, hanem őket barátságos szövetségébe fogadva, a' kúnokkal együtt különös hajlama tárgyaúl föltünni tapasztaljuk; sőt belföldi *tatárokról, szerecsenekről* és *neugeriusokról*, mint ujonnan beköltözött kegyencz népekről beszélnek már az oklevelek. Olvassuk ugyanis IV. Honorius pápa 1287-ben mart. 12-kén kelt 's László királyhoz intézett levelében: *„A' tatárokkal, szerecsenyekkel, neugeriusokkal, pogányokkal kárhozatos társalgás által összeszövetkezettnek mondatol, fölvevén különösen azon neugeriusokkali életmódot“* [4]). IV. Miklós pápa Lodomerius esztergomi érsekhez 1288-dikban aug. 10-dikén irott levelében mondja: *„Az emlitett tatárok, szerecsenyek, neugeriusok és más pogányok ellen — igyekezzél keresztes hadat javallani“* [5]). Szinte Miklós pápa 1290-dikben majus 20-kán irja Albert austriai herczeghez László királyról: *„A' tatárokkal szerecsenyekkel, neugeriusokkal kárhozatos társasági vakmerőség által szövetségre lépettnek mondatik, fölvevén különösen a' föntmondott neugeriusokkali gonosz életmódot“* [6]). Ugyanazon Miklós pápának épen akkor

[1]) Thuróczi, Chronica Hungar. Part. II. Cap. 78. Schwandtneri Scriptores rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom I. pag. 151.

[2]) Fejér Georg. Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Budae, 1830. 8-vo. Tom. V. volum. III. pag. 410.

[3]) Thuróczi, Chronica Hung. Part. II. cap. 79. — Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 301.

[4]) Fejér, Codex Diplomatic. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 359.

[5]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 410.

[6]) Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 495.

Digitized by Google

egy más valakihez irott, szinte Kún Lászlóra vonatkozó levelében áll: „*A' tatárok, szerecsenyek, neugariusok és pogányok' förtelmes szokásaikat fölveszi, kikkel a' hiť veszélyeztetésére és a' mondott* (Magyar) *ország' végpusztulására borzasztó szövetséget kötött; kiket is már a' hivek ellen nagy számmal magába az országba bevezetni nem iszonyodott*“ [1]). Íme itt világosan áll tatároknak László kir. által honunkba hozatala. Az előszámlált hiteles adatok kéttelené teszik a' tatároknak IV. László kir. alatt honunkban megtelepedését, azokkal barátságos viszonyu társalgását: mi már magában eléggé mutatja, hogy ez új jövevényeknek közel kellett tanyázni a' király' rendes lakához.

A' haza szivében letelepült *tatárokkal*, *szerecsenyek* és *neugariusok* emlitetvén a' pápai levelekben: vagycsak azért sem mellőzhetem ezuttal különösen a' neugeriusok' kik volta iránt rövid vizsgálódásba bocsátkozni, minthogy azáltal a' tatár lakhelyek' fönebbi vitatásához nem kis világositás járuland. A' neugeriusokat vagy neugarokat Engel Keresztely történetbuvárunk Trakiaból beköltözött és kún László által Marmarosban letelepitett oláhoknak állitá; kik, úgy mond, új magyar szállitvány létökre hivattak így [2]); okoskodása azonban némi elfogultságon 's hibás combination alapulván, el nem fogadható. Helyesb magyarázatot tőn a' név' eredetét illetőleg báró Hammer-Purgstall József, midőn *Noghai* vagy *Nokai* mongol-tatár vezértől, az 1285-ben honunkat pusztitotta tatárok' fejedelmétől, ki Dzsingiskán unokájának volt fia, származtatá le a' nógai tatárokban is elő nevezetet, szinte tatároknak mondván a' magyarhoni neugeriusokat [3]). A' név' eredetére nézve annálinkább kezet fogok én is Hammerral, mivel Benakéti Abu Szuleiman Daud, XIV-dik század elein élt perzsa történetirónál olvasom régibb kutfők után följegyezve: „*Nokai, Dzsudzsinak, Dzsingiskán fiának ivadéka, gyakorta teszen berohanásokat ezen tartományba, melly Madzsarisztánnak* (Magyarország) *hivatik*“ [4]). Tatár vol-

A' neugariusok kik?

[1]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 494.

[2]) Neues Ungarisches Magazin. Pressburg, 1792. 8-vo. II. Band, 1. Heft. S. 170.

[3]) Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo. S. 27, 152, 252, 263.

[4]) „*Nocai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kan, fait souvent des incursions dans ce pays, appelé Madjaristan* (*Hongrie*).“ Des Peuples du Caucase et des pays au nord de la Mer noire et de la Mer Caspienne, dans le dixieme siecle, ou Voyage d' Abou-el-Cassim. Par. M. C. D'Ohsson. Paris, 1828. 8-vo pag. 272.

Digitized by Google

tukat azonban már csak azért sem engedhetem meg, mivel a' pápai számos levelekben mindig megkülönböztetve emlitetnek a' tatároktól; három népség, mint László kir. különös kegyében álló 's vele közelebbről társalgó neveztetvén meg, t. i. a' tatár, szerecseny és neugerius. Egybehasonlitva krónikáink' tanutételeit, kún László társalkodási szövetségéről szólókat a' pápai levelekkel, lehetlen nem hinnünk, hogy a' megnevezett tatárokon kivül a' kúnok értetnek e' néven; ugyanazon kúnok, kiknek felekezetbeli főnökei, *Arboczi*[1]), *Törtel*[2]) és *Kemencze* 1290-ben megis gyilkolák a' királyt. Midőn évkönyveink László kir. kún szokások' követéséről 's vezedelmes társalgási kapcsolatáról ekként mondottakat: *„Cumanice, et non Catholice conversabatur“* [3]) a' pápai levelek imígyen: *„Sumpta norma nefaria specialiter viuendi cum Neugeriis“* kiemelőleg neugeriusokkalinak tulajdonitják, könnyen tisztába jöhetünk, a' név illetését meghatározandók. A' történetek szövétnekénél szinte megfejthető a' kúnok' neugerius neve. Cumaniaban elmaradt, és oda Kötöny kún fejedelem' megöletése után visszavonult kúnok ámbár királyaink a' „Cumaniai király“ czimet azon időtől fogva széltiben használák, nem forottak össze polgárilag, részint a' különböző vallás, részint a' megöttök álló mongol-tatár hatalomtoli függés miatt a' magyarokkal: sőt a' régi bizalmatlanságból eredett viszálkodásokuál fogva több izben fegyvere keltek az anyaország ellen, a' belföldi kúnoktól is elősegitetve adáz terveikben. A' Feketetenger mellékén messze elterjedt mongol-tatár nemzet' akkori fejedelme egyszersmind a' cumaniai kúnok' fő ura Nogai, hódoltatói politicából, élleszté a' két rokon nemzetközti visszavonást nemcsak, hanem azokkal egyesülve zaklatá a' magyarhont. Ezen összekötetés és szolgai függésnél fogva *nogai* vagy *neugari* nevet nyertek a' cumaniai kúnok, megkülönböztetésül azon kúnoktól, kik már régebben honszerte békével laktak és a' keresztyén vallást is befogadák. Illy megkülönböztetésnek nyoma ugyan krónikáinkban elő nem fordul, de honi okleveleinkből kitünő. A' szepesi káptalan' számos leveleiben, jelesen némi 1285-dikiben, olvashatni: *„Midőn egyházunknak László király és az ő neugarjai általi rablásakor több károk között más eszközökkel egyetemben régi pecsétünk elveszett és elvitetett volna“* [4]). Ismét némi 1288-diki levelében: *„Midőn pe-*

[1]) László kir. némi 1289-diki oklevelében mondja: *„Arbucz Cumanum, Cognatum nostrum.“* Fejér, Codex Diplomat. Tom. V. vol. III. pag. 454.

[2]) Tőle vette nevét a' *Törtel szá lás*, kún hely, most már csere utján Pestvármegyéhez tartozó.

[3]) Thuróczi, Chronica Hungarorum. Par. II. cap. 80. Schw. T. I. pag. 152.

[4]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 306.

Digitized by Google

csétünk László király és az ő neugarjai által nyilvános roblással tőlünk elviteték, és azonban eldugottnak mondaték“ [1]). Lehettek-e mások a' szepességet duló László király' neugarjai, mint a' Nogaihoz szitó, de attól épen 1285-ben elpártolt és a' Magyarhonba vonult kúnok, kiket emlegetve ugyanazon király mindig *„Cumani nostri“* kitételel él? Egyébiránt a' sepesi káptalan' előadását, és annak a' kúnokra tartozását világositólag szükség fölhoznunk László kir. némi 1289-diki adománylevelének ime' sorait: *„Midőn mi a' szepesi részekre az ottani népek ellen az ő sziveik' kegyetlensége vagyis makacssága enyhitésére, mellyel a' hiség utjáról eltávozván fölségünk ellen viseltetének, mentünk volna, kik akkor a' mi szepesi várunkat fegyveres ostrommal bevenni és elfoglalni igyekezének.*“ És alább: *„Aztán midőn mi azon szepességi népekkel megütköztünk, és az ur' engedelmével dicsőséges győzelmet nyertünk volna*“ [2]). A' szepességiek' makacssága bizonyára az újdon letelepült és a' hirály különös kegyében álló kún haddal zaboláztaték meg, 's azok voltak a' pecsét elvivő neugarok. Vagycsak a' tény' feketébb szinbeni előadása végett tatárokat mondana a' káptalan' levele, ha csupán illyekből, nem pedig kúnokból állott volna a' szepességet fenyítő sereg.

A' neugar név' nogai kúnokra vonatkozását igazolja végre az is: hogy a' pápai levelekben említett tatárok és neugeriusokkal együtt elsorozott szerecsen név' nem mást, mint a' mohammed vallás' egyik sectaját követő, innem izmaelitáknak, majd szerecseneknek is hivott jászokat illeti; kiknek már régebben honunkba költözött egyik felekezetéből eredt a' László kir. megöletését boszuló Mizse nádor is [3]). E' három népség tehát a' kún tudniillik, jász és tatár, azonegy időben és együttartva foglalt állandóbb lakhelyet a' régebben kimutatott és feleiktől lakott vidéken a' Tisza és Duna között, meg a' tiszántúli részeken. Nem csuda azért, sőt csak ebből magyarázható, miért a' pápai levelekben és honi törvényekben két század alatt mindig együtt fordulnak elő, mint az 1301, — 1399, — 1410, — 1454, — 1459, és 1467-ről fölhordottakból láttuk; és ezen telepedőktől, 1285-iktől fogva hozhatjuk le legbiztosban a' két kúnsági tatárokat, számba nem is vevén a' később foglyok gyanánt behozott, és hihető-

[1]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. V. vol. III. pag. 442.
[2]) Fejér, l. c. pag. 458.
[3]) Chronicon Budense. Ed. Podhradczky. Budae, 1838. 8-vo pag. 210. 211. Ennek lakhelye volt a' *Mizse* nevü szék, most puszta Kis-Kúnságban.

Digitized by Google

leg, szinte gyarmatosítottakat, millyekről krónikáink helylyelközzel emlékeket hagytak fön [1]).

III. A' TATÁR EMLÉKMARADVÁNYOKRÓL.

Tatár nyelvmaradvány.

5. §. Nem iskolai modoru hasztalan bibelődés-e, — mondhatja valaki, ezen vad népfelekezet' hihetőleg silány és igen kisdedszerü emlékmaradványiról értekezni, 's azokon historiai vizsgálatokat épitni? Nem, valóban nem az. Silány ugyan magábanvéve a' hozzánk jutott tatár emlék, de régi történetünk' nyomozása körül olly fontos, mint érdekes római óságbuvárnak egy mehádiai Hercules képszobor, vagy Tarján császár' diadaloszlopa. És ez, — az urimádságának róluk maradt tatár fordítása. Miért annyira fontos e' nyelvbeli csekély emlék, elmondom röviden, csak az olvasó türelmét ki ne fárassza e' száraznál szárazabb tárgy.

Alig lehet régi történetünk' fölvilágosítása körül szükségesb, egyszersmind eredmény-dúsabb munkálódás, mint a' hajdani kún nemzet' magyar nyelvüségének hiteles monumentumokból és a' tudós világ' meggyőződéseig bebizonyítása: mert ezt napfényre hozva, nemcsak sajátjáva teendné a' magyar, az egykor roppant kún nemzetnek történeteit: hanem a' világhistoriában olly osztályhelyet fogna nyerni, millyenre mint magyar néven Europa előtt új és soha nagyszerüségre maradandólag nem vergődhetet nemzet, igényt tartani nem képes.

Megtevé ugyan e' kétes kérdés iránt a' magyarhoni irodalom, mit nem legkedvezőbb körülmények közt tennie lehetett; elmondá többizben, okokkal, és pedig nyomós okokkal támogatva: hogy a' kúnok valamint most, úgy régenten is magyar nyelvet beszéltek, és hogy nemzetünknek valóságos vérrokonai: de mindezek keveset, vagy épen nem hatottak a' külföldi tudósokra. Az általuk nem méltánylott, szeretem hinni, nem is értett beszéd, nyom nélkül hangzott el. Én magam is járulék csekély tehetségemmel mintegy huszonöt év előtt a' Marczibányi jutalom' küldöttsége által föladott illy értelmü kérdésre: *„Egy volt-e a' régi kún nemzet' nyelve a' magyar nemzet' nyelvével?“* készített, pályadijt is vivő elég vaskos munkámmal, mellynek némi szerencsétlen costellatiok nem engedék kellő időben köztudomásra jutását, azért sikerére sem lehete számolni.

[1]) Lackfi András erdélyi vajdáról I. Lajos kir. korára említi Thuróczi Chron. Part. III. cap. 6. *„Multa banderia et captivos Tartaros, regiae majestati in Wissegrad transmisit.“*

Digitized by Google

Egyébiránt, a' kérdés' több oldalróli és hangos megvitatása életbe nem jöhetvén, valamint végképen eldöntve nincs, úgy a' külföld most is ignoralni látszik, mik e' tárgyra honfiainktól előállíttattak; épen nem ismeri el azt: hogy a' régi kún nemzet egy nyelvü volt a' magyarral, és csak dialectusban különbözött tőle. De miként ügyelne a' külföldi tudós sereg a' magyar irók' gyenge szózatára, habár historiai munkálódásinkról, valamelly eddig nem létező hü organum által értesítetnék is, — midőn kezében van többek között egy éles fegyver, mellyel a' megrögzött vélemény ellen kiáltónak nyomban torkát metszeni képes; és ezen fegyver *a' tatár miatyánk*, azon nyelvemlék, mi a' kún nemzet magyar nyelvüségét külföld előtt a' mesék sorába iktatá. Mit beszéltek ti magyarok, mondják ők, mellőzve ellenokainkat, nem tudjátok-e: hogy ott van a' kún-szent-miklósi levéltárban az *„Oratio Dominica vetus Cumanorum"* mi nem egyéb tatárnál; nem tudjátok-e: hogy az utolsó kún, ki a' régi kún nyelvet tudta, 1770-ben halt meg? Valóban, sok bajt okozott 's okoz maiglan a' tatár miatyánk az ős kún-magyar dolgok' fejtegetésénél; nem tarthatjuk-e ez okból fontosnak? Hiszen leginkább erre támaszkodva irá 1837-ben báró Hammer-Purgstall József a' birodalom' fővárosában: *„Hogy a' kúnok és magyarok egy nyelvet beszéltek volna, azt kénytelenek vagyunk tagadni; mert mind azon kún szótár, mellyet a' tudós Klaproth Petrarcha' kéziratairól kiadott, mind azon kún miatyánk (ur' imádsága), mellyből a' tudós Gévay' gyüjteményében tizenegy példány találtatik, merő török nyelvet foglalnak magukban"* [1]); újabban pedig 1840-ben így nyilatkozék a' kúnokról: *„Az eredeti kún nevet maiglan is viselik Magyarországban, nyelvüknek a' múlt század végéveli enyészése után"* [2]). Olly iró beszéli ezeket, kinek állítása a' messzibb külföldön is elhatározónak vétetik. Mi csuda tehát, ha Reguly Antal éjszaki utazónk is hihetőleg orosz tudósok' figyelmeztetése után irá Sz. Pétervárából a' magyar academiában fölolvasott levelében a' kúnnyelvnek Varró nevü nagy kúnsági férfival kiholtát? A' kúnsági tatár miatyánkróli illy eszmék' divatozásában igen is czélszerü, sőt szükséges a' dolgot minden oldalról és a' legcsekélyebb részletekig leereszkedve fölvilágosítani. E' tekintetből elő-

[1]) A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1834. 4-rét. III. köt. 140. lap.

[2]) Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. 8-vo S. 18. *„Den ursprunglichen Nahmen der Kunen führen sie noch heute in Ungarn selbst, nach Erlöschen der Sprache zu Ende des vorigen Jahrhundertes."*

Digitized by Google

adom kezdettől végig mindazokat, mellyek a' kérdéses nyelvmaradványunk' történetét illetik. Előzményei az urimádsága' történetének a' magyarhoni tatár lakhelyek- és beköltözésről elmondottakban alapulnak; 's azon megbizonyított thesisekből folynak a' következések is. A' két kúnok között elszórt tatárok a' keresztyén vallás fölvételével már némikép assimilalódván a' magyar nyelvű kún néppel, ámbár Scheich Aly' tudósítása nyomán a' XVI-dik század végével még tudták anyanyelvüket: a' XVII-dik század alatti események mindazáltal, különösen a' reformatiónak a' kúnoknál is elterjedése, következésképp a' tatárokra befolyása, könnyen kiirták a' haldokló nyelvet annyira, hogy némi normativus szólás formáknál, nevezetesen a' vallás által is védett miatyánknál egyéb nem maradna fön a' közéletben. Hasonló változások közt tünt föl a' XVIII-dik század. Ha voltak is nehányan a' kúnná vált vagyis inkább magyarizált tatárok között, kik a' régi saját nyelv' némi töredékivel birtak, annyi lefoly idő alatt, eredetökről megfeledkezve, a' kúnokkal polgárilag eggyéolvadva, magukat többé nem tatár, hanem a' többivel együtt kúu ivadéknak tarták, az ősi nyelvtöredéket szint' ollyannak hivők. De az amalgamizatio befejezése után nem is találkozhatott egyén, melly magát eredetre elkülönözhette volna a' tömegtől, hacsak hiteles oklevelek nem biztosíták a' tatár származást; — miről azonban e' néposztály' közepette szó sem lehet. Átalakulásukkal együttjáró, jólelküen táplált illy hibás hiedelem' elterjedtét igazolja maga a' Tatár-Szent-Miklósnak a' XVII-dik században már Kún-Szent-Miklóssá változása. A' tatár faju elkúnosúlt ottani lakosok magukat valódi kúnoknak hivén, természetesen helyüket is inkább annak hivaták. Illy körülmények közt ébredt föl némellyekben az öneszmélet. Goldolkozni kezdettek a' szájon forgó urimádságáról; és mivel annak eredetét megfejteni nem tudák, mi volt természetesb, mint valóságos kún maradványnak hinni és állítni, nem is gyanítván abban tatár nyelv- és származás' lappangását. Ekként történt, hogy a' Kis-Kúnságnak egy előkelő férfia 's fülöp-szállási kún táblabiró Nánási János († 1760. körül), ki nevénél fogva aligha eredeti kún, annál kevesbé kúnosúlt tatár vala, elámítatva a' különös nyelv-maradványtól, kún nemzetiségből 1730—1740. körül Fülöpszálláson Rákosi István' rectorsága alatt tanítatni rendelé az iskolás gyermekek közt, mint ősi nyelvmaradyányt [1]). Egy időben élt Nánásival Varró

[1]) Dugonics And. Etelka. Pesten, 1805. 8-rét II. könyv. 481. lap.

Digitized by Google

István nevü kún Karczagon, Nagy-Kúnságban, ki is a' maradékától nyertem hiteles tudósítás szerint 1700 — 1705-ben születvén, 1734-ben ottani jegyző, később megyei esküttlón. Ezen két férfi a' két kúnok' részéről, valamint egy harmadik a' jaszokéról 1744-ben Bécsbe követül rendeltettek Mária Thereziánál az 1741-dikben újra született jász-kún-szabadságok és belrendezet fölött privilegialis leveleket eszközlendők; valamint az 1745-diki királyi levélben mint ollyanok, meg is neveztetnek. Tegyük föl bár itt, hogy Varró István, kiben mint előbb érdekeltük, és alább kimerítőleg olvasandjuk, a' kún nyelv' elhalása állítatik, gyermekségében öröklé a' tárgyalt miatyánk' tudását: mi következik egyéb, mint a' nagy-kúnsági tatároktól reá háromlása. Ha pedig nem onnan hozá magával, ügy- és uti társától, ez emlékért annyira buzgó Nánásitól nem férkezhetett-e a' hibás hiedelemmel együtt hozzá? De hogy a' Bécsben járásra visszatérjünk: ott, az udvarnál vala ekkor már a' hazai régiségekben gyönyörrel buvárkodó Kollár Ádám Ferencz, kinek legjobb alkalom nyilt a' kún tisztekkel összejöni, a' régi kún nyelvről értesítés nyerésre, egyszersmind az elfogúlt tudosítók' szájából pergő miatyánkban, mint keleti nyelvtudósnak a' törökéhez közelítő nyelvet megismernie. Ettőlfogva nevet nyere az ismeretlen gyermek; Kollár fennyen kezdé nyilvánítni 1763-ban a' tudós világnak, miről régenten a' magyar nemzet nem is álmodott, de fogalma sem lehete, hogy t. i. már kiveszett a' kúnok' nyelve [1]). Kapva kapott Kollár' tudósításán a' külföldi irósereg, mint új eszmére, új okoskodásra alkalmat nyújtón. Táborozás keletkezék a' történetirás' mezején, mellynek zászlóvivője Thunmann János német tudós, egy, a' maga korának kivált a' nemzetek' eredetét nyomozók közől legjelesb fia vala. Ez Kollártól és honunkból magány levelek szerint nyert tudósításra támaszkodva (mert már itt is lábra hapott a' vélemény) a' kúnokról 1774-ben kiadott értekezésében, miután a' kún miatyánkot két irott példány után közlé, harsány hangon hirdette a' kún nyelv' halála korát, ne mondjam napját és óráját, következő sorai által: *„Nem restellem hozzáadni, hogy azon utolsó, ki a' kún nyelv' némi ismeretivel birt, három év előtt* (azaz 1771-ben) *halt meg. Varro nevü karczagi polgár vala az. Fia még most Debreczenben tanul. Ez*

[1]) Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindob. 1763. 8-vo. pag. 91. *„Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum, Hungarico solum idiomate utentem, habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.“*

Digitized by Google

megigérte nekem, hogy atyja' irományait fölkutatja, és ha azok között valamit, a' mi a' régi kúnok' nyelvére és történetére tartoznék, találna, velem közlendi" [1]). És ez az oraculumi szózat, melly a' külföldön csalhatatlannak, minden kétségen kivülinek tartatik maiglan: ámbár Thunmann Varró István fiától, ki az emlitettem nemzetségbeli tudósítás szerint Jánosnak hivaték, és debreczeni tanulása után 1777-ben kisújszállási, aztán karczagi jegyző, végre 1794-ben megyei esküt lett, és 1804-ben hala meg, semmi bővebb világosítást nem vőn, de nem is nyerhetvén, e' tárgyra, minthogy az öreg Varrónak minden állított kún nyelvbeli tudománya, az a' híres, „*quaedam Comanicae linguae notitia*"-ja semmi egyébből, mint az általa is kúnnak vélt tatár miatyánkból állott. Nem kételkedtek még is ezekután Schlözer, Eichkorn, Adelung, Klaproth, és napjainkban Hammer-Purgstall a' kún nyelvet kiholtnak és tatár vagy török dialectusnak állitani.

Tatár miatyánk' megvizsgálása.

6. §. Mi alatt a' külföldön ezek így történtek, itthon sem folyt különben a' dolog. A' fülöpszállási iskola' növendékei elszavalák fűnek fának a' betanult miatyánkot, 's azoktól leiratva és kún névvel pecsételve forogni kezde tudós és tudatlan kezén. Így mondá föl Bankos István fülöpszállási fi Pesten 1774-ben [2]); így találtaték ugyanazon évben Terbölcs Gábor kúnsági jegyző' irási között egy régi másolat [3]); ezen uton juthatott a' debreczeni könyvtárba is két különböző példányban, mellyből Thunmann közlé a' két formát; sőt a' kún-szent-miklósi levéltárba is 1740. körül kellett kerülnie, miután nem árul el régibb irást a' féliv papiron minden hitelesítés' billege nélkül készült 's ennen szemeimmel is megvizsgált példány. Hazánk' két jeles tudósának Pray György' és Coruides Dánielnek is gyakori levélváltásra nyujtott alkalmat a' Kúnságból került ur'imádsága (1773 — 1776-ig [4]). Amaz, mint a' kúnok' magyarságának védője becses munkáiban [5]), gyengítni törekvék az abból huzott okoskodásokat; ez ellenben, más véleményü, testestől lelkestől ragaszkodék hozzá, mint a' kúnok' tatár nyelvüségét bizonyító monumentumhoz. Hát a' török uradalom alatt tömérdek viszontagságokat kiállott, annálfogva saját eredetéről hagyomá-

[1]) Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to Tom. IV. pag. 188.
[2]) Dugonics And. Etelka. 1805. kiadás' II. könyv. 481. lap.
[3]) Dugonics, Etelka. u. o. 482. lap.
[4]) Tudományos Gyüjtemény. Pest, 1833. IX. köt. 103, 104. lap. X- köt. 91- 's köv. lap.
[5]) Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Viadobonae, 1775. fol. pag. 113. seq.

Digitized by Google

nyokat hiv emlékezetben meg nem őrizhető kún népséget mennyire tántoritá el? Egynek csalódása század' hibás hiedelmét vonta maga után. Eléggé kitünvén e' történeti vázolatból a' tatár mi atyánk' kúnná kereszteltetésének oka: ideje már, hogy magát az emlékmaradványt állitsam elő, és a' török nyelv' segedelmével taglalva, annak valóságos tatár voltát is megismertessem; a' török nyelv' segedelmével igenis, mert a' tatároké csak dialectusban különbözik az ozmanokétől, miről tudós vizsgálatok 's egybehasonlitások nyomán senki többé nem kételkedhetik. Gévay Antal gyüjteménye, mint Hammer tudtukra adá, tizenegy példányával bir a' tatár miatyánknak; nem is csuda, midőn már Dugonics 1788-ban Etelkája' első kiadásánál öt különféle leiratát közlé. Hogy a' figyelmes összehasonlító meggyőződjék arról, mit a' változatokból következtetni akarok, elégnek véltem nyolcz különféle példányát előadni. Az imádság' kéréseit úgy rendezém el, hogy mindegyik hiánya 's változata első tekintetre kitessék; hozzájok adván végsorban (fekvő betűkkel) egyszersmind az europai török szóejtés szerinti szöveget, fejtegetésemnél különösen használandót. Az 1-ső és 2-dik formát Thunmann kiadásából kölcsönzém, ki azokat, mint már emlitém, a' debreczeni könytárban levéről közlé [1]). A' 3-dikat Dugonics irta le 1778-ban a' kún-szent-miklósi levéltárból [2]), mellyhez, úgy az 1-ső szám alattihoz majd mindenben hasonlót leltem Cornides Daniel' kézirat másolatai között a' nemzeti museumban [3]). A' rendben 4-diket hasonlókép a' szent miklósi levéltárból Horváth Péter bocsátá közre [4]). Amattóli némi elütése miatt iktatom ide. Az 5-dik Bankos István' 1774-diki fölmondása szerint iratott és adatott ki Dugonics által [5]). A' 6-dik formát szinte 1774-ben Terbölcs Gábor' irományiból vevé és közlé Dugonics [6]). A' 7-dik és 8-dik végre más ó kéziratok után adatott ki ugyancsak Dugonics által [7]). Alter Ferencz Károly [8]), és Adelung [9]), közleményei mind effélékből kölcsönöztettek.

[1]) Acta Societatis Jablonovianae. Lipsiae, 1774. 4-to. Tom. IV. pag. 185.
[2]) Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv, 482. lap.
[3]) Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum Publ. Ms. fol. pag. 117. Ms. ejusd. Tom. III. Part. II. pag. 94.
[4]) Értekezés a' Kúnoknak és Jászoknak eredetéről. Pest, 1823. 8-rét. 37, 38. lap.
[5]) Etelka, m. kiadás, II. könyv. 481. lap.
[6]) Etelka. u. o. 482. lap.
[7]) Etelka. 1805. kiadás. II. k. 483. lap.
[8]) Philologisch-Kritische Miscellen. Wien, 1788. 8-vo S. 175., ff.
[9]) Mithridates. Berlin, 1806. 8-vo. I. Th. S. 479.

Digitized by Google

Ur' imádsága magyarhoni tatár nyelven.

Előljáró beszéd. (*Miatyánk, ki vagy mennyekben.*)

1. Bezén attamaz kenze kikte.
2. Bézám attamasz kenz kikte.
3. Bezén attamaz kenze kikte.
4. Bezen attamaz kense kikte.
5. Bezom attamasz kemze kikte.
6. Bezen attamaz ebenze kikte.
7. Bezon attamaz kemze kekte.
8. Bezen attamaz kenze kikte.

Bizüm atamüz ki gyöklerde szin.

I-só kérés. (*Szenteltessék a' te neved.*)

1. Szen leszen szen adon.
2. Szenlezon szenadon.
3. Szen lészen szen adon.
4. Szen leszen szen adon.
5. Szélezon szenadon.
6. Szen lészen szin adon.
7. Szenleszen szenadon.
8. Szen lészen szenadon.

Szenün adün mukkadesz olszun.

II-dik kérés. (*Jöjön te országod.*)

1. Dösön szenküklon.
2. Dösön szenküklon.
3. Dösön szen küklön.
4. Dösön szen küklön.
5. Dössön szenküklön.
6. Dösön — — —
7. — — — —
8. Dösön szen küklön.

Szenün memleketün gyelszun.

III-dik kérés. (*Legyen te akaratod, miképen menyben, azonképen a földön is.*)

1. — — — nicziegen gérde ali kékte.
2. — — — netzegerde aligükte.

Digitized by Google

3. — — — nicigen gerde ali kekte.
4. — — — nilziengen gerde ali kekte.
5. — — — netzegerde alikükte.
6. — — — mittigen kenge alikikte.
7. — — — miczi jegengerde ali kekte.
8. — — — nicziegen gerde alikekte.

Szenün aradetün olszun, netekim gyökdé, daha jerdé.

IV-dik kérés. (*Mi kenyerünket mindennapit adjad nekünk ma.*)

1. Bezén akomozne oknemezne berbezge pitbütör küngon.
2. Bezamok menemezne — — — gutba tergünger.
3. Bezén okomuzne okne mezne oknemezne hergezge pitpütor — .
4. Bezen ako mezne okne mezne bergezge pit bütör küngön.
5. Bezom — — ok nemezne güt büttor güngön borbezge.
6. — — — — — — puthuter kungivi.
7. Bezom akkomozne okne mezne berbezge pithutöör küngöd.
8. Hezén ako mezne okne mezne herbezge pit bütör küngön.

Her gyünki bizüm eknekmüzi ver bize ha gyün.

V-dik kérés. (*És bocsásd meg nekünk a' mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek.*)

1. Il bezen ménemezne neszembezde jermezbezge utrogergenge.
2. Ali bezam menemezne — — tsehermezbezga — — .
3. Il bézen méne mezne neszem bezde jermezbezge utrogergenge.
4. Il bezen mene mezne neszen bezde permezberge utrogergene.
5. Eli bezon menemezne — — termezbezge — — .
6. Ilt bezen — — — — — — — .
7. Ilt bezon menemezde — — — — — .
8. Il bezen mene mezne neszem bezde jermez bezge utrogergenge.

Ve bizüm burdzslerümi bizé baghisle, netekim biz dahi bizüm burdzslerümüze baghisleriz.

VI-dik kérés. (*És ne vigy minket a' kisértetbe.*)

1. Iltme bezne olgya manga.
2. — — — —
3. Iltme bezne olgyamanga.
4. Illme bezne olgyamanna.
5. — — — —

Digitized by Google

6. Iltne bezne — —
7. Ilt mehezde olgyan angja.
8. Iltme bezne olgyamánya.

Ve bizi tedzsribe adhal etme.

VII-dik kérés. (*De szabadits meg a' gonosztól.*)

1. Kutkor bezne álgya manna.
2. Kutkor bezge eniklembezda ovia malna.
3. Kutkor bezne — olgyamanna.
4. — — — —
5. — — — —
6. Kutin bezne — migni.
7. — — — manya.
8. Kutkor bezne algyamanna.

Lekin serirden bizi, nedzsat eile.

Befejezés. (*Mert tied az ország, hatalom és a' dicsőség most és mind örökké. Amen.*)

1. Szen borsong boka csalli bocson igye tengere.
2. Szemberfánk bokvesáte — tengeri ovia tengeri tengeri.
3. Szen borson boka csalli bocson igyi tengere.
4. Szen börsön boka valli bocson igye tengere.
5. — — — — — ovgyi tengere.
6. — — bocsátali bocson mégni tengenizni.
7. — — boka csali bocsonig is tengere.
8. Szen borsony boka csalli bocson igyi tengere. Amen.

Zira szenündür memleket ve szultanet ve medzsdi ta ebed. Amin [1]).

7. §. Mielött az imádság' szófejtegetésébe bocsátkoznám, következő általános észrevételeim' nyilvánítni czélszerünek vélem:

a) Mind ezen változatok eredetikép egy példány után keletkezetteknek látszanak; mire elég bizonyság a' III-dik kérés elő része' vagyis e' kitétel' „*Legyen te akaratod*" mindeniknél elmaradása.

b) A' különbözést főleg némi szavaknak majd hibásabb és a' magyar nyelvü betanulók' kimondása utáni följegyezgetés okozván: könnyen kö-

[1]) A' Török miatyánkot olly szerkezetben adom, mint Seaman forditása szerint Clodiusnál találtatik L. Clodii Joh. Christ. Grammatica Turcica. Lipsiae, 1729. 8-vo. pag. 88. nehány szóbeli változtatásokat kivéve.

Digitized by Google

vetkeztethetni, hogy az imádság' papirosra tételekor már nem értették a' tatár nyelvet az elszavalók.

c) Bizonyitja ezen állitást az is, miként némelly külön állni kelló szavak összeragasztva, mások ellenben derékon elszaggatva a' nyomban következőkhöz csatolvák.

d) A' befejező szólásnak a' reformált vallás' szokása szerint minden formáknál előfordulása reformatio utáni készültét, vagy legalább módositását árulja el.

e) Némelly példányokból több szók elmaradtak az előadók' hűtlenebb emlékezete miatt; és e' hiányokat hézag-potló vonaljegyekkel kitüntetni szükségesnek láttam.

A' tatár miatyánk' szófejtegetése im ez:

Tatár miatyánk' szófejtegetése.

Bezam, bezen, bezom, bezon: hibás irás után változott; helyesen *bezam* vagy *bezom*. Törökül *bizüm*. Elválasztott birtokos névmása többes számban, első személyben. Magyarúl *mienk*. *Attamasz, attamaz;* törökül *atamüz*. Gyökszó *ata*, magy: *atya; müz*, birtok ragaszték a' többes számban, első személyben, magyarnál *ánk, énk*, 'stb. Értelme: *atyánk*. *Kemze, kenze, ebesnze;* összeragasztott két szó, *kem* és *ze*. Törökül *kim* vagy *ki;* visszázó névmássa; magyarul: *ki*. — *Ze*, törökül *szin*, segitő ige, jelenidőben, egyes számban, második személyben; magyarul *vagy*. Származik: *olmak* = *lenni* igétől. A' krimi tatároknál: *szen*. *Kekte, kikte,* törökül *gyögde*, többes számban: *gyöklerde*. Gyökszó: *gyög* vagy *gyök*, magyarúl *ég, meny; de,* ragszó, ebből lett a' *te;* magyarul *ban, ben*. A' kaukaszi tatároknál: *kuk* és *kok*, másutt *kök* szóval is jeleltetik. Értelme: *égben*. — Szóról szóra: Mi atyánk ki vagy menyben. *Szen*, uémelly formában másik szóval hibásan összekötve: *szenleszen, szenleszon*. *Szen*, a' magyar *szent*-ből látszik kölcsönözve lenni, azonban több ázsiai népeknél is divatozik. A' török *evla* vagy *mukkadesz* szóval teszi ki. *Leszen, lezon*, törökül *olszun; olmak*, magyarul *lenni*, segitő ige' parancsoló módja, egyes szám' harmadik személye; magyarul: *legyen*, vagy *assék, essék*, azaz, szent legyen, vagy szenteltessék. Tatárúl *olszeu*. *Szen*, némelly példányokban ismét összetéve a' következő szóval: *szenadon*. Törökül *szen*, személyes névmása egyes számban, második személyben; magyarul *te;* a' birtokosban *szenün* = *tied*. *Adon*, törökül *adün;* gyökszó *ad*, magyarul *név*, *on*, töröknél *ün*, birtokrag, egyes szám, második szem. magyarul *ad, ed*. — Az első kérés igról-

Digitized by Google

igre: Szent legyen te neved. *Dösön*, törökül *gyelszün*; ige, parancsoló mód egyes szám. harmadik szem. magyarul *jójön*. Gyökér: *gyel* = *jój*, *gyelmek* = *jőni*, *menui*; tatárul szinte *kelzun*. A' magyarnál is van: járni, *kelni*. *Szen*, lásd fönebb, *te* jelentéssel. *Küklön*. Mondottuk fönebb, a' *kikte* szónál, hogy a' kaukazusvidéki tatároknál *kuk* menyországot jelent. Épen egy ezen szó *kik*-el, mert a' 2-dik kérésben az isten' országát kérjük. Klaproth' utazási közleményeiben *sak legen* szóval is jő elő, a' perzsáktól kölcsönözött értelemben. *Lön*, *ön*, birtok rag, egyes szám. másod. szem. törökül *ün*; ezeknél az ország: *memleket* vagy *melkut*; *memleketün* = országod. A' harmadik kérés' előrésze „*Legyen te akaratod*" mint jelentők, mind a' nyolcz formából kimaradt. *Niczicgen*, *nilczien*, *netze*, *miczi*, *mittigen* stb.; és néhol a' *gerde* szóval egybevonva, nem egyéb, mint a' török *netekim* vagy *nedzseki*, magyarul: *miképen*. *Gerde*, *gérde*, *kenge*, törökül *jerde*. A' *jer* szó bizonyos helyet jelent, magyarul *itt*, e' *helyen*, vagy *földön*. A' *de* ragról lásd fönebb. *Ali*, törökül *öjle*, *dakhi*, *dakhé*, magyarul *azonképen*, *úgy*. *Kekte*, *kikte*, *gükte* előadatott fönebb; annyit tesz mint *égben*. — Szóról szóra: — — miképen a' földön, azoképen a' menyben; tehát megforditva. *Bezen*, *bezom*, *bezén*, már előbb magyaráztatott: *mi* vagy *mienk* jelentéssel. *Akomozne*, *oknemezne* 'stb. Ezen szó merő hibával kettöztetve sőt hármaztatva, két három szónak is eldarabolva áll. A' török *ekmekmüzi* szónak felel meg. *Ekmek* ugyanis, vagy *etmek*, magyarul *kenyér*, *étek*, *eledel*; *mozne* a' töröknél *müzi*, birtok-rag többesben, negyedik ejtésben. Értelme: *kenyer-ünk-et*. *Berbezge*, *bergezge*, *hergezge*, összetett két szó, törökben: *ver bize*, azaz: *adjad nekünk*; a' *vermek* = *adni* igének parancsoló formája *ver*; *bezge* szóban a' török *bize*, birtoki névmás' többesi harmadik ejtésre könnyen ráismerhetni. *Pitbütör*, *pitpütor*, *güt butter*, *puthuter*, *pithutöör*; összezavart érthetlen szavak, e' két török szónak: *bu* és *her*, nyoma látszik bennük. Innen *bü* és *hu*, tör. *bu*, mutató névmása, magyarul: ez. Ebből: *bugyün* = *ez nap*, *mainap*, *ma*. *Ter*, *tor*, törökül *her*, magyarul *minden*, *mindenik*. A' *pit* szó megmagyarázhatlan előttem. *Bütun* törökben *egészet* jelent, valamint *bütün gyün* egész napot. *Küngön*, *günger*, *gingön*, *kungivi*, *küngöd*, törökül *gyün*, magyarul *nap*, (dies); *gyünki* = *napi*, *hergyünki* = *mindennapi*; *gyünde* = *napjában* vagy *naponként*. *Il*, *ali*, *eli*, *ilt*, a' magyar összefoglaló *és* szócskát jelenti; a' töröknél az arab eredetü *ve* divatos ez értelemben. *Bezen*, *bezam*, *bezon*, már előbb fölvilágositatott. *Me-*

Digitized by Google

nemesne, *menemezde* 'stb. *mene*, vétket, bünt jelenthet, 's így összekötött szó; *mezne*, birtokos ragaszték a' többesben 4-dik ejtésben; töröknél *bordzs*, *burdzs*, szóértelemben: *adósság; burdzslerümi* = *vétkeinket*, debita nostra. *Neszem*, *neszen*. Ezen rontott szó is egy a' fönebbi *niczigen*, 's *necze-vel*; törökül *nedzsekim*, l. f. magy. *valamint*, *miképen*. *Bezde*, *bezge*, tör. *bize*, birtokossá vált személyes névmása, több. sz. l. fönt. *Jermezbezge*, *permezberge*, *tsermezbezga*. *Jer*, vagy *tser*, ide alkalmazható értelemben ismeretlen előttem; megbántót, ellenünk vétöt jelenthet, mi törökül *burdzs*; — *mezbezge*, ragszó, törökül *müz-bize*, magy. *mienknek* vagy-*ainknak*-*einknek*. *Utrogergenge*, *utrogergene*; némi tatár dialectusban *utara* szóval tétetik a' *megbocsáss*, 's bizonyára itt is olly értelme van. A' törökben *baghisle*, melly magyarul szószerint: *tekincs reánk*, azaz: *kegyelmezz*, *bocsáss*. *Iltme*, *illme*, *iltne*, összeragassztott két szó; *ilt*, *il*, valamint előbb: *és*; *me*, *ne*, tagadó részecske, mint a' magyar *ne*. *Bezne*, *hezde*, mint fönebb, magyarul *minket*, tör. *bizi*. *Olgya manga*, *olgyamanna olgyamánya*, két szó; *olgya* a' magy. *vigy*-re mutat, *manga* 'stb. a' tatár nyelvben fönlevő, *gonoszrosztól*-t jelentő *jemadan* vagy *gemandan* szót állitja elő, 's nyilván az előbbi szónak *gya* része is ehhez tartozik. *Kutkor*, *kutin*, *kurkor*, más tatár formákban *kurta* vagy *garta*, azaz *szabadits*. Törökül *kudarmak* = *szabaditani*, *megváltani*, parancsoló módban *kurdar*. A' nógai tatároknál: *kurtar* = *szabadits*. *Bezne*, *bezge* m. f. *minket* jelentő. *Eniklem*, tör. *lekim*, magy. *de*. *Manna*, *malna*, *manga* rontott szó, m. f. tatár *jemadán* vagy *gemandán* ide illő szót látszik visszaadni, rosszat, gonoszt lelentőt, a' *gya* részecskét hozzá tudva. A' végszólásnak a' török formával semmi hasonlatossága. *Borson*, *borsony*, *börsön* 'stb. *országot*; *boka* 'stb. *hatalmat*; *csalli*, *válli*, *dicsőséget* jelenthet. A' *tengere*, török faju népeknél a mohamedanismus *isten* nevéül divatozó *tangri* vagy *kök tengri* = *égi isten* szóra mutat.

Találtattak e' tatár miatyánkon kivül a' fönebb nevezett Terbölcs Gábor kúnsági jegyző' irási közt némi üdvözlő szólások is; u. m. Zubet kharon? Mint van kend? Haj majdon alfekor. Szolgálatjára jól vagyok. Tenzade khinade. Szolgálok kendnek. Istinivili tengite kelibe. Sokáig éljen kend; mellyek szinte a' kún-szent-miklósi levéltárban is megvannak illy különbséggel: Laobethrom! Alahajdon! Alafekor! Tenzene! Kenade! Iszcinivico! Tengelebele! [1]) Cornides Dániel' kézirati között is föltaláltatók

[1]) Dugonics, Etelka. Pest, 1805. 8-rét. II. könyv. 484, 485. lap.

Digitized by Google

ezen köszöntés formák némi változással ekként: Laobetherom! Alahaidom! Alafekor! Tenzene! Kenade! Scinivisco tengele helebele! [1]) Birt Cornides ezeken kivül még asztali áldás formával is a' vélt kún nyelven, melly így kezdódék: „*Mikamáz Kunsenmenden szenakori kikememezne*“ [2]). Kétségkivül azonegy zavaros kutfőből veszik mind ezen maradványok eredetöket. Egy két szó a' köszöntésekből kitünteti törökhöz közelitését, mennyire a' rontott leirásokból kivehetni, mint példáúl *allah* = isten; *kendi* = maga, *kendije* = magának; *istemek* = kivánni, óhajtani; *istememek* = nem akarni, nem óhajtani. — Egyébiránt a' bővebb szónyomozásokat a' tatár dialectusokban jártosakra bízva, megelégszünk kitüzött czélhoz képest annak bebizonyitásával, hogy e' nyelvmaradványok a' kúnsági tatároktól szállottak ránk.

Tatár maradványok étel- és italnemükben.

8. §. Nem fontos eredményre vezető ugyan, de mégis az előbb mondottakat igazoló tatár maradványokkal birunk leginkább a' kúnnép köréből, némi étel- és italnemüekben; miket ezennel röviden elszámlálni a' tatár kérdés' bővebb kifejtése' tekintetéből méltónak tartok. Vannak ugyanis a' Magyarhaza' több részeiben is ismert vagy régente divatozott étkek és italok, kellő meghanyás után tatároktól elmaradottaknak mondhatók; és ezek sorában áll a' kása, laska, boza, iró, és kumis.

A) KÁSA. Nincs alföldi magyar, ki ezen étket nem ismerné. Miután a' köles héjától vagyis ondujától megtisztitatván főzelékké alkalmaztatik, az alföldi leginkább pusztai népnek szolgál eledelül. Ezt a' tatároknál hasonló módon használtnak és szintakkép nevezettnek bizonyitja Broniovius Márton Bátory István lengyel királynak a' tatároknáli követe 1579-ben, saját tapasztalása után irván róluk: „*Nobiliores tamen, carnes cibum, vinum crematum et mulsum potum habent, agrestiores vero pane carent, verum milio concusso lacte et aqua diluto, quem CASSA vulgo nominant, pro cibo, pro potu lacte equino et caseo utuntur*“ [3]). A' kása ételről utazásom alkalmával elég tapasztalást nyerheték a' nogai és krimi tatároknál: de nyomozódásim után a' névnek mostani kelendősegét fölnem találtam, thara néven nevezvén ők a' köles-kását, melly világosan azonos a' magyar

[1]) Tom. III. Part. II. pag. 94. Fragmenta aliquot Diplomatum et Actorum publicorum. pag. 117. Inter Mss. Musei Nation. Hung.

[2]) Tudományos Gyüjtemény. 1833. X. köt. 91. lap.

[3]) Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum. Scriptores RR. Hung. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 833.

Digitized by Google

darával. Péppé főzetvén, a' tatárnak legkedvesb eledele, 's akkor már botga nevezettel illettetik.

B) LASKA. Főleg a' Tisza mellékin divatozik ezen buzalisztből gyúrott, vékonynyujtatú, apróra metélt vagy töredezett, megszáritva húzamos ideig tartható ázalék nemű, mellyet leves gyanánt használnak közönségesen. Szinte ezen módon állitatik elő a' tatárok laksza-ja, mit lébe hányva laksza-sorbanak mondanak. A' név' methateticus különbségét a' dolog azonsága világositja föl.

C) BOZA. Most már ismeretlen honunkban, de a' XVI-dik század alatt még divatozó ital vala a' kúnok között. Oláh Miklós irá 1536-ban a' kúnokról: *„In Campis Cumanicis, praeter vina advectitia, vsum habent Cumani, cuiusdam liquoris, ex milio, et aqua, suo more expressi, quem BOZAM vocant“* [1]). A' tatároktól maradott ezen sernemű készitését végkép megcsökkenté ugyan náluk a' szőlőtermesztés átalánossá léte, de fönmaradt emlékezete maiglan a' boza és pösze szóban, mellyel a' szürke ló és szőkehajú gyermek neveztetik, a' boza ital sárgás fejér szinétől nyervén eredetét a' kifejezés; mondják ugyanis széltében: bozaló, és boza vagy pösze hajú gyermek. A' tatároknak mostis kedves italuk a' boza. Leginkább télen által készitetik el, midőn tej, író- és kumiszban szűkölködnek; árulják is némelly helyeken, mint az oroszok a' kvasz (kovász) italt. Csinálják kölesből, és ha bőven adatik hozzá az alkató anyag, erős részegitő ital válik belőle. Az eljárás körülte imez: a' kölest előbb kézi malomban megdarálván 's ondujától megszelelvén, üstbe teszik elegendő vizzel föleresztve; fövés után bordóba töltik, hol fölforván, végre leszűrik, ismét vizzel szaporitván. Néha pálinkát is öntenek a' boza közé szeszesb voltáért. Mind a' nogai mind a' krimi tatároknál közönséges a' veleélés.

D) ÍRÓ. Midőn a' tejfölből köpülés által irósvaj készül, a' folyó rész attól elválván, tejszinű csipős italt ad, melly írónak hivatik a' nép által, 's nyári italul használtatik. Épen illy működéssel készitik a' tatárok az irósvajat, mit ők szára-maj azaz sárga vajnak mondanak, az elváló híg részt azaz írót pedig eira vagy eiran-nak, 's ők is nyári rendes ital gyanánt élvezik.

---

[1]) Oláh Nic. Hungaria. Cap. 18. In Bel Math. Adparatu ad Historiam Hungariae. Posonii, 1735. in fol. Dec. I. Mon. I. pag. 33.

Digitized by Google

E) KUMIS. Sajátsága vala az Árpád-családkori magyar institutionak, miszerint a' fejdelmek, sőt apátságok és monostorok is olly szabados jobbágyaknak lennének birtokában, kik az udvar-, illetőleg monostor szükségeire bizonyos élelemszereket tartoztak beszolgáltatni. Az illy udvari szolgák (servi conditionarii) tárnokoknak, és az adó' minőségéhez képest mellékesen viselék a' bucharii stb. nevet. A' királyi tárnokok közt találtam két rendbeli olly nevezetüekre, minőkről iróink ekkorig kevés vagy épen semmi ismertetést nem nyujtának; és ezek nevezetesen a' kalácsadók (galachadou, némi általam olvasott XIII-dik századi oklevelekben), meg a' kurmisadók. Ez utóbbiak, úgylátszik, egyek valának régiségeinkben „*qui parant martium*" és „*braxatores*" néven is előfordulókkal. A' kurmis vagy kumis adókról akarok szólni. V-dik István még mint ifjabb király és erdélyi vezér 1268-ban kelt levele imezt tartalmazza: „*Quod cum Bochou, Bench, Benche, et Betlen filii Laurentii de villa Bylok conditionarii nostri scilicet Tarnici — nostri, qui vulgariter kurmis Tarnuc dicuntur*" [1]). Mi volt tulajdonkép a' „kurmis"? alig tudnók megfejteni, ha a' tatár népnél maiglan tellyes divatban levő KUMIS italról elég ismerettel nem birnánk. A' kanczaló tejéből készitett, fölötte szeszes és tápláló italt nevezik ők ekkép. A' különbség melly a' két nevezet közt mutatkozik, figyelmet nem érdemel. Hogy ezen italt, készüle bár kancza, tehén, vagy juh tejből, — a' tatároknak magyarok- illetőleg kúnok közé elegyedése által jöve őseinknél kelendőségbe, semmi kétséget nem szenved annálisinkább, mivel a' tatárok keresztyénségre lépte és el kún-magyarosodásával ezen ital névben is kiveszett közölünk. Rubruquis Cosmos névvel emlegeti a' tatárok' ezen kedves italát, 's hosszan leirja azon bánásmódot, mellyet készitésénél használtanak. — Mindezeket tehát méltán tarthatjnk tatár maradványoknak; ez utóbbira nézve azon kétség maradhatván fül: hogy, ha a' magyarok kurmisa nem tejből hanem árpából vagy kölesből készitették, úgy inkább az Atilla húnainak kamos (*κάμος*) italával kellett azonosnak lennie, mellyről Priscus Atillához követségről irtában imezt jegyzé föl: „*Servi quoque, qui nos comitabantur, milium secum portabant, potionem ex hordeo praebentes, quam Camum barbari appellant*" [2]).

[1]) Bethlen Al. gr. Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. Wien, 1831. in 8. S. 109.

[2]) Excerpta et Prisci Historia. Ed. Bonnens. pag. 183.

Digitized by Google

A' coman szótár' bővebb fölvilágositása.

9. §. A' kún-tatár kérdésnek tiszta fénybe hozatala és végképi eldöntése okáért e' helyütt még egyszer emlékezetbe hozandó azon 1303-dik év körül készült Coman szótár, mellyet Klaproth illy czimű munkában „*Mémoires relatifs à l' Asie. Paris*, 1828. 8-o *Tom. III. pag.* 111—256." ezen fölirással „*Vocabulaire latin, persan, et COMAN de la bibliotheque de Franc. Petrarcha*" a' tudós világgal közlött, 's mellynek eredeti czimén valójában ez áll: „*In hoc libro continentur Persianum Comanicum per Alphabetum.*" Ezen szótár napfényre jötte óta épen nem kételkednek már a' külföldi irók a' kúnokat török fajú és nyelvü népnek hirdetni, minthogy a' szóhalmaz török-tatárt állit elő. Hogy többeket elhalgassak, Németország' egyik nagyhirű orientalistája és történetbuvára Neumann, egész megnyugodtsággal irá 1845-ben: „*Die Komanen, welche seit undenklichen Zeiten in dem Lande Kaptschak sitzen und nicht selten auch diesen Nemen erhalten, sind uns bekanter geworden als die Türken, an deren Stelle sie uls herrschende Horde treteu und deren Wohnsitze sie zum Theil einnehmen. Es hat sich selbst ein zimlich ausführliches Wörterbuch ihrer Sprache erhalten, wodurch die Abstammung dieses Volkes, der Uzen und Petschenegen, welche zusammen, wie ausdrücklich versichert wird, eine und dieselbe Sprache redeten, über allen Zweifel erhoben wird*" [1]). Íme, minő roppant hibát, milly szörnyű tévedést elóidézni vagy legalább gyámolitani képes egy gondatlanul oda vetett „Coman" név. Valamelly jámbor olasz térítő barát 1303-ban azon feketetengermelléki tartományokban, hol egykor a' kúnok laktak, de mint közönségesen tudatik, a' mongolok elől Moldvába és Magyarországba vonultak, az ott megtelepedett tatár népek nyelvén szótárt készit, és a' későbbi századokban divatozó Cumania régi nevezethez alkalmazva azon tatárok nyelvét „Coman" czímmel illeti; 's ebből a' XIX-dik század közepén már azt következtetik az elfogult tudósok, hogy az a' kúnoknak volt nyelve! Bizony, illy critica mellett bölcsen vitathatná Klaproth, Neumann, és mind azok, kik a' mondott szótárra alapitják a' kúnok' török-tatár nyelvűségét, hogy a' Bonfinius irta Magyarország' története a' régi pannoniusok historiáját foglalja magában, miután czímén áll a' „Historia Pannonica." Eléggé megmutattuk már hiteles emlékekből a' kúnoknak tatároktóli mindenkor tisztán megkülönböztetését; bebizonyitottuk minda-

[1]) Neumann K. Fr. Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlicher Entwickelung. Leipzig, 1847. S. 132.

Digitized by Google

zon rokon ágazatoknak, mellyek a' kúnokkal hasonló nyelvűek voltak a' török (ozman) és azok családához tartozó népektől idegen voltukat. A' kúnok lakta Cumania nevezetnek későbbi századokban főleg a' nyugoti irók általi használatáról még lebediai utunkban is szolgálunk adatokkal. A' Petrarchaféle szótár tehát épolly nyomatéktalan csábító phantom, mint a' honunkbeli kún miatyánk, melly az alapos vizsgálódás nélkül könnyen hivőt a' történetek' kilábolhatlan hinárába vezet. Összefüggésben áll e' Cumán szótár ügye a' genuaiak' XIV-dik századi stylisticajával. Ezen köztársaság mint Krimeában Kaffa- meg Soldaja városának és a' feketetengeri kereskedésnek hatálmas ura, a' tatár khánokkal többizben ünnepélyes szerződésre lépett, melly alkalommal az irományok tatár nyelven készülvén, a' genuaiak számára hiteles formában latinra forditattak le; ezekben mindenkor megemlitetik az eredeti szöveg tatár nyelvűsége „Ugaresca" „Cumania" és „Tatarica" vegyes kifejezéssel; így az 1333-diki szerződésben: *„Omnia supradicta de Cumanio in latinum"* — az 1383-ban készült egyességben: *„Instrumenti, scripti in lingva Ugaresca"* az 1387-diki szerződésben *„lingva Ugarica"* — *„littera Ugarica"* — *„praesentis instrumenti de lingva Tatarica"* 'stb.[1]). A' tatár nyelvet imezekben világosan ugar azaz uigur és cumaniai nyelvnek vallják a' genuai vagyis kaffai olasz fordítók: és helyesen nevezék így, mert az a' tudósok véleménye szerint az ozman török, és attól csak dialectusban különböző krimeai, nogai, asztrakáni, kazáni 's egyéb tatár nyelvek a' régi uigurnak leányai; de helyesen nevezék cumániainak is, mert a' tatárok, kikkel a' genuaiak viszonyban állottak, a' régi Cumaniában lakván, nyelvük is ottaninak mondathatott tágas értelemben; korunkban például mást jelent a' magyar, mást a' magyarországi nyelv. Midőn tehát Hammer József ezekhez ragaszkodva a' kúnok nyelvét török-tatárnak hirdeti, merő buborékalapra épit, ekkép irván: *„Wenn noch ein Zweifel obwalten konnte, dasz die uighurische, kumanische und alttürkische Mundart eine und dieselbe Sprache sey, so würde derselbe durch diese Urkunden gehoben"* [2]). Hasonló véleményben élnek a' franczia tudósok. D'Avezac 1839-ben ekkép nyilatkozott: *„L'on possede une preuve irrécousable que la langve comane n'est autre que le turk, depuisque Kla-*

[1]) Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothéque du Roi et autres Bibliothéques. Paris, 1827. 4-o Tom. XI. pag. 53, 63.

[2]) Jahrbücher der Literatur. Wien, 1831. Bd. LXV. S. 30.

Digitized by Google

proth a publié, dans ses Mémoires relatifs à l' Asie, un Vocabulaire latin-persan- coman rédigé ou copié en 1303. *et qui fait partie des manuscrits légués à la bibliothéque de Saint Marc de Venise par le célebre Petrarque*“ [1]). Nem pirul-e a' józan critica a' világtörténeti kérdéseknek efféle kényelmes kettévágására? Azt kellene itt előbb megbizonyitani, hogy a' XIV-dik században valóságos kúnokat értettek az olaszok Pontus mellékén a' cumaniusok alatt; de ezen kérdés' elhatározását elég eszélyesek ezen jó urak egészen mellőzni. Hogy a' tatár nyelv a' kúntól valójában különböző volt: arra már számtalan tanuságokat hordtunk föl, 's hozhatnók is elő még többeket, ha a' kérdés eldöntésére szükségesnek látnánk: de mindezeket fölöslegesnek véljük: azonban egy esetet, melly e' tárgyra kellő fényt áraszt, el nem halgathatunk. Azon Juliánus nevű domonkosi magyar szerzetes, ki IV. Béla király idétt a' Volgánál lakó magyarok között járt, 1239 év tájban épen útjából visszajövet levelet hozott magával a' tatár khántól IV. Bélának szólót: melly levél minthogy tatár nyelven levén irva, nem találkozott olly egyén, ki megértette volna. Ekkép adja elő Juliánus a' dolgot: „*Praedictas literas a Noe duce de Sudal* (Susdal) *mihi datas ad regem Hungarorum deportavi. Litere autem scripte sunt literis paganis et lingva tartarica. Unde rex qui eas possint legere multos invenit, sed intelligentes non invenit. Nos autem cum transivimus per Cumaniam paganum quemdam invenimus qui nobis eas interpretatus*“ [2]). Ime a' Béla birodalmában élő sok száz ezer kúnok közől nem találkozott tatár nyelvet értő: hogy lehettek volna tehát azokkal hasonló nyelvet beszélők? — A' mongol hóditás után nem sokára, még a' XIII-dik század alatt mongolok és tatárok között huzamos ideig tartózkodott Marco Polo világosan megkülönbözteti a' kúnokat a' tatároktól, hibáztatva mindazokat, kik e' két népet azonegynek veszik, így okoskodván egykor a' Kaukasus fölött lakott népekről szóltában: „*Es ist jedoch nicht richtig, dieses Volk Tartaren zu nennen, denn das waren sie in jenen Tagen nicht, sondern Kumani mit einer Mischung von andern Nationen*“ [3]). Ki tudhatta jobban az europaiak

[1]) Recueil de Voyages et Mémoires publié par la Société de Géographie. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 488.

[2]) Die Goldene Chronik von Hohenschwangau. München, 1842. in 4-o. II. Th. S. 69. Conf. A' magyar tudós társaság Évkönyvei. Budán, 1846. VII. kőt. 121. l.

[3]) Die Reisen des Venetianers Marco Polo im dreizehnten Jahrhundert. Leipzig, 1845. in 8. S. 68.

Digitized by Google

közől nyelv tekintetében a' két nemzetnek rokon vagy idegen voltát e' bó tapasztalású, keletet igen jól ismerte férfiunál?

A' kún személy- és helynevek magyar értelmüek.

10. §. Nem mutathatunk ugyan föl a' hajdankorból olly magyar nyelvmaradványt, mellynek kún felekezetektőli származását bizton lehetne állítani, de birunk a' kúnnép pogányidei személy- és itt letelepülése kori helynevek' nagy sokaságával, mikből nem más mint magyarnyelvüsége tünik ki. Ez eddigelő érintetlen maradt tárgyra rövid vizsgálatot forditanom nem leszen eredménytelen a' nyelv' kérdése körül. Béla kir. névtelen jegyzője megemlit több kún főemberek neveit, 's ezek között föltünők az *l* betüvel végződők; például: Ketel, Sepel, Turzol. A' két utóbbi helyeinkben most is él, mert kéttelenül ezekről nyeré nevét Csepelsziget és Tarczal város. Az elsőt Ketel vagy Ketzel kiejtés tartja fön. Hogy ezek valódi magyar jelentők, következőből láthatni. Bir ugyanis nyelvünk a' főnevek alakulására *al, el,* ragszócskával, melly, valamint táj, úgy az uralkodó szokás szerint *aly, ely* és *aj, ej* kiejtéssel fölváltva használtatik; jelenti pedig a' nevezett dolog állatját (substantia), lényegét, létegét, foglalatját, összegét, továbbá: birását és a' létesitő erő' tartalmát; például: apály, asz-ály, csek-ély (csak, csek, csik, csök, csuk: vékony-hosszút értelmező gyök, honnan: csák-ó, bika-csek vagy csök, csikhal, csukahal), dag-ály, ét-el, föd-él, gőb-öly (metathetice a' bőgő állatoktól), hat-ály, it-al, lap-ály, rag-ály, szab-ály, tereb- vagy terep-ély, visz-ály. A' csep szó él ma is, mondjuk: csepü, csépelő, csépelni; azonegy a' verő, ütő az-az csapó szókkal. A' Csepel kún férfinév tehát nem egyéb csapó vagy ütőnél, melly már magában erős kar', hadi és vitézlő működés' jellemzését tárja előnkbe. A' Tarczal név gyöke tárcz vagy tárcza; 's bizonyára tárczást jelent. Ketel névben a' kecs, kegy mutatkozik gyökül, miszerint: kecses, vagy kegyes értelmezés nyilvánul. És mindezek lelki és testi tulajdonokra vonatkoznak, minőktől a' pogánykori személynevek levonása már fönebb kimutattatott. Efféle *l* végzetü név a' vezérek korából Leel, Lél vagy Lehel kapitányé a' lehelés vagy kürtbe fuvástól; illyen Tevel vagy Tévely Árpád unokájáé (Tebeles Constantinusnál), melly a' teve állatról vétetett, hatalmas járó-kelő, tévelgő tulajdonság' kifejezesére. Az Atilla (Etel) névnek is csak illy módon fejthetnők meg valódi értelmét. Névtelen jegyzőnknél a' kúnok főnökei közt előfordul Boyta, Borsu, Bunger, miket Balta, Bors és Gyömbér (metathetice Böngyér) szóval

Digitized by Google

lehet es kell értelmezni. Ezek őseinknél széltiben használt átvitt értelmű nevek. Lássuk már a' későbbkori pogány kúnokat. A' IV. Béla kir. idétt beköltözött kúnok fővezére Kuthen névvel jelöltetik krónikáinkban, 's róla Kiskúnságban Halas székhez tartozó Kethenszállás vette nevét (most puszta Pestmegyében Kötöny név alatt); mellynek igaz kiejtése az utóbbiban él, tiszta értelmet is adván, a' köt és kötő, köteny szóban. Kún László kir. orgyilkosai' Arbuz, Turtule és Kemenche nevei nemcsak Arbocz, Törtel és Kemencze helyekben fönmaradtak, hanem tiszta jelentéssel, tulajdonság jellemzésével birnak: azbocz, nagyra, hosszúra; törtel törőre, zúzóra vagy talán törpére; kemencze vagy keményke, erősre 's vastagra vonatkozván. Az Edue, Kupchech, és Mandula kúnnők nevében Edő, azaz édelgő, édes; Képcse, azaz képecske, szép alak, vagy talán csipke (piros növény) és Mondola lappang. Jegyezzük meg azt is, hogy a' kúnokkali szoros érintkezések eseteinél tolmácsolatról évkönyveink mélyen halgatnak.

Fonosb eredményre vezetnek a' letelepült kúnok és velük rokon jázok lakhelyeinek tiszta magyar nevezetei. Majdnem hiánytalan lajstromát adhatjuk XIV, XV. és XVI-dik századi oklevelekből azon helységeknek, miket kúnok laktak, birtak és nagyrészben mais birnak. Hajdan székekre levén fölöszva területeik, valamint az illy székek „sedes" néven emlitetnek az oklevelekben, úgy a' hozzájuk tartozó helységek szállásoknak „descensus", majd mindig oda illesztetvén a' helynév mellé „zallas." A' XVIdik század elejéig virágzott hontorszéki (most Hantos; Fejérvármegyében) kúnok helyeit is idetudva, következő sorozat alakitható:

Adacs, Ágó, Akasztó, Apáti, Árokszálsás, Asszonyszállás, Átokháza. Bábóczka, Baltaszállás, Baracs, Belker-Horkán, Bene, Berénszállás, majd szék, Bócsaszállás, Boldogfalva vagy háza, Borsod, Borsóhalma, Buzganszállás (Bugacz). Csengole. Csengőd, Csókáshegy, Csolyószállás. Dorosma. Előszállás, Ecseg. Fábiánka, Fejértú, Félegyház, Fénszaru, Ferenczsnállás, Fülöpszállás, Fűzes. Gengelteleke. Halasszék, Harasztya, Harka, Homokszállás, Hontorszék. Ivánka, Izsák. Jakabszállás (kettő), Jákóhalma, Jangótszállás, Jankó. Kajthor, Kakat, Kápolnás, Kara, Karácsonszállás, Karapal, Karczagújszállás, Kaskantyúszállás, Kazalháza, Kecskemétszék, Kederhanka, Kelebi, Kenchegszállás, Kenpeczszállás, Kerekegyháza, Királtelke, Kis-Balás, Kisér, Kis-Kaba, Kis-Kőrös, Kisszál-

Digitized by Google

lás, Kis-Turgony, Kisújszállás, Kocsér, Kolbászszék, Kozukháza, Ködszállás, Kúnhegyes, Kún-Jakab-Horkán. Laczkháza, Lajosszállás, Lamitha, Ludas. Madaras, Magyarszállás, Majosszállás, Mámahomoka, Márialaka, Mátkó, Mátyusháza, Mélykut, Mesterszállás, Mihálytelke, Mindszent, Mizseszék. Nagyharang, Négyszállás. Orgonde sz. Miklós, Orgovány, Othasilisszállás. Ócsöd. Pálkaszállás, Pálos, Peder, Perkát, Póhamara. Sárosd, Sebestyén, Szankszállás, Sz. György (Alsó, fölső), Sz. Imre, Sz. László, Sz. Mihálytelke, Szombatszállás, Szomoktarcsa, Szücskő. Tabd, Tajó, Tasháza, Tatárszállás, Tatár-Szent-Miklós, Tazlár, Telekszállás, Tompa, Törtelszállás, Túrkeve. Ujfalu, Ujszállás, Újszász. Ülés. Vásárhely (Moldmező), Vetenek. Zentheltszék, Zima, Zombatkuta. Nemis emlitem az állások, árkok, berkek, bokrok, bozótok, buczkák, dombok, dűlők, erdők, erek, eresztők, fövények, gátok, gyepek, halmok, határ-hantok, kaszálók, kelők, kertek, legelők, mocsárok, nyilasok, örvények, ösvények, patakok, porondok, rétek, semlyékek, síványok, szigetek, szikek, tavak, töltések, turjánok, utak, völgyek, zsombékok 'stb. 'stb. az első megtelepedéssel jobbadán egykoru ezernyi neveit, mellyek merőben magyar nyelvű billeget viselnek homlokukon, már csak az elsorolt telepekéből megtanulhatná a' kúnok' török-tatár nyelvűségét hirdető iskola, hogy azok olly néptől nem keletkezhetének. A' „tatár" epitetummal ellátott két helység mint kivételi, fönebbi vitatásunknak ad nyomatékat; mikhez egy két tatár hangzatú szállitványt örömest oda engedünk, miután föltettük a' kúnok között egykoron tatár fajú népség lakta-, de a' kún eredetű nagy tömeghez képest olly csekély számú falvak' léteztét, hogy azoknak a' kúnok közé olvadniok közös szerkezetük- és kormányzatnál fogva és így eredeti nyelvüket nem veszteniök lehetlen vala.

A' kúnok' magyarokéval egyező összerkezete.

11. §. Még egy figyelemre méltó, ekkorig szinte érintetlen maradt adatot emlitek csak föl a' kún-magyar rokonság támogatására. Hiteles történeti és okleveli bizonyitásoknál fogva a' magyar és vele egy eredetü székely nemzet nemek- és ágakra (Generatio et Linea) vala fölosztva: ugyan ekkép a' honunkban IV. Béla idétt megtelepedett kúnok hét nemzetségekből álottak. (De septem Generationibus eorundem Comanorum) [1]. Ezen nemi osztályzat következtében a' nemzetségi biráskodási hivatal a' magyarok- és székelyeknél örökös, bizonyos családakhoz köttetett vala; épen ezen szertartás

[1]) Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8-r. 13. l.

Digitized by Google

divatozék a' kúnoknál, kik között a' birák kapitányoknak hivatván, azon tisztség bizonyos családokra örökségül hárula át, számosb oklevelek utmutatása szerint. Ezt kimutatandó, közlöm egész terjedelmében Csertő kún család' törtel-bócsa- és köncsögszállási kapitányságáról szóló, eredetiben Szegedvárosa levéltárában őrzött 1436-diki levelet, melly Zsigmond királytól adaték ki 's így hangzik: *„Commissio Johannis Orzag Comitis de Zarand, et Ladislai de Katha Judicum Comanorum, per literas eorum facta.“* — *„Nos Sigismundus Dei gracia Romanorum Imperator semper Augustus, ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie, etc. Rex, Memorie commendamus tenore praesencium significantes quibus expedit universis, Quod cum nos pro evitandis multiplicibus querelis, et clamoribus, quibus universitus Comanorum hactenus per infrascriptos nostre sepe sepius propulsarunt aures majestatis, pridem nobis in civitate nostra Zegediensi existentibus, commisissemus fidelibus nostris Egregiis Johanni Orzag de Gwth Capitaneo castri nostri Wylagoswar vocati, ac Comiti de Zarand, nec non Ladislao de Katha Comiti de Zolnok Judicibus praedictorum Comanorum nostrorum, ut ipsi ad quamlibet sedem ipsorum Comanorum nostrorum personaliter accedere, inibique ab omnibus fidedignis Comanis, Juratisque, et Communitatibus Comanorum, ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatemque nobis, et sacro nostro diademáti observandam, diligenter id inquirere, qui et quales in ipsorum medio veri, et legitimi essent Capitanei, ac jure hereditario hujusmodi Capitaneatus tenerent, et ad quos ab ipsorum progenitoribus legitime sunt devoluti, diligenter inquirere deberent, et investigare. Tandem fidelis noster Valentinus Cherche dictus Comanus de Thertezallas nostre Serenitatis venien in praesenciam, exhibuit, et praesentavit nobis quasdam literas annotatorum Johannis Orzag, et Ladislai de Katha, in quibus vidimus contineri, quod ipsi juxta praemissam eorum diligentem Inquisicionem, annotatum Valentinum in tribus descensibus infrascriptis, videlicet Thertezallas praedicto, Boychazallas, et Kempcegzallas vocatis reperissent, et invenissent esse verum et legitimum Capitaneum, et eosdem Capitaneatus in ipsum jure hereditario a suis progenitoribus fore devolutos, Supplicans praefatus Valentinus nostre sublimitati prece subjectiva, ut ipsum, et suos heredes in huiusmodi Capitaneatibus confirmare dignaremur. Nos itaque tum humilimis, et devotis supplicacionibus praefati Valentini, per eum majestati nostre modo praetacto porrectis, solita pietate exauditis clementer, et admissis, tum etenim con-*

Digitized by Google

sideratis fidelitatibus, et fidelium serviciorum meritis memorati Valentini nostre Serenitati per eum exhibitis, et impensis, praetactos Capitaneatus descensuum Thertezallas, Boychazallas, et Kempcegzallas praescriptorum, simul cum cunctis ipsorum utilitatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad praetitulatos Capitaneatus rite spectantibus, et pertinere debentibus, sub illis juribus, libertatibus, et condicionibus, quibus per progenitores ipsius Valentini, et consequenter per eumdem hactenus rite, et legitime tenti fuerunt, et possessi, pro eisdem Valentino, ac suis heredibus, et posteritatibus universis, per ipsos jure perpetuo, et irrevocabiliter possidendos pariter, et habendos confirmamus, salvo jure alieno, harum nostrarum vigore, et testimonio literarum mediante. Datum Bude in festo Divisionis Apostolorum, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Tricesimo sexto, Regnorum nostrorum Anno Hungarie etc. quinquagesimo, Romanorum vigesimo sexto, Bohemie Decimo sexto, Imperii vero quarto." Ugyan ezen Csertő Bálintnak 39 évvel később Mátyás kir. Budán 1475-ben kelt levelénél fogva megengedé, hogy a' törtel-köncsög- és bócsaszállási, mirigyhalál által megfogyasztott kúnokat ujabb telepitéssel gyarapithassa (Anno 1475. Budae in vigilia Festi B. Joannis Bapt. Valentino Cserty de Thertelszállása Capitaneo Cumanorum in Descensibus Thertel-szállása, Kenythey-szállása, et Bocha-szállása vocatis, et ad sedem Halas pertinentibus commorantium dictorum Descensuum peste imminutorum impopulationem admittit). A' kún nép belső történetének hasonló adatok utáni megismerése nyujthat kellő védés győző okot nemzetiségük kérdésének már valahai eldöntése- és földeritésére, az örökké egy húrt pengető külföldiek' ellenében.

Nem halt ki az eredeti kún népfaj.

12. §. A' kún nép' belső történetének ismerete oszlatja el azon, némellyek által fontos ellenvetés gyanánt emlegetett kétséget is, minélfogva a' mostani jász-kúnoknak a' régi valódi kúnoktól leszármazása gyanussá tétetik: kényelmesen elmondatván annak a' török uralom' korábani elszélyesztetése, üzetése és kiirtatása. Ellene mondanak ezen alaptalan véleménynek azon számtalan oklevelek, mellyeket a' kúnok részére épen azon szomorú időszakban birtokaik és jogaik' biztositása iránt az uralkodó fejdelmek és nádorok kiadtak. Léteznek ugyanis a' mohácsi vésznap után 1527, 1535, 1537, 1539, 1553, 1563, 1583, 1622, 1625, 1629, 1631, 1646, 1668, 1673, 1682, 1688, 1696 és 1697-dik évekről kelt királyi kiváltságaik, valamint nádoroktól 1622, 1637, 1649, 1655, 1681 és 1689-

Digitized by Google

dikben kiadott ótalom leveleik. Mind ezek kinek számára adattak volna, hanemha az ősi szabadságaik- és jogaikhoz annyira ragaszkodó egy nagy tömegben élt kún népnek? Némelly kisebb helységek lakosi azon félelmes időkben a' népesb helyekre, mint Halasra, Kecskemétre, Berénybe 'stb. vonultak ugyan: de ezen összpontosulás által ősi nyelvüket 's nemzetiségüket nemhogy elveszthették volna, sőt inkább erősebben daczolhatának az elidegenedés és fajulás ellen. Igaz, nagy része a' kiskúnoknak leginkább Eger végvár' 1596-ban török kézre jutásával elhagyá őshelyeit, a' szomszéd megyékbe, főleg Turzó Szaniszló nádor' jószágaiba bujdosván: de ezek is idejártával mind visszaköltöztek régi lakhelyeikre, miről elég bizonyságot nyujt ugyanazon nádor' 1622-diki magyar nyelvű ótalom-levele, hol ezek mondatnak: „Az egész Kis-Kúnságbeliek alázatosan megtalálván minket, eljöttek mihozzánk, mivelhogy ez ideig bizonytalan helyen való lakásokat, bujdosásokat tellyességgel elunván, és különb-különbféle sok nyomorúságokat megunván, elakarván már tőlök távoztatni, Misére, Lajosra, Kocsérra, Karára, Pálkára, Kisszállására, Ferenczszállására, Fülöpszállására, Szabadszállására, Sz.-Miklósra, Törtelyre, Büsztörre, Laczházára, Kerekegyházára, Kis-Balásra, Jakabszállására, és Mátkára, mint nékik régi és azelőtti lakó helyekre a' Kis-Kúnságban, honnan ők és az ő régi Elejek származott, most ismég újonnan vissza akarnak jönni, magok saját régi elejeknek lakó helyeket felakarván venni, megszállani igyekezik, — kiknek — mind fejenként, mint igaz Kúnoknak 'stb.“ [1]). Ezen bujdosó kúnok közől többen némi magyar urak által erőszakkal letartatva, jobbágyokul használtattak, melly tettet megsemmisitendő, méltónak tartotta II. Mátyás kir. hogy őket Báthori Gábor erdélyi fejdelemmel 1610-ben kötött szerződés'. VI-dik pontjában egyről egyig kikérje, és elbocsátatván kitkit saját származása helyére rendeljen [2]). Mondja már ezeket tudva valaki, hogy a' régi kúnok kihaltak 's elenyésztek; a' mostaniak tömege pedig újabb magyar szállitványokból alakult: mindenbizonyal nyom nélkül elhangzandók leendnek szavai. Nem tagadhatni újabb korban a' kúnok közé számos magyar családok szivárgását: ezek és illyeneknek azonban a' kún nemzetiség elnyelésére csudahatalom nem adatott. Vagy talán már a' keresztvizzel a'

[1]) Naponként való Jegyzések az 1790-diki országgyülésen. Budán, 1791. fol. Iratok, 37. lap.
[2]) Tud. Gyűjt. 1817. VI. köt. 45. lap.

Digitized by Google

XIII-dik században megyváltoztaták a' pogány kúnok eredeti nyelvüket? A' világtörténetében illy hallatlan eseményt a' kúnok idegen nyelvüsége mellett zajongó iskolának marad kötelességül bebizonyitania; mit, úgy hiszszük, tiz „Dictionarium Cumanicum" és „Oratio Dominica Cumanorum" föltalálásával sem leendnek képesek eszközölni; azért bátran elmondhatjuk: „OPINIONUM COMMENTA DELET DIES."

Etelköz' vizsgálata körül fölmerült magyar, besenyő és kún kérdéseknek az előadott négy bizonyitvány általi világositását 's kiegyenlitését legyen még szabad némi függelékekkel bővitenem; ollyakkal, mik az egésznek szemléletére folytonos lánczolatban fénysugárt deritvén, egy részben a' történettudomány' érdekét mozditják elő, más részről pedig a' moldvai magyar elem' legújabbkori állapotáról adnak hű képet. Következők a' függelékek:

I. A' magyar moldo-román és oláh viszonyokról a' XVII-dik század végeig.

II. A' moldvai magyarok' 1851-dik évi statisticája.

III. Az árpádkori magyar hadosztályok' neveinek bővebb fejtegetése.

Digitized by Google

I. FÜGGELÉK.

MAGYAR MOLDO-ROMÁN ÉS OLÁH VISZONYOK.

Semmi kétséget nem hagynak maguk után a' fönebb előterjesztettek a' régi Etelköz, majd Patzinakia és Cumania néven ismert tartományban, mellyet krónikáink, Etelköz nevezettel ámbár nem illetve, kéttelenül a' magyarok' mostani hazájuk előtti fészküknek vallják, imígy nevezvén meg: *„In nigram Cumaniam, quae nunc Moldauia forte creditur, deuenerunt, — tandem venerunt in Pannoniam, et ad ripas aluei Tysciae, stativa fixerunt castra“* [1]); ezen tartományban mondom, Árpád korától fogva mind mostanig az oláh, vagy mint ők újabb korban nevezni szeretik, román elem mellett magyar nyelvű népség' fönléte iránt. Miután a' Cumaniávali kapcsolatot hiteles történeti adatok tárják föl, érdekes ismernünk azon viszonyokat is, mikben Cumania megszűntével a' XIV-dik század folytán hatalomra vergődött oláh népséggel a' magyar királyok, később az erdélyi fejdelmek és a' két testvérhon állottak; mert e' viszonyok ismerete nélkül méltán különösnek tetszik, midőn olvassuk az erdélyi fejdelmek, jelesen Báthory Zsigmond' czimében (1597): *„Nos Sigismundus Dei Gratia Transsylvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae etc. Princeps.“* Cumaniában az oláh elemnek fölemelkedését évkönyveink, nevezetesen János küköllői esperest I. Lajos kir időszakára, mintegy 1359. körül tűzi, előadván, miként a' tatárok miatt pusztává lett Moldvába Bogdán, a' marmarosi oláhok vajdája saját népével alattomba beköltözvén, nemzeti, de a' magyar királyoktól függő tartományt alapított; melly korabeli eseményt ekkép adja elő: *„Huius etiam tempore, Bogdan, Wayuoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus, in terram Moldauiae, coronae regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore, propter vicinitatem Tartarorum, habitatoribus distitutam, clandestine recessit: et quamuis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset; tamen,*

[1]) M. Joh. de Thwrócz, Chronica Hungarorum. Part. I. cap. X. ap. Schwandtn. Tom. I. pag. 57.

Digitized by Google

crescente magna numerositate Olachorum, inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata. Wayuodae vero, qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur; ad homagium praestandum obligantur, cum censu persoluere consueto“ [1]). Ezen korszakra esik Cumania' nevének a' Moldavavizétől hívott Moldaviávali fölcserélése is. Jeles történetirónk Pray György [2]) és Engel Keresztely [3]) megbizonyiták ugyan Moldva- és Oláhországnak a' múlt időkben magyar koronátóli függését; de minthogy amaz Lengyel- és Magyarország között korán Páris almájává alakult, ezen függés nem vala szakadatlan 's folytonosan tartó; ugyanazért a' két királyi udvarnáli tárgyalásuk függő kérdésül hagyaték. Jogi tekintetből úgy, valamint történeti szempontból hasznosnak itélem rövid kivonatban közleni azon számtalan okiratokat, mik az oláh és moldován nép' fejdelmeinek a' magyarokévali szoros kapcsolatát több századon keresztül bizonyitják; annál is inkább, mivel ezen összeköttetésnek a' két elemre lényeges befolyás nélkül történtét állitni, vagycsak gondolni, az előttünk fekvő tények- és eredmények' hazudtolása lenne. Parlag e' részben még történetirásunk, silány Moldva- és Oláhország historiája. Ez utóbbiakban véghezvitt számtalan dúlások megfoszták őket azon nyilvános íratoktól, mellyek közügyeinek ismertetésére kutfők gyanánt szolgálhatnának; nem csuda azért, ha történetíróik meddő értesítéseikben keveset mondanak és tudnak a' magyar hatalom' szárnya alatti létükről. Magyarország és Erdély' levéltárai pótolják némikép e' tetemes hézagot; ezekből meritheti a' magyar és oláh történetiró ennekutánna a' kölcsönös viszonyokat tanusitó adatokat.

Pray György' értekezéséhez kapcsolt, és jobbára a' budai kincstári titkos levéltárból vont 1391, 1401, 1427, 1440, 1452, 1477, 1503, 1505, 1508, 1509, 1511 és 1535-dik évről szóló 12 darab okiratok elégé hirdetik Moldvának Magyarországtóli függését. Ezen íratok' utóbbika

---

[1]) Turóczi Chron. P, III, cap. 49. apud Schw. T. I. pag. 196.

[2]) Commentarius de Jure Regum Hungariae in Valachiam, Moldaviam et Bessarabiam, conscriptus anno 1787. In Commentariis Historicis, quas scripsit G. Pray, Ed. G. Fejér. Budae, 1837. in 8. — Strein Richard már 1660. év körül írt némi értekezest Moldvának jogi tekintetből hová tartozása kérdésében illy czim alatt: „Richardi Streinii responsum ad quaestionem: utrum Moldavia ad Hungariam vel Poloniam pertineat?“ melly kézirat megvala Kollár Ádám gyűjteményében. L. Catalogus Librorum Kollarianorum. Viennae, 1783. pag. 11.

[3]) Engel, Geschichte der Moldau und Walachey. Halle, 1804. in 4. Th. I, II.

Digitized by Google

szerint I. Ferdinánd Péter moldvai vajda részére Csicsó, Kükülló és Bálványos erdélyi várakat meg Besztercze várost hűsége tekintetéből újadomány mellett megerősitvén, ekkép fejezi ki magát: „*Crebris etiam ac humillimis eiusdem Vajvodae supplicationibus inducti, arces Csycho, Kykellew, Balvanyos, ac civitatem Bistriciensem, in partibus regni nostri Transylvanis existentes, quas a Serenissimis Praedecessoribus nostris, Regibus Hungariae, maiores sui obtinuerunt, partim ipse Petrus Vayvoda his temporibus est adeptus, cum omnibus illis utilitatibus et proventibus, quibus nunc possidet, in manibus Eiusdem Petri Vayvodae de gratia nostra speciali relinquimus absque omni impedimento possidendas.*“ A' moldvai vajdák' hűbérségéről és hűségeikért nyert erdélyi birtokaikról emlékeznek a' királyi jövedelmek' lajstromai is, hol ez áll 1494-dik évre: „*Magnifico Dno Stephano Vayvodae Moldaviensi de contributione Transylvanensi* (dati sunt) 1000 *fl.*“ — 1495-re: „*Bona Domini Steph. Vayvodae Moldaviensis in pertinentiis castrorum Chychew et Kykellew* (*a quibus contributio relaxata est*) *faciunt* 1515 *fl.*“ A' kolosmonostori levéltárban létezik Ulászló kir. 1503-ról azon megerősitő levele, melly szerint Csicsóvár István moldvai vajda és fia Bogdán' részére szereztetett újabban. I. Ferdinánd Zsigmond lengyel királyhoz 1536-diki januar. 20-dikán kelt levelében mondja: „*Perlatum est ad nos, caussam dissensionis, quam inter Serenitatem Vestram et Magnificum fidelem nobis dilectum Vajvodam Moldaviensem vigere audivimus, non postremam esse, quod licet terra Moldaviensis et territorium Pokucense a divis quondam Ungariae regibus praedecessoribus, dominorum Moldaviensium antecessoribus tali conditione donata fuerint, ut idem Moldavi primum Sacrae Coronae Hungariae sint fideles, et illi quoque sub protectione et tutela eiusdem coronae esse debeant.*“ — Reychersdorffer György, ugyanazon Ferdinándnak moldvai követe következőket jegyzette föl e' régi függésről többször idézett munkájában: „*Fuit et olim Waywoda Moldavus, Hungariae Regibus juramento adstrictus: ejus enim provincia, quasi regno Hungariae addicta, ingruentibus bellis, contra hostes publicos, in defensionem et conservationem illius, praesidia a Regibus Hungariae obtinuit necessaria.*“ Oláh Miklós, még mint a' szerencsétlen Lajos kir. özvegyének Máriának titoknoka irá 1536-ban Moldva- és Oláhország' vajdáiról: „*Huad aliter tamen hic quoque, quam ille, iuramentum praestat Regni Hungariae, fidelitatis exhibendae. Qui, et in fide permane-*

Digitized by Google

ant, liberalitate Regum Hungariae, in Transylvania aliquot arces possidebant“ [1]).

De már azon oklevelek' elsorolására megyek át, mellyek a' moldován és oláhországi románok' magyarokkali viszonyát mutatják. Ezek jelennen leginkább a' gyulafejérvári káptalan- és szászok' szebeni levéltárában őriztetnek. Lehetnek még másutt is nagy számmal, miknek zonban kutatásim alatt ismeretükre nem jöhettem.

1458. I. Mátyás kir. fölszólitja az erdélyi szászokat Vlád havasalföldi fejdelemmeli békében élésre.

— Szilágyi Mihály kormányzó az emlitett király' nevében szinte a' végre hija föl a' szászokat.

1508. Ulászló kir. parancsolja a' szászoknak, hogy Radul havasalföldi vajda halálozása esetében Somi Józsa temesi gróf megkeresésére a' török ellen fölkeljenek.

1510. U. a. király parancsolja a' moldvai vajda' segedelmére a' tatárok elleni fölkelést.

1541. Majláth István országkapitánya Péter (moldvai) vajda ellen fölkelést parancsol.

1556. Sándor moldvai vajda Kornis Miklóst arról értesíti, hogy udvaránál olly hir szállongna, mintha Ferdinánd neki 300 aranyat és 100 jobbágyat igért volna János király fia' előmozditásának megátlása esetében; melly iránt világositást kiván. Febr. 20.

— Ugyan Sándor mold. vajda fölhívása Ferdinánd királytóli elpártolás és János meg Izabella' részére állás' dolgában. Jul. 30.

1581. Imbreffy János Oláhországba rendelt erdélyi követ' megbizatása.

1584. Péter oláhországi vajda Erdély cancellárjának irván, olly egyént kér küldetni, kinek sededelmével a' latin és magyar nyelvben élhetne. Tergovist, januar. 23.

1600. Erdély' nagyai, egyesülés- és a' hazának Mihály oláhországi vajda elleni védelmére szólitják föl a' szászokat. Septemb. 2.

1606. Bocskay István Rákóczy Zsigmondot Moldvában állítandó határok iránt 's egyebekről tudósitja. Kassa, mart. 20.

1608. Moldvaország nagyainak és bojárainak kezeslevelük Báthory Gá-

[1]) Oláh Nic. Hungaria. Cap. XIII. In Bel Math. Adparatu ad Histor. Hung. Dec. I. Mon. I. ed. Poson. 1735. in fol. pag. 25.

Digitized by Google

bor fejdelem és Erdélyország iránti állandó és sérthetlen engedelmességük, barátságuk és hűségük fölött kiadva.

1618. A' moldvai érsek, püspökök és bojároknak Erdély' fejdelme és karai' részére ajánlott hűségükről szóló ünnepélyes levél.

1619. Mogila Gábor oláhországi fejdelem és Bethlen Gábor erdélyi fejd. közti szövetségnek másolata.

1620. Gáspár Moldva' fejdelme Bethlen Gáborhoz követet küld, hogy annál sikeresben letörölhesse azon foltot, melly némi roszakarók által az erdélyi fejdelemre kenetett. Jászvásár, april. 29.

1627. A' moldvai vajdának hálatlanság hányatik szemére. Gyula-Fejérvár, május 25.

1629. Hatvan Bertalan megköszöni Bethlen Gábor fejdelemnek azon kedvezését, mellyet Radul vajda részére végrehajtott követsége alkalmával tapasztalt, magát továbbá is ajánlván. Jászvásár, oct. 26.

— A' havasalföldi vajda Bethlen Gábornak Moldvában levő némi mozgalmakról jelentést teszen. Bukurest, julius 47.

— Ugyanaz Moldváról bizonyos tudositás nem küldhetését jelenti. Bukurest, aug. 9.

— Ugyanaz a' fejdelem egészségének helyreállásán örvendvén, jelenti, hogy Kentinur és Galga szultán körülbelöl 80,000 fegyveressel a' lengyelek ellen indult. Bukurest, septemb. 29.

— A' fejdelem követe Moldvából irván jelenti, hogy a' görög és muszka összeesküvésbelieket Lupuj vajda megfutamlása következtében a' legnagyobb zavar és félelem lepte meg.

Év nélkül. Oláhország követe az erdélyi karok előtt aziránt szónokol, hogy fejdelmüket Lupuj és a' török ellen védelmezzék.

1632. A' brassói biró Rákóczy Györgyöt aziránt értesiti, hogy Sztolnik Nedelko boer nagy gyorsasággal a' Barczaságba ment. Brassó, jun. 20.

1633. Rákóczy György Máté oláhországi vajdát a' nagy vezérnek ajánlja, hogy tovább is ezen tisztségben tartsa meg. Gyula-Fejérvár, máj. 20.

— Kornis Zsigmond a' kötendő békéről irván Máté vajda' sok okoknál fogva el nem hagyását javallja. Deés, aug. 8.

— A' szebeni és beszterczei tanács Rákóczy Györgyhöz küld Moldvából visszajött némi egyént, hogy Alazar basáról élőszóval terjessze elő a' miket látott. Besztercze, novemb. 17.

Digitized by Google

1635. Máté oláhországi vajda esküje. Bukurest, Péter-Pál napján.
— Ugyanannak esküje az erdélyi fejdelem részére évenkint fizetendő 5,000. for. és minden szerszámmal ellátott délczeg török hátas paripának küldése iránt. Bukurest, u. azon napon.
— Másik rendbeli eskü a' bojárok által aláírva; és a' bojárok esküjének másolata.
— Máté vajda a' fejdelem levelének tovább küldése és a' megfogatott bizonyos egyénnek kézhez küldése iránt ir. Bukurest, aug. 17.
— Sebessi Boldizsár Máté vajdának hosszasan ir az iránt, hogy Nyagoj moldvai vajda lehessen. Konstantinápol, octob. 23.
— A' moldvai vajda panaszkodik a' fejdelemnél némi emberének Háromszékben lett elfogatásáról. Jászvásár, septemb. 13.

1636. Máté vajda jelenti a' fejdelemnek, hogy a' fényes portához már elküldé emberét, és egyedül azt akarná már tudni, melly időben kellessék küldenie a' fejdelemhez a' kivánt boereket. Bukurest, februar. 15.
— Vazul moldvai vajda a' fejdelem követe által küldi Rákóczy Györgynek a' vásárlott lovakat. Jászvásár, april. 18.
— Kádár Mihály Rákóczy fejdelemnek jelenti a' vajda' ellenzése miatt utra nem indulását. Bukurest, jun. 11.
— Petki István Rákóczy Györgyöt értesíti a' futárnak Moldvából megérkezéséről, és hogy semmi rosszat onnan nem hallott, 's a' vajda hadseregét sem látta. Lázárfalva, jul. 21.
— Máté vajda jelenti a' fejdelemnek a' dolgok' mind a' törökök, mind a' tatárok' részéről kedvezőkép állását. Bukurest, aug. 13.
— Rákóczy György fejdelem' Máté vájdának adott biztositó levele aziránt, hogy fegyverrel megtámadni őt nem fogja. Kolosvár, jan. 16.
— Az erdélyi karok és rendek' biztositása ugyanazon tárgyban.
— Moldvaország bojárainak biztositó levele a' fölött, hogy a' fejdelem és országa ellen semmit sem teendenek. Bukurest, octob. 12. — Ugyanaz más példányban.
— Máté vajda, katonaságának békében léte és semmi részben nem aggódhatás felől tudósit. Bukurest, octob. 22.

1637. Kornis Zsigmond Bethlen István' ügyéről a' fejdelemmel, 's a' tatár khámmal meg a' moldvai vajdával egyezkedik. Radnoth, mart. 27.

Digitized by Google

1637. III. Ferdinánd Máté vajdának megigéri pártfogását. Bécs, mart. 31.
— Eszterházy Miklós gr. irja a' vajda emberének nála voltát, a' ki iránt hogy a' fejdelem kedvezéssel viseltessék, jónak látja. 'stb. Poson, april. 4.
— Jármi Ferencz jelenti a' fejdelemnek irva, Brodban a' hetmannhoz megérkezését; hozzaadván, hogy a' vajda is kérné követe által 400. ember' toborzhatását. Bród, april. 24.
1638. I. Rákóczy György fejdelem Vazul Moldvaország fejdelméveli szövetsége.
— Oláhország' Rákóczy György részére adott oklevele.
— I. Rákóczy György fejdelem biztositólevele Vazul moldvaországi vajda' alattvalói- és boerjainak szabad átköltözése iránt.
— Moldvaország' érsekének és boerjainak biztositó levele I. Rákóczy György részére az állandó béke föntartásáról kiadva.
— Kassai István a' vajdákról és nagy vezérről értekezik a' fejdelemmel. Kolosvár, május 29.
— Máté vajda átküldvén a' fejdelemhez a' török császár levelét, kéri, hogy vele egyetértésben legyen Vazul moldvai vajda elleni felelet tárgyában. Tergovist, aug. 4.
— A' két vajda' (moldva- és oláhországi) viszálkodásairól töredék.
— A' két vajda közti békekötés pontjai.
— A' vajdáknak Erdély fejedelmével kötött békesség' pontjai. Gyulafejérvár, septemb. 3.
— Rákóczy György fejdelem' biztositó levele a' béke föntartásáról Vazul vajda részére kiadva. Gyulafejérvár, septemb. 29. — Ugyanaz magyarúl.
— A' Moldvába ment követek által vitt leveleknek sorjegyzéke. Oct. 5.
— Oláhország nagyainak biztositó téritvénye. Bukurest, octob. 23.
— Máté vajda' kötelező téritvénye. Bukurest, octob. 23. Hasonló, másik példányban.
— Vazul vajdaé. Jászvásár, octob. 26. Ugyanaz, másik példányban.
— A' moldvai metropolita és boerek' téritvénye. Jászvásár, octob. 26.
1639. Vazul moldvai vajda' I. Rákóczy György részére tett hűségi esküjének töredéke.
— A' moldvai fejdelemmeli békekötés' töredéke.

Digitized by Google

1639. Vazul moldvai vajda' akkoron adott esküje, midőn Bazaretha (Bazaraba) az erdélyi fejdelmet segitségül hivá.

— Lupuj' kivetésével történendő vajdaságra jutás iránt némi egyén az erdélyi fejdelem' tanácsosával értekezik.

— Vazul moldvai és Bazaraba Máté olahországi vajda között kötendő békülés czikkei.

— Vazul moldvai vajda jelenti Erdély fejdelmének, miszerint a' biztositó levél mását vevén, az abban foglaltakat szentül megtartandja. Jun. 4.

— Kassai István tudósitja a' fejdelmet Máté és Lupuj (Vazul) vajdák' állapotáról. Kolosvár, novemb. 13.

— Ugyan az, szinte azon vajdák' ügyéről hosszasan értekezik. Kolosvár, novemb. 15.

1640. I. Rákóczy György fejdelem' biztositó levele Oláhország fejdelmével kölcsönösen tartandó béke, egyetértés és barátság fölött.

— A' fejdelem Máté vajda és nagyai' részére a' békéről kiadott biztositását Fejérváratt az országgyülésen megujitja. Majus 14. Szinte az más példányban.

— Ugyan aziránti biztositásuk Erdély karai- és rendeinek. Gyulafejérvár, majus 14. Szinte az más példányban.

— Vazul Moldva vajdája, Máté vada tettei ellen, ki az álhireknek gyakorta hitelt adván, gonosz véleményü értesitéseket küldözget az erdélyi fejdelemhez, panaszt emel. Szucsava, junius 17.

— Máté vajda által ajánlott föltételek.

— Gelei István, György fejdelemnek némi moldvai kalugyert ajánl oláh könyvnyomtatóul. Gyulafejérvár, septemb. 13.

1641. Ifj. Rákóczy György a' fejdelemnek több tárgyakról irván, Máté és Vazul vajdákról értesitést ad. Gyulafejérvár, mart. 27.

— Ugyanaz szinte annak jelenti, mikép a' vajda magát elhatározta legyen a' segedelem-adásra, egyszersmind javaslatot teszen az oláh hadsereg táborhelyének meghatározása iránt. Gyulafejérvár, april. 6.

— Máté vajda értesit arról, hogy tanácskozott legyen azon ügy fölött, mellyet az erdélyi fejdelemtől vissza érkezett követe előterjesztett. Tergovist, aug. 26.

— Rákóczy György fejdelem ir aziránt követének, hogy vevé levelét,

Digitized by Google

's tudná Máté vajda követének adott valaszát, melly Serédynek fölküldetett. Fogaras, mart. 13.

1642. Az erdélyi karok és rendek' biztositó levele Oláhország fejdelméveli köcsönös barátság, béke és egyetértés' tárgyában.

— Vazul moldvai vajda levele Erdély' rendeihez némi, a' beszterczeiek előadása szerint Moldvához csatolt földek' kérdésében.

— Vazul moldvai vajda levele Rákóczy György fejdelemhez a' beszterczeiek ellen, Erdély- és Moldvaországot választó határföldek' ügyében.

— Rácz István a' fejdelmet konstantinápoli némi dolgok iránt, 's többi közt a' két vajda egymásközti ízetlenségeiről értesiti. Konstantinápol, jul. 27.

— Két esküforma, mellynek egyike szerint Vazul moldvai vajda, másikában Moldva' nagyai és nemesei megigérik Rákóczy György fejdelemmel kötött frigynek megtartását.

1643 Rákóczy György fejd. Réthy Istvánnak némi dolgokról irván végül fölhozza, hogy Máté vajda sokat tart magáról méltóságban léte miatt. Déva, februar. 25.

— Sándor ajánltatik Oláhország' vajdajául.

— Negul vajda minden szerencséjét a' fejedelemnek köszönvén, magát fiának, sőt mindenét a' fejdelméének lenni vallja, mart. 4.

— Vazul moldvai vajda a' fejdelmet értesiti a' felöl, hogy Barcsai Ákos által mindeneket vett légyen, viszonozván azon panaszoknak, mellyeket némi szomszédok a' vajda ellen nyujtottak, valóságon nem alapultát. Jászvásár, septemb. 10.

— A' fejdelem Maurer Mihályra bizza az ajándékok meghozását, és Máté vajdának az iránti figyelmeztetését, hogy magára vigyázna, mert Lupuj (Vazul) neki cselt készit. Gyulafejérvár, novemb. 3.

1644. Vazul moldvai fejdelem Barcsay Ákosnak eleibe biztos egyént küld, ki őt és cselédeit bátorságban vezetné és mindenekről gondoskodnék. Jászvásár, januar. 18.

— Máté vajda jelenti a' fejdelemnek, mikép a' megajánlott katonákat már kiállitotta legyen. Tergovist, febr. 7.

1645. Vazul moldvai fejdelem tisztelettel bocsánatot kér a' erdélyi fejdelemtől, hogy a' katona-szedést tartományában a' török császártóli félelem miatt meg nem engedheti. Szucsava, junius 22.

Digitized by Google

1645. Sebessi Miklós a' fejdelmet Moldva' körülményeiről értesiti, jelentvén egyszersmind rövid időn utnak indulását. Jászvásár, mart. 30.

— Vazul moldvai fejdelem' levelének töredéke. Jászvásár, novemb. 2.

1646. Vazul moldvai fejdelem az erdélyi fejdelem megkeresésére ugyanannak jelenti, miszerint való legyen az, hogy a' török császár nagy öszveg pénzt kiván a' római császártól is, mellyet a' jelen haboru' befejesztével bizonyosan be is hajtand; hozzá adván a' krimiai részekről néhi ujságokat. Jászvásár, mart. 25.

— Rákóczy György fejdelem' Moldva fejdelme részére adott biztositó levele. April. 4.

1647. Jegyzéke azon okleveleknek, mellyek a' vajdához vitel végett Barcsai Ákosnak általadattak. Gyulafejérvár, april. 15.

— Sebesi Miklós jelenti a' fejdelemnek, hogy saját emberét elküldötte legyen a' moldvai fejdelemhez; a' ki hogy minő választ hozott legyen, a' levélből ki fog tetszeni. Vizakna, septemb. 17.

— A' háromszékiek panaszt nyujtanak aziránt, hogy az havasalföldi oláhoktól minő kárositásokat szenvedtek legyen.

— Ifj. Rákóczy György atyjának a' fejdelemnek többi közt arról is ir, hogy sok dologban Farkas (Lupuj Basilius) vajda legyen a' vádolóskodó. Szamosujvár, novemb. 26. 26.

1648. Ifj. Rákóczy György Szalanczi levelét atyjához küldvén, a' vajda' futarjától értettnek irja, miszerint a' velenczeiek ellen katonák küldetnének. Szamosujvár, januar. 15.

— Máté vajda keservesen panaszolkodik a' fejdelemnél a' nyest és hiuz prémbörök kizsaróltatása miatt, 's a' teendők fölött tanácsot kér. Tergovist, mart. 26.

— Máté vajda a' fejdelemnek szőlő leveleket átküldvén, egyszersmind Szalanczi urnak elszökött cselédét kézbesiti. Tergovist, junius 15.

— Oláhország az erdélyi fejdelem pártfogásáért folyamodik, hogy Máté és Vazul vajda között békességet eszközöljön. Jul. 12.

1650. A' havasalföldi vajda oklevelének fogalmazása, melly szerint a' szövetség pontjait ifj. Rákóczy György is megerősiti.

1653. Némi tudósitások a' muszka czárról, a' tatárokról, az illyei pusztitásról, és a' fejdelem 300 katonáinak Lupuj vajda által lett megöletéséről.

Digitized by Google

1654. Boros János' a' fejedelemhez irott levelének töredéke, mellyben jelentetik, mimódon lehetne megbuktatni Vazul Farkas vajdát. Jászvásár, junius 30.

— Máté vajda olly ajánló irat mellett küldi a' fejdelemhez titoknokát, hogy annak mindenekben hitelt adna. Bukurest, jun. 30.

— Tordai Ferencz Kemény Jánost a' konstantinápoli hirekről értesiti: állitván Lupuj vajdának a' nagy vezér általi pártoltatását. Konstantinápol, jul. 7.

— Koszta posztelnik köszönetet nyujt a' fejdelemhez a' nyert pártfogásért. Bukurest, jul. 13.

— A' moldvai vajda nyilvánitja a' fejdelemnek, miokból küldetett hozzá Dimkul Saul kozák. Jászvásár, aug. 16.

— Ugyanazon vajda tudósitja a' fejdelmet a' lovak bevásárlására forditandó figyelméről és a' szükséges 1130 talléroknak Déési Jánosnali lefizetéséről. Jászvásár, octob. 11.

1655. Az oláhországi vajda az erdélyi fejdelem iránt tartozó hűségét ismételvén, annak, bár minő hamis hirek terjesztetnének, épségben megőrzését nyilvánitja. Tergovist, majus 27.

— Konstantin havasalföldi vajda Rákóczy György fejdelem és Erdély iránti háladatóságból magát állandó hűségre esküvel kötelezvén, a' Máté vajda korában 2500 aranyból állott ajándék adóhelyett 3000-ret ajánl évenkint. Tergovist. Kelés idő nélkül. Magyar eredetiben létezik a' budai kincstári levéltárban.

1668. Illés Sándor moldvai fejdelem I. Apafi Mihály erdélyi fejdelemhez boer Andronik nevű sztolnikját ajándékokkal küldvén, 2000 tallér áru tokai bornak részére megvásarolhatását, és Moldvába fejdelmi intézkedés mellett szállitatását, meg vagy négy fiatal sólyom-madárnak küldetését kéri ki. Jászvásár, febr. 14. Hasonlókép magyar nyelven.

Bő anyagot nyujtnak ezek' dús tartalmai az oláh, főleg moldvai nép viszonyainak ismeretére; sok részben kiegészitik a' hézagokat, mik a' belföldi irattárak szegénysége miatt évlapjain tapasztalhatók; tisztán tüntetik elő, mi szoros kapcsolata létezett későbbi századokban is a' magyarnak Moldva- és Oláhország' népével. Sok homályos kérdés' megfejtését könnyiti ezek átvizsgálása. Földerül ugyanis a' szoros kapcsolatból, miért áll István mold-

Digitized by Google

vai vajda' 1458-diki pénzein, mellyeknek némelly példányai im' illy köriratot viselnek: „MONAEDA (Moneta) MOLDAV." és „STEPHANVS D (ominus) MOLDAV." mások pedig: „IѠ СТЕФАНА ВОЄВОДА ГОСПОДАРЮ ЗЄМЛИ МОЛДОVСКОІ" (Én István vajda Moldva' földének ura); az elő lapon Moldva' czimere, vagyis a' nap- hold- és csillaggal környezett ökörfej, másikon Magyarország' czimeréből a' kettős kereszt [1]). Megfejthetővé válik el végre annak miként megtörténhetése: hogy Moldvában több előkelő családok magukat magyar eredetüeknek hiszik és vallják. Illyennek hirdeti Wolf András a' Beldiman, Karp és Kasimir családot [2]); szinte magyar származatát vallja a' Gergel család, mellynek egy nemes szivü tagja, polgártársai javára működve jelennen a' tartomány fővárosában csendes életet él; 's ki gyermekeit nyelvünk' ismeretére magyar nevelő által vezetteté. Több családokat is nevezhetnék meg, kikben nemzetünk iránti elénk figyelem és vonzódás családi ős hagyományképp tartatik fön; kikről már csak ezen jellem is nyilván tanusitja, hogy nem a' trákiai Bosporustól, a' török basák' kezéből fejdelemséget vásárlott fanariatákkal udvari szolgák gyanánt szivargottak be. Nem számitom az előbbiek sorába a' megbukott Szturdza Mihályt. Ez nem önmeggyőződés és iránt uaki vonzalom-, hanem merő dagályból szeretné az egykor hatalmas magyar Turzó már, mint honunkban tudatik, magvaszakadt családból magát leszármaztatni. Az exvajda ebbeli nevetséges czimpeszkedését egyvalaki Jászvásárban létem alkalmával olly eszélyesen tudá fölhasználni, hogy Turzó, (ha jól emlékezem Szaniszló) diszes magyar viseleti olajfestvény képét tömérdek aranyokért játszatná a' dús vajda' birtokába, mint ősi ereklyét. Legszebb ősi ereklye az ész és szív nemessége.

De jaj, csak igy jár minden az ég alatt!
Forgó viszontság' járma alatt nyögünk,
Tündér szerencsénk' kénye hány, vet,
Játszva emel, 's mosolyogva ver le.

[1]) Archiva Albinei. Jassi. 1844. Tab. I. Nr. 38, 39.
[2]) Wolfs, Beiträge. I. 274, 275.

Digitized by Google

II. FÜGGELÉK.

A' MOLDVAI MAGYAROK' 1851-dik ÉVI STATISTICÁJA.

Már közeledék e' munka sajtó aluli kiszabadulásához, midőn a' moldvai missio' évenkint megjelenni szokott schematismusának folyó 1851-dik évi táblája nem kis örömemre kezemhez jutott. Nevezetes változásokat vettem azon észre, különösen a' lelkészek' ujabb elhelyzése és némelly fiókegyházak' keletkezése körül, miket még 1845-ben magyarok nem laktak; némellyekből ellenben elköltözvén, megszűntek filialisok lenni. Érdekes ezen tábla azért is, mivel a' lelkészek' megnevezése mellet följegyeztetik, ámbár nem egész nyíltsággal és pontossággal, minden parochiában minő nyelv divatozása. Czélszerű kivonatban az anyaegyházak- és fiókjaikat elsorolandó, népszámaival együtt közleni el nem mulatom, bizonyos tudományomon alapuló rövid észrevételeket is ragasztván hozzájuk.

A' missio' jelenkori főnöke és apostoli visitátora De Stephano Antal bendeni czímzetes püspök, ki a' főnebbi években elhalálozott Sardi Pál helyébe nevezteték ki a' régebben ott működő olasz missionariusok közől. Lakik Jászvásárt. A' IV. egyházkerületben (Vicariatus. L. főnebb uti naplóm, 24. lap.) következők a' 22. parochiák félegyházaikkal együtt:

I. Kerület. 1) JÁSZVÁSÁR. 2100. l. Par. Dornseiffer János. Nyelv: német, lengyel, oláh. Tehát a' magyarokra nincs tekintet. 2) HORLEST. 377. l. Félegyh. Voinest, 98. l. Berlest, 63. l. Dnmest, 13. l. Miroszláv, 13. l. Par. Braida Bonaventura. Ny. oláh, holott nagyobb része magyarul tudó. 4) HUSZ. 1400. l. Félegyh. Radukáni, 473. l. Pojáno Kornului, 116. l. Poganest, 4. l. Movilest, 3. l. Hilicz, 5. l. Koropesen, 7. l. Par. Zapolski Eugen. Ny. oláh. Ez is hívtelen adat, miután a' két népesb filialis helyen legszámosb magyarul tudók laknak. 4) GALACZ. 352. l. Par. Nicola Fülöp. Ny. oláh, német, olasz, görög, franczia. A' számos magyar mesterlegények- és cselédekre itt sincs figyelem. 5) BOTOSÁN. 250. l. Félegyh. Riden, 20. l. Flamonza, 6. l. Szulicza, 20. l. Taraban, 8. l. Hu-

Digitized by Google

dest, 12. l. Kordaren, 6. l. Tarnafka, 24. l. Herza város, 16. l. Mihalen város, 20. l. Sivorest, 12. l. Arajest, 30. l. Broskovicz, 10. l. Folticsén város, 140. l. Baja, 20. l. Haradnicsen, 6. l. Liten, 8. l. Dragozen, 12. l. Par. Snobal Gábriel, magy. provinciabeli minorita. Ny. lengyel, német, oláh. Mellőzvék itt is a' számos magyarok. Semmi, csakhogy magyar a' pap.

II. Kerület. 1) SZABÓFALVA. 1219. l. Félegyh. Girjest, 767. l. Jugán, 386. l. Teczkán, 190. l. Pildest, 450. l. Korán, 190. l. Román város, 196. l. Par. Ferencz Bálint magy. prov. beli minorita. Ny. oláh, magyar, német. Az első fölösleges vagy legalább utólsó rendbeli, minthogy a' falusiak mind tudnak magyarul. 2) HALOCSEST. 1402. l. Félegyh. Zapodia, 355. l. Barticsest, 178. l. Magosest, 178. l. Moncsela, 57. l. Kozmest, 87. l. Szokczi, 126. l. Terguformóz város, 21. l. Kotnár, 184. l. Mora prefectului, 19. l. Josepest, 53. l. Harlóváros, 39. l. Par. Toppia József. Ny. oláh, magyar és német. 3) DZSIDAFALVA. 520. l. Félegyh. Rotunda, 250. l. Bohonka, Oczelén, 486. l. Bohics, 72. l. Petrest, 94. l. Boer, 18. l. Balumirest, 22. l. Nestiuta, 43. l. Veskia, 84. l. Par. Nardi József. Ny. oláh, magyar. 4) MIKLÓSFALVA. 937. l. Félegyh. Rekitén (Domafalva), 515. l. Farkasén, 405. l. Szkéja, 302. l. Paturas, 29. l. Par. Orsini Angyal. Ny. oláh, magy. 5) TAMÁSFALVA. 854. l. Félegyh. Burjanest, 803. l. Szakna, 471. l. Par. Amantini Bernát. Ny. oláh. Számtalanok itt is kivált öregeik közől a' magyarul tudók, de mellőzvék. 6) TALPA. 192. l. Félegyh. Dávid, 80. l. Tupilácz, 69. l. Belcsest, 12. l. Valen, 48. l. Onicsen, 20. l. Vallealba, 49. l. Niamcz város, 118. l. Borgován, 541. l. Brasa, 60. l. Balzatest, 20. l. Piatra város, 183. l. Par. Danese József. Ny. oláh, magy. és német.

III. Kerület. 1) BOGDÁNFALVA (Valleszáka). 1512. l. Félegyh. Trunk, 276. l. Az erdőkben: 42. l. Par. Zamoyski Sztaniszló. Ny. magyar, oláh. Alig találtatik egykettő, ki magyarul nem tudna. 2) BÁKÓ. 410. l. Félegyh. Leszpecz, 392. l. Spinen, 118. l. Radomirest, 27. l. Izvora 23. l. Szaucsest, 10. l. Szerbest, 10. l. Girest, 7. l. Doftor, 42. l. Par. Szakács Placid, magy. provinciabeli minorita. Ny. oláh, magyar, német. Fő a' magy. oláh kevés, a' magyarul nem tudó német igen csekély számu Bákóban. 3) FORRÓFALVA. 1323. l. Félegyh. Nagypatak, 1489. l. Par. Tóth Anastás, magy. prov.beli minorita. Ny. magy. oláh. Bajosan találni magyarul nem tudóra. 4) KLÉZSE. 1268. l. Félegyh. Százkut, 114. l. Rekecsin, alsó, 102. l. Rekecsin, fölső, 408. l. Csík, 181. l. Orbén, 18. l. Kapota, 51. l. Berengyes, 156. l. Kur-

Digitized by Google

matura, 102. l. Ujfalu, 91. l. Pokolpatak, 102. l. Az országut őrei: 16. l. Somoska, 494. l. Par. Petrás Incze, moldvai csangó magyar, 's magy. provinciabeli minorita. Ny. magy. oláh. Az utóbbinak bizony semmi kelendősége. 5) KALUGYER. 1230. l. Félegyh. Szaráta, 172. l. Barát, 148. l. Küsbik, 71. l. Szekkatura, 119. l. Mardzsinén, 520. l. Szakka, 84. l. Petrics, 126. l. Gaidár, 128. l. Komán, 152. l. Par. Catalano Antal. Ny. oláh, magy. Megforditva kellene állnia. 6) PREZEST. 1030. l. Félegyh. Pojána, 320. l. Ujfalu, 124. l. Kalugyeren, 275. l. Miklocsest, 341. l. Bohócz, 150. l. Récse, 109. l. Bogdanest, 199. l. Berhecs, 32. l. Kampen, 23. l. Kosten, 24. l. Par. Klementis József, magy. provinciabeli minorita. Ny. oláh, magy. Az előbbinek használata kevesb emezénél. 7) VALÉN. 254. l. Gajecsán, 590. l. Diós, 577. l. Vallesaka vagy Ketres, 318. l. Vladnik, 474. Parincsel, 181. l. Horgyest, 409. l. Rakova, 98. l. Varnicza, 138. l. Formikár, 95. l. Rekettó, 82 l. Ungurien, 82. l. Medelen, 45. l. Par. Attardó Fülöp. Ny. magy. oláh. Ez utóbbira a' nép kivánatához képest semmi szükség.

IV. Kerület. 1) TATROS. 317. l. Félegy. Diószeg, 257. l. Ojnest, 291. l. Szlobozia, 108. l. Guravej, 27. l. Oknaváros, 110. l. Vusora, 37. l. Dormanest, 253. l. Doftana, 122. l. Bogata, 44. l. Pekurar, 41. l. Berszinest, 15. l. Karakó, 14. l. Par. Filusztek Mihály, magy. provinciabeli minorita. Ny. magy. oláh. Ez utóbbira kevés szükség. 2) GROZEST (Gorzafalva) 1094. l. Félegyh. Bohana, 138. l. Újfalu, 135. l. Szitás, 127. l. Szőlőhegy, 351. l. Szaloncza, 497. l. Herzsa, 92. l. Kászon, 41. l. Bucsun, 85. l. Borzest, 69. l. Vallesakka, 129. l. Zsebrén, 42. l. Prála, 138. l. Par. Partzatka Január. Ny. magy. oláh. Emez gyér használattal. 3) PUSZTINA. 452. l. Félegyh. Formóza, 310. l. Lunkán, 119. l. Sóskut, 49. l. Hulpa, 17. l. Rippa, 48. l. Rikitest, 127. l. Sztrugár, 119. l. Csetazvez, 18. l. Szerbek, 89. l. Bosotén, 108. l. Vidráska, 115. l. Turluján, 42. l. Larga, 73. l. Vallereu, 57. l. Balanyas, 114. l. Berzuncz, 235. l. Drakó, 31. l. Nagy Szalancz, 29. l. Kis-Szalancz, 118. l. Sós-Tazló (malmok), 191. l. Moinest, 64. l. Komanest, 149. l. Prelucs, 29. l. Brusztulóza, 112. l. Csügés, 134. l. Par. Funták Kozma, magyarhoni ferenczi szerzetes. Ny. magy. oláh. Emez csekély használattal. 4) FOKSÁN. 87. l. Félegyh. Visonta, 319. l. Ploskuczén, 331. l. Tekucs város, 8. l. Berlád város, 30. l. Mikoviznél, 5. l. Putnaviznél, 9. l. Domonest, 6. l. Marosest, 9. l. Pofest, 13. l. Par. Zackaczewski Dénes. Ny. magy. oláh, német. Tehát a' lélekszám I.) 5726. Tem-

Digitized by Google

plom: 9. II.) 13727. Templ. 17. III.) 17256. Templ. 32. IV.) 8475. Templ. 30. Összes lélekszám: 45,184. ide nem értve a' körülbelől 2000-re menő állandó lakás nélküli kereskedőket és mesterembereket. Templom mindössze 88. Ezek közől mint fönebb egyhelyütt megjegyeztetett, 9 kőépitvény. E' kimutatás nekünk azon örvendetes eredményt hozza, hogy a' kaján törekvések ellenére, boldog emlékezetű primásunk Kopácsy József' hathatós közbelépte' következtében, jelennnen nyolcz magyar lelkész működik; kiknek derék lelkületükben méltán bizhatunk, miszerint nem könnyen fog édes nyelvünk zsákmánya lenni az idegenek ármánykodásának. A' táblán különben a' magyar nevű helyeknek olaszos rontással oláh neveik állnak majd mindenütt, olly határozatlan irásmóddal, hogy rajtuk csak a' helyismerő mehet el nagy bajjal. Nem volna-e tanácsosb és hasznosb a' geographiára, ha minden helynél oda tétetnék a' különböző magyar és oláh nevezet is a' sajátságos olasz irásmód mellé. Ezt a' tudományos ismeret érdekében igen ajánljuk a' missiónak. Győzzék le a' helyek' magyar neveinek föntartása elleni szenvedélyüket, 's áldozzanak valamint a' történeti igazságnak is. A' régi visitationalis okiratokban, minő például Bandin püspöké 1646- és 7-ből, a' helyek még mind magyar neveikkel irvák. A' Vaticanum levéltárai bizonyitják, hogy a' moldvai és beszarábiai katholikusok épen nem voltak oláhok, miért akarja tehát elhitetni a' Propagandával e' missio, híveinek moldován-oláh voltukat. Kiirthatlan marad Moldvában az „Ungur" nevezet, habár egy sem fogna többé beszélni ósi nyelvén, és csak akkor cseréltetik majd föl moldovánnál, midőn mindnyájan az ó hitre térendnek át. De ezt józanul saját érdekében sem akarhatja a' missio; pedig, működésének iránya épen ezt eredményezné. Illyen az eszmék hatalma. Kínzások sem képesek kiirtani a' sok századokon át megrögzött traditionalis emlékeket. Sajnosan jelentem ez uttal, miszerint szászkuti és prálai református véreinkről újabb tudositásokat nem nyerhettem. Az összes számra nézve ismétlem, mit naplóm 25-dik lapján nyilváníték.

Digitized by Google

III. FÜGGELÉK.

ÁRPÁDKORI MAGYAR HADOSZTÁLYOK' NEVEI.

(Nyilt levél Toldy Ferenczhez).

Jelen munka' sajtó alatt izzadása közben volt szerencsém venni önnek *„A' magyar nemzeti irodalom története"* című munkája' első füzetét. Megolvasván, abban a' Constantinus Porphyrogenitus föntartotta hét, illetőleg a' kabarokkal együtt nyolcz magyar nemzetségnek elnevezése iránt 25-dik lapon következőket találám: *„A' tizedik századbeli magyar nyelvnek néhány egykoru maradványa a' byzanti íróknál, leginkább Constantinus császárnál, található. Ilyek a' törzsnevek közt: Kabar azaz Kóbor, Nyék, Megyer, Kürti-gyarmat, Tarján, Jenő (csak így olvasható a' Γενάχ). Kar, Kaz, mik nagyobb részt mind maig élnek közöttünk miut helynevek."* — Ezekből látám, hogy önnek nézete azon magyarázat- és értelmezéssel, mit e' nevek fölött munkám' 80-dik 's következő lapjain kifejtek, nemhogy legkevesbé is összevágna, hanem attól egyről egyig eltér; 's így véleményünk két ellenirány felé nehezedik. Én, a' mennyire kiterjeszkedhettem, okát is hozám fejtegetésemnek, 's a' neveket határozottan nem vérség-, hanem hadszakasziaknak mutatom föl; nyak, mell, kürt-gyomra, tarj, könyök, kar és kéz értelemmel bíróknak bizonyitván. Kiindulásom azon átalános szempontbóli, miszerint a' középkori népeknél a' hadtestek és csapatok rokon értelmű 's jelentésű néven hívattak. Nem tartottam szükségesnek többet fölemliteni állításom támogatására, mint a' miket Leo Sapiens- és Constantinus Porphyrogenitusból, úgy a' többi egykorú nemzeteknéli dívat iránt Reiskeból fölhoztam. Nem tartottam pedig azért, mivel ezen hadosztályzás mint középkori szokás és számtalan adatokkal bizonyitható tény, általánosan ismeretes a' tudósok előtt; miknek elsorolása tárgyaim' halmazát bővitvén, netalán érdekes dolgok' kihagyására birandott volna. Fölöslegesnek is tartottam a' hadi mesterség- és evolutiók' koronkinti változatait Aenaeas Poliorceticus, Polybius, Jul. Frontinus,

Digitized by Google

Cl. Aelianus, Modestus, Fl. Vegetius Renatus' munkáin kezdve az újabb idei írók, mint Bismark, Decker, Xylander, Hügel 'stb. dolgozataikból állitásomra gyámokokat merítgetni; fölöslegesnek véltem továbbá elmondanom, hogy a' Cornu, Cuneus, Globus 'stb. régi nevezetek mind ezen fogalom- és fölosztás' valóságát rendithetlenül gyámolitják. Nem akartam azt sem kifejteni, de még érinteni sem, hogy a' germán népek hadtesteiket ÉK (Cuneus, Keil) néven nevezék 's olly alakban álliták ki. Mellőztem, miszerint az orosz-szlávok ezen hadrendezetet a' germánoktól elfogadván, hadcsoportukat szinte DISZNÓFEJ-nek (Schwein'skopf) hívák csúcsos-szög formája miatt. Ez, és több effélekről halgattam: mert, miután mind a' kürtalakra, mind az osztályrészekre az emlitettem irókból elég tanulságos adatokat idéztem föl, állitásomat biztos alapra épitve látám. Távul sem akartam végre vagycsak megis penditeni azon sokak előtt még most túlságosnak tetsző új eszmét, minélfogva Árpád' magyarai helyesben és igazabban neveztetnének hadi mint nomád népnek; helyesebben mondom, mert, mióta a' historia fölöttük világit, nem pásztorkodó, hanem szüntelenül harczokat vívó, katonáskodó népnek ismertetik a' királyság' fölállitásáig. Harczoltak ugyanis Heraclius idétt és mellette a' perzsák ellen; hadakoztak együtt a' világhirű kazarokkal („*omnibus eorum in bellis adiutores*" Const. P. de Ad. Imp. c. 38), mihelyest Etelközben megjelentek, Leo Sapiens küzdeni hivá meg őket a' bulgárok ellen; szinte onnan mint elhirhedt katonákat édesgeté Arnulf német császár Nagy-moráviába Szvatopluk ellen. Táboroztak szünet- és végnélkül Német-, Olasz-, Franczia- és Görögországban. Az illy harczias nemzetnek méltán osztattak hadakra felekezetei, csapatai.

Igy állván a' kérdés fejtegetése, miután önnek nyilvánitott nézetéből azon intő tanulság hárul reám, hogy állitásomat eleve is megvédve, bővebben kifejtsem: mirenézve az árpádi hadtestnek kürtalakúságát, arról vett nevét, és osztályrészeit imezennel is kétségen kivülivé teszem, azon kornak szelleméből meritett tények előadásával foglalkozó irók' saját szavai idézésével, és pedig olly élénk reménytől vezetve, hogy ezen, történetiróinktól ki nem fejtett eszmével a' tudni vágyók megbarátkozván, ekkorig rejtélyesnek látszó neveink tiszta fényben 's határozott értelemben tűnendnek ezután föl.

Bulgarin Thadde, időnkbeli nagy hirű orosz történetbuvár a' régi

Digitized by Google

orosz-szláv nép' hadi rendezetéről írtában híven elmondja nemzetének a' germán népektől kölcsönzött hadi ismereteit: de midőn a' hadosztályzat- és fölosztás' módját előadja, ekkép nyilatkozik: „*Solten die Slaven, vor Ankuft der Waräger, nicht die Worhut, die Nachhut und das Haupttreffen (le gros de l'armée) und rechten und linken Flügel gekannt haben? Sollten sie, vor Ankuft der Normannen nicht die Keilförmige Schlacthordnung (den SCHWEINSKOPF) gekant haben, die bei allen nordischen Völkern, Germanen und Lithauern in Gebrauch war? Sollten die russischen Slaven wirklich alle Evolutionen, alle Eintheilungen des Heeres und selbst die Waffen, das Panier oder die Fahne, die kriegerischen Trompeten oder Hörner eben nur von den Warägern entlehnt haben?*“ (Ruszland. I, 452). Nem hű képmását láthatni-e ezen osztályzatban a' kürtalak' általam kifejtett részeinek? Nem mondja-e egész határozottsággal a' vizsgálodó Bulgarin, hogy az éjszaki népeknél már Rurik előtt is (IX-dik században) kelendő vala a' hadaknak disznófej alakba rendezése? Úgy hiszem, e' név rendkivüliebnek tetszhetik mindenki előtt a' Cornu helyetti kürt nevénél, és még is lett dolog. Egyebiránt tudjuk azt is, miszerint őseink' számtalan szokásai és szertartásai megegyezének a' húnokéival; és épen a' táborosztályzás módjánál sem különböztek egymástól. Becses tudósitást hagyott ránk a' közelkoru Jornandes Atilla' catalauni ütközetéről irtában a' húnok táborának kürt vagy szaru alakúságáról következő soraiban: „*E diverso vero fuit Hunnorum acies ordinata, vt in MEDIO Attila cum suis fortissimis locaretur, sibi potius rex hac ordinatione prospiciens, quatenus inter gentis suae robur positus, ab imminenti periculo redderetur exceptus. CORNUA vero eius multiplices populi, et diversae nationes quas ditioni suae subdiderat ambiebant*“ (De rebus Geticis §. 62, 63).

A' világhóditó Romának hadszerkezete más egyéb szokásaival együtt lángözön ként terjedt el az úgy nevezett barbár népek között; erről szükséges tehát magukból a' kutfőkből némi fő vonásokat megismertetnem, minthogy épen ott a' középkor' rendezetének elemeit egyről egyig föltalálhatni. Livius irja: „*Romani, mediam aciem, Latini cornua tenuerunt. Hastatorum prima signa, deinde principum erant. Triarii postremos claudebant*“ (Hist. Rom. Lib. XLVII.). Már ezekben világos nyom van a' tábor' kürtalakáról, annak közepéről, elő- és hátúcsapatáról, mint az egész-

Digitized by Google

nek részeiről. Még jobban kifejti ezen hadi eszmét Vegetius, kürt, golyó, ék vagy disznó-fej, olló, fürész névvel illetvén alakait ekkép irván: „*Cavendum vel maxime, ne ab ala cornuque sinistro (quod rarius contingit) circumveniantur tui a multitudine hostium, aut a vagantibus globis, quos vocant grumos. Quod si acciderit, unum remedium est, ut alam, cornuque replices, et rotundes: quatenus conversi tui, sociorum terga defendant. Sed et in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consuevit. Item adversus cuneum hostiam certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quae juncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, et adversariorum ordines rumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Qam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur: quam forficem vocant. Nam ex lectissimis militibus confertis in similitudinem* V *litterae, ordo componitur: ei illum cuneum excipit, atque ex utraque parte concludit, quo facto, aciem non potest irrumpere. Item serra dicitur, quae a strenuis directa, aut frontem opponitur hostibus, ut turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui a sua acie separatus, vago superventu incursat inimicos, contra quem alter populosior, vel fortior immittitur globus*“ (Instit. rei milit. Lib. III. cap. XIX.). Amnianus Marcellinus a’ származáták elleni hadról irtában mondja a’ római táborról: „*Desinente in angustum fronte, quem habitum caput porci simplicitas militaris appellat*“ (Rerum Gest. Lib. XVII. c. 13.). Mind azon tábor-alakok és hadrendezetek tehát, mellyek a’ régi németek- és oroszoknak sajátjai valának, már a’ rómaiaknál föltaláltattak. Midőn illyeseket olvasunk a’ messzi régiségből, őseink’ kifejtettem hadosztályai nem fognak olly meglepő különösségeknek és hihetlenségeknek tetszeni. Nem is abban lehet itt véleményem szerint a’ nehézség, hogy elődeink’ ezen hadszerkezeti rendszere be uem bizonyitható, hanem egyedül abból eredhet a’ kétség, mivel eddigelő nem tanitotta az iskola; de hogy is tanitotta volna, midőn az elődöknek ezen források mélyébe süllyedt életműködési és nyelvi drága gyöngyeit szakemberek nem buvárlák még ki?

Még szóljunk valamit a’ magyar had’ kürti alakáról. Az iménti idézett Vegetius tanitja: „*Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirotunda, prout loci qualitas aut necessitas postulaverit, castra facienda sunt*“ (Lib. I. cap. XXIII.). Ismét: „*Equites locantur in cornibus*“ (Lib. II. cap. XV.). Modestus írja: „*Equites ponuntur in cornibus*“

Digitized by Google

(De vocab. rei milit. v. fin.). Már, ha ezen óskori szabályok szerint fogjuk föl a' magyarok' hadszerkezetét, minthogy népük merőben lovasokból állott, elannyira, hogy Leo Sapiens szerint magukkal még falkákra menő fölösleges pajzányi lovakat is hajtottak a' táborba: az egész hadrendnek nem más, mint kürt alakúnak kellett lennie; minek is közepét nevezék gyomornak és a' két kiterjedő ágát az embertest' többi részeiről. Még későbbi időkben is figyelemben tartatott ezen táborosztályzat vagy rendezés. Liszti János veszprémi püspök' Bonfinius munkájára saját kezével tett jegyzetei közt olvassuk: *„In Bello Hungarico de more Banus Croatiae dextrum, Vayvoda Transylvaniae sinistrum CORNU praesente Rege tenent"* (Kovachich, Script. Rr. Hung. min. T. I. pag. 337.).

Azon nyilvánitással fejezem be soraimat: hogy, minél mélyebben vizsgálódom e' kérdés iránt, annál több védokok merülnek föl állitásom mellett ez agg régiségből. Katona, Cornides, újabb időkben pedig Dankovszki 's mások által adott magyarázatoknak czáfolgatásába bocsátkoznom fölösleges; mert ha enyimének történeti alapossága megismertetik (mit tagadni konokság volna), azokénak mint alaptalanoknak megszűnik magától ellenvetések gyanánti használhatása 's eloszlandik minden ekkorig e' tárgyat boritotta homály.

Digitized by Google

Digitized by Google

Sajtóhibák.

1.	lap.	2.	sor.	varazsoltatik	helyett olv.	varázsoltatik
„	„	24.	„	vergödni	„ „	vergődni
„	„	25.	„	jövője	„ „	jövője
2.	„	14.	„	elödök	„ „	elolődök
3.	„	16.	„	müködéshez	„ „	működéshez
7.	„	6.	„	jelentekenyebb	„ „	jelentékenyebb
8.	„	12.	„	fajdalom	„ „	fájdalom
„	„	17.	„	félóranyira	„ „	félórányira
9.	„	szél.	„	Giurvego	„ „	Giurgevo.
11.	„	4.	„	velemlevökhös	„ „	velem levőkhöz
15.	„	14.	„	Szeret,	„ „	Szeret-
16.	„	9.	„	udvarron	„ „	udvaron
17.	„	12.	„	Porphyrgenitus	„ „	Porphyrogenitus
20.	„	12.	„	Moldvából	„ „	Móldváról
29.	„	20.	„	elvezét-dussá	„ „	élvezet-dússá
„	„	28.	„	korházzal	„ „	kórházzal
30.	„	4.	„	szöke	„ „	szőke
33.	„	23.	„	bojarhoz	„ „	bojárhoz
35.	„	19.	„	morule	„ „	morale
39.	„	14.	„	a	„ „	a'
„	„	27.	„	szalván	„ „	szállván
41.	„	6.	„	jushat-tzerint	„ „	juthat-szerint
„	„	13.	„	föld népe	„ „	földnépe
42.	„	11.	„	tajékra-élrettentsen	„ „	tájékra-elrettentsen
„	„	16.	„	levetkeztettek'	„ „	levetkeztettek,
„	„	19.	„	kopékot	„ „	kopekot
„	„	26.	„	nevédek	„ „	nevének
„	„	29.	„	Tartarae	„ „	Tartariae
45.	„	20.	„	sürö	„ „	sűrű
48.	„	33.	„	lejtöre	„ „	lejtőre
69.	„	25.	„	puszta templom	„ „	pusztatemplom
78.	„	8.	„	rólunk	„ „	róluk
„	„	17.	„	rettengő	„ „	rettentő
79.	„	20.	„	éleennek	„ „	él ennek
80.	„	14.	„	Porphyrognitasnál	„ „	Porphyrogenitusnál
86.	„	30.	„	hangok, és betükkel	„ „	hangok- és betűkkel
91.	„	33.	„	jelesmüveltségü	„ „	jeles műveltségű
99.	„	28.	„	egyeneseniéjszaknak	„ „	egyenesen éjszaknak
102.	„	*) jegy.		pag. 187.	„ „	pag. 807.
105.	„	35.	„	elekezettől	„ „	felekezettől
108.	„	8.	„	gyöjtött	„ „	gyüjtött
110.	„	25.	„	kinos	„ „	kínos
114.	„	23.	„	(Madzsineni Unguri.)	„ „	(Mardzsineni Unguri)

Digitized by Google

119.	lap.	31.	sor.	Moesorumc um	„	„	Moesorum cum
„	„	32.	„	ageba	helyett olv.		agebat
120.	„	1.	„	tanútét leszerint	„	„	tanutétel szerint
„	„	7.	„	Tureopolos	„	„	Turcopolos
„	„	22.	„	népfelekhzetnek	„	„	népfelekezetnek
123.	lapután:			124	„	„	224
133.	„	29.	„	992	„	„	892
248.	„	7.	„	taválsági	„	„	távulsági
„	„	34.	„	Pincinaticiorum	„	„	Pincinaticorum
319.	„	25.	„	2000 tallér	„	„	200 tallér

Jegyz. Az erdeti kéziratnak a' sajtó' részére különböző kezek általi másolása irásmódi tarkaságot idézvén elő: annak tökéletes kiirtása nyomdai javitás alkalmával, leginkább az elsőbbi íveknél, majd lehetlenné vált. Az illy, értelmet nem zavaró, egyes betűk által okozott hibákon az olvasó könnyen eligazodhat.

Digitized by Google

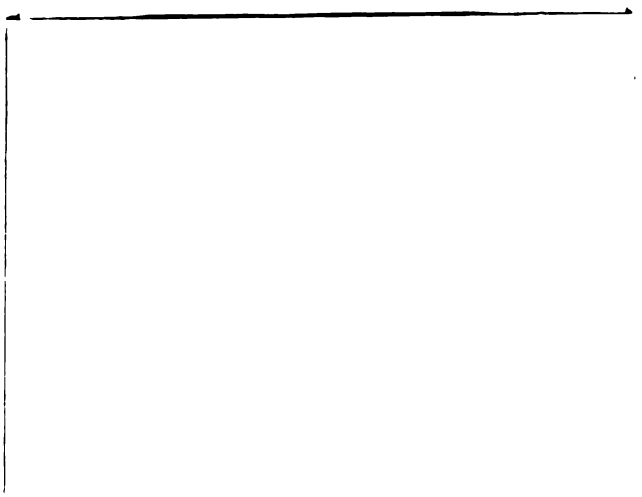
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

943.91
J48
1

Digitized by Google

Digitized by Google